ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ

140-річчю

НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНИЧНИЙ ІНСТИТУТ»

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

О. В. Гаєвая, Г. М. Гаряєва, О. В. Кузьменко та ін.

ПРАКТИКУМ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ З ДИСЦИПЛІНИ «ПРАВОЗНАВСТВО»

Навчальний посібник
для студентів технічних та інших неюридичних спеціальностей, які вивчають правознавство

Харків
2024

УДК 340(07)
П 69

Затверджено редакційно-видавничою радою
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
(протокол № 3 від 12. 10. 2023 р.)

Рецензенти:

Ю. М. Кириченко, професор, доктор юридичних наук, професор кафедри правового регулювання економіки Харківського національного економічного університету ім. Семена Кузнеця

Т. О. Кобелева, професор, доктор економічних наук, професор кафедри економіки бізнесу і міжнародних відносин Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Авторський колектив:
Гаєвая О. В., Гаряєва Г. М., Кузьменко О. В., Лисенко А. М.,
Лисенко І. В., Перевалова Л. В., Ткачов М. М.

Гаєвая О. В., Гаряєва Г. М., Кузьменко О. В. та ін.

П 69 **Практикум** для самостійної роботи студентів з дисципліни «Правознавство»: навч. посібн. / Гаєвая О.В., Гаряєва Г.М., Кузьменко О. В. та ін. – Х.: ФОП Панов А. М., 2024. – 376 с.

ISBN 978-617-8113-70-4

Посібник містить різноманітний за характером і педагогічною спрямованістю дидактичний матеріал переважно із загальної теорії права, конституційного, цивільного, кримінального, адміністративного, сімейного і трудового права України. Об’єднані в чотири практикуми навчальні завдання розраховані на репродуктивний, реконструктивний і творчий рівні засвоєння знань та формування вмінь суб’єктів пізнавальної діяльності. Матеріал посібника відповідає змісту програми навчальної дисципліни «Правознавство», затвердженої кафедрою права НТУ «ХПІ».

Видання призначене для студентів технічних та інших неюридичних спеціальностей, які вивчають правознавство, усіх, хто цікавиться цією галуззю знань.

УДК 340(07)

© Гаєвая О.В., Гаряєва Г.М., Кузьменко О. В.,
Лисенко А.М., Лисенко І.В., Перевалова Л.В.,
Ткачов М.М., 2024

ISBN 978-617-8113-70-4

© НТУ«ХПІ», 2024

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

(застосованих у посібнику у всіх числах і відмінках)

БК України – Бюджетний кодекс України
ВК України – Виборчий кодекс України
ВС – Верховний Суд
ВУЦВК – Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет
ГК України – Господарський кодекс України
ЗК України – Земельний кодекс України
ЗУ – Закон України
КАС України – Кодекс адміністративного судочинства України
КЗпП України – Кодекс законів про працю України
КК України – Кримінальний кодекс України
КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України
КТМ України – Кодекс торговельного мореплавства України
КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення
КЦЗ України – Кодекс цивільного захисту України
МКС – Міжнародний кримінальний суд
ПДР – Правила дорожнього руху
ПК України – Податковий кодекс України
РНК – Рада Народних Комісарів
СК України – Сімейний кодекс України
УНР – Українська Народна Республіка
ЦК України – Цивільний кодекс України
ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України
Кн. – Книга
П. – Пункт
Під. – Підрозділ
Роз. – Розділ
Ст. – Стаття
Ч. – Частина

ВСТУП

Останніми роками в Україні зросла молодіжна злочинність. За даними правової статистики помітно збільшилася кількість насильницьких і корисливих суспільно небезпечних діянь, які вчиняють особи віком від 14 до 35 років. Негативна динаміка спостерігається також у сфері дотримання молоддю приписів законодавства про адміністративні правопорушення. Педагоги і психологи дедалі частіше констатують факти девіантної поведінки молодих людей. Значною мірою все це пояснюється складними соціально-економічними умовами життя і недостатньою роботою з правової освіти та виховання молоді. Зазначені завдання розраховані на репродуктивний, реконструктивний і творчий рівні засвоєння правових знань та формування пізнавальних, а також спеціальних юридичних умінь. У посібнику подані такі види завдань:

• тести з одним правильним варіантом відповіді, що передбачають знання певних положень загальної теорії права і чинного галузевого законодавства України;

• завдання, які вимагають додати пропущене до наведених норм Конституції України;

• завдання, що передбачають необхідність виправити «помилки» в поданих положеннях законів України;

• завдання, які пропонують порівняти правові поняття, знайти спільне і відмінності між ними;

• завдання, що вимагають дати визначення юридичних понять;

• завдання, які передбачають відтворення певних положень вітчизняних законів, зокрема, прав і обов'язків громадян, відповідних норм-принципів;

• юридичні задачі, що мають на меті врегулювання змодельованих і реальних життєвих ситуацій за допомогою норм галузей публічного та приватного права.

Завдання виданні у вигляді чотирьох практикумів. Переважна більшість завдань має оригінальний характер.

ПРАКТИКУМ ПЕРШИЙ

Завдання І. Тести з одним правильним варіантом відповіді

1. **До приватного права належить:**

а) матеріальне право; в) патентне право;

б) природне право; г) суб'єктивне право.

2. **Одним із методів правового регулювання є:**

а) виконавчий; в) правосуддя;

б) правозастосовний; г) диспозитивний.

3. **Формою реалізації норм права є:**

а) правомірна поведінка; в) правопорядок;

б) використання; г) правова активність.

4. **Підставою, що виключає юридичну відповідальність, є:**

а) стан глибокого алкогольного сп'яніння;

б) казус («випадок»);

в) стан сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого;

г) стан вагітності.

5. **Булінг (цькування) учасника освітнього процесу тягне:**

а) кримінальну відповідальність;

б) адміністративну відповідальність;

в) дисциплінарну відповідальність;

г) матеріальну відповідальність.

6. **Президент України НЕ може застосувати право вето щодо законів про:**

а) права та свободи людини і громадянина;

б) внесення змін до Конституції України;

в) Державний бюджет України;

г) Конституційний Суд України.

7. **На членів Кабінету Міністрів України:**

а) поширюються трудове законодавство та законодавство про державну службу;

б) поширюється трудове законодавство, але не поширюється законодавство про державну службу;

в) поширюється законодавство про державну службу, але не поширюється трудове законодавство;

г) не поширюються трудове законодавство та законодавство про державну службу.

8. Арешт полягає у триманні неповнолітнього, який на момент постановлення вироку досяг 16 років, в умовах ізоляції в спеціально пристосованих установах на строк:

а) до 15 діб; в) від 10 до 40 діб;

б) від 15 до 45 діб; г) від 20 до 60 діб.

9. Громадські роботи як вид адміністративного стягнення виконуються не більш як:

а) дві години на день, а неповнолітніми – одна година на день;

б) три години на день, а неповнолітніми – одна година на день;

в) п’ять годин на день, а неповнолітніми – три години на день;

г) чотири години на день, а неповнолітніми – дві години на день.

10.Неповнолітня особа:

а) не може відмовитися від прийняття спадщини;

б) може самостійно відмовитися від прийняття спадщини;

в) може відмовитися від прийняття спадщини за згодою батьків;

г) може відмовитися від прийняття спадщини за згодою батьків і органу опіки та піклування.

11.Освітній омбудсмен призначається на посаду:

а) Кабінетом Міністрів України строком на 5 років без права повторного призначення;

б) Верховною Радою України строком на 4 роки без права повторного призначення;

в) Президентом України строком на 3 роки з правом повторного призначення;

г) Всеукраїнською конференцією працівників освіти строком на 5 років з правом повторного призначення.

12.До складу Ради національної безпеки і оборони України за посадою НЕ входить:

а) Міністр закордонних справ України;

б) Прем’єр-міністр України;

в) Міністр внутрішніх справ України;

г) Генеральний прокурор.

13.Майно, набуте батьками і дітьми за рахунок їхньої спільної праці чи спільних коштів, належить їм на праві:

а) довірчої власності;

б) змішаної власності;

в) спільної сумісної власності;

г) спільної часткової власності.

14.До недоговірних зобов'язань належить:

а) спадкування; в) відшкодування шкоди;

б) дарування; г) пожертва.

15.До системи прокуратури належать:

а) природоохоронні прокуратури;

б) міжвідомчі прокуратури;

в) транспортні прокуратури;

г) окружні прокуратури.

16.У складі Національної поліції НЕ функціонує:

а) поліція охорони;

б) муніципальна поліція;

в) спеціальна поліція;

г) поліція особливого призначення.

17.Фізична особа має право на вільний самостійний виїзд за межі України:

а) з 14 років; в) з 16 років;

б) з 17 років; г) з 18 років.

18.Шкода, завдана спільними діями кількох неповнолітніх осіб, відшкодовується ними:

а) солідарно з урахуванням їх майнового стану;

б) субсидіарно з урахуванням ступеня їх вини;

в) у частці, яка визначається за домовленістю між ними або за рішенням суду;

г) солідарно без урахування їх майнового стану.

19.Право на заповіт мають:

а) фізичні особи з повною цивільною дієздатністю;

б) повнолітні особи;

в) учасники цивільних відносин;

г) фізичні особи, які не визнані судом недієздатними.

20.Національна гвардія України входить до системи:

а) Військової служби правопорядку;

б) Міністерства оборони України;

в) Збройних Сил України;

г) Міністерства внутрішніх справ України.

21.Прокурором окружної прокуратури може бути призначений громадянин України, який має стаж роботи в галузі права не менше:

а) 1 року; в) 2 років;

б) 3 років; г) 4 років.

22.Діти в Україні мають право займатися підприємницькою діяльністю:

а) з 14 років; в) з 15 років;

б) з 16 років; г) з 17 років.

23.Актом реагування Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини є:

а) звернення Уповноваженого;

б) подання Уповноваженого;

в) запит Уповноваженого;

г) протест Уповноваженого.

24.Приведення новообраного Президента України до присяги здійснює:

а) Голова Центральної виборчої комісії;

б) Голова Верховної Ради України;

в) Голова Конституційного Суду України;

г) найстарший за віком народний депутат України.

25.Фізична особа, яка звернулася за наданням їй медичної допомоги, має право на вибір лікаря та методів лікування від повідно до його рекомендацій:

а) з 14 років; в) з 15 років;

б) з 16 років; г) з 18 років.

26.До бюджетного законодавства НЕ належить:

а) Конституція України;

б) Бюджетний кодекс України;

в) закон про Державний бюджет України; г) закон про місцеві бюджети України.

27.Поліцейське піклування може здійснюватися щодо:

а) неповнолітньої особи, яка вчинила кримінальне правопорушення;

б) неповнолітньої особи, яка вчинила адміністративне правопорушення;

в) неповнолітньої особи, яка залишилася без догляду;

г) неповнолітньої особи віком до 16 років, яка залишилася без догляду.

28.Строк строкової військової служби для осіб, які на час призову мають ступінь вищої освіти магістра, складає:

а) 6 місяців; в) 9 місяців;

б) 12 місяців; г) 18 місяців.

29.Адвокатом може бути фізична особа, яка має стаж роботи в галузі права не менше:

а) 1 року; в) 2 років; б) 3 років; г) 4 років.

30.Порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища НЕ тягне за собою:

а) конституційно-правової відповідальності;

б) дисциплінарної відповідальності;

в) цивільно-правової відповідальності;

г) кримінальної відповідальності.

31.Відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2022 рік» прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць для дітей віком від 6 до 18 років установлено:

а) з 1 січня – 2390 гривень, з 1 липня – 2504 гривні, з 1 грудня – 2587 гривень;

б) з 1 січня – 2395 гривень, з 1 липня – 2510 гривень, з 1 грудня – 2618 гривень;

в) з 1 січня – 2465 гривень, з 1 липня – 2572 гривні, з 1 грудня – 2688 гривень;

г) з 1 січня – 2618 гривень, з 1 липня – 2744 гривні, з 1 грудня – 2833 гривні.

32. **Нотаріусом може бути громадянин України, який має стаж роботи у сфері права не менш як:**

а) 3 роки; в) 4 роки; б) 5 років; г) 6 років.

33. **Суспільно корисні роботи виконуються не більше:**

а) 8 годин, а неповнолітніми – не більше 2 годин на день;

б) 5 годин, а неповнолітніми – не більше 2 годин на день;

в) 7 годин, а неповнолітніми – не більше 1 години на день;

г) 8 годин, а неповнолітніми – не більше 3 годин на день.

34. **Генеральний прокурор призначається на посаду:**

а) Президентом України за згодою Верховної Ради України;

б) Верховною Радою України за поданням Президента України;

в) Президентом України за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України;

г) Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України.

35. **Формою домашнього насильства НЕ є:**

а) сексуальне насильство;

б) моральне насильство;

в) економічне насильство;

г) психологічне насильство.

36. **Верховна Рада України є повноважною за умови обрання не менш як:**

а) 1/2 від її конституційного складу;

б) 2/3 від її конституційного складу;

в) 3/4 від її конституційного складу;

г) 4/5 від її конституційного складу.

37. **«Обставини, встановлені стосовно певної особи рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, НЕ доказуються при розгляді іншої справи…». Наведене положення закону є:**

а) нормою-преюдицією; в) нормою-фікцією;

б) нормою-презумпцією; г) нормою-дефініцією.

38. **Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що:**

а) застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України;

б) закон України, що набрав чинності, суперечить Конституції України;

в) застосований в остаточному рішенні юрисдикційного органу в її справі закон України суперечить Конституції України;

г) застосований в судовому рішенні закон України суперечить Конституції України.

39. **Постійний орган, який доповнює національні системи кримінального правосуддя, уповноважений здійснювати юрисдикцію щодо осіб, відповідальних за найсерйозніші злочини, що викликають стурбованість міжнародного співтовариства (злочини проти людяності, воєнні злочини, злочин геноцид і злочин агресії) – це:**

а) Міжнародний суд ООН;

б) Міжнародний воєнний трибунал;

в) Міжнародний кримінальний суд;

г) Європейський суд з прав людини.

40. **«Ми вважаємо істиною те, що всі люди народжені рівними і Творець наділив їх деякими невід'ємними правами, до яких насамперед належать життя, свобода та прагнення щастя. Для забезпечення цих прав людьми утворені уряди, що користуються владою за згодою тих, ким вони керують». Наведене положення Декларації незалежності США грунтується на такій теорії походження держави як:**

а) органічна; в) теологічна;

б) договірна; г) психологічна.

41. **Уповноважений Верховної Ради України з прав людини призначається на посаду Верховною Радою України строком на:**

а) 3 роки; в) 5 років;

б) 4 роки; г) 6 років.

42.Правочин, за яким одна сторона передає або зобов'язується передати другій стороні майно у користування за плату на певний строк, це:

а) договір найму; в) договір позики;

б) договір ренти; г) договір позички.

43.Мінімальний гарантований розмір аліментів на одну дитину НЕ може бути меншим, ніж:

а) розмір прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку;

б) 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

в) 50 відсотків мінімальної заробітної плати;

г) 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

44.Відповідно до трудового законодавства в Україні встановлені такі святкові дні:

а) 1 січня, 7 січня, 8 березня, 1 і 2 травня, 9 травня, 28 червня, 24 серпня, 14 жовтня;

б) 1 січня, 7 січня і 25 грудня, 8 березня, 1 травня, 9 травня, 28 червня, 24 серпня, 14 жовтня;

в) 1 січня, 7 січня, 8 березня, 1 травня, 9 травня, 28 червня, 24 серпня, 14 жовтня;

г) 1 січня, 7 січня і 25 грудня, 8 березня, 1 травня, 9 травня, 28 червня, 24 серпня.

45.Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України:

а) не є можливим;

б) можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України;

в) можливе лише в інтересах національної безпеки та збереження територіальної цілісності України;

г) можливе лише за умови подальшого внесення відповідних змін до Конституції України.

46.Постанова суду в справі про адміністративне правопорушення є:

а) нормативно-правовим актом; б) правозастосовним актом;

в) актом тлумачення норм права; г) інтерпретаційним актом.

47. **Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Кучерук проти України» має для нашої держави:**

а) рекомендаційний характер;

б) рекомендаційний характер і може застосовуватися судами при розгляді справ як джерело права;

в) обов'язковий характер і застосовується судами при розгляді справ як джерело права;

г) обов'язковий характер, проте не може застосовуватися судами при розгляді справ як джерело права.

48. **Шлюбним договором регулюються:**

а) майнові відносини між подружжям;

б) особисті відносини подружжя;

в) майнові та особисті відносини між подружжям;

г) особисті відносини подружжя, а також особисті відносини між ними та дітьми.

49. **Заробітна плата працівникам молодше 18 років при скороченій тривалості щоденної роботи виплачується:**

а) пропорційно відпрацьованому часу;

б) залежно від тривалості робочого дня;

в) в такому ж розмірі, як працівникам відповідних категорій при повній тривалості щоденної роботи;

г) пропорційно відпрацьованому часу або залежно від тривалості робочого дня.

50. **Передбачено такий перелік заходів кримінально-правового характеру, що можуть бути застосовані судом до юридичних осіб:**

а) штраф, відкликання ліцензії;

б) штраф, конфіскація майна;

в) штраф, конфіскація майна, ліквідація;

г) штраф, ліквідація, позбавлення права здійснювати певну діяльність.

51. **«Правочин є правомірним, якщо його недійсність прямо не встановлена законом або якщо він не визнаний судом недійсним». Наведене положення ЦК України є:**

а) нормою-презумпцією; в) нормою-фікцією;

б) колізійною нормою; г) нормою-преюдицією.

52. **До конституційних обов'язків громадян України НЕ належить:**

а) шанування державних символів;

б) участь у виборах;

в) сплата податків і зборів;

г) обов'язок не заподіювати шкоду природі.

53. **Президент України може бути усунений з поста Верховною Радою України в порядку імпічменту у разі:**

а) порушення ним вимоги щодо несумісності;

б) вчинення ним державної зради або іншого злочину;

в) неспроможності виконувати свої повноваження за станом здоров'я;

г) набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо нього.

54. **Цензура в Україні:**

а) обмежена;

б) заборонена;

в) здійснюється в інтересах національної безпеки;

г) здійснюється в передбачених законом випадках.

55. **Указ Президента України про нагородження державними нагородами певної групи громадян є:**

а) актом індивідуальної дії;

б) нормативно-правовим актом;

в) інтерпретаційним актом; г) локальним актом.

56. **Стаття 66 Кримінального кодексу України містить перелік обставин, які пом'якшують покарання. До положень цієї статті слід застосовувати такий вид тлумачення як:**

а) звужувальне; в) буквальне;

б) обмежувальне; г) поширювальне.

57. **До способів правового регулювання НЕ належить:**

а) дозволяння; в) зобов'язування;

б) заборона; г) режим.

58.**До обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, належить:**

а) діяння, пов’язане з ризиком;

б) стан обмеженої осудності;

в) вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім;

г) вчинення кримінального правопорушення під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність.

59.**До обставин, що виключають адміністративну відповідальність, НЕ належить:**

а) стан крайньої необхідності;

б) стан необхідної оборони;

в) стан неосудності;

г) форс-мажор.

60.**Примусове виконання судових рішень покладається на:**

а) Державну судову адміністрацію України;

б) суд;

в) поліцію;

г) державних та приватних виконавців.

61.**Підзаконним нормативно-правовим актом є:**

а) Цивільний кодекс України;

б) вирок апеляційного суду;

в) Указ Президента України від 25. 06. 2019 року № 436/2019 «Про Положення про Офіс Президента України»;

г) Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25. 03. 2019 року № 194-р «Про виділення коштів з резервного фонду державного бюджету».

62.**Залежно від порядку їх створення юридичні особи поділяються на:**

а) підприємницькі та непідприємницькі товариства;

б) національні юридичні особи (резиденти) та іноземні юридичні особи (нерезиденти);

в) юридичні особи приватного права та юридичні особи публічного права;

г) прості юридичні особи та складні юридичні особи.

63.**Залежно від розподілу повноважень між центральними та місцевими органами влади НЕ виокремлюють такі унітарні держави як:**

а) централізовані; в) відносно децентралізовані;б) децентралізовані; г) надцентралізовані.

64.**Здійснення правосуддя з метою захисту особи, суспільства та держави від корупційних і пов'язаних із ними кримінальних правопорушень та судового контролю за досудовим розслідуванням цих кримінальних правопорушень, дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні є завданням:**

а) Верховного Суду;

б) Вищого антикорупційного суду;

в) Верховного антикорупційного суду України;

г) Вищого спеціалізованого суду з питань запобігання корупції.

65.**«Діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого». У наведеному положенні закону йдеться про:**

а) пряму дискримінацію; в) хуліганство;

б) булінг; г) непряму дискримінацію.

66.**Право на свободу світогляду і віросповідання НЕ включає:**

а) свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої;

б) свободу безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди;

в) право на звільнення від виконання військового обов'язку, якщо його виконання суперечить релігійним переконанням громадянина;

г) свободу вести релігійну діяльність.

67.**Особа, яка добровільно відмовилася від доведення кримінального правопорушення до кінця, підлягає кримінальній**

відповідальності лише в тому разі, якщо фактично вчинене нею діяння містить:

а) склад іншого кримінального правопорушення;

б) ознаки іншого кримінального правопорушення;

в) склад тяжкого кримінального правопорушення;

г) склад особливо тяжкого кримінального правопорушення.

68. **Це адміністративне стягнення полягає у виконанні особою, яка вчинила адміністративне правопорушення, оплачуваних робіт, вид яких та перелік об'єктів, на яких порушники повинні виконувати ці роботи, визначає відповідний орган місцевого самоврядування. Йдеться про:**

а) громадські роботи;

б) виправні роботи;

в) суспільно корисні роботи;

г) корекційні роботи.

69. **Для прийняття спадщини встановлюється строк:**

а) у 2 місяці, який починається з часу відкриття спадщини;

б) у 4 місяці, який починається з часу відкриття спадщини;

в) у 6 місяців, який починається з часу відкриття спадщини;

г) у 6 місяців, який починається з дня, коли спадкоємець дізнався про відкриття спадщини.

70. **Законопроект про внесення змін до Конституції України, крім розділів I, III, XIII, попередньо схвалений більшістю від конституційного складу Верховної Ради України, вважається прийнятим, якщо на наступній черговій сесії Верховної Ради України:**

а) за нього проголосувало не менш як половина від конституційного складу Верховної Ради України;

б) за нього проголосувала більшість від конституційного складу Верховної Ради України;

в) за нього проголосувало не менш як 2/3 від конституційного складу Верховної Ради України;

г) за нього проголосувало не менш як 3/4 від конституційного складу Верховної Ради України.

Завдання ІІ. Виправте «помилки» у наведених нижче витягах із Конституції та законів України

1. До призовних дільниць щороку протягом січня – червня приписуються допризовники, яким у рік приписки виповнюється 16 років.

2. У третю чергу право на спадкування за законом мають рідні дядько та тітка спадкодавця, його баба та дід як з боку батька, так і з боку матері.

3. Засновниками молодіжних громадських організацій можуть бути лише громадяни України, які досягли 18-річного віку.

4. Міністр оборони України, Міністр закордонних справ України призначаються Президентом України за поданням Прем'єр-міністра України.

5. Готування до кримінального проступку або злочину, за який статтею Особливої частини КК України передбачене покарання у виді обмеження волі на строк до трьох років або інше, більш м'яке покарання, не тягне за собою кримінальної відповідальності.

6. У кримінальному провадженні допит неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад дві години, а загалом – понад чотири години на день.

7. До вимог про спростування недостовірної інформації, поміщеної у засобах масової інформації, застосовується позовна давність у шість місяців.

8. Кабінет Міністрів України є центральним органом у системі органів контрольно-наглядової влади.

Завдання ІІІ. Додайте пропущене до наведених нижче витягів із Конституції та законів України

1. Цивільну дієздатність має фізична особа, яка _____ та може _____.

2. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, _____, _____.

3. Кабінет Міністрів України відповідальний перед _____, підконтрольний і підзвітний _____.

4. Актами Верховної Ради України є закони, постанови, _____, _____, _____, _____.

5. Особа не несе відповідальності за відмову_____ щодо _____,_____, коло яких_____.

6. Призначення на посаду та звільнення з посади за поданням _____ Голови Служби безпеки України належить до повноважень_____.

7. Об'єктами суміжних прав є _____, _____, _____, _____.

8. Місцевими загальними судами є _____, _____, _____, _____.

Завдання IV. Визначте поняття відповідно до законодавства України

1. Неосудність;
2. Шлюб;
3. Адміністративне правопорушення (проступок);
4. Договір позики;
5. Право на працю;
6. Підбурювач.

Завдання V. Проаналізуйте ситуацію

15-річний Дмитро і 16-річний Павло, яким потрібні були для розваг гроші, вирішили їх легко здобути. Пізно ввечері у нетверезому стані вони вийшли на вулицю. Зустрівши дівчину, хлопці почали вимагати віддати їм сумочку і ювелірні прикраси. Вона відмовилась і спробувала комусь зателефонувати. Тоді Дмитро схопив дівчину за руку і попередив її, що у випадку невиконання їхньої вимоги зламає їй палець. Водночас Павло дістав з кишені куртки кастет і почав загрозливо наближатися до дівчини. У цей час із сусіднього будинку вийшов чоловік із собакою. Дмитро відпустив перелякану дівчину і розчаровані приятелі втекли через прохідний під'їзд.

Дайте всебічну обґрунтовану правову оцінку дій Дмитра і Павла.

Завдання VI. Проаналізуйте ситуацію

Івченко пообіцяв своєму племінникові, що передасть йому у власність 50 тис. гривень у випадку закінчення ним університету. На підтвердження своїх слів дядько уклав з племінником відповідний письмовий договір. Проте невдовзі Івченко помер. Після закінчення університету племінник звернувся до сина Івченка, який успадкував все його майно, з вимогою передати обіцяні дядьком гроші. Отримавши відмову, племінник попросив юриста допомогти йому.

1. Який договір укладено між сторонами? Відповідь на це та наступні запитання аргументуйте.

2. Чи є підстава для задоволення позову племінника до спадкоємця свого дядька з вимогою передати йому обіцяні гроші?

3. Уявіть, що Івченко не помер і після закінчення племінником університету відмовився передати йому гроші, посилаючись на дуже дороге лікування, яке він почав проходити після укладення зазначеного договору. Чи є у такому випадку правова підстава для задоволення позову племінника до дядька з вимогою передати йому 50 тисяч гривень?

4. Припустимо, що Івченко і племінник уклали згаданий договір в усній формі при свідках. Уявімо також, що, закінчивши університет, племінник прийшов до дядька за обіцяними грошима. Проте Івченко повідомив, що образився на нього і відмовив йому. Чи зможе у цьому випадку племінник у судовому порядку примусити дядька виконати обіцянку?

Завдання VII. Проаналізуйте ситуацію

16-річний Василь, посварившись з однокласником, голосно нецензурно облаяв його у шкільному коридорі у присутності однолітків. Свідками цього конфлікту також були батьки одного з учнів, які зробили Василю зауваження.

1. Дайте аргументовану правову оцінку поведінки Василя.

2. Які виокремлюються стадії провадження у справах даної категорії?

3. Які органи держави уповноважені здійснювати провадження у справі Василя? У чому полягають їхні основні повноваження у цій справі?

Завдання VIII. Проаналізуйте ситуацію

Коли Родіону виповнилося 16 років, він з дозволу батьків зареєструвався як фізична особа-підприємець. Через півроку він захопився участю у міжнародному освітньому проекті та припинив підприємницьку діяльність. Позитивні результати участі в проекті дозволили йому на два місяці поїхати до США. Повернувшись додому, Родіон вирішив почати більш самостійне життя. В його плани входило продати мотоцикл, який йому подарували батьки, та купити акції господарського товариства. Однак знайомий студент юридичного факультету повідомив йому, що для вчинення неповнолітньою особою пра- вочину щодо транспортного засобу необхідна нотаріально посвідчена згода батьків.

1. *Які правовідносини виникли в описаній ситуації?*
2. *Назвіть нормативно-правовий акт, який безпосередньо регулює зазначені Вами відносини.*
3. *Чи може, на Вашу думку, Родіон здійснити свої наміри без згоди батьків? Відповідь обґрунтуйте.*

Завдання IX. Проаналізуйте ситуацію

Після закінчення школи 17-річний Роман влаштувався на авторемонтне підприємство. Через кілька місяців до директора підприємства прийшов його батько. Він розповів, що син витрачає заробітну плату виключно на розваги. Мати Романа є особою з інвалідністю першої групи, два його молодші брати – школярі. На думку батьків Романа було б краще, якщо б син купляв конче необхідні для нього речі, зокрема, одяг і взуття. Директор запросив юриста підприємства, який сказав, що закон передбачає можливість обмеження права неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком. Батько Романа написав відповідну заяву, а директор наказав головному бухгалтеру, щоб заробітна плата хлопця до настання повноліття ви давалася його батькам. Роман звернувся до юридичної консультації з проханням дати правову оцінку діям його батька і директора.

Проконсультуйте Романа.

Завдання X. Проаналізуйте ситуацію

16-річний Гнат грав із друзями у футбол поблизу приватного будинку. Незадоволена господарка нацькувала на них свого собаку. Той порвав Гнатові спортивний костюм і вкусив його. Хлопець підібрав палицю і вдарив собаку. Розлючена власниця будинку продовжувала нацьковувати собаку, який ще кілька разів укусив Гната, заподіявши йому легке тілесне ушкодження. Тоді хлопець ударив палицею згадану жінку, спричинивши їй середньої тяжкості тілесне ушкодження. Суд засудив жінку за заподіяння Гнатові легкого тілесного ушкодження. Гната ж було засуджено за спричинення власниці будинку зазначеного ушкодження.

1. *Які правовідносини виникли в описаній ситуації?*
2. *Назвіть нормативно-правовий акт, який регулює зазначені Вами відносини.*
3. *Чи законні та обгрунтовані вироки суду?*

Завдання XI. Проаналізуйте ситуацію

16-річний Мирон працював реалізатором у приватного підприємця. Бажаючи придбати комп'ютер, він позичив 10 тис. гривень. Довідавшись про це, батьки Мирона заявили вимогу про розірвання договору позики, оскільки його було укладено без їхньої згоди. Проте позикодавець Ковальчук зазначив, що оскільки Мирон працює за трудовим договором і має свій заробіток, то він має повну цивільну дієздатність. Тож, на його думку, хлопець мав право без згоди батьків укладати договір позики. Сторони, не дійшовши згоди, звернулися за роз'ясненням до юриста.

Хто має рацію – позикодавець чи батьки Мирона?

Завдання XII. Проаналізуйте ситуацію

На уроці фізичної культури вчитель гімназії Шкуренко грубо ображав учнів і дуже непристойно висловлювався на їхню адресу. Батьки школярів подали скаргу. Відповідна перевірка підтвердила наведені у ній факти. За зазначені дії Шкуренко був звільнений. Він звернувся до суду з проханням поновити його на роботі. Свою вимогу

до роботодавця він обгрунтував наступними доводами: розірвання трудового договору є безпідставним; від дня виявлення зазначеного проступку до його звільнення минуло 38 днів; роботодавець не вимагав від нього письмових пояснень. Шкуренко при цьому посилався на статті 40, 148 і 149 Кодексу законів про працю України.

Чи є законним звільнення Шкуренка? Відповідь обгрунтуйте.

Завдання XIII. Проаналізуйте ситуацію

До Сорокіної підійшов 15-річний Астахов, вихопив з її руки сумочку та кинувся тікати. Патруль поліції, побачивши це, почав переслідування зловмисника і незабаром затримав його.

1. *Кваліфікуйте дії Астахова.*
2. *Схарактеризуйте склад вчиненого Астаховим правопорушення.*
3. *У чому полягає юридичне значення складу скоєного Астаховим правопорушення?*

Завдання XIV. Проаналізуйте ситуацію

Руденко та його дружина мали трьох дітей – Олександра (14 років), Марію (10 років) і Остапа (7 років). Коли вони вирішили розірвати шлюб і жити окремо, виникло питання, як визначатиметься місце проживання їхніх дітей.

1. *Проконсультуйте подружжя.*
2. *Чи повинна під час вирішення питання про визначення місця проживання дітей враховуватися їхня думка?*

Завдання XV. Проаналізуйте ситуацію

У квітні 2020 р. до районного суду звернулася Лапікова з позовом до свого колишнього чоловіка. Вона просила суд стягнути з відповідача аліменти на користь їхньої дочки Надії 2003 року народження. Позивачка зазначила, що у січні 2020 р. з дозволу суду Надія уклала шлюб. Молодята наразі проживають з нею. Заробітної плати матері не вистачає на утримання дочки, студентки коледжу. Проте батько Надії відмовляється надавати їй матеріальну допомогу. Коли до суду був викликаний батько Надії, він обґрунтував свою відмову

допомагати їй наступними аргументами. По-перше, він є особою з інвалідністю і періодично проходить дороге лікування. По-друге, дочка перебуває у шлюбі, тому надавати їй матеріальну допомогу повинен її чоловік, а не батько.

1. *Чи є правова підстава для задоволення позову Лапікової?*
2. *Чи врахує суд доводи батька дівчини?*

Завдання XVI. Проаналізуйте ситуацію

Четвертого січня у Ігоря був день народження. Першим у своєму класі він святкував 16-річчя. Привітати приятеля прийшли кілька однокласників. Один з них подарував іменинникові фінський ніж. Після святкового обіду хлопці пішли у парк потренуватися кидати цей ніж у дерево. Коли на місці Ігор дістав з кишені ніж, підійшов патруль поліції.

Кваліфікуйте дії Ігоря і приятеля, який подарував йому ніж.

Завдання XVII. Проаналізуйте ситуацію

Водій вантажівки Бойко вночі смертельно травмував Березюка, який у нетверезому стані вискочив на трасу, намагаючись зупинити його автомобіль. Через несподіваність, погодні умови і темряву Бойко не міг запобігти зіткненню. Цей факт був пізніше встановлений автотехнічною експертизою. Правил дорожнього руху Бойко не порушував. Вважаючи, що Березюк лише втратив свідомість, він вирішив позбавитися небажаного свідка. Бойко наніс потерпілому кілька, на його думку смертельних, ударів по голові молотком. Труп Березюка він скинув у річку. Судово-медична експертиза встановила, що смерть потерпілого настала миттєво у момент дорожньо-транспортної пригоди.

1. *Чи вчинив Бойко кримінальне правопорушення?*
2. *Уявіть, що він вирішив наче Березюк мертвий і закопав його з метою запобігти розголошенню відомостей про факт дорожньо-транспортної пригоди. Проте останній лише знепритомнів і помер саме від цих дій водія. Чи нестиме у такому випадку Бойко кримінальну відповідальність?*

Завдання XVIII. Проаналізуйте ситуацію

Верховна Рада України прийняла закон про внесення змін до Виборчого кодексу України, за який проголосували 228 народних депутатів України. Після підписання Головою Верховної Ради України цей закон був направлений на підпис Президентові України. Через 12 днів глава держави повернув закон до парламенту зі своїми вмотивованими пропозиціями. Верховна Рада України не погодилася з Президентом України і повторно ухвалила зазначений закон 302 голосами. Голова Верховної Ради України знову направив закон до глави держави. Проте останній вдруге його не підписав і офіційно не оприлюднив протягом 10 днів. Тоді Голова Верховної Ради України розпорядився опублікувати згаданий закон в офіційному виданні за своїм підписом.

Проаналізуйте конституційність дій парламенту, Голови Верховної Ради України та Президента України.

Завдання XIX. Проаналізуйте ситуацію

Вранці Ладиченко купався у річці неподалік від селища. Раптом він побачив коливання кущів на протилежному березі і почув тріск гілок. Вважаючи, що це ведмідь, Ладиченко побіг до сусіда і все йому розповів. Узявши однакові мисливські гладкоствольні рушниці, на які мали дозвіл, зарядивши їх однаковими патронами, вони побігли до річки і одночасно вистрілили по згаданих кущах. З'ясувалося, що там знаходився грибник, який загинув. Експертам не вдалося встановити, хто саме з чоловіків зробив смертельний постріл, бо один з них схибив.

1. Чи вчинено кримінальне правопорушення? Відповідь обґрунтуйте.

2. Як слід вирішити питання про відповідальність Ладиченка та його сусіда?

3. Чи є в діях Ладиченка та його сусіда ознаки співучасті у кримінальному правопорушенні?

4. Чи зміниться Ваша правова оцінка ситуації, якщо буде встановлено, хто саме з чоловіків влучив у грибника?

Завдання ХХ. Проаналізуйте ситуацію

Суровцев, завітавши до Коваленка, спровокував з ним сварку. Останній у присутності інших гостей запропонував скандалісту залишити його квартиру. Сусіди попередили господаря, що ображений Суровцев у нетверезому стані знаходиться неподалік у компанії двох агресивно налаштованих приятелів. Один з них тримає у руці бейсбольну біту. Коли пізно увечері гості розійшлися, Коваленко ліг спати. Поряд із собою він поклав мисливську рушницю, на яку мав дозвіл. Незабаром Суровцев з приятелями почали ломитися у квартиру Коваленка, ламаючи замки на дверях. При цьому вони викрикували у нецензурній формі образи і погрози на його адресу. Коваленко схопив рушницю і зробив постріл у напрямку дверей. Один з приятелів Суровцева отримав поранення, від якого незабаром помер.

Дайте правову оцінку діям Коваленка.

ВІДПОВІДІ НА ЗАВДАННЯ ПЕРШОГО ПРАКТИКУМУ

Завдання І. Тести

№	Тест	Відпо-відь	Джерело
1	До приватного права відносять	В	Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Під-ручник. – 2-ге вид. – К.: Алерта, 2011, с. 295 – 296
2	Одним із методів правового регулю вання є	Г	Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Під-ручник. – 2-ге вид. – К.: Алерта, 2011, с. 254 – 255
3	Формою реалізації норм права є	Б	Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Під-ручник. – 2-ге вид. – К.: Алерта, 2011, с. 412, 414
4	Підставою, що виключає юридичну відповідальність, є	Б	Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Під-ручник. – 2-ге вид. – К.: Алерта, 2011, с. 474
5	Булінг (цькування) учасника освітнього процесу тягне	Б	Ст. 173-4 КУпАП
6	Президент України НЕ може застосувати право вето щодо законів про	Б	П. 30 ч. 1 ст. 106 Конституції України
7	На членів Кабінету Міністрів України	Г	Ч. 3 ст. 6 ЗУ «Про Кабінет Міністрів України»
8	Арешт полягає у триманні неповноліт нього, який на момент постановлення вироку досяг 16 років, в умовах ізоля ції в спеціально пристосованих устано-вах на строк	Б	Ст. 101 КК України

9	Громадські роботи як вид адміністративного стягнення виконуються не більш як	Г	Ст. 321-2 КУпАП
10	Неповнолітня особа	Г	Ст. 1273 ЦК України
11	Освітній омбудсмен призначається на посаду	А	Ст. 73 ЗУ «Про освіту»
12	До складу Ради національної безпеки і оборони України за посадою не входить	Г	Ст. 107 Конституції України
13	Майно, набуте батьками і дітьми за рахунок їхньої спільної праці чи спільних коштів, належить їм на праві	В	Ст. 175 СК України
14	До недоговірних зобов'язань належить	В	Кн. 5 ЦК України
15	До системи прокуратурі належать	Г	Ст. 7 ЗУ «Про прокуратуру»
16	У складі Національної поліції НЕ функціонує	Б	Ст. 13 ЗУ «Про Національну поліцію»
17	Фізична особа має право на вільний самостійний виїзд за межі України	В	Ст. 313 ЦК України
18	Шкода, завдана спільними діями кількох неповнолітніх осіб, відшкодовується ними	В	Ст. 1182 ЦК України
19	Право на заповіт мають	А	Ст. 1234 ЦК України
20	Національна гвардія України входить до системи	Г	Ст. 1 ЗУ «Про Національну гвардію України»
21	Прокурором окружної прокуратури може бути призначений громадянин України, який має стаж роботи в галузі права	В	Ст. 27 ЗУ «Про прокуратуру»
22	Діти в Україні мають право займатися підприємницькою діяльністю	Б	Ст. 22 ЗУ «Про охорону дитинства»
23	Актом реагування Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини є	Б	Ст. 15 ЗУ «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»
24	Приведення новообраного Президента України до присяги здійснює	В	Ст. 104 Конституції України

25	Фізична особа, яка звернулася за наданням їй медичної допомоги, має право на вибір лікаря та методів лікування відповідно до його рекомендацій	А	Ст. 284 ЦК України
26	До бюджетного законодавства НЕ належить	Г	Ст. 4 БК України
27	Поліцейське піклування може здійснюватися, зокрема, щодо	Г	Ст. 41 ЗУ «Про Національну поліцію»
28	Строк строкової військової служби для осіб, які на час призову мають ступінь вищої освіти магістра, складає	Б	Ст. 23 ЗУ «Про військовий обов'язок і військову службу»
29	Адвокатом може бути фізична особа, яка має стаж роботи в галузі права не менше	В	Ст. 6 ЗУ «Про ад вокатуру та адвокатську діяль-ність»
30	Порушення законодавства про охорону навколишнього природного середови ща НЕ тягне за собою	А	Ст. 68 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища»
31	Відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2022 рік» прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць для дітей віком від 6 до 18 років установлено	Г	Ст. 7 ЗУ «Про державний бюджет України на 2022 рік»
32	Нотаріусом може бути громадянин України, який має стаж роботи у сфері права не менш як	Г	Ст. 3 ЗУ «Про нотаріат»
33	Суспільно корисні роботи виконуються	А	Ст. 31-1 КУпАП
34	Генеральний прокурор призначається на посаду	А	П. 11 ч. 2 ст. 106 Конституцї України, ст. 40 ЗУ «Про прокуратуру»
35	Формою домашнього насильства НЕ є	Б	Ст. 1 ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству»
36	Верховна Рада України є повноважною за умови обрання не менш як	Б	Ст. 82 Конституції України
37	«Обставини, встановлені стосовно певної особи рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що	А	Ст. 82 ЦПК України

	набрало законної сили, НЕ доказуються при розгляді іншої справи…». Наведене положення закону є		
38	Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що	А	Ст. 151-1 Конституції України
39	Постійний орган, який доповнює національні системи кримінального правосуддя, уповноважений здійснювати юрисдикцію щодо осіб, відповідальних за найсерйозніші злочини, що викликають стур- бованість міжнародного співтовариства (злочини проти людяності, воєнні злочини, злочин геноцид і злочин агресії) – це	В	Римський статут МКС
40	«Ми вважаємо очевидною істиною те, що всі люди народжені рівними і Творець наділив їх деякими невід'ємними правами, до яких насамперед належать життя, свобода та прагнення щастя. Для забезпечення цих прав людьми утворені уряди, що користуються владою за згодою тих, ким вони керують». Наведене положення Декларації незалежності США грунтується на такій теорії походження держави як	Б	Теорія держави і права: підручник / За ред. О. В. Петришина. – Х. : Право, 2015. – С. 47 – 48
41	Уповноважений Верховної Ради України з прав людини призначається на посаду Верховною Радою України строком на	В	Ст. 5 ЗУ «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»
42	Правочин, за яким одна сторона передає або зобов'язується передати другій стороні майно у користування за плату на певний строк, це	А	Ст. 759 ЦК України
43	Мінімальний гарантований розмір аліментів на одну дитину НЕ може бути меншим, ніж	Г	Ст. 182 СК України
44	Відповідно до трудового законодавства в Україні встановлені такі святкові дні	Б	Ст. 73 КЗпП України
45	Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України	Б	Ст. 9 Конституції України

46	Постанова суду в справі про адміністративне правопорушення є	Б	Теорія держави і права: Підручник / За ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2015. – С. 269 – 270
47	Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Кучерук проти України» має для нашої держави	В	Ст. 17 ЗУ «Про виконання рішень та застосування практики Євро пейського суду з прав людини»
48	Шлюбним договором регулюються	А	Ст. 93 СК України
49	Заробітна плата працівникам молодше 18 років при скороченій тривалості щоденної роботи виплачується	В	Ст. 194 КЗпП України
50	Передбачено такий перелік заходів кримінально-правового характеру, що можуть бути застосовані судом до юридичних осіб	В	Ст. 96-6 КК України
51	«Правочин є правомірним, якщо його недійсність прямо не встановлена законом або якщо він не визнаний судом недійсним». Наведене положення ЦК України є	А	Ст. 204 ЦК України
52	До конституційних обов'язків громадян України НЕ належить	Б	Ст. 65 – 68 Конституції України
53	Президент України може бути усунений з поста Верховною Радою України в порядку імпічменту у разі	Б	Ст. 111 Конституції України
54	Цензура в Україні	Б	Ст. 15 Конституції України
55	Указ Президента України про нагородження державними нагородами групи громадян є	А	Теорія держави і права: Підручник / За ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2015. – С. 269 – 270
56	Стаття 66 Кримінального кодексу України містить перелік обставин, які пом'якшують покарання. До положень цієї статті слід застосовувати такий вид тлумачення як	Г	Теорія держави і права: Підручник / За ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2015. – С. 288 – 291

57	До способів правового регулювання НЕ належить	Г	Теорія держави і права: Підручник / За ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2015. – С. 137 – 143
58	До обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, належить	А	Ст. 36 – 43 КК України
59	До обставин, що виключають адміністративну відповідальність, НЕ належить	Г	Ст. 17 КУпАП
60	Примусове виконання судових рішень покладається на	Г	Ст. 5 ЗУ «Про виконавче провадження»
61	Підзаконним нормативно-правовим актом є	В	Теорія держави і права: Підручник / За ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2015, С. 201 – 203
62	Залежно від порядку їх створення юридичні особи поділяються на	В	Цивільне право України: Підручник / За заг. ред. В. І. Борисової та ін. Т. 1. – К.: Юрінком Інтер, 2004, С. 116 – 121
63	Залежно від розподілу повноважень між центральними та місцевими органами влади НЕ виокремлюють такі унітарні держави як	Г	Теорія держави і права: Підручник / За ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2015, С. 72 – 73
64	Здійснення правосуддя з метою захисту особи, суспільства та держави від корупційних і пов’язаних із ними кримінальних правопорушень та судового контролю за досудовим розслідуванням цих кримінальних правопорушень, дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні є завданням	Б	Ст. 3 ЗУ «Про Вищий антикорупційний суд»

65	«Діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електрон-	Б	Ст. 173-4 КУпАП
	них комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього про- цесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого». У на веденому положенні закону йдеться про		
66	Право на свободу світогляду і віросповідання НЕ включає	В	Ст. 35 Конституції України
67	Особа, яка добровільно відмовилася від доведення кримінального правопорушення до кінця, підлягає кримінальній відповідальності лише в в тому разі, якщо фактично вчинене нею діяння містить	А	Ст. 17 КК України
68	Це адміністративне стягнення полягає у виконанні особою, яка вчинила адміністративне правопорушення, оплачуваних робіт, вид яких та перелік об'єктів, на яких порушники повинні виконувати ці роботи, визначає відповідний орган місцевого самоврядування. Йдеться про	В	Ст. 31-1 КУпАП
69	Для прийняття спадщини встановлюється строк	В	Ст. 1270 ЦК України
70	Законопроект про внесення змін до Конституції України, крім розділів І, ІІІ, ХІІІ, попередньо схвалений більшістю від конституційного складу Вер- ховної Ради України, вважається прийнятим, якщо на наступній черговій сесії Верховної Ради України	В	Ст. 155 Конституції України

Завдання ІІ. Виправте «помилки» у наведених нижче витягах із Конституції та законів України (*правильні формулювання*)

1. До призовних дільниць щороку протягом січня – **березня** приписуються допризовники, яким у рік приписки виповнюється **17** років (ч. 3 ст. 14 ЗУ «Про військовий обов'язок і військову службу»).

2. У третю чергу право на спадкування за законом мають **рідні дядько та тітка** спадкодавця (ст. 1263 ЦК України).

3. Засновниками молодіжних громадських організацій можуть бути громадяни України, а також **іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах**, які досягли **14-**річного віку (ст. 4 ЗУ «Про молодіжні та дитячі громадські організації»).

4. Міністр оборони України, Міністр закордонних справ України призначаються **Верховною Радою України** за поданням **Президента України** (ст. 114 Конституції України).

5. Готування до кримінального проступку або злочину, за який статтею Особливої частини КК України передбачене покарання у виді **позбавлення** волі на строк до **двох** років або інше, більш м'яке покарання, не тягне за собою кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 14 КК України).

6. У кримінальному провадженні допит неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад **одну** годину, а загалом – понад **дві** години на день (ч. 2 ст. 226 КПК України).

7. До вимог про спростування недостовірної інформації, поміщеної у засобах масової інформації, застосовується позовна давність в **один рік** (ст. 258 ЦК України).

8. Кабінет Міністрів України є **вищим** органом у системі органів **виконавчої** влади (ст. 113 Конституції України).

Завдання ІІІ. Додайте пропущене до наведених нижче витягів із Конституції та законів України (*повні формулювання*)

1. Цивільну дієздатність має фізична особа, яка **усвідомлює значення своїх дій** та може **керувати ними** (ч. 1 ст. 30 ЦК України).

2. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, **одержаних**

незаконним шляхом, а також на припущеннях (ст. 62 Конституції України).

3. Кабінет Міністрів України відповідальний перед **Президентом України і Верховною Радою України**, підконтрольний і підзвітний **Верховній Раді України** (ст. 113 Конституції України).

4. Актами Верховної Ради України є закони, постанови, **резолюції, декларації, звернення, заяви** (ч. 2 ст. 46 ЗУ «Про Регламент Верховної Ради України»).

5. Особа не несе відповідальності за відмову **давати показання або пояснення** щодо **себе, членів сім'ї чи близьких родичів**, коло яких **визначається законом** (ч. 1 ст. 63 Конституції України).

6. Призначення на посаду та звільнення з посади за поданням **Президента України** Голови Служби безпеки України належить до повноважень **Верховної Ради України** (п. 12-1 ч. 1 ст. 85 Конституції України).

7. Об'єктами суміжних прав є **виконання, фонограми, відеограми, програми (передачі) організацій мовлення** (ст. 449 ЦК України).

8. Місцевими загальними судами є **окружні суди, які утворюються в одному або декількох районах чи районах у містах, або у місті, або у районі (районах) і місті (містах)** (ст. 21 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»).

Завдання IV. Визначте поняття відповідно до законодавства України

1. **Неосудність** – стан особи під час вчинення передбаченого КК України суспільно небезпечного діяння, знаходячись в якому вона не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки (ч. 2 ст. 19 КК України).

2. **Шлюб** – сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану (ст. 21 СК України).

3. **Адміністративне правопорушення (проступок)** – протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність (ст. 9 КУпАП).

4. **Договір позики** – домовленість двох сторін, за якою одна сторона (позикодавець) передає у власність другій стороні (позичальникові) грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку ж суму грошових коштів (суму позики) або таку ж кількість речей того ж роду та такої ж якості (ст. 1046 ЦК України).

5. **Право на працю** – право на одержання роботи з оплатою праці не нижче встановленого державою мінімального розміру, включаючи право на вільний вибір професії, роду занять і роботи (ст. 2 КЗпП України).

6. **Підбурювач** – особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення кримінального правопорушення (ч. 4 ст. 27 КК України).

Завдання V. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

1. Дмитро і Павло вчинили таке кримінальне правопорушення як **розбій. Йдеться про напад** з **метою** заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, **небезпечним** для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства (ст. 187 КК України). Розбій є **найнебезпечнішим** кримінальним правопорушенням проти власності.

2. Дмитро і Павло вже **досягли віку**, з якого настає кримінальна відповідальність за розбій – 14 років, тобто є **суб'єктами** цього **кримінального правопорушення** (ч. 2 ст. 22 КК України).

3. Форма вини хлопців – **прямий умисел** (ст. 24 КК України).

4. Незважаючи на те, що хлопці не досягли своєї мети, кримінальне правопорушення є **закінченим**. Розбій є кримінальним правопорушенням з усіченим складом і вважається закінченим з моменту

нападу, незалежно від того, заволоділа винна особа майном потерпілого чи ні (п. 6 Постанови Пленуму ВС України № 10 від 6. 11. 09).

5. Мають місце обидві **ознаки співучасті** у кримінальному правопорушенні: спільність дій і спільність умислу декількох суб'єктів кримінального правопорушення (ст. 26 КК України).

6. **Форма співучасті** (за об'єктивними ознаками) – проста (співвиконавство) (ч. 2 ст. 27 КК України).

7. **Форма співучасті** (за суб'єктивними ознаками) – група осіб за попередньою змовою (ч. 2 ст. 28 КК України).

8. Вчинення кримінального правопорушення **неповнолітніми** є **обставиною**, що **пом'якшує** покарання (п. 3 ч. 1 ст. 66 КК України).

9. Стан **алкогольного** сп'яніння, у якому винні знаходилися під час вчинення кримінального правопорушення, визначається як **обставина**, яка **обтяжує** покарання (п. 13 ч. 1 ст. 67 КК України).

10. **Кваліфікація** спільних дій Павла і Дмитра – розбій, вчинений за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст.187 КК України).

11. Павло як 16-річна особа відповідатиме ще за одне кримінальне правопорушення – **носіння холодної зброї** (кастету) без передбаченого законом дозволу (ч. 2 ст. 263 КК України).

12. У діях Павла є **сукупність кримінальних правопорушень** (ст. 33 КК України).

Завдання VI. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

1. Івченко уклав з племінником **договір дарування**. Про це свідчать **безоплатний** характер договору і зобов'язання передати гроші у **власність**. Особливістю згаданого договору є те, що гроші передаватимуться дарувальником обдаровуваному у **майбутньому**, після настання обумовленої сторонами відкладальної обставини – закінчення університету. Тож можна зробити висновок, що сторони в описаній ситуації уклали **договір дарування з обов'язком передати дарунок** у **майбутньому** (ч. 1 ст. 717 ЦК України).

2. **Підстави для задоволення позову** племінника до спадкоємця померлого дядька **немає,** оскільки обов'язок передати дарунок

(50 тис. гривень) не входить до складу спадщини. Законодавець зазначає: якщо до настання відкладальної обставини, встановленої договором дарування з обов'язком передати дарунок у майбутньому, дарувальник помре, **договір** дарування **припиняється** (ч. 3 ст. 723 ЦК України).

3. Висновок про наявність **підстави** для задоволення позову племінника до дядька **залежить** від ступеня погіршення майнового стану останнього. Законодавець зазначає: дарувальник має право відмовитися від передання дарунка у майбутньому, якщо **після** укладення договору його майновий стан **істотно** погіршився (ч. 1 ст. 724 ЦК України).

4. За зазначених обставин примусити дядька в судовому порядку передати обіцяні гроші **неможливо.** Законодавець зазначає, що договір дарування з обов'язком передати дарунок у майбутньому укладається у **письмовій формі**. У разі недодержання письмової форми цей договір є **нікчемним**. Отже, у ситуації, про яку йдеться, зобов'язання з боку дядька не виникло б взагалі (ч. 3 ст. 719 ЦК України).

Завдання VII. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

1. Василь учинив адміністративний проступок – **дрібне хуліганство.** Ним є **нецензурна лайка** у **громадських місцях**, образливе чіпляння до громадян та інші подібні дії, що порушують громад- ський порядок і спокій громадян. Як 16-річна особа Василь вже є **суб'єктом зазначеного правопорушення**. За дрібне хуліганство Василь відповідатиме на **загальних** підставах, тобто однаково з повнолітніми правопорушниками. Інакше кажучи, до нього вже можуть застосовуватися відповідні адміністративні стягнення. Проте з урахуванням характеру вчиненого правопорушення та особи Василя до нього все ж можуть бути застосовані замість стягнень **заходи** виховного **впливу,** передбачені законом виключно для неповнолітніх правопорушників (ст. 12, 173, 13, 24-1 КУпАП).

2. Провадження у справах про адміністративні правопорушення за загальним правилом складається з **чотирьох стадій**:

а) **порушення справи** про адміністративне правопорушення (ця стадія полягає у складанні протоколу про адміністративне правопорушення уповноваженою на це особою) (ст. 255 КУпАП);

б) **розгляд справи і винесення по ній відповідної постанови уповноваженим органом або посадовою особою (гл. 16, 17, 22, 23 КУпАП);**

в) **оскарження постанови** по справі (факультативна стадія) (гл. 24 КУпАП);

г) **виконання постанови** (розділ V КУпАП).

3. Здійснювати провадження по справі Василя повинні: уповноважені на те посадові особи **Національної поліції,** до основних повноважень яких насамперед відноситься складання **протоколу** про адміністративне правопорушення (ст. 255 КУпАП); **судді** місцевих загальних судів **за місцем вчинення** правопорушення, **протягом доби** з дня одержання матеріалів справи, до основних повноважень яких насамперед відноситься винесення відповідної **постанови** по справі (ст. 221, 276, 277, 284 КУпАП). Постанова може бути **трьох видів**: про накладення адміністративного стягнення (ст. 24 КУпАП); про застосування заходів впливу (ст. 24-1 КУпАП); про закриття справи (ст. 284, 247 КУпАП). Протягом **10 днів** з дня винесення судом першої інстанції постанови у справі Василя її **можна оскаржити** до суду апеляційної інстанції (ст. 289, 294 КУпАП).

Завдання VIII. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

1. В описаній ситуації виникли **цивільні** правовідносини .

2. Зазначені правовідносини безпосередньо регулюються **ЦК України**, який є **основним** нормативно-правовим актом цивільного законодавства (ст. 4 ЦК України).

3. Так, Родіон **зможе** здійснити свої наміри без згоди батьків. Цей висновок випливає з того, що з моменту реєстрації його як підприємця він **набув повну цивільну дієздатність** (ст. 35 ЦК України). Факт припинення ним підприємницької діяльності **не зменшив** обсяг його цивільної дієздатності. Законодавець зазначає, шо у разі припинення

фізичною особою підприємницької діяльності надана їй повна цивільна дієздатність **зберігається** (ст. 35 ЦК України).

Завдання IX. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

Консультуючи Романа, слід звернути його увагу на те, що неповнолітня фізична особа у віці від 14 до 18 років має право **самостійно** розпоряджатися своїм заробітком (ст. 32 ЦК України) (2 бали). Проте за наявності **достатніх підстав**, а в описаній ситуації вони є, **суд** за заявою **батьків** може **обмежити** право такої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком або **позбавити** її цього права (4 бали) (ст. 32 ЦК України). Проте директор підприємства перевищив свої повноваження, бо вирішення згаданого питання віднесено до компетенції суду (1 бал). Крім того, заяву повинна була підписати й мати, а це зробив лише батько, повідомивши директора, що він з нею має спільну позицію щодо зазначеного питання (1 бал).

Завдання X. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

1. У заданій ситуації виникли **кримінальні** правовідносини.

2. Зазначені правовідносини регулюються **Кримінальним кодексом** України, який становить законодавство України про криміна льну відповідальність, ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права (ст. 3 КК України).

3. Вирок суду щодо жінки є **законним** і **обгрунтованим**. Вико ристовуючи собаку як знаряддя нападу, вона умисно завдала Гнатові легке тілесне ушкодження (ст. 125 КК України). Водночас ви- рок суду стосовно хлопця **не є законним і обгрунтованим**. В описаній ситуації Гнат діяв у **стані необхідної оборони**, захищаючись від суспільно небезпечного посягання, маючи потребу в його негайному припиненні. Кримінальна відповідальність за таких обставин передбачена лише у випадках **умисного вбивства** при перевищенні меж необхідної оборони та **умисного заподіяння тяжких тілесних**

ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони (ч. 3 ст. 36, статті 118 і 124 КК України). Звідси випливає, що **хлопець** не перевищив меж необхідної оборони і **діяв правомірно**. Законодавець вважає стан неохідної оборони обставиною, що **виключає кримінальну протиправність діяння**.

Завдання XI. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

Батьки Мирона **мають рацію**. Те, що Мирон досяг шістнадцяти років і працює за трудовим договором **не є достатніми підставами** для надання йому повної цивільної дієздатності, маючи яку, він міг би укладати договір позики без згоди батьків. Потрібен ще один юридичний факт, а саме **рішення органу опіки та піклування**. Законодавець зазначає, що в описаній ситуації надання повної цивільної дієздатності провадиться рішенням органу опіки та піклування **за заявою заінтересованої особи** (у нашому випадку – Мирона) за наявності **письмової згоди батьків**. У разі відсутності такої згоди повна цивільна дієздатність може бути надана **за рішенням суду** (ст. 35 ЦК України). Тож при розв'язанні спору між батьками Мирона і позикодавцем слід виходити з того, що хлопець має **неповну** цивільну дієздатність, **вийшовши за межі якої**, він уклав згаданий договір позики (ст. 32 ЦК України). Законодавець зазначає, що правочин, вчинений неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності без згоди батьків, **може бути визнаний судом недійсним** за позовом заінтересованої особи, насамперед батьків (ст. 222 ЦК України).

Завдання XII. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

Звільнення Шкуренка є **законним**. Підстава для звільнення Шкуренка з ініціативи роботодавця, всупереч твердженню цього вчителя, є. Крім підстав, передбачених статтею 40 КЗпП України, на яку посилається Шкуренко, трудовий договір може бути розірваний також у випадку вчинення працівником, що виконує виховні функції, **аморального проступку, несумісного з продовженням даної роботи**

(п. 3 ч. 1 ст. 41 КЗпП України). При аналізі описаної в задачі ситуації також необхідно взяти до уваги роз'яснення Пленуму Верховного Суду України. Він зазначає: при розгляді справ про поновлення на роботі осіб, звільнених за пунктом 3 ст. 41 КЗпП України, судам слід враховувати, що розірвання трудового договору з цих підстав не є заходом дисциплінарного стягнення і **тому вимоги статей 148 і 149 КЗпП України про строк і порядок застосування дисциплінарних стягнень на ці випадки не поширюються** (п. 28 постанови Пленуму ВС України «Про практику розгляду судами трудових спорів» від 06. 11. 1992 р. № 9).

Завдання XIII. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

1. Астахов учинив **закінчений замах** на **грабіж**. Йдеться про **відкрите викрадення чужого майна.** В описаній ситуації має місце **ненасильницький** вид грабежу (так званий «ривок») (ч. 1 ст. 186 КК України). Оскільки зловмисник був затриманий майже одразу, то скоєне ним діяння **є незакінченим** кримінальним правопорушенням. Грабіж вважається **закінченим** кримінальним правопорушенням тоді, коли у винного з'являється реальна **можливість розпоряджатися чужим майном як власним** (постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику справах про злочини проти власності» від 06. 11. 2009 № 10).

2. **Об'єктом** вчиненого Астаховим кримінального правопорушення є право власності. **Предметом** цього кримінального правопорушення є **чуже майно. Об'єктивна сторона** кримінального правопорушення характеризується: діянням у вигляді відкритого викрадення чужого майна; наслідком у вигляді майнової шкоди потерпілому; причиновим зв'язком між зазначеними діянням і наслідком; відкритим способом викрадення (в останньому випадку винний усвідомлює, що потерпілий розуміє факт позбавлення його майна і, незважаючи на це, вчиняє свої кримінально-протиправні дії). **Суб'єктивна сторона** скоєного Астаховим кримінального правопорушення характеризується виною у формі прямого умислу, корисливими мотивом і ме-

тою. **Суб'єкт** цього кримінального правопорушення – фізична осудна деліктоздатна особа, тобто людина, яка до вчинення кримінального правопорушення досягла 14-річного віку і в момент його скоєння усвідомлювала свої дії та керувала ними (ч. 2 ст. 22, ч. 1 ст. 19 КК України).

3. Юридичне значення складу вчиненого Астаховим кримінального правопорушення полягає в тому, що він є єдиною **підставою кримінальної відповідальності** (ст. 2 КК України).

Завдання XIV. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

1. Консультуючи подружжя, слід ознайомити їх із наступними положеннями закону. Перше. Якщо батьки проживають окремо, то місце проживання дитини, яка **досягла 14 років**, визначається **нею самою**. Це правило стосується в описаній ситуації Олександра. Друге. Місце проживання дитини, яка **досягла 10 років**, визначається **за спільною згодою батьків та самої дитини**. Це стосується Марії. Третє. Місце проживання дитини, яка **не досягла 10 років**, визначається **за згодою батьків**. Це стосується Остапа. Якщо мати та батько, які проживають окремо, **не дійшли згоди** щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина (віком до 14 років), спір між ними може вирішуватися **органом опіки та піклування або судом** (ст. 160, 161 СК України).

2. Відповідь на це запитання значною мірою міститься у відповіді на попереднє запитання. Необхідно лише дещо додати. Законодавець зазначає, що дитина, яка **може висловити свою думку**, має бути **вислухана** при вирішенні спору між батьками, зокрема, щодо місця її проживання. Суд має право постановити рішення **всупереч думці дитини**, якщо цього вимагають **її інтереси**. Особливе значення це положення закону має при вирішенні питання про місце проживання наймолодшої дитини подружжя Руденків – семирічного Остапа (ст. 171 СК України). У даному випадку український законодавець виходить з положень міжнародного права. У Конвенції про права дитини, зокрема, говориться: «Держави-учасниці забезпечують дитині,

здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що торкаються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю. З цією метою дитині, зокрема, надається можливість **бути заслуханою** в ході будь-якого **судового чи адміністративного розгляду, що торкається дитини**, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства» (ст. 12).

Завдання XV. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

1. Так, **є правова підстава для задоволення позову** Лапікової. Законодавець зазначає, що батьки зобов'язані утримувати дитину **до досягнення нею повноліття** (ст. 180 СК України). Факт укладення неповнолітньою Надією шлюбу **не звільняє батьків** від виконання цього обов'язку. Водночас **чоловік Надії теж зобов'язаний** матеріально підтримувати дружину (ст. 75 СК України).

2. Так, суд **візьме до уваги доводи батька** дівчини. Відповідно до закону при визначенні розміру аліментів суд враховує **стан здоров'я** та **матеріальне становище** платника аліментів (ст. 182 СК України).

Завдання XVI. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

Обидва хлопці вчинили дії, які законодавець визначає як **суспільно небезпечні діяння** і забороняє їх у законодавстві про кримінальну відповідальність. Йдеться про **носіння** Ігорем, а до того його приятелем, **холодної зброї** у вигляді фінського ножа, а також про **збут** цього ножа останнім **без передбаченого законом дозволу** (ч. 2 ст. 263 КК України). Проте **не можна вважати**, що хлопці скоїли кримінальне правопорушення. Як випливає з умов задачі приятель Ігоря ще **не досяг віку** кримінальної відповідальності за зазначені діяння – **16 років** (ст. 22 КК України). Ігор теж ще **не досяг віку,** з якого він вважатиметься **суб'єктом** зазначеного **кримінального**

правопорушення. Цей висновок слід зробити, незважаючи на те, що описані в задачі події розгорталися в день його народження, коли йому виповнювалося 16 років. З юридичної точки зору на час носіння і кидання ножа у дерево він ще **не досяг** згаданого віку відповідно до роз'яснень ВС України від 2003 року (абзац 2 розділу 6 «Судової практики у справах про злочини неповнолітніх і втягнення їх у злочинну діяльність»). У цьому документі говориться: «… особа вважається такою, яка досягла певного віку, **починаючи з наступної доби** після дня її народження». Тож Ігор був би притягнутий до кримінальної відповідальності лише у випадку, якщо б він носив або кидав фінський ніж у дерево опівночі або пізніше. Батьків обох хлопців буде притягнуто до **адміністративної відповідальності** за неналежне виконання батьківських обов'язків, оскільки юнаки вчинили діяння, що містять **ознаки кримінального правопорушення** і ще **не досягли віку**, з якого настає **кримінальна відповідальність** (ч. 4 ст. 184 КУпАП).

Завдання XVII. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

1. Бойко **не є винним у смерті Березюка**, бо не порушував правил безпеки дорожнього руху. Тож він не вчинив кримінального правопорушення, передбаченого статтею 286 КК України. Проте в діях водія має місце склад **іншого** кримінального правопорушення, який є підставою **кримінальної відповідальності**. Вважаючи Березюка мертвим, Бойко **діяв з прямим умислом на його вбивство**. Незважаючи на відсутність причинового зв'язку між ударами молотком і смертю потерпілого, Бойко відповідатиме за **закінчений замах на вбивство** (ст. 115 КК України). У кримінальному праві України таку ситуацію називають **фактичною помилкою у характері діяння**.

2. У цьому випадку Бойко відповідав би **за вбивство через необережність** (ст. 119 КК України). Видом необережності була б **кримінально-протиправна недбалість**. Законодавець зазначає, що необережність є кримінально-протиправною недбалістю, якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків

свого діяння, хоча повинна була і могла їх пе-редбачити (ст. 25 КК України). У такому випадку також мала б місце згадана **фактична помилка в характері діяння**.

Завдання XVIII. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

Дії **парламенту** є **конституційними**. Прийняття ним законів і подальше їх підписання Головою Верховної Ради України передбачено Конституцією України (ст. 85). Подолання парламентом президентського вето шляхом повторного розгляду закону, за умови його прийняття не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України – теж передбачена Основним Законом України процедура (ст. 94). Дії **Голови Верховної Ради України** є **конституційними.** Після прийняття законів він їх підписує і невідкладно направляє Президентові України (ст. 94 Конституції України). Також конституційним є рішення Голови Верховної Ради України ввести вдруге не підписаний Президентом України закон в дію за своїм підписом шляхом опублікування його в офіційному виданні (ст. 94 Конституції України). Дії **Президента України** є **частково неконституційними.** Коли він скористався правом вето, то діяв у передбачений Основним Законом України спосіб (ст. 94). Разом з тим відмова глави держави підписати закон після подолання парламентом президентського вето – дія **неконституційна**. Він був **зобов'язаний** зробити це та офіційно оприлюднити закон протягом 10 днів (ст. 94 Конституції України).

Завдання XIX. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

1. В описаній ситуації вчинено таке кримінальне правопорушення як **вбивство через необережність** (ст. 119 КК України). Видом необережності є кримінальна протиправна **недбалість** (ст. 25 КК України).

2. Оскільки неможливо встановити, хто саме влучив у грибника, то має місце **сумнів, який не можна усунути**. Конституція України містить ключові для наведеної ситуації положення: «Особа вважаєть-

ся невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду… Обвинувачення не може ґрунтуватися на…припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь» (ст. 62). Тож суду слід визнати Ладиченка та його сусіда **невинними** у вчиненні кримінального правопорушення і постановити **виправдувальний** вирок, враховуючи презумпцію невинуватості.

3. Ладиченко і сусід **не є співучасниками** кримінального правопорушення, бо не може бути співучасті в **необережних** кримінальних правопорушеннях. Законодавець зазначає, що співучастю у кримінальному правопорушенні є умисна спільна участь декількох суб'єктів кримінального правопорушення у вчиненні умисного кримінального правопорушення (ст. 26 КК України).

4. У даному випадку той з чоловіків, хто зробив смертельний постріл, відповідатиме за **вбивство через необережність**. При цьому інший з чоловіків **не може притягатися** до кримінальної від- повідальності через відсутність причинового зв'язку між своїм пострілом і смертю грибника. Також він не може нести кримінальної відповідальності за закінчений замах на вбивство останнього, бо не мав умислу, тим більш прямого, на його вбивство.

Завдання ХХ. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

Дії Коваленка є **правомірними**. Він знаходився **в стані необхідної оборони**, бо мало місце **суспільно небезпечне посягання** проти нього і була **необхідність в його негайному припиненні** (ч. 1 ст. 36 КК України). Законодавець зазначає, що не є перевищенням меж необхідної оборони і не має наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї…для захисту від нападу **озброєної особи** або нападу **групи осіб**, а також для відвернення **протиправного насильницького вторгнення у житло**.., незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає (ч. 5 ст. 36 КК України). В описаній ситуації все це мало місце.

ПРАКТИКУМ ДРУГИЙ

Завдання І. Тести з одним правильним варіантом відповіді

1. **До спеціалізованих норм права відносять:**

а) заборонні норми; в) уповноважувальні норми;

б) зобов'язальні норми; г) колізійні норми.

2. **Різновидом деформації правосвідомості НЕ є:**

а) правовий нігілізм; в) правовий ідеалізм;

б) правовий дилетантизм; г) правовий авантюризм.

3. **Закріплені в нормах права припущення про наявність чи відсутність певних фактів, які мають юридичне значення, це:**

а) правові аксіоми; в) правові гарантії;

б) правові преюдиції; г) правові презумпції.

4. **Способом викладення норм права у приписах статей нормативно-правових актів залежно від повноти НЕ є:**

а) прямий; в) відсильний;

б) бланкетний; г) казуальний.

5. **Вища рада правосуддя НЕ:**

а) здійснює правосуддя;

б) вносить подання про призначення судді на посаду;

в) ухвалює рішення про звільнення судді з посади;

г) надає згоду на затримання судді чи утримання його під вартою.

6. **У разі порушення цивільного права або інтересу неповнолітньої особи позовна давність починається з дня:**

а) досягнення нею повноліття;

б) коли вона довідалася або могла довідатися про його порушення;

в) коли вона довідалася або могла довідатися про особу, яка його порушила;

г) коли про його порушення довідалися її батьки або особи, які їх замінюють.

7. **Тримання під вартою може застосовуватися до неповнолітнього лише у разі, якщо він підозрюється або обвинувачується у вчиненні:**

а) кримінального правопорушення у складі організованої групи чи злочинної організації;

б) тяжкого чи особливо тяжкого злочину;

в) злочину проти життя та здоров'я особи;

г) злочину проти основ національної безпеки України.

8. **Тривалість робочого часу учнів віком від 16 до 18 років, що працюють протягом навчального року у вільний від навчання час, не може перевищувати:**

а) 10 годин на тиждень; б) 18 годин на тиждень;

в) 12 годин на тиждень; г) 20 годин на тиждень.

9. **До неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення, може бути застосовано додаткове покарання у виді:**

а) громадських робіт;

б) виправних робіт;

в) конфіскації майна;

г) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

10. **Підставою для звільнення судді НЕ є:**

а) порушення обов'язку підтвердити законність джерела походження майна;

б) незгода на переведення до іншого суду у разі ліквідації чи реорганізації суду, у якому суддя обіймає посаду;

в) порушення суддею вимог щодо несумісності;

г) вручення судді письмового повідомлення про підозру у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину.

11. **Особа, що вчинила кримінальне правопорушення у віці від 14 до 16 років, підлягає кримінальній відповідальності за:**

а) диверсію;

б) погрозу вбивством;

в) побої і мордування;

г) вбивство через необережність.

12. **До осіб, які не досягли 18 років, адміністративний арешт:**

а) застосовується на загальних підставах;

б) не застосовується;

в) застосовується у виняткових випадках за окремі види адміністративних правопорушень;

г) призначається за умови, що не є можливим застосувати більш м'яке стягнення або захід впливу.

13. Неповнолітні мати, батько можуть бути позбавлені батьківських прав у випадку, якщо вони:

а) ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини;

б) є хронічними алкоголіками або наркоманами;

в) вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва;

г) не забрали дитину з пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування.

14. Не має сили закону:

а) Регламент Верховної Ради України;

б) Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України;

в) Регламент Конституційного Суду України;

г) Дисциплінарний статут Збройних Сил України.

15. Паспорт громадянина України оформляється особам, які не досягли 18-річного віку, на:

а) 4 роки; в) 5 років;

б) 10 років; г) 15 років.

16. У разі, якщо батько змінив своє ім'я, то по батькові дитини змінюється за її згодою, якщо вона досягла:

а) 10 років; в) 14 років;

б) 15 років; г) 16 років.

17. Не передбачається згода батьків на:

а) вчинення неповнолітньою особою правочину щодо транспортного засобу;

б) вчинення неповнолітньою особою правочину щодо нерухомого майна;

в) укладення шлюбного договору до реєстрації шлюбу, якщо його стороною є неповнолітня особа;

г) подання особою, яка досягла чотирнадцяти років, заяви про прийняття спадщини.

18. **До типів виборів в Україні НЕ належать:**

а) вибори Президента України;

б) вибори народних депутатів України;

в) вибори голів місцевих державних адміністрацій;

г) місцеві вибори.

19. **Захист від кримінального обвинувачення може здійснюватися:**

а) адвокатом, іншим фахівцем в праві;

б) адвокатом, громадським захисником;

в) адвокатом, стажистом адвоката;

г) адвокатом.

20. **До системи законодавства НЕ належить:**

а) Кодекс України про надра;

б) Водний кодекс України;

в) Торговельний кодекс України;

г) Лісовий кодекс України.

21. **Вчинення неповнолітньою особою віком від 14 до 16 років адміністративного правопорушення тягне:**

а) сімейно-правову відповідальність її батьків або осіб, які їх замінюють;

б) матеріальну відповідальність її батьків або осіб, які їх замінюють;

в) адміністративну відповідальність її батьків або осіб, які їх замінюють;

г) притягнення її до адміністративної відповідальності.

22. **Якщо неповнолітній віком від 16 до 18 років вчинив дрібне хуліганство, то до нього може бути застосовано таке адміністративне стягнення як:**

а) громадські роботи;

б) догана;

в) обмеження волі;

г) сувора догана.

23. **Майно, придбане батьками або одним із них для забезпечення розвитку, навчання та виховання дитини (одяг, інші речі особистого вжитку, іграшки, книги, музичні інструменти, спортивне обладнання тощо), є:**

а) власністю батьків;

б) спільною сумісною власністю батьків і дитини;

в) спільною частковою власністю батьків і дитини;

г) власністю дитини.

24. **У складі Верховного Суду діє:**

а) Палата у справах прокорупційні правопорушення;

б) Палата у справах неповнолітніх;

в) Палата у справах про адміністративні правопорушення;

г) Велика Палата.

25. **Передбачається згода батьків на:**

а) здійснення неповнолітньою особою права на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності;

б) надання повної цивільної дієздатності неповнолітній особі, яка досягла 16 років і працює за трудовим договором;

в) укладення неповнолітньою особою договору банківського вкладу або рахунку;

г) розпоряджання неповнолітньою особою своїм заробітком, стипендією або іншими доходами.

26. **У випадку, коли батьки проживають окремо, місце проживання дитини визначається нею самою, якщо вона досягла:**

а) 10 років; б) 14 років; в) 12 років; г) 16 років.

27. **Якщо неповнолітній, який досяг 16 років і має самостійний заробіток, у результаті вчинення адміністративного правопорушення заподіяв майнову шкоду, то під час розгляду справи про таке правопорушення на нього може бути покладено її відшкодування, якщо сума шкоди не перевищує:**

а) одного неоподатковуваного мінімуму доходів громадян;

б) двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

в) трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

г) чотирьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

28. Якщо мати чи батько дитини є неповнолітніми, то її усиновлення здійснюється за:

а) їхньою згодою;

б) їхньою згодою та згодою їхніх батьків;

в) їхньою згодою, згодою їхніх батьків і з дозволу органу опіки та піклування;

г) їхньою згодою, згодою їхніх батьків і з дозволу уповноваже ного органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення.

29. Вчинення неповнолітньою особою діяння, що містить ознаки кримінального правопорушення, якщо вона НЕ досягла віку кримінальної відповідальності, тягне:

а) кримінальну відповідальність її батьків або осіб, які їх замінюють;

б) майнову відповідальність її батьків або осіб, які їх замінюють;

в) дисциплінарну відповідальність її батьків або осіб, які їх замінюють;

г) адміністративну відповідальність її батьків або осіб, які їх замінюють.

30. До системи законодавства належить:

а) Кодекс торговельного мореплавства України;

б) Арбітражний кодекс України;

в) Екологічний процесуальний кодекс України;

г) Сімейний процесуальний кодекс України.

31. Не передбачається згода батьків на:

а) реєстрацію їхньої неповнолітньої дитини, що досягла 16 років, як підприємця;

б) надання їхній неповнолітній дитині, яка записана матір'ю або батьком дитини, повної цивільної дієздатності;

в) те, щоб їхня неповнолітня дитина стала учасником або засновником юридичної особи, якщо це не заборонено законом чи її установчими документами;

г) вступ їхньої дитини, яка досягла дев'яти років, до дитячої громадської організації.

32. **Суддею, уповноваженим здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, може бути обрано суддю зі стажем роботи суддею НЕ менше:**

а) 5 років; в) 10 років;

б) 15 років; г) 20 років.

33. **Куріння електронних сигарет на території навчальних закладів:**

а) не забороняється;

б) забороняється під час навчального процесу;

в) забороняється;

г) не рекомендується.

34. **Батьки мають право на звернення до суду за захистом прав та інтересів своєї дитини, якщо вони досягли:**

а) 14 років; в) 15 років;

б) 16 років; г) 18 років.

35. **Справи про адміністративні правопорушення, вчинені особами віком від 16 до 18 років, розглядають і виносять по станову по справі:**

а) органи і служби у справах дітей;

б) органи внутрішніх справ;

в) суди;

г) комісії у справах неповнолітніх.

36. **Строк повноважень Генерального прокурора становить:**

а) 4 роки; в) 5 років;

б) 6 років; г) 7 років.

37. **Батьки або інші законні представники зобов'язані зареєструвати місце проживання новонародженої дитини протягом:**

а) одного місяця з дня державної реєстрації її народження;

б) двох місяців з дня її народження;

в) трьох місяців з дня державної реєстрації її народження;

г) чотирьох місяців з дня її народження.

38. **До основних засад судочинства НЕ відноситься:**

а) обов'язковість судового рішення;

б) забезпечення доведеності вини;

в) підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором;

г) ухвалення судового рішення іменем України.

39. **Примусові заходи виховного характеру можуть застосовуватися до дітей, які НЕ досягли віку кримінальної відповідальності:**

а) з 10 років;

в) з 11 років;

б) з 12 років;

г) з 13 років.

40. **Під час досудового розслідування та судового розгляду кримінального правопорушення, вчиненого неповнолітнім, НЕ передбачається встановлення:**

а) умов його життя та виховання;

б) його ставлення до вчиненого ним діяння;

в) наявності дорослих підбурювачів та інших співучасників;

г) його ставлення до слідчого, прокурора і головуючого в судовому засіданні.

41. **До системи Служби безпеки України НЕ належить така складова як:**

а) органи військової контррозвідки;

б) Рада національної безпеки і оборони України;

в) військові формування;

г) науково-дослідні заклади.

42. **За порушення законів з питань оподаткування НЕ застосовується такий вид юридичної відповідальності як:**

а) фінансова;

в) адміністративна;

б) кримінальна;

г) дисциплінарна.

43. **Правочином НЕ є:**

а) створення твору літератури, науки, мистецтва;

б) відмова від прийняття спадщини;

в) складання заповіту;

г) складання довіреності.

44. **До системи центральних органів виконавчої влади НЕ належить така складова як:**

а) Кабінет Міністрів України;

в) служби;

б) агентства;

г) інспекції.

45. **Відповідно до щорічних державних Умов прийому на навчання на здобуття вищої освіти вчена рада кожного закладу вищої освіти щороку затверджує Правила прийому до нього, якими встановлюється вага бала за особливі успіхи, зокрема, особам, які є призерами IV етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад з базових предметів (за переліком, визначеним Міністерством освіти і науки України), що може становити:**

а) від 0 до 5 відсотків конкурсного бала;

б) від 1 до 5 відсотків конкурсного бала;

в) від 0 до 10 відсотків конкурсного бала;

г) від 1 до 10 відсотків конкурсного бала.

46. **Прокурором Спеціалізованої антикорупційної прокуратури може бути призначена особа, яка має стаж роботи в галузі права НЕ менше:**

а) 2 років; в) 3 років;

б) 4 років; г) 5 років.

47. **До системи законодавства належить:**

а) Третейський кодекс України;

б) Адміністративний процесуальний кодекс України;

в) Гірничий кодекс України;

г) Кодекс цивільного захисту України.

48. **Передбачається згода одного із батьків або особи, що його замінює, на:**

а) реєстрацію шлюбу неповнолітньою особою, що досягла 16 років, якій за рішенням суду надано право на шлюб;

б) розпоряджання неповнолітньою особою вкладом, внесеним нею на своє ім’я;

в) вступ особи, яка досягла 14 років, до молодіжної громадської організації;

г) прийняття на роботу особи, яка досягла 15 років.

49. **До загальнодержавних податків НЕ належить:**

а) податок на доходи фізичних осіб;

б) податок на додану вартість;

в) екологічний податок;

г) податок на майно.

50. Система місцевого самоврядування НЕ включає:

а) районні та обласні ради;

б) територіальну громаду;

в) районні та обласні державні адміністрації;

г) виконавчі органи сільської, селищної, міської ради.

51. Тварини в Україні є:

а) особливим суб’єктом цивільних прав;

б) особливим об’єктом цивільних прав;

в) утриманцями з особливим цивільно-правовим статусом;

г) суб'єктом і об'єктом цивільних прав.

52. Спадщина, визнана судом відумерлою, переходить у власність:

а) держави;

б) органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини;

в) фактичного володільця безхазяйного майна;

г) територіальної громади за місцем відкриття спадщини.

53. Шлюбний вік встановлюється:

а) для чоловіків у 18 років, жінок – у 16 років;

б) для чоловіків та жінок – у 18 років;

в) для чоловіків у 18 років, жінок – у 17 років;

г) для чоловіків та жінок – у 16 років.

54. Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через:

а) присяжних;

б) народних засідателів;

в) присяжних і професійних суддів;

г) народних засідателів і присяжних.

55. Повноваження Президента України НЕ припиняються достроково у разі:

а) відставки;

б) неспроможності виконувати свої повноваження за станом здоров’я;

в) усунення з поста в порядку імпічменту;

г) виходу за межі своїх повноважень.

56. **Фізичне покарання батьками своїх малолітніх і неповнолітніх дітей:**

а) допускається у виняткових випадках, якщо цього вимагають інтереси їхнього виховання;

б) допускається у випадку вчинення ними серйозного аморального проступку;

в) є природним правом батьків;

г) не допускається.

57. **Повноваження судді Конституційного Суду України НЕ припиняються у разі:**

а) досягнення ним 65 років;

б) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього;

в) набрання законної сили рішенням суду про визнання його обмежено дієздатним;

г) набрання законної сили рішенням суду про визнання його безвісно відсутнім.

58. **Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод:**

а) є частиною національного законодавства України, але не застосовується судом при розгляді справ, бо має характер модельного акту;

б) є частиною національного законодавства України та застосовується виключно Конституційним Судом України при розгляді справ за конституційними скаргами;

в) не є частиною національного законодавства України, проте застосовується судом як авторитетний міжнародний договір;

г) є частиною національного законодавства України та застосовується судом при розгляді справ.

59. **Воєнний стан в Україні НЕ може бути підставою для:**

а) поновлення смертної кари як виду кримінального покарання;

б) обмеження окремих прав і свобод людини і громадянина;

в) запровадження трудової повинності;

г) примусового відчуження майна, що перебуває у приватній власності.

60. **Розділ ІІ Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина»:**

а) не може бути змінений;

б) може бути змінений, якщо зміни не передбачають скасування обов'язків людини і громадянина;

в) може бути змінений, якщо зміни у подальшому затверджуються всеукраїнським референдумом;

г) може бути змінений, якщо зміни не передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина.

61. **«Право виростає з національного духу, народної свідомості і набуває специфічного характеру, притаманного тільки певному народові. Законодавець лише виражає в юридичній формі те, що диктує народний дух». Наведені тези відбивають таку теорію походження права як:**

а) теологічну;

б) історичну;

в) теорію природного права;

г) марксистську.

62. **«Природні права належать людині від народження. Для додаткового гарантування цих прав люди домовилися створити державу, яка видає закони і встановлює санкції за їх порушення. Право виникає як право справедливого розуму». Представниками теорії природного права, які сформулювали наведені положення, є:**

а) Ф. Савіньї, Г. Гуго, Г. Пухта;

б) К. Маркс, Ф. Енгельс;

в) Д. Холл, Е. Аннерс, Г. Берман, Ю. Хабермас;

г) Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант.

63. **Суд утворюється, реорганізовується і ліквідовується:**

а) указом Президента України;

б) постановою Кабінету Міністрів України;

в) рішенням Вищої ради правосуддя;

г) законом.

64. **До складу Вищої ради правосуддя входить за посадою:**

а) Голова Вищої ради правосуддя;

б) Голова Конституційного Суду України;

в) Голова Верховного Суду;

г) Голова Державної судової адміністрації України.

65. «Закони та інші нормативно-правові акти, що визнача ють права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними». У наведеному положенні Конституції України йдеться про принцип:

а) правової визначеності; в) розумності;

б) добросовісності; г) пропорційності.

66. «Інтереси забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та безпеки тощо можуть виправдати правові обмеження прав і свобод тільки в разі адекватності соціально обумовленим цілям». У цьому положенні, сформульованому Конституційним Судом України, йдеться про такий принцип права як:

а) принцип добросовісності; б) принцип розумності;

в) принцип правової визначеності; г) принцип пропорційності.

67. Певний момент у часі, з настанням якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення, це в цивільному праві:

а) термін; в) строк;

б) сервітут; г) оферта.

68. У випадках, коли позикодавцем є фізична особа, договір позики укладається у письмовій формі, якщо його сума не менш як:

а) у 10 разів перевищує розмір неоподатковуваного мінімуму доходів громадян;

б) у 15 разів перевищує розмір неоподатковуваного мінімуму доходів громадян;

в) у 20 разів перевищує розмір неоподатковуваного мінімуму доходів громадян;

г) у 25 разів перевищує розмір неоподатковуваного мінімуму доходів громадян.

69. Позовна давність в один рік НЕ застосовується до вимоги про:

а) спростування недостовірної інформації, поміщеної в засобах масової інформації;

б) розірвання договору дарування;

в) стягнення неустойки;

г) повернення боргу за договором позики.

70. Преважне право купівлі частки у праві спільної власності застосовується до права:

а) спільної часткової власності;

б) спільної сумісної власності;

в) спільної часткової та спільної сумісної власності;

г) довірчої власності.

Завдання ІІ. Додайте пропущене до наведених нижче витягів із Конституції України

1. Кожному гарантується право знати _____ і _____.
2. Ніхто не зобов'язаний доводити свою_____ у _____.
3. Усі сумніви щодо _____ особи тлумачаться на____ _____.
4. Ніхто не зобов'язаний виконувати явно _____ чи _____.
5. Ніхто не може бути _____ притягнений до _____ виду за _____ правопорушення.
6. Закони та інші нормативно-правові акти не мають _____, крім випадків, коли вони _____ або _____ особи.
7. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають _____ і _____.громадян, не доведені до відома населення у порядку, _____, є _____..
8. Особа вважається невинуватою у _____ і не може бути піддана ___ _____, доки її _____ не буде _____ в _____ порядку і встановлено _____.

9. Кожен має право на працю, що включає можливість _____ працею, яку він _____ або на яку _____.

10. При прийнятті нових _____ або внесенні змін до чинних _____ не допускається звуження _____ та _____ існуючих _____ і _____.

Завдання ІІІ. Виправте «помилки» у наведених нижче витягах із законів України

1. Цивільно-правовим договором є дія двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних норм і умов.

2. На строкову військову службу приймаються придатні для цього за станом здоров'я особи чоловічої та жіночої статі, яким до дня відправлення у військові частини виповнилося 19 років, та старші особи, які не досягли 25-річного віку.

3. Діти віком до 14 років з 23 до 7 години можуть перебувати у закладах, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування лише в присутності батьків чи іншого законного представника дитини або особи, яка її супроводжує і несе за неї персональну відповідальність.

4. На службу в поліції можуть бути прийняті особи віком від 20 років, які мають базову загальну середню освіту, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця про живання, які володіють українською та англійською мовами.

5. Присяжним може бути особа, яка досягла 25-річного віку і з народження проживає на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного окружного суду, якщо інше не визначено законом.

6. Спільна власність вважається сумісною, якщо договором або законом не встановлена спільна часткова власність на майно.

7. Кожна особа, яка досягла 15-річного віку, зобов'язана отримати паспорт громадянина України.

8. Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає накази і постанови, які є обов'язковими до виконання на території України.

9. Земля є важливим соціальним багатством, що перебуває під постійною охороною суспільства.

10. Законодавство України прокримінальну відповідальність становлять Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права, інші закони України, нормативно-правові акти Президента України, Кабінету Міністрів України.

Завдання IV. Визначте поняття відповідно до законодавства України

1. Підприємництво;
2. Покарання;
3. Червона книга України;
4. Трудовий договір;
5. Вбивство;
6. Право власності.

Завдання V. Порівняйте види умислу, передбачені законодавством України прокримінальну відповідальність. Аналізуючи їхні інтелектуальні та вольову ознаки, визначте спільне та відмінності

Завдання VI. Проаналізуйте ситуацію

2 червня 2018 року Іван Петрович подарував онукові Дмитру, якому виповнилося 13 років, ноутбук. Оскільки у хлопця вже був ноутбук, він через кілька днів продав цей дарунок за п’ять тисяч гривень 16-річному Костянтину. Дізнавшись про це наступного дня, батьки Дмитра в розмові з сином розцінили його вчинок як прояв неповаги до діда. Напередодні нового навчального року батьки згадали про цю проблему і звернулися до Костянтина з вимогою забрати свої гроші і повернути ноутбук. Проте хлопець відмовився, заявивши, що ноутбук належав Дмитру, а не його батькам. Костянтин також повідомив, що гроші за нього він сплатив власні, накопичивши їх. Джерелом цих коштів є стипендія Президента України, яку він отримує як переможець міжнародної олімпіади з хімії. Батьки Костянтина підтвердили слова сина в частині походження грошей, за які він придбав ноутбук, і погодилися з необхідністю такої покупки. Проте вони

заявили, що своєї згоди на зазначений правочин з малолітнім Дмитром сину не давали і вважали, що Ко-стянтин купив ноутбук у магазині.

1. Назвіть вид цивільної дієздатності Дмитра і Костянтина та схарактеризуйте її обсяг.

2. Чи є дійсним, з урахуванням наведених обставин, договір купівлі-продажу, укладений згаданими хлопцями? Відповідь аргументуйте.

Завдання VII. Проаналізуйте ситуацію

В одній із гімназій м. Харкова готувалися до новорічних свят. Іграшки і ялинкові прикраси під керівництвом учителя виготовили учні на уроках трудового навчання. При цьому діти і педагог виконували вимоги навчальної програми, затвердженої наказом Міністерства освіти і науки України. Після презентації своїх виробів учні отримали оцінки, які вчитель зафіксував у класному журналі. Електропроводку для освітлення ялинки підвів робітник гімназії у свій робочий час. Моновиставу біля ялинки показав актор театру юного глядача за винагороду відповідно до договору з головою благодійного фонду.

1. Суб'єктами яких правовідносин були учні, вчитель, робітник, актор?

2. Дайте визначення кожному виду правовідносин, учасниками яких були зазначені особи.

3. Назвіть закони, які регулювали ці правовідносини.

4. Які юридичні факти були підставою виникнення цих правовідносин?

Завдання VIII. Проаналізуйте ситуацію

Роман (16 років) і Петро (15 років), знаходячись у нетверезому стані, з метою заволодіння чужим майном проникли через вікно до приватного будинку. Хлопцям було відомо, що господарі на роботі. Вони вважали, що зробили це непомітно і для сторонніх. Проте із сусіднього будинку за їхніми діями спостерігала літня жінка, яка

викликала поліцію. Обшукавши одну з кімнат, зловмисники прихопили кілька тисяч гривень. У цей час із школи несподівано повернулася 13-річна дочка господарів будинку Марина, яка відчула себе на уроці зле. Побачивши розкидані речі та гроші в руці Петра, вона зрозуміла, що саме коять незнайомі хлопці. Дівчина спробувала зв'язатися з батьками, але Роман відібрав у неї телефон і кинув його на підлогу. Щоб Марина їм не заважала, хлопці заштовхнули її в підсобне приміщення і закрили там. Дівчина плакала, стукала в двері, називала незваних гостей злодіями і вимагала, щоб вони забиралися геть. Роман попередив Марину, що якщо вона не заспокоїться, її зв'яжуть. Потім приятелі нашвидку оглянули решту приміщень будинку, знайшли та взяли кілька стодоларових купюр і золоту каблучку. Почувши за вікном голоси, Роман і Петро через двері вибігли на вулицю, але біля ганку були затримані нарядом поліції. Було встановлено, що Роман мав при собі фінський ніж, а Петро – кастет.

Дайте всебічну аргументовану правову оцінку дій хлопців.

Завдання IX. Проаналізуйте ситуацію

Дмітрієв (15 років), Степченко (13 років) та Міхненко (16 років) проникли вночі в магазин. Погрожуючи літньому сторожу обрізом гладкоствольної мисливської рушниці, вони зв'язали його і засунули йому до рота ганчірку. Схопивши декілька пляшок горілки та продукти, хлопці втекли. Через кілька годин сторож задихнувся і помер.

Кваліфікуйте дії юнаків.

Завдання X. Проаналізуйте ситуацію

Анікєєв (16 років) вирішив придбати наркотичні речовини, щоб вигідно їх перепродати. З цією метою він звернувся до Іванова (19 років), який мав зв'язки в медичних колах. Останній під виглядом наркотиків продав Анікєєву дешеві ліки проти застуди.

1. *Кваліфікуйте дії Анікєєва та Іванова.*
2. *Визначте стадію кримінального правопорушення.*
3. *Чи є в діях хлопців ознаки співучасті у кримінальному правопорушенні?*

Завдання XI. Проаналізуйте ситуацію

15-річні Петро та Микола ішли берегом озера. Зустрівши однокласницю, вони жартома зштовхнули її у воду. Дівчина потонула, бо не вміла плавати. Хлопці про це не знали і врятувати її не встигли.

Дайте правову оцінку дій хлопців.

Завдання XII. Проаналізуйте ситуацію

Петренко (15 років) та Ткач (16 років) проникли вночі до аптеки, намагаючись викрасти наркотичні речовини. Однак вдома вони з'ясували, що викрали пакунок з ліками проти застуди.

1. *Кваліфікуйте дії хлопців.*
2. *Визначте стадію кримінального правопорушення.*

Завдання XIII. Проаналізуйте ситуацію

Нікішин (16 років) і Клугман (14 років) на безлюдній вулиці підстерегли Соломатіну. Нікішин спробував відібрати у дівчини сумочку, однак зустрів опір. «Дай ніж», – загрозливо сказав він Клугману. Після цих слів Клугман легко відібрав сумочку і хлопці втекли. Насправді ножа у них не було.

1. *Кваліфікуйте дії юнаків.*
2. *Чи є в описаній ситуації ознаки співучасті у кримінальному правопорушенні?*
3. *Яка була б стадія кримінального правопорушення, якщо б хлопців було затримано на місці і вони не змогли відняти сумочку?*

Завдання XIV. Проаналізуйте ситуацію

Влітку 14-річний Микола відпочивав у таборі «Лісова казка». Він заприятелював зі своїм однолітком Стасом, який мешкав неподалік. Якось Микола непомітно залишив територію табора і пішов до Стаса. Друзі вирішили порозважатися і побігли до тітки Стаса. Діставши ножиці, хлопці почали вирізати геометричні фігури на білизні, що була розвішана у дворі. Образившись, тітка звернулася до батька свого племінника та адміністрації табору з вимогою про відшкодування заподіяних їй збитків. Батько Стаса відмовився відповідати за вчинок

сина. «По-перше, – сказав він, – у Стаса є власні гроші, які він отримав як дарунок на день народження. Тому він сам повинен відповісти за свою поведінку. По-друге, сина виховує мати, а у мене після розлучення з дружиною інша сім'я». Адміністрація табору теж відмовилася відшкодувати шкоду, заподіяну Миколою, вважаючи це обов'язком його батьків.

Яким чином має бути відшкодована заподіяна Миколою і Стасом шкода?

Завдання XV. Проаналізуйте ситуацію

15-річний Степан проводжав однокласницю Ольгу додому. На безлюдній вулиці до них підійшов 17-річний Ігор. Він ударив Степана кулаком в обличчя. Погрожуючи насильством і Ользі, він почав вимагати, щоб вона віддала йому ювелірні прикраси. Степан схопив камінь і вдарив ним Ігоря по голові, внаслідок чого той помер.

Дайте кримінально-правову оцінку діям Степана.

Завдання XVI. Проаналізуйте ситуацію

Чорновіл позичив у Сидоренка 20 тис. гривень і не повертав борг, ігноруючи нагадування. Сидоренко попросив двох знайомих спортсменів допомогти йому «розібратися» з боржником. Приєднатися до них побажав 15-річний син Сидоренка. Пізно увечері вони зустріли Чорновола і, погрожуючи фізичним насильством, нагадали про борг. Посилаючись на матеріальні труднощі, Чорновіл відмовився повертати гроші. Тоді спільники сильно побили його, у чому активну участь взяв згаданий юнак. Потерпілий отримав тілесне ушкодження середньої тяжкості. Було розпочато кримінальне провадження за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 355 КК України. Проте постало питання про можливість притягнення до кримінальної відповідальності сина Сидоренка, оскільки суб'єктом зазначеного кримінального правопорушення є особа, якій до його вчинення виповнилося 16 років.

Дайте кримінально-правову оцінку діям сина Сидоренка.

Завдання XVII. Проаналізуйте ситуацію

1 вересня 2020 року Кравцов позичив у Петренка за письмовим договором 50 тисяч гривень строком на два місяці. Виплата відсотків при цьому не передбачалась. Після спливу згаданого строку Кравцов гроші не повернув. Коли Петренко нагадав про борг, той попросив зачекати тиждень. Потім боржник пообіцяв, що поверне гроші ще за кілька днів. І знову не виконав обіцянку. Тоді Петренко сказав боржникові, що, враховуючи затримку у поверненні боргу, той повинен віддати вже не 50, а 55 тисяч гривень. Петренко попередив, що у випадку невиконання протягом тижня цієї вимоги він поб'є Кравцова.

Кваліфікуйте дії Петренка.

Завдання XVIII. Проаналізуйте ситуацію

15-річна Тетяна та її 10-річний рідний брат Стас проживають разом з дідом і бабою з боку матері. Їхні батьки нещодавно загинули в автомобільній катастрофі. Незважаючи на невелику пенсію, старі всіляко намагаються забезпечити для внуків нормальні умови життя і навчання. Проте дід та баба Тетяни і Стаса з боку батька, люди заможні, жодним чином не допомагають онукам. Колись вони образилися на невістку і зараз демонстративно відвернулися від її дітей.

1. *Чи передбачає закон обов'язок баби та діда утримувати внуків?*
2. *Чи закріплено в законодавстві обов'язок онуків утримувати бабу та діда?*

Завдання XIX. Проаналізуйте ситуацію

Боброва, яка мала судимість за шахрайство, познайомилася на вокзалі з Петровою, що чекала на потяг. Намагаючись війти до неї в довіру, Боброва попросила її приглянути за своїми речами. Повернувшись, вона запропонувала Петровій за необхідності теж сходити за покупками і пообіцяла приглянути за її речами. Петрова погодилася, однак після повернення не побачила ні Боброві, ні своїх речей.

1. *Кваліфікуйте дії Боброві.*
2. *З якого моменту це кримінальне правопорушення вважається закінченим?*

Завдання ХХ. Проаналізуйте ситуацію

Безробітна Юткіна, яка мала судимість за крадіжку, відвідала перукарню. Коли їй робили манікюр, вона повідомила, що є продавцем магазину і може придбати працівницям перукарні недорогі імпортні кофточки. Отримавши від Данілевської та Бабаєвої по 250 гривень, Юткіна призначила їм зустріч біля кінотеатру, однак не прийшла.

1. *Кваліфікуйте дії Юткіної.*
2. *В який момент це кримінальне правопорушення вважається закінченим?*

ВІДПОВІДІ НА ЗАВДАННЯ ДРУГОГО ПРАКТИКУМУ

Завдання І. Тести

№	Тест	Відповідь	Джерело
1	До спеціалізованих норм права відносять	Г	Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник . – 2-ге вид. – К.: Алерта, 2011, с. 279 – 280, 288
2	Різновидом деформації правосвідомості не є	Г	Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. – 2-ге вид. – К.: Алерта, 2011, с. 101 –103
3	Закріплені в нормах права припущення про наявність чи відсутність певних фактів, які мають юридичне значення, це	Г	Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник . – 2-ге вид. – К.: Алерта, 2011, с. 406
4	Способом викладення норм права у приписах статей нормативно-правових актів залежно від повноти НЕ є	Г	Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник . – 2-ге вид. – К.: Алерта, 2011, с. 291 –292
5	Вища рада правосуддя НЕ	А	Ст. 131, 124 Конституції України
6	У разі порушення цивільного права або інтересу неповнолітньої особи позовна давність починається з дня	А	Ст. 261 ЦК України
7	Тримання під вартою може застосовуватися до неповнолітнього лише у разі, якщо він підозрюється або обвинувачується у вчиненні	Б	Ч. 2 ст. 492 КПК України

8	Тривалість робочого часу учнів віком від 16 до 18 років, що працюють протягом навчального року у вільний	Б	Ч. 1 ст. 51 КЗпП України
	від навчання час, НЕ може перевищувати		
9	До неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення, може бути застосовано додаткове покарання у виді	Г	Ч. 2 ст. 98 КК України
10	Підставою для звільнення судді НЕ є	Г	Ст. 126 Конституції України
11	Особа, що вчинила кримінальне правопорушення у віці від 14 до 16 років, підлягає кримінальній відповідальності за	А	Ч. 2 ст. 22 КК України
12	До осіб, які НЕ досягли 18 років, адміністративний арешт	Б	Ст. 32 КУпАП
13	Неповнолітні мати, батько можуть бути позбавлені батьківських прав у випадку, якщо вони	Г	Ст. 164 СК України
14	Не має сили закону	В	Регламент Конституційного Суду України
15	Паспорт громадянина України оформляється особам, які НЕ досягли 18-річного віку, на	А	Ч. 3 ст. 21 ЗУ «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус»
16	У разі, якщо батько змінив своє ім’я, то по батькові дитини змінюється за її згодою, якщо вона досягла	В	Ст. 149 СК України

17	Не передбачається згода батьків на	Г	Ст. 32, ч. 3 ст. 1269 ЦК України, ст. 92 СК України
18	До типів виборів в Україні НЕ належать	В	Ст. 3 ВК України
19	Захист від кримінального обвинувачення може здійснюватися	Г	Ст. 131-2 Конституції України.
20	До системи законодавства НЕ належить	В	Кодекс України про надра, Водний кодекс України, Лісовий кодекс України
21	Вчинення неповнолітньою особою віком від 14 до 16 років адміністративного правопорушення тягне	В	Ч. 3 ст. 184 КУпАП
22	Якщо неповнолітній віком від 16 до 18 років вчинив дрібне хуліганство, то до нього може бути застосовано таке адміністративне стягнення як	А	Ст. 24, 24-1, 173 КУпАП
23	Майно, придбане батьками або одним із них для забезпечення розвитку, навчання та виховання дитини (одяг, інші речі особистого вжитку, іграшки, книги, музичні інструменти, спортивне обладнання тощо), є	Г	Ст. 174 СК України
24	У складі Верховного Суду діє	Г	Ст. 37 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»
25	Передбачається згода батьків на	Б	Ст. 32, 35 ЦК України
26	У випадку, коли батьки проживають окремо, місце проживання дитини визначається нею самою, якщо вона досягла	Б	Ч. 3 ст. 160 СК України

27	Якщо неповнолітній, який досяг 16 років і має самостійний заробіток, у результаті вчинення адміністративного правопорушення заподіяв майнову шкоду, то під час розгляду справи про таке правопорушення на нього може бути покладено її відшкодування, якщо сума шкоди НЕ перевищує	А	Ч. 2 ст. 40 КУпАП
28	Якщо мати чи батько дитини є неповнолітніми, то її усиновлення здійснюється за	Б	Ч. 4 ст. 217 СК України
29	Вчинення неповнолітньою особою діяння, що містить ознаки кримінального правопорушення, якщо вона НЕ досягла віку кримінальної відповідальності, тягне	Г	Ч. 4 ст. 184 КУпАП
30	До системи законодавства Належить	А	КТМ України
31	Не передбачається згода батьків на	В	Ст. 32, 35 ЦК України, ст. 5 ЗУ «Про молодіжні та дитячі громадські організації»
32	Суддею, уповноваженим здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, може бути обрано суддю зі стажем роботи суддею НЕ менше	В	Ч. 6 ст. 18 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»
33	Куріння електронних сигарет на території навчальних закладів	В	Ст. 13 ЗУ «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров’я населення»

34	Батьки мають право на звернення до суду за захистом прав та інтересів своєї дитини, якщо вони досягли	А	Ч. 2 ст. 156 СК України
35	Справи про адміністративні правопорушення, вчинені особами віком від 16 до 18 років, розглядають і виносять постанову по справі	В	Ст. 221 КУпАП
36	Строк повноважень Генерального прокурора становить	Б	Ст. 131-1 Конституції України
37	Батьки або інші законні представники зобов'язані зареєструвати місце проживання новонародженої дитини Протягом	В	Ст. 6 ЗУ «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні»
38	До основних засад судочинства не відноситься	Г	Ст. 129 Конституції України
39	Примусові заходи виховного характеру можуть застосовуватися до дітей, які НЕ досягли віку кримінальної відповідальності, з	В	Ст. 498 КПК України
40	Під час досудового розслідування та судового розгляду кримінального правопорушення, вчиненого неповнолітнім, НЕ передбачається встановлення	Г	Ст. 485 КПК України
41	До системи Служби безпеки України НЕ належить така складова як	Б	Ст. 9 ЗУ «Про Службу безпеки України», ст. 107 Конституції України
42	За порушення законів з питань оподаткування НЕ застосовується такий вид юридичної відповідальності як	Г	Ст. 111 ПК України

43	Правочином НЕ є	А	Цивільне право України: Підручник /За заг. ред. В. І. Борисової та ін. Т. 1. – К.: Юрінком Інтер, 2004, с. 215-217
44	До системи центральних органів виконавчої влади НЕ належить така складова як	А	Ч. 1 ст. 1, ч. 1 ст. 16 ЗУ «Про центральні органи виконавчої влади»
45	Відповідно до щорічних державних Умов прийому на навчання на здобуття вищої освіти вчена рада кожного закладу вищої освіти щороку затверджує Правила прийому до нього, якими встановлюється вага бала за особливі успіхи, зокрема, особам, які є призерами IV етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад з базових предметів (за переліком, визначеним Міністерством освіти і науки України), що може становити	А	Ч. 5 ст. 44 ЗУ «Про вищу освіту»
46	Прокурором Спеціалізованої антикорупційної прокуратури може бути призначена особа, яка має стаж роботи в галузі права НЕ менше	Г	Ч. 5 ст. 27 ЗУ «Про прокуратуру»
47	До системи законодавства належить	Г	КЦЗ України
48	Передбачається згода одного із батьків або особи, що його замінює, на	Г	Ст. 32 ЦК України, ст. 23 СК України, ст. 188 КЗпП України, ст. 5 ЗУ «Про молодіжні та дитя- чі громадські організації»
49	До загальнодержавних податків НЕ належить	Г	Ст. 9, 10 ПК України

50	Система місцевого самоврядування НЕ включає	В	Ст. 5 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні»
51	Тварини в Україні є	Б	Ст. 180 ЦК України
52	Спадщина, визнана судом відумерлою, переходить у власність	Г	Ст. 1277 ЦК України
53	Шлюбний вік встановлюється	Б	Ст. 22 СК України
54	Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через	А	Ст. 124 Конституції України
55	Повноваження Президента України НЕ припиняються достроково у разі	Г	Ст. 108 Конституції України
56	Фізичне покарання батьками малолітніх і неповнолітніх дітей	Г	Ст. 289 ЦК України
57	Повноваження судді Конституційного Суду України НЕ припиняються у разі	А	Ст. 149-1 Конституції України
58	Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод	Г	ЗУ «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції»
59	Воєнний стан в Україні НЕ може бути підставою для	А	Ст. 64 Конституції України, ЗУ «Про правовий режим воєнного стану»
60	Розділ ІІ Конституції України «Права, свободи та обов’язки людини і громадянина»	Г	Ст. 157 Конституції України

61	«Право виростає з національного духу, народної свідомості і набуває специфічного характеру, притаманного тільки певному народові. Законодавці лише виражають в юридичній формі те, що диктує народний дух». Наведені тези відбивають таку теорію походження права як	Б	Теорія держави і права: Підручник / За ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2015, с. 49
62	«Природні права належать людині від народження. Для додаткового гарантування цих прав люди домовилися створити державу, яка видає закони і встановлює санкції за їх порушення. Право виникає як право справедливого розуму». Представниками теорії природного права, які сформулювали наведені положення, є	Г	Теорія держави і права: Підручник / За ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2015, с. 49
63	Суд утворюється, реорганізовується і ліквідовується	Г	Ст. 125 Конституції України
64	До складу Вищої ради правосуддя входить за посадою	В	Ст. 131 Конституції України, ст. 5 ЗУ «Про Вищу раду правосуддя»
65	«Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними». У наведеному положенні Конституції України йдеться про принцип	А	Теорія держави і права: Підручник / За ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2015, с. 128; ст. 57 Конституції України

66	«Інтереси забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та безпеки тощо можуть виправдати правові обмеження прав і свобод тільки в разі адекватності соціально обумовленим цілям». У цьому положенні, сформульованому Конституційним Судом України, йдеться про такий принцип права як	Г	Теорія держави і права: Підручник / За ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2015, с. 128; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) по- ложень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призна чення судом більш м'якого покарання)
67	Певний момент у часі, з настанням якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення, це в цивільному праві	А	Ст. 251 ЦК України
68	У випадках, коли позикодавцем є фізична особа, договір позики укладається у письмовій формі, якщо його сума не менш як	А	Ст. 1047 ЦК України
69	Позовна давність в один рік НЕ застосовується до вимоги про	Г	Ст. 258, 268 ЦК України
70	Преважне право купівлі частки у праві спільної власності застосовується до права	А	Ст. 362 ЦК України

Завдання ІІ. Додайте пропущене до наведених нижче витягів із Конституції України (повні формулювання)

1. Кожному гарантується право знати **свої права** і **обов'язки** (ст. 57).

2. Ніхто не зобов'язаний доводити свою **невинуватість** у **вчиненні злочину** (ст. 62).

3. Усі сумніви щодо **доведеності вини** особи тлумачаться на **її користь** (ст. 62).

4. Ніхто не зобов'язаний виконувати явно **злочинні розпорядження** чи **накази** (ст. 60).

5. Ніхто не може бути **двічі** притягнений до **юридичної відповідальності одного** виду за **одне й те саме** правопорушення (ст. 61).

6. Закони та інші нормативно-правові акти не мають **зворотної дії в часі**, крім випадків, коли вони **пом'якшують** або **скасовують відповідальність** особи (ст. 58).

7. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають **права** і **обов'язки** громадян, не доведені до відома населення у порядку, **встановленому законом**, є **нечинними** (ст. 57).

8. Особа вважається невинуватою у **вчиненні злочину** і не може бути піддана **кримінальному покаранню**, доки її **вину** не буде **доведено** в **законному** порядку і встановлено **обвинувальним вироком суду** (ст. 62).

9. Кожен має право на працю, що включає можливість **заробляти собі на життя** працею, яку він **вільно обирає** або на яку **вільно погоджується** (ст. 43).

10. При прийнятті нових **законів** або внесенні змін до чинних **законів** не допускається звуження **змісту** та **обсягу** існуючих **прав** і **свобод** (ст. 22).

Завдання ІІІ. Виправте «помилки» у наведених нижче витягах із законів України (правильні формулювання)

1. Цивільно-правовим договором є **домовленість** двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних **прав** та **обов'язків** (ст. 626 ЦК України).

2. На строкову військову службу **призиваються** придатні для цього за станом здоров'я **громадяни України чоловічої** статі, яким до дня відправлення у військові частини виповнилося **18** років, та старші особи, які не досягли **27**-річного віку (ст. 15 ЗУ «Про військовий обов'язок і військову службу»).

3. Діти віком до **16** років з **22** до **6** години можуть перебувати у закладах, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування лише в присутності **принаймні одного з батьків** чи іншого законного представника дитини або особи, яка її супроводжує і несе за неї персональну відповідальність (ст. 20-1 ЗУ «Про охорону дитинства»).

4. На службу в поліції можуть бути прийняті **громадяни України** віком від **18** років, які мають **повну** загальну середню освіту, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, які володіють **українською** мовою (ст. 49 ЗУ «Про Національну поліцію»).

5. Присяжним може бути **громадянин України**, який досяг **30**-річного віку і **постійно** проживає на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного окружного суду, якщо інше не визначено законом (ст. 65 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»).

6. Спільна власність вважається **частковою**, якщо договором або законом не встановлена спільна **сумісна** власність на майно (ч. 4 ст. 355 ЦК України).

7. Кожен **громадянин України**, який досяг **14-**річного віку, зобов'язаний отримати паспорт громадянина України (ч. 2 ст. 21 ЗУ «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус»).

8. Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає **укази** і **розпорядження**, які є обов'язковими до виконання на території України (ст. 106 Конституції України).

9. Земля є **основним національним** багатством, що перебуває під **особливою** охороною **держави** (ст. 14 Конституції України).

10. Законодавство України про кримінальну відповідальність становить **Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права** (ст. 3 КК України).

Завдання IV. Визначте поняття відповідно до законодавства України.

1. **Підприємництво** – самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку (ст. 42 ГК України).

2. **Покарання** – захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого (ст. 50 КК України).

3. **Червона книга України** – офіційний державний документ**,** який містить перелік рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, а також узагальнені відомості про сучасний стан цих видів тваринного і рослинного світу та заходи щодо їх збереження і відтворення **(**ст. 3 ЗУ «Про Червону книгу України»).

4. **Трудовий договір** – угода між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, а власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган чи фізична особа зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені зако-

нодавством про працю, колективним договором і угодою сторін (ст. 21 КЗпП України).

5. **Вбивство** – умисне або необережне протиправне заподіяння смерті іншій людині (ст. 115, 119 КК України).

6. **Право власності** – право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб (ст. 316 ЦК України).

Завдання V. Порівняйте види умислу, передбачені законодавством України прокримінальну відповідальність. Аналізуючи їхні інтелектуальні та вольову ознаки, визначте спільне та відмінності

<table>
<tr><td>Види умислу</td><td colspan="2">Прямий умисел, непрямий умисел (2 бали)</td></tr>
<tr><td colspan="3">Спільне</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Інтелектуальні ознаки</td><td colspan="2">Особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або без діяльності) (2 бали)</td></tr>
<tr><td colspan="2">Особа передбачала суспільно небезпечні наслідки свого діяння (дії або бездіяльності) (2 бали)</td></tr>
<tr><td colspan="3">Відмінності</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Вольова ознака</td><td>Прямий умисел</td><td>Непрямий умисел</td></tr>
<tr><td>Особа бажала настання суспільно небезпечних наслід-ків свого діяння (дії або бездіяльності) (2 бали)</td><td>Особа не бажала, але свідомо припускала настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності) (2 бали)</td></tr>
</table>

(ст. 24 КК України)

Завдання VI. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

1. Дмитро як **малолітня** особа, що не досягла 14 років, має **частково** цивільну дієздатність. Малолітні мають право самостійно:

1) **вчиняти дрібні побутові правочини**;

2) **здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності**, що охороняються законом. Правочин вважається **дрібним побутовим**, якщо він:

а) задовольняє **побутові** потреби особи;

б) відповідає її фізичному, духовному чи соціальному **розвитку;**

в) стосується предмета, який має **невисоку** вартість.

Малолітня особа **не несе відповідальності** за завдану нею шкоду. Обов'язок її відшкодування покладається на батьків (ст. 31, 1178 ЦК України).

Костянтин як **неповнолітня** особа у віці від 14 до 18 років має **неповну** цивільну дієздатність. Неповнолітні мають право самостійно:

1) **вчиняти дрібні побутові правочини,** як і малолітні діти;

2) **розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами;**

3) **здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності**, що охороняються законом;

4) **бути учасниками (засновниками) юридичних осіб**, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи;

5) **укладати договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним ними на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку).**

Неповнолітня особа відповідає за завдану нею шкоду **самостійно** на загальних підставах. У разі відсутності в неї майна, достатнього для відшкодування такої шкоди, до субсидіарної відповідальності притягаються її батьки.

Неповнолітня особа **особисто** несе відповідальність за порушення **договору,** укладеного нею **самостійно** відповідно до закону, а також укладеного за згодою батьків. В останньому випадку при недостатності у неповнолітньої особи майна для відшкодування збитків субсидіарну (додаткову) відповідальність несуть її батьки (ст. 32, 33, 1179 ЦК України).

2. З урахуванням наведених в описаній ситуації обставин **договір** купівлі-продажу ноутбука між Дмитром і Костянтином є **дійсним.**

По-перше, Костянтин (16 років), як вище зазначалося, **мав право самостійно розпоряджатися своєю стипендією.**

По-друге, хоча Дмитро (13 років) і **вийшов за межі** своєї часткової цивільної дієздатності, його батьки, дізнавшись про вчинення згаданого правочину, протягом **одного місяця не заявили претензію** другій стороні – Костянтину (ч. 1, 2 ст. 221 ЦК України). Якщо б вони, дізнавшись про продаж сином ноутбука, протягом зазначеного строку заявили претензію Костянтину, цей правочин **був би нікчемним** (ч. 6 ст. 221, ч. 3 ст. 222 ЦК). Скориставшись правом на претензію з істотним запізненням, проявивши пасивність, батьки Дмитра таким чином фактично **схвалили договір** купівлі-продажу ноутбука.

Завдання VII. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

1. **Учні** в описаній ситуації були суб'єктами **адміністративних** правовідносин, що виникли **між ними і адміністрацією закладу освіти**, яка від імені органів виконавчої влади та місцевого самоврядування забезпечувала здійснення регламентованого законодавством навчально-виховного процесу з метою отримання школярами повної загальної середньої освіти.

Учитель теж був суб'єктом **адміністративних** правовідносин, які виникли **між ним і учнями** в момент, коли він **оцінював** результати їхньої навчальної діяльності та **фіксував** оцінки в документі – класному журналі.

Учитель водночас був суб'єктом і **трудових правовідносин,** які виникли **між ним та директором школи** як роботодавцем.

Робітник теж був суб'єктом **трудових** правовідносин**,** які виникли **між ним і директором гімназії** як роботодавцем.

Актор був суб'єктом **цивільних** правовідносин, які склалися **між ним і благодійним фондом в особі його голови**.

2. **Адміністративні правовідносини –** це суспільні відносини у сфері публічного управління, учасники яких виступають носіями прав та обов'язків, урегульованих нормами адміністративного права.

Трудові правовідносини – це врегульовані нормами трудового права суспільні відносини між працівником і роботодавцем, зміст яких полягає у сукупності суб'єктивних прав і обов'язків з виконання

працівником за винагороду роботи за певною професією, спеціальністю, кваліфікацією, посадою, та зі створення належних умов для її виконання й оплати праці роботодавцем.

Цивільні правовідносини – це врегульовані нормами цивільного права особисті немайнові та майнові відносини, які виникають між вільними, рівноправними суб'єктами, що мають майнову самостійність і наділені цивільними правами та обов'язками.

3. **Адміністративні правовідносини** в описаній ситуації регулювалися Конституцією України, законами України «Про освіту» і «Про повну загальну середню освіту».

Трудові правовідносини регулювалися Конституцією України, Кодексом законів про працю України, законами України «Про оплату праці» і «Про охорону праці».

Цивільні правовідносини регулювалися Конституцією України і Цивільним кодексом України.

4. **Юридичними фактами** як підставами виникнення **адміністративних** правовідносин в описаній ситуації були:

а) між школярами і адміністрацією гімназії – **наказ** її директора про зарахування учнів (учня) до навчального закладу як адміністративний акт у вигляді письмового документу;

б) між учнями і вчителем – **рішення** педагога поставити ті чи інші оцінки та його **дії** по їх фіксації в класному журналі як адміністративні акти.

Підставами виникнення **трудових** правовідносин були **трудові договори**, укладені відповідно вчителем і робітником із роботодавцем (ст. 21 КЗпП України).

Підставою виникнення **цивільних** правовідносин був договір про надання послуг (ст. 901 ЦК України).

Завдання VIII. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

1. Роман і Петро вчинили таке кримінальне правопорушення як **грабіж**. Йдеться про **відкрите** викрадення чужого майна, поєднане з **насильством**, яке **не є небезпечним** для життя чи здоров'я по-

терпілого, та з погрозою застосування такого насильства, а також поєднане з **проникненням** у **житло** (ст. 186 КК України, п. 5 Постанови № 10 Пленуму ВС України від 06. 11. 09).

2. Хлопці вже **досягли віку**, з якого настає кримінальна відповідальність за грабіж **– 14** років (ч. 2 ст. 22 КК України).

3. Вчинений юнаками грабіж є **незакінченим** кримінальним правопорушенням, бо Роман і Петро були затримані одразу після викрадення чужого майна і **не мали реальної можливості розпоряджатися ним**. Тож хлопці відповідатимуть за **закінчений замах на грабіж** (п. 4 Постанови № 10 Пленуму ВС України від 06. 11. 09).

4. Особливістю дій хлопців було те, що **спочатку** вони вчиняли **крадіжку**, тобто **таємне** викрадення чужого майна. Факт спостереження їхніх дій сторонньою жінкою не змінює такої правової оцінки, бо вони **не усвідомлювали** цієї обставини. Раптовий прихід дочки господарів і продовження хлопцями процесу викрадення чужого майна в її присутності перетворило **крадіжку на грабіж** (п. 4 постанови № 10 Пленуму ВС України від 06. 11. 09).

5. Мають місце обидві ознаки співучасті у кримінальному правопорушенні: **спільність дій** і **спільність умислу** декількох суб'єктів кримінального правопорушення (ст. 26 КК України).

6. **Форма співучасті (**за об’єктивними ознаками) – проста (співвиконавство) (ч. 2 ст. 27 КК України). **Форма співучасті (**за суб’єктивними ознаками) – група осіб за попередньою змовою (ч. 2 ст. 28 КК України).

7. **Форма вини** хлопців – прямий умисел (ч. 2 ст. 24 КК України).

8. Вчинення кримінального правопорушення **неповнолітніми** є обставиною, що **пом’якшує** покарання (п. 3 ч. 1 ст. 66 КК України).

9. Стан **алкогольного сп’яніння**, у якому винні знаходилися під час вчинення кримінального правопорушення, вважається обставиною, що **обтяжує** покарання (п. 13 ч. 1 ст. 67 КК України).

10. Кваліфікація **спільних** дій Романа і Петра – ч. 2 ст. 27, ч. 2 ст. 15 і ч. 3 ст. 186 КК України.

11. Роман додатково притягатиметься до кримінальної відповідальності за **носіння холодної зброї** (фінського ножа) без пе-

редбаченого законом дозволу як за закінчене кримінальне правопорушення (ч. 2 ст. 263 КК України). Водночас Петро, який не досяг 16 років і мав при собі кастет, не підлягатиме кримінальній відповідальності за це ж кримінальне правопорушення (ч. 2 ст. 22 КК України).

12. У діях Романа є ознаки **сукупності кримінальних правопорушень** (ч. 1 ст. 33 КК України).

Завдання IX. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

Дмітрієв і Міхненко вчинили таке кримінальне правопорушення як **розбій**, за що **з 14 років** вже притягатимуться до **кримінальної відповідальності** (ст. 187 КК України). Міхненко відповідатиме ще за два кримінальних правопорушення – за **незаконне носіння вогнепальної зброї** та **вбивство через необережність**, бо суб'єктом цих кримінальних правопорушень є особа, яка до їх вчинення досягла **16 років** (ст. 263, 119 КК України). Вчиняючи розбій, **співучасники** кримінального правопорушення Дмітрієв і Міхненко діяли як **група осіб за попередньою змовою**, а також **як співвиконавці** (ст. 28, 27 КК України). В діях Міхненко мають місце ознаки **сукупності кримінальних правопорушень** (ст. 33 КК України). Степченко ще **не є** деліктоздатним і **не притягатиметься до кримінальної відповідальності** (ст. 22 КК України). Разом з тим до нього будуть застосовані **примусові заходи виховного характеру** (ч. 2 ст. 97 КК України). Його **батьки** притягатимуться до **адміністративної відповідальності** за неналежне виконання своїх батьківських обов'язків у частині виховання сина та контролю за його поведінкою (ч. 4 ст. 184 КУпАП).

Завдання X. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

1. Анікєєв учинив таке **кримінальне правопорушення як незаконне придбання** наркотичних засобів з метою збуту (ст. 307 КК України). Іванов звинувачуватиметься у вчиненні такого кримінального правопорушення як **шахрайство** (ст. 190 КК України).

2. У діях Анікєєва має місце така стадія кримінального правопорушення як **закінчений замах** на кримінальне правопорушення. Законодавець зазначає, що замах на вчинення кримінального правопорушення є закінченим, якщо особа виконала **усі дії, які вважала необхідними** для доведення кримінального правопорушення до кінця, але кримінальне правопорушення не було закінчено з причин, які не залежали від її волі (ч. 2 ст. 15 КК України). Тож вчинене ним кримінальне правопорушення **є незакінченим**. Водночас Іванов вчинив **закінчене** кримінальне правопорушення, бо шахрайство вважається закінченим кримінальним правопорушенням з моменту фактичного **заволодіння** винною особою чужим майном (ст. 190 КК України).

3. Анікєєв і Іванов **не є співучасниками** кримінального правопорушення. Співучасть має дві ознаки – **спільність дій** та **спільність умислу** декількох суб'єктів кримінального правопорушення (ст. 26 КК України). Хлопці вчинили **різні кримінальні правопорушення**, тож зазначених ознак немає.

Завдання XI. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

Петро і Микола вчинили **суспільно небезпечне діяння**, яке законодавець визначає як вбивство через необережність (ст. 119 КК України). Вони ще **не є суб'єктами** зазначеного **кримінального правопорушення**, бо не досягли **16 років** (ст. 22 КК України). Незважаючи на це, до Петра і Миколи будуть застосовані передбачені законодавством прокримінальну відповідальність **примусові заходи виховного характеру** без притягнення їх до кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 97 КК України). До згаданих хлопців батьками загиблої дівчини може бути подано цивільний позов щодо відшкодування **майнової** та **моральної шкоди,** бо юнакам вже виповнилося **14 років** (ст. 1179 ЦК України). Батьки Петра і Миколи, у свою чергу, будуть притягнені до **адміністративної відповідальності** за неналежне виконання батьківських обов'язків у частині контролю за поведінкою синів (ч. 4 ст. 184 КУпАП).

Завдання XII. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

1. У діях Петренка і Ткача має місце так звана **помилка в об'єкті кримінального правопорушення**. **Прямий умисел** хлопців був спрямований на такий об'єкт як **відносини у сфері обігу наркотичних засобів**. Проте внаслідок помилки вони заподіяли шкоду **відносинам власності**. Їхні дії підпадають під частину 2 статті 308 КК України – **викрадення наркотичних засобів за попередньою змовою групою осіб**. Петренко і Ткач **є суб'єктами** вчиненого ними **кримінального правопорушення**, бо вже досягли **14** років (ч. 2 ст. 22 КК України).

2. Оскільки умисел Петренка і Ткача був спрямований на один об'єкт кримінального правопорушення, але з незалежних від них причин шкоду було завдано іншому об'єкту кримінального правопорушення, то стадією вчиненого ними кримінального правопорушення є **закінчений замах** на викрадення наркотичних засобів (ч. 2 ст. 15 КК України).

Завдання XIII. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

1. Нікішин і Клугман вчинили таке кримінальне правопорушення як **розбій** (ст. 187 КК України). В описаній ситуації має місце **напад** з метою заволодіння чужим майном, поєднаний з погрозою застосування насильства, небезпечного для життя і здоров'я потерпілого. Той факт, що ножа у хлопців насправді не було, **не змінює** такої правової оцінки, бо метою погрози «ножем» було послабити опір Соломатіної, чого юнаки добилися. Верховний Суд України роз'яснив, що в подібних ситуаціях слід вважати начебто ніж у винних був насправді (п. 12 постанови Пленуму ВС України № 10 від 06. 11. 2009). Кримінальна відповідальність за розбій настає **з 14 років** (ч. 2 ст. 22 КК України). В описаній ситуації має місце обставина, яка **пом'якшує** покарання – вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім (ст. 66 КК України). Разом з тим є обставина, яка **обтяжує** покарання – вчинення кримінального правопорушення групою

осіб за попередньою змовою (ст. 67 КК України). Хлопці відповідатимуть за ч. 2 ст. 187 КК України.

2. У наведеній ситуації мають місце обидві ознаки співучасті у кримінальному правопорушенні: **спільність дій** і **спільність умислу** декількох суб'єктів кримінального правопорушення. Законодавець зазначає, що співучастю у кримінальному правопорушенні є умисна спільна участь декількох суб'єктів кримінального правопорушення у вчиненні умисного кримінального правопорушення (ст. 26 КК України).

3. Якщо б хлопців затримали на місці вчинення кримінального правопорушення і вони не змогли відняти чуже майно, кримінальне правопорушення все одно б вважалося **закінченим**. Розбій вважається закінченим кримінальним правопорушенням **з моменту нападу**, незалежно від того, чи зміг винний заволодіти чужим майном (п. 6 постанови Пленуму ВС України № 10 від 06. 11. 2009).

Завдання XIV. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

Микола і Стас у цивільному праві України вважаються **деліктоздатними**, бо досягли **14 років**. Через це вони повинні відшкодувати заподіяну ними шкоду **самостійно** на **загальних підставах** (ст. 1179 ЦК України). У разі відсутності у Стаса майна, достатнього для відшкодування завданої ним шкоди, ця шкода відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі **субсидіарно** його **батьками** (ст. 1179 ЦК). У випадку відсутності у Миколи відповідного майна, достатнього для відшкодування завданої ним шкоди, ця шкода відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі **субсидіарно (додатково) табором**. Саме під наглядом цього закладу Микола знаходився під час завдання шкоди, проте його співпрацівники виявили недбалість у здійсненні цього нагляду (ст. 1179 ЦК України). Оскільки шкоду було заподіяно **спільними діями двох неповнолітніх** осіб, то вона відшкодовується ними **у частці**, яка визначається за домовленістю між ними або за рішенням суду (ст. 1182 ЦК України). Той факт, що батько Стаса мешкає окре-

мо, жодним чином **не звільняє його** від виконання батьківських обов'язків (ст. 141 СК України).

Завдання XV. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

Степан заподіяв Ігорю шкоду, знаходячись в стані **необхідної оборони** (ст. 36 КК України). Мали місце обидві складові **підстави** необхідної оборони: наявність суспільно небезпечного посягання з боку Ігоря та потреба в його негайному припиненні. Проте Степан **перевищив межі** необхідної оборони. Він цілеспрямовано наніс дуже небезпечний удар каменем у життєво важливий орган (голову) і таким чином умисно спричинив тяжку шкоду, яка **явно не відповідає небезпечності посягання і обстановці захисту** (2 бали). Законодавець передбачає в описаній ситуації кримінальну відповідальність за **умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони** (ст. 118 КК України). Проте Степан ще **не досяг віку**, з якого міг би притягатися за це суспільно небезпечне діяння до кримінальної відповідальності – **16 років**. До нього будуть застосовані **примусові заходи виховного характеру** без притягнення його до кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 97 КК України). Крім того, він вже може притягатися з 14 років до цивільно-правової відповідальності, тобто на нього покладатиметься обов'язок відшкодування заподіяної ним майнової та моральної шкоди. Можлива субсидіарна цивільно-правова відповідальність його батьків (ст. 1179, 23 ЦК України).

Завдання XVI. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

Сина Сидоренка буде притягнуто до кримінальної відповідально сті за **умисне заподіяння** Чорноволу **тілесного ушкодження середньої тяжкості** (ст. 122 КК України). Законодавець зазначив, що суб'єктом цього кримінального правопорушеня є фізична осудна особа, якій до його вчинення виповнилось **14 років** (ч. 2 ст. 22, ч. 1 ст. 18 КК України). В діях юнака є обставина, що обтяжує покарання – вчинення кримінального правопорушення **групою осіб за попередньою**

змовою (ст. 67 КК України). Разом тим, вчинення кримінального правопорушення **неповнолітнім** є обставиною, яка пом'якшує покарання (ст. 66 КК України). Хлопець є **співучасником** згаданого кримінального правопорушення (ст. 26 КК України). Він вже **може бути відповідачем за цивільним позовом** потерпілого щодо відшкодування майнової та моральної шкоди. У разі відсутності у нього майна, достатнього для відшкодування цієї шкоди, вона відшкодовуватиметься **субсидіарно (додатково)** його **батьками** (ст. 1179 ЦК України).

Завдання XVII. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

Петренко вчинив два кримінальних правопорушення. Першим із них є **примушування до виконання цивільно-правового зобов'язання**, тобто вимога **виконати договір** з погрозою насильства над потерпілим (ч. 1 ст. 355 КК України). Друге кримінальне правопорушення – це **вимагання**, тобто вимога передачі **чужого** майна з погрозою насильства над потерпілим. **Відсотки** за договором, укладеним між Кравцовим і Петренком, **не передбачалися.** Тому вимогу виплатити протягом тижня п'ять **додаткових** тисяч гривен, **поєднану з погрозою насильства** над боржником, слід вважати вимаганням (ч. 1 ст. 189 КК України). Тож в діях Петренка є ознаки **сукупності кримінальних правопорушень**. Він вчинив два **кримінальних правопорушення**, передбачених **різними** статтями КК України, за жоден з яких його ще не було засуджено (ст. 33 КК України). Вчинення двох або більше кримінальних правопорушень однією дією в теорії кримінального права називають **ідеальною** сукупністю кримінальних правопорушень.

Завдання XVIII. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

1. Так, закон **передбачає обов'язок** баби та діда утримувати внуків. Проте цей обов'язок є **умовним**. Законодавець зазначає, що баба, дід зобов'язані утримувати **малолітніх, неповнолітніх** внуків,

якщо у них **немає** матері, батька або якщо батьки **не можуть** з поважних причин надавати їм належного утримання, за умови, що баба, дід **можуть** надавати матеріальну допомогу (ст. 265 СК України).

2. Так, в законодавстві **закріплено обов'язок** внуків утримувати бабу та діда. Цей обов'язок теж є **умовним.** Повнолітні внуки зобов'язані утримувати **непрацездатних** бабу, діда, які **потребують матеріальної допомоги** і якщо у них **немає чоловіка, дружини, повнолітніх дочки, сина** або ці особи з поважних причин **не можуть** надавати їм належного утримання, за умови, що повнолітні внуки **можуть** надавати матеріальну допомогу (ст. 266 СК України).

Завдання XIX. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

1. Боброва вчинила таке кримінальне правопорушення як **крадіжка**, тобто **таємне** викрадення чужого майна (ч. 1 ст. 185 КК України). На перший погляд може здатися, що мало місце шахрайство, бо зловмисниця цілеспрямовано увійшла в довіру до потерпілої, а потім заволоділа чужим майном (ст. 190 КК України). Проте слід звернути увагу на те, що зловживання довірою в описаній ситуації було **не способом** заволодіння майном потерпілої, що є розпізнавальною ознакою шахрайства, а **засобом** отримання доступу до нього. Далі це майно було **таємно викрадено** (п. 17 постанови № 10 Пленуму ВС України від 06.11.09).

2. Крадіжка вважається закінченим кримінальним правопорушенням з моменту, коли винна особа опиняється в обстановці, в якій вона має реальну **можливість розпоряджатися чужим майном як власним** (п. 4 постанови № 10 Пленуму ВС України від 06.11.09). У наведеній ситуації Боброва таку можливість мала, тож скоєне нею кримінальне правопорушення було закінченим (1 бал).

Завдання XX. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

1. Юткіна вчинила таке кримінальне правопорушення як **шахрайство**, тобто заволоділа чужим майном шляхом обману (ч. 1

ст. 190 КК України). При вчиненні нею цього діяння обман виступав як типовий для шахрайства **спосіб** реалізації кримінально-протиправного наміру. Для шахрайства є характерним те, що, будучи введений в обман, потерпілий **добровільно** передає своє майно винному. Якщо порівняти цю задачу з попередньою, то побачимо, що у тому випадку потерпіла Петрова не передавала свої речі зловмисниці, а тільки **залишила їх під її наглядом.** Тому там була вчинена крадіжка, а у випадку з Юткіною – шахрайство.

2. Шахрайство, як вже вище зазначалося, вважається закінченим кримінальним правопорушенням у момент **фактичного заволодіння** винною особою чужим майном. Тож як тільки працівниці перукарні передали Юткіній гроші, кримінальне правопорушення було закінчено.

ПРАКТИКУМ ТРЕТІЙ

Завдання І. Тести з одним правильним варіантом відповіді

1. **Законність, обґрунтованість, доцільність, невідворотність, своєчасність, справедливість – це принципи:**

а) діяльності Національної поліції України;

б) юридичної відповідальності;

в) організації судової влади;

г) податкового законодавства України.

2. **Способом подолання прогалин в законодавстві НЕ є:**

а) легальна аналогія; в) аналогія права;

б) міжгалузева аналогія; г) аналогія закону.

3. **Основними юридичними функціями права є:**

а) захисна і примусова; в) регулятивна і превентивна;

б) охоронна і виховна; г) регулятивна і охоронна.

4. **Видом тлумачення норм права за обсягом їх правового змісту НЕ є:**

а) буквальне тлумачення;

б) поширювальне тлумачення;

в) системне тлумачення;

г) обмежувальне тлумачення.

5. **Документом, який підтверджує особу та громадянство України виборця НЕ є:**

а) службовий паспорт;

б) військовий квіток;

в) картка установи виконання покарань;

г) службове посвідчення.

6. **Це кримінальне правопорушення вважається закінченим з моменту, коли винна особа вилучила чуже майно й має реальну можливість розпоряджатися ним. Йдеться про:**

а) розбій; в) вимагання;

б) крадіжку; г) шахрайство.

7. **Законопроект про внесення змін до Конституції України, який розглядався Верховною Радою України, і закон не був прийнятий, може бути поданий до Верховної Ради України не раніше ніж через:**

а) місяць з дня прийняття рішення щодо цього законопроекту;

б) 3 місяці з дня прийняття рішення щодо цього законопроекту;

в) 6 місяців з дня прийняття рішення щодо цього законопроекту;

г) рік з дня прийняття рішення щодо цього законопроекту.

8. **Судді, уповноважені здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, обираються з числа суддів відповідного суду зборами суддів цього суду на строк не більше:**

а) двох років і не можуть бути переобрані повторно;

б) трьох років і можуть бути переобрані повторно;

в) чотирьох років і не можуть бути переобрані повторно;

г) п’яти років і можуть бути переобрані повторно.

9. **Видом освіти є:**

а) інституційна освіта; в) індивідуальна освіта;

б) інформальна освіта; г) екстернатна освіта.

10. **До складу Верховного Суду входить:**

а) 48 суддів; в) 60 суддів;

б) не більше 100 суддів; г) не більше 200 суддів.

11. **До місцевих податків належить:**

а) акцизний податок;

б) податок на прибуток підприємств;

в) єдиний податок;

г) рентна плата.

12. **Доведення неповнолітнього до стану сп’яніння його батьками, особами, які їх замінюють, або іншими особами, що досягли 18 років, тягне:**

а) матеріальну відповідальність;

б) адміністративну відповідальність;

в) дисциплінарну відповідальність;

г) кримінальну відповідальність.

13. **Сторона, яка зробила пропозицію укласти цивільно-правовий договір, це:**

а) акцептант; в) домінус;

б) гестор; г) оферент.

14. **До професійних училищ соціальної реабілітації направляються за рішенням суду діти віком від:**

а) 14 років; в) 15 років;

б) 16 років; г) 17 років.

15. **Наказ Міністерства освіти і науки України, яким затверджені Умови прийому на навчання до закладів вищої освіти, можна оскаржити до:**

а) Конституційного Суду України;

б) Верховного Суду;

в) Вищого адміністративного суду України;

г) Окружного адміністративного суду м. Києва.

16. **Паспорт громадянина України вперше видається НЕ пізніше ніж через:**

а) 10 робочих днів з дня оформлення заяви-анкети на його отримання;

б) 15 робочих днів з дня оформлення заяви-анкети на його отримання;

в) 20 робочих днів з дня оформлення заяви-анкети на його отримання;

г) 30 робочих днів з дня оформлення заяви-анкети на його отримання.

17. **До суб'єктів права на конституційну скаргу НЕ належать:**

а) іноземці;

б) особи без громадянства;

в) юридичні особи публічного права;

г) юридичні особи приватного права.

18. **За злісну непокору законному розпорядженню або вимозі поліцейського при виконанні ним службових обов'язків до осіб віком від 16 до 18 років може застосовуватися таке адміністративне стягнення як:**

а) адміністративний арешт; в) обмеження волі;

б) сувора догана; г) громадські роботи.

19. **Відповідно до Правил дорожнього руху рухатися по дорозі на велосипедах дозволяється особам, які досягли:**

а) 13-річного віку; в) 14-річного віку;

б) 15-річного віку; г) 16-річного віку.

20. Пробація застосовується до:

а) лише повнолітніх осіб;

б) лише неповнолітніх осіб;

в) малолітніх і неповнолітніх осіб;

г) повнолітніх і неповнолітніх осіб.

21. До об'єктів авторського права НЕ належить:

а) лекція викладача університету;

б) відеограма;

в) проповідь священика;

г) комп'ютерна програма.

22. Основним безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є громадський порядок. Йдеться про:

а) терористичний акт; в) бандитизм;

б) диверсію; г) хуліганство.

23. До системи законодавства НЕ належить:

а) Митний кодекс України;

б) Повітряний кодекс України;

в) Бюджетний кодекс України;

г) Виконавчий кодекс України.

24. Помилковим є твердження:

а) з працівниками, що не досягли 18-річного віку, забороняється укладати письмові договори про повну матеріальну відповідальність;

б) неповнолітні працівники користуються пільгами в галузі охорони праці, робочого часу і відпусток;

в) забороняється залучати працівників молодше 18 років до нічних, надурочних робіт і робіт у вихідні дні;

г) працівників, що не досягли 18-річного віку, забороняється притягувати до повної матеріальної відповідальності.

25. Акти Кабінету Міністрів України нормативного характеру видаються у формі:

а) розпоряджень; в) наказів;

б) постанов; г) рішень.

26. Прокурором обласної прокуратури може бути призначений громадянин України, який має стаж роботи в галузі права не менше:

а) 2 років; в) 3 років;

б) 4 років; г) 5 років.

27. Суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством:

а) закону; в) Конституції України;

б) права; г) прав людини.

28. Якщо реєстрація шлюбу у визначений день не відбулася, заява про його реєстрацію втрачає чинність після спливу:

а) 1 місяця від дня її подання;

б) 3 місяців від дня її подання;

в) 2 місяців від дня її подання;

г) 4 місяців від дня її подання.

29. До обставин, що виключають адміністративну відповідальність, належить:

а) уявна оборона;

б) необхідна оборона;

в) діяння, пов’язане з ризиком;

г) фізичний або психічний примус.

30. Піклування встановлюється над:

а) неповнолітніми особами, які є сиротами;

б) малолітніми особами, які позбавлені батьківського піклування;

в) фізичними особами, які визнані судом недієздатними;

г) особами з інвалідністю.

31. Організаційна структура Конституційного Суду України НЕ включає в себе:

а) два сенати;

б) п’ять спеціалізованих палат;

в) шість колегій;

г) Велику палату.

32. Не є кримінальним правопорушенням:

а) експлуатація дитини, яка не досягла віку, з якого законодав-

ством дозволяється працевлаштування, шляхом використання її праці;

б) використання батьками або особами, які їх замінюють, малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (систематичного випрошування матеріальних цінностей у сторонніх осіб);

в) розголошення таємниці усиновлення всупереч волі усиновителя;

г) ухилення батьків або осіб, які їх замінюють, від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей.

33. **До системи права належить така галузь права як:**

а) бюджетне право; в) банківське право;

б) податкове право; г) земельне право.

34. **Лише після досягнення 16 років фізична особа може бути суб'єктом такого кримінального правопорушення як:**

а) вимагання;

б) умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження;

в) захоплення заручників;

г) шахрайство.

35. **У разі відсутності самостійного заробітку в особи віком від 16 до 18 років, яка вчинила адміністративне правопорушення, штраф:**

а) не призначається;

б) стягується з її батьків або осіб, які їх замінюють;

в) замінюється громадськими роботами;

г) призначається з накладанням стягнення на майно, що їй належить.

36. **Не передбачена можливість звернення громадян з електронними петиціями до:**

а) Верховної Ради України;

б) Кабінету Міністрів України;

в) Міністерства освіти і науки України;

г) органу місцевого самоврядування.

37. **Формою членства у молодіжних громадських організаціях НЕ є:**

а) колективна; в) дистанційна;

б) нефіксована; г) індивідуальна.

38. Голова місцевої державної адміністрації видає:

а) розпорядження; в) рішення;

б) накази; г) постанови.

39. Позбавлення батьківських прав:

а) не звільняє батьків від обов'язку утримувати дітей до призначення їм державної соціальної допомоги;

б) не звільняє батьків від обов'язку утримувати дітей до досягнення ними повноліття чи з'явлення в них заробітку, стипендії або інших доходів;

в) не звільняє батьків від обов'язку утримувати дітей;

г) звільняє батьків від обов'язку утримувати дітей.

40. Із заробітку неповнолітнього, засудженого до виправних робіт, здійснюється відрахування в доход держави в розмірі, встановленому вироком суду, в межах від:

а) 5 до 10 відсотків; в) 5 до 15 відсотків;

б) 10 до 15 відсотків; г) 5 до 20 відсотків.

41. Вибори міського голови в містах з кількістю виборців 90 тисяч і більше осіб проводяться за:

а) мажоритарною системою відносної більшості;

б) мажоритарною системою абсолютної більшості;

в) пропорційною системою з закритими списками;

г) пропорційною системою з відкритими списками.

42. Арешт полягає у триманні неповнолітнього, який на момент постановлення вироку досяг 16 років, в умовах ізоляції в спеціально пристосованих установах на строк:

а) від 5 до 20 діб; в) від 10 до 25 діб;

б) від 15 до 45 діб; г) від 20 до 50 діб.

43. Членами колективного сільськогосподарського підприємства можуть бути діти, які досягли:

а) 14-річного віку; в) 15-річного віку;

б) 16-річного віку; г) 17-річного віку.

44. Помилковим є твердження:

а) працівникам віком до 18 років щорічні відпустки за їхнім бажанням надаються в зручний для них час;

б) працівникам віком до 18 років щорічні відпустки повної тривалості у перший рік роботи надаються за їх заявою до настання шестимісячного терміну безперервної роботи на даному підприємстві, в установі, організації;

в) забороняється ненадання щорічних відпусток повної тривалості протягом робочого року працівникам віком до 18 років;

г) працівникам віком до 18 років надається щорічна відпустка тривалістю 30 календарних днів.

45. **Позовна давність НЕ поширюється на вимогу:**

а) про спростування недостовірної інформації, поміщеної у засобах масової інформації;

б) про розірвання договору дарування;

в) вкладника до банку про видачу вкладу;

г) про стягнення неустойки.

46. **Строк альтернативної служби перевищує строк строкової військової служби:**

а) у півтора рази; в) у два рази;

б) на 5 місяців; г) на 8 місяців.

47. **Фізична особа має право на достовірну і повну інформацію про стан свого здоров'я, у тому числі на ознайомлення з відповідними медичними документами, що стосуються її здоров'я, після досягнення нею: а) 14 років; в) 16 років;б) 17 років; г) 18 років.**

48. **Конституційний Суд України надає висновки про відповідність Конституції України питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою, за зверненням:**

а) Президента України або щонайменше 45 народних депутатів України;

б) Верховної Ради України;

в) ініціативної групи з проведення всеукраїнського референдуму;

г) комісії з всеукраїнського референдуму.

49. До спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству НЕ належить:

а) терміновий заборонний припис стосовно кривдника;

б) обмежувальний припис стосовно кривдника;

в) направлення кривдника на проходження програми для кривдників;

г) тримання кривдника під вартою як тимчасовий запобіжний захід.

50. Фізична особа має право на власний розсуд змінити своє прізвище та (або) власне ім'я, якщо вона досягла:

а) 14 років; в) 15 років;

б) 16 років; г) 18 років.

51. Недійсним є шлюб, зареєстрований:

а) без вільної згоди жінки або чоловіка;

б) без наміру створення сім'ї та набуття прав і обов'язків подружжя;

в) з особою, яка приховала свою хворобу, небезпечну для другого з подружжя і (або) їхніх нащадків;

г) з особою, яка одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі.

52. Членом політичної партії НЕ може бути:

а) директор гімназії;

б) Міністр освіти і науки України;

в) Президент України;

г) прокурор.

53. Члени Вищої ради правосуддя обираються (призначають ся) строком на:

а) 2 роки; в) 3 роки;

б) 4 роки; г) 5 років.

54. У разі якщо запит на публічну інформацію стосується інформації, необхідної для захисту життя чи свободи особи, відповідь розпорядника інформації має бути надана НЕ пізніше:

а) 10 годин з моменту отримання запиту;

б) 15 годин з моменту отримання запиту;

в) 48 годин з дня отримання запиту;

г) 72 годин з дня отримання запиту.

55. **За організаційно-правовою формою громадське об'єднання утворюється, зокрема, як:**

а) громадська спілка; в) громадська асоціація; б) громадський рух; г) громадський форум.

56. **Батьки зобов'язані відшкодувати шкоду, завдану дитиною, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав, протягом:**

а) 1 року після позбавлення їх батьківських прав;

б) 2 років після позбавлення їх батьківських прав;

в) 3 років після позбавлення їх батьківських прав;

г) 4 років після позбавлення їх батьківських прав.

57. **Перевищенням меж необхідної оборони визнається:**

а) умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту;

б) умисне або необережне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту;

в) умисне заподіяння тому, хто посягає, шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту;

г) умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту.

58. **Власники закладів, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладів громадського харчування та уповноважені ними особи мають право у період з 22-00 до 6-00 вимагати у відвідувачів таких закладів документи, що підтверджують досягнення ними:**

а) 14-річного віку; в) 15-річного віку;

б) 16-річного віку; г) 18-річного віку.

59. **Речовим правом на чуже майно НЕ є:**

а) сервітут; в) цесія;

б) емфітевзис; г) суперфіцій.

60. **Відповідно до Правил дорожнього руху особам, які навчаються водінню автомобіля, повинно бути НЕ менше:**

а) 15 років; в) 16 років;

б) 17 років; г) 18 років.

61. **Поняття «форма держави» НЕ включає в себе таку складову як:**

а) форма правління;

б) форма державного устрою;

в) форма державного режиму;

г) форма державного апарату.

62. **Не виокремлюється такий вид державного режиму як:**

а) демократичний; в) авторитарний;

б) тоталітарний; г) республіканський.

63. **Система органів державної влади, державних установ, підприємств та інших державних організацій, за посередництвом яких здійснюються функції держави, це:**

а) механізм держави; в) державний аппарат;

б) державна система; г) структура держави.

64. **За обсягом нормативного матеріалу в структурі законодавства НЕ виокремлюють таку складову як:**

а) галузь законодавства; в) підгалузь законодавства;

б) інститут законодавства; г) норма права.

65. **До примусових заходів виховного характеру НЕ належить:**

а) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;

б) покладення на неповнолітнього, який досяг 15-річного віку і має майно, кошти або заробіток, обов’язку відшкодування заподіяних майнових збитків;

в) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років;

г) позбавлення неповнолітнього права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

66. **Особи віком від 16 до 18 років підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах за:**

а) дрібне викрадення чужого майна шляхом крадіжки або шахрайства;

б) безквітковий проїзд, у тому числі проїзд без реєстрації або компостування проїзного документа в міському транспорті;

в) доведення неповнолітнього до стану сп’яніння;

г) розпивання пива (крім безалкогольного), алкогольних, слабо алкогольних напоїв у заборонених законом місцях або появу в громадських місцях у п’яному вигляді, що ображає людську гідність і громадську мораль.

67. **У вченні про державу НЕ застосовується таке поняття як:**

а) народний суверенітет; в) державний суверенітет;

б) національний суверенітет; г) політичний суверенітет.

68. **Відповідно до формаційної теорії НЕ виокремлюється такий тип держави як:**

а) рабовласницька держава; в) феодальна держава;

б) авторитарна держава; г) буржуазна держава.

69. **Основні напрями діяльності держави, які зумовлені її призначенням, це:**

а) цілі держави; в) принципи держави;

б) завдання держави; г) функції держави.

70. **Правила, що розробляються політичними партіями, громадськими організаціями, профспілками, підприємствами та іншими об’єднаннями з метою реалізації інтересів своїх членів (учасників), це:**

а) корпоративні норми; в) норми права;

б) спеціалізовані норми; г) звичаї та традиції.

Завдання ІІ. Додайте пропущене до наведених нижче витягів із Конституції України

1. Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають _____ громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію _____ чи на порушення _____.

2. Вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є _____ і відбуваються на основі _____,_____ і _____ виборчого права шляхом_____.

3. _____, _____ та _____ призначають суддів Конституційного Суду України.

4. Народним депутатом України може бути обрано _____, який на день виборів досяг_____, має _____ і проживає в Україні протягом _____ років.

5. Народне волевиявлення здійснюється через _____, та інші _____.

Завдання ІІІ. Назвіть види кримінальних правопорушень за ступенем їх тяжкості відповідно до Кримінального кодексу України і схарактеризуйте відмінності між ними.

Визначте, у чому полягає значення цієї класифікації кримінальних правопорушень при вирішенні судом питань про звільнення неповнолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення, від *кримінальної відповідальності,* а також від *покарання* із застосуванням до нього в обох випадках примусових заходів виховного характеру

Завдання ІV. Назвіть передбачені законодавством України про охорону навколишнього природного середовища екологічні права та обов'язки громадян

Завдання V. Визначте поняття відповідно до законодавства України

1. Конституційне подання;
2. Договір комісії;
3. Добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні;
4. Акт цивільного стану;
5. Національна меншина;
6. Правочин.

Завдання VI. Проаналізуйте ситуацію

16-річний Мирослав, знаходячись на дачі за містом, отримав згоду свого батька покататися на його автомобілі. Умовою цього дозволу було те, що син не буде виїжджати на трасу. Мирослав запросив

місцевого хлопця Дмитра скласти йому компанію. Катаючись по сільським дорогам, юнаки зупинилися біля річки та трохи поплавали. На зворотному шляху в одному із селищ їх зупинила поліція. Мирослав заявив, що його не можна притягувати до відповідальності з урахуванням відсутності для цього підстав, неповноліття та належності автомобіля, яким він керував, батькові.

1. *Які правовідносини виникли у наведеній ситуації?*
2. *Які нормативно-правові акти регулюють ці відносини?*
3. *Дайте правову оцінку дій Мирослава та його батька.*

Завдання VII. Проаналізуйте ситуацію

Учень 11 класу Микола побачив у соціальній мережі фотографію. На цій світлині він комічно та не досить пристойно виглядав. Згаданий знімок оприлюднив його приятель 18-річний Богдан. Той скористався фотокамерою, коли Микола заснув удома під час бурхливого святкування Нового року в компанії друзів. Фотографію супроводжував іронічний коментар Богдана, з якого недвозначно випливало, що Микола є наркоманом. Останнім часом відносини між хлопцями погіршилися й в такий спосіб Богдан виявив своє негативне ставлення до Миколи. При цьому він усвідомлював, що написав неправду.

1. *Розкрийте зміст поняття «особисте немайнове право фізичної особи» відповідно до Цивільного кодексу України.*
2. *На які види (групи) поділяються особисті немайнові права фізичної особи у ЦК України?*
3. *Назвіть закріплені ЦК України особисті немайнові права Миколи, які були порушені в описаній ситуації? До якого з названих Вами видів особистих немайнових прав фізичної особи вони належать?*
4. *У чому саме полягає порушення прав Миколи?*
5. *Уявіть, що Микола звернувся до Вас за правовою порадою. Проконсультуйте його щодо способів захисту порушених прав.*

Завдання VIII. Проаналізуйте наведені нижче ситуації. Чи є співучасниками кримінального правопорушення особи, про яких йдеться?

Неодноразово судимий Петренко часто розповідав приятелю про романтику злочинного способу життя. Одного разу, маючи гостру потребу в грошах, останній вчинив грабіж.

1. Двоє старшокласників, балуючись, кілька разів перебігли вулицю, незважаючи на червоне світло світлофора.

2. 16-річні Влад і Павло, скориставшись неуважністю охорони і великою кількістю покупців у магазині, 11 січня 2022 року вчинили крадіжку ліхтарика вартістю 230 гривень.

3. Безробітний Сидорчук умовив учня п'ятого класу за винагороду викрасти ноутбук із припаркованого автомобіля, що той і зробив.

4. Запізнюючись в аеропорт, Лікарчук викликав таксі. Під час подорожі він умовив водія за гарну винагороду порушити швидкісний режим. Не впоравшись з керуванням, той смертельно травмував пішохода.

Завдання IX. Проаналізуйте ситуацію

16-річний Петренко підозрювався органами досудового розслідування у закінченому замаху на крадіжку станка для гоління вартістю 260 гривень. Цей товар він намагався винести з магазину, але був затриманий працівниками охорони. Коли матеріали кримінального провадження були передані до суду, кваліфікація дій Петренка змінилася. Суд дійшов висновку, що поведінка підсудного дійсно містить ознаки діяння, передбаченого ч. 2 ст. 15 і ч. 1 ст. 185 КК, але через малозначність не становить суспільної небезпеки відповідно до ч. 2 ст. 11 КК. Свою правову позицію суд обґрунтував тим, що Петренко: не зміг довести свій намір до кінця; без заперечень пройшов до приміщення охорони і добровільно видав майно, що намагався вкрасти; спробував викрасти предмет, який має невелику вартість. Тож суд зробив висновок, що у діях Петренка немає складу кримінального правопорушення і він повинен понести адміністративну відповідальність за дрібне викрадення чужого майна шляхом крадіжки відповідно до ст. 51 КУпАП.

Чи законне рішення ухвалив суд?

Завдання X. Проаналізуйте ситуацію

Марченко зберігав удома гладкоствольну мисливську рушницю, маючи на неї дозвіл. Коли він був на роботі, його 15-річний син узяв цю рушницю і пішов на вулицю показати її знайомим хлопцям. Через необережність він зробив постріл, внаслідок чого загинув юнак.

Кваліфікуйте дії Марченка та його сина.

Завдання XI. Проаналізуйте ситуацію

17-річний Євген, 16-річний Петро та 15-річний Сергій вирішили заволодіти велосипедом, який надавала на підставі договору прокату спортивна школа. З цією метою вони взяли напрокат згаданий велосипед і оплатили послугу з розрахунку на одну годину. Після закінчення сплаченого часу хлопці, як і планували, велосипед не повернули.

Дайте всебічну аргументовану правову оцінку діям юнаків.

Завдання XII. Проаналізуйте ситуацію

16-річний Сашко і 14-річний Павло їхали в трамваї, не оплативши проїзд. Цей факт виявив контролер.

1. Дайте правову оцінку поведінці хлопців.

2. Якою буде Ваша правова позиція, якщо уявити, що разом з Павлом їхала його мати, яка оплатила лише свій проїзд?

Завдання XIII. Проаналізуйте ситуацію

16-річна Оксана влаштувалась на роботу посудомийкою, уклавши з власником кафе трудовий договір строком на один рік. Через місяць до роботодавця Оксани прийшов її батько. Він заявив, що батьки не давали згоди на працевлаштування дочки, тому трудовий договір укладений незаконно. Крім того, сім'я матеріально забезпечена і дочка повинна не працювати, а навчатися у денній школі з метою здобуття повної загальної середньої освіти.

Дайте правову оцінку судженням батька Оксани.

Завдання XIV. Проаналізуйте ситуацію

16-річний Павло мріяв стати більш самостійним. Дізнавшись про те, що в його віці можна достроково набути повну цивільну

дієздатність, він почав розмірковувати, як це краще зробити за умови най- меншого впливу на цей процес батьків. Павло вивчив передбачені законом підстави та порядок набуття неповнолітньою особою повної цивільної дієздатності і дійшов висновку, що досягнути своєї мети без згоди батьків неможливо.

Чи погоджуєтеся Ви з висновком Павла? Відповідь аргументуйте.

Завдання XV. Проаналізуйте ситуацію

На підприємстві виникла складна фінансово-економічна ситуація. У зв'язку з цим при укладанні колективного договору на наступний рік у нього були включені деякі нові положення. Зокрема, дозволялося за згодою профспілкового органу залучати неповнолітніх працівників до роботи у нічний час. Також передбачалося право роботодавця надавати їм щорічну основну відпустку за відпрацьований робочий рік тривалістю 24 календарні дні.

1. Дайте правову оцінку зазначеним положнням колективного договору.

2. Уявіть, що на це підприємство прийшов працювати 16-річний Василь. У трудовий договір Василя за його згодою були включені наведені вище положення з колективного договору. Дайте правову оцінку цьому трудовому договору, враховуючи згоду хлопця.

Завдання XVI. Проаналізуйте ситуацію

16-річний Федір пізно ввечері вийшов на вулицю. Зустрівши самотню жінку, він дістав з кишені іграшковий пістолет, дуже схожий на справжній, і зажадав віддати йому гроші. Однак потерпіла не розгубилася, вибила з руки хлопця пістолет і втекла.

Кваліфікуйте дії Федора. Відповідь аргументуйте.

Завдання XVII. Проаналізуйте ситуацію

17-річний Вітренко з метою заволодіння чужим майном проник через вікно до приватного будинку за відсутності господарів. Цей факт не був помічений і сторонніми, що він усвідомлював. У будинку він вийняв лантух, поклав у нього кілька дорогих жіночих шуб. Потім

з мішком на плечі він вийшов на ганок. У цей час його побачив чоловік хазяйки будинку, який повертався додому. Зрозумівши, що коїться, він почав кликати на допомогу і спробував відібрати лантух з речами. Не бажаючи втрачати це майно, зловмисник завдав господарю сильний удар кулаком в обличчя. Заподіявши йому таким чином тілесне ушкодження середньої тяжкості, Вітренко втік.

Кваліфікуйте дії Вітренка. Відповідь аргументуйте.

Завдання XVIII. Проаналізуйте ситуацію

16-річний Михайло захоплювався карате. Одного вечора, повертаючись з тренування, він почув позаду жіночий крик. Оглянувшись, Михайло побачив як незнайомий хлопець спробує відібрати у перехожої сумочку. На його очах той юнак штовхнув згадану жінку, вихопив сумочку і кинувся тікати. Михайло наздогнав хлопця і в стрибку завдав сильний удар ногою у спину, усвідомлюючи свою явну фізичну перевагу перед ним і можливість здійснити затримання руками. У результаті завданого Михайлом удару зловмисник впав, ударився головою об асфальт і втратив свідомість. Михайло повернув жінці сумочку і викликав поліцію. Пізніше з'ясувалося, що зловмисник отримав тяжке тілесне ушкодження.

1. Дайте правову оцінку діям Михайла.

2. Чи зміниться Ваше рішення, якщо б Михайлу було 14 або 15 років?

3. Якою буде Ваша правова позиція, якщо б в описаній ситуації зловмисник отримав тілесне ушкодження середньої тяжкості?

Завдання XIX. Проаналізуйте ситуацію

Вночі до 16-річного Петра постукали в двері. Відчинивши, він побачив свого однокласника Дмитра, одягнутого в закривавлений одяг. Гість повідомив, що вбив людину і попросив сховати його. Петро дозволив приятелю переночувати і надав йому інший одяг. Вранці, коли поліція опитувала жильців, він сказав, що давно не бачив Дмитра.

1. Кваліфікуйте дії Петра у частині виконання прохання Дмитра.

2. Чи притягався б Петро до кримінальної відповідальності, якщо б був рідним братом Дмитра?

3. Чи є Петро і Дмитро співучасниками кримінального правопорушення?

Завдання ХХ. Проаналізуйте ситуацію

Батько 10-річного Івана систематично ухилявся від виконання своїх обов'язків щодо його виховання, був хронічним алкоголіком і жорстоко поводився з сином. За позовом матері Івана суд позбавив його батьківських прав. Минуло два роки. Якось Іван, балуючись, розбив вітрину у магазині. Суд зобов'язав батьків Івана відшкодувати заподіяну ним майнову шкоду. Проте батько хлопця вирішив оскаржити рішення суду першої інстанції. В апеляційній скарзі він зазначив, що після позбавлення батьківських прав він перестав бути законним представником сина і відповідно до закону був звільнений від обов'язків по його вихованню. Аліменти на дитину він регулярно сплачує. Тож, на його думку, він не повинен брати участь у відшкодуванні заподіяної Іваном шкоди.

1. Дайте правову оцінку аргументам батька хлопця.

2. Чи мають батьки право зворотної вимоги (регресу) до своєї дитини в питаннях відшкодування заподіяної нею шкоди?

ВІДПОВІДІ НА ЗАВДАННЯ ТРЕТЬОГО ПРАКТИКУМУ

Завдання І. Тести

№	Тест	Від-повідь	Джерело
1	Законність, обґрунтованість, доцільність, невідворотність, своєчасність, справедливість – це принципи	Б	Скакун О.Ф. Теорія права і держави: Пі дручник. – 2-ге вид. – К.: Алерта, 2011, с. 466 – 467
2	Способом подолання прогалин в законодавстві НЕ є	А	Скакун О.Ф. Теорія права і держави: Пі дручник. – 2-ге вид. – К.: Алерта, 2011, с. 427 – 430
3	Основними юридичними функціями права є	Г	Теорія держави і права: Підручник / За ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2015, с. 95
4	Видом тлумачення норм права за обсягом їх правового змісту НЕ є	В	Скакун О.Ф. Теорія права і держави: Підручник. – 2-ге вид. К.: Алерта, 2011, с. 440 – 441
5	Документом, який підтверджує особу та громадянство України виборця НЕ є	Г	Ст. 8 ВК України

6	Це кримінальне правопорушення вважається закінченим з моменту, коли винна особа вилучила чуже майно й має реальну можливість розпоряджатися ним. Йдеться про	Б	П. 4 Постанови № 10 Пленуму ВС України від 06.11.09
7	Законопроект про внесення змін до Конституції України, який розглядався Верховною Радою України, і закон не був прийнятий, може бути поданий до Верховної Ради України не раніше ніж через	Г	Ст. 158 Конституції України
8	Судді, уповноважені здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, обираються з числа суддів відповідного суду зборами суддів цього суду на строк не більше	Б	Ст. 18 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»
9	Видом освіти є	Б	Ст. 8, 9 ЗУ «Про освіту»
10	До складу Верховного Суду входить	Г	Ст. 37 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»
11	До місцевих податків належить	В	Ст. 9, 10 ПК України
12	Доведення неповнолітнього до стану сп’яніння його батьками, особами, які їх замінюють, або іншими особами, що досягли 18 років, тягне	Б	Ст. 180 КУпАП
13	Сторона, яка зробила пропозицію укласти цивільно-правовий договір, це	Г	Цивільне право України: Підручник / За заг. ред. В. І. Борисової та ін. Т.2. – К.: Юрінком Інтер, 2004, с. 99

14	До професійних училищ соціальної реабілітації направляються за рішенням суду діти віком від	А	Ст. 8 ЗУ «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»
15	Наказ Міністерства освіти і науки України, яким затверджені Умови прийому на на вчання до закладів вищої освіти, можна оскаржити до	Г	Ст. 27 КАС України
16	Паспорт громадянина України вперше видається НЕ пізніше ніж через	В	Ст. 21 ЗУ «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус»
17	До суб'єктів права на конституційну скаргу НЕ належать	В	Ст. 55, 56 ЗУ «Про Конституційний Суд України»
18	За злісну непокору законному розпорядженню або вимозі поліцейського при виконанні ним службових обов'язків до осіб віком від 16 до 18 років може застосовуватися таке адміністративне стягнення як	Г	Ст. 185 КУпАП
19	Відповідно до Правил дорожнього руху рухатися по дорозі на велосипедах дозволяється особам, які досягли	В	П. 6. 1. ПДР
20	Пробація застосовується до	Г	Ст. 12, 14 ЗУ «Про пробацію»
21	До об'єктів авторського права НЕ належить	Б	Ст. 433, 449 ЦК України

22	Основним безпосереднім об’єктом цього кримінального правопорушення є громад- ський порядок. Йдеться про	Г	Кримінальне право України: Підручник. Особ-лива частина / За ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Київ – Харків: Юрінком Інтер – Право, 2001, с. 298
23	До системи законодавства НЕ належить	Г	Митний кодекс України, Бюджетний кодекс України, Повітряний кодекс України
24	Помилковим є твердження	Г	Ст. 135-1, 187, 192 КЗпП України
25	Акти Кабінету Міністрів України нормативного характеру видаються у формі	Б	Ст. 49 ЗУ «Про Кабінет Міністрів України»
26	Прокурором обласної прокура-тури може бути призначений громадянин України, який має стаж роботи в галузі права не менше	В	Ст. 27 ЗУ «Про прокура-туру»
27	Суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верхо-венством	Б	Ст. 129 Конституції України
28	Якщо реєстрація шлюбу у визна-чений день не відбулася, заява про його реєстрацію втрачає чинність після спливу	Б	Ст. 28 СК України
29	До обставин, що виключають адміністративну відповіда льність, належить	Б	Ст. 17 КУпАП
30	Піклування встановлюється над	А	Ст. 59 ЦК України
31	Організаційна структура Конституційного Суду України НЕ включає в себе	Б	Ст. 32 ЗУ «Про Кон-ституційний Суд України»

32	Не є кримінальним правопорушенням	Г	Ст. 150, 150-1, 168 КК України, ст. 184 КУпАП
33	До системи права належить така галузь права як	Г	Теорія держави і права: Підручник /За ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2015, с. 184
34	Лише після досягнення 16 років фізична особа може бути суб'єктом такого кримінального правопорушення як	Г	Ст. 22, 190 КК України
35	У разі відсутності самостійного заробітку в особи віком від 16 до 18 років, яка вчинила адміністративне правопорушення, штраф	Б	Ст. 307 КУпАП
36	Не передбачена можливість звернення громадян з електронними петиціями до	В	Ст. 23-1 ЗУ «Про звернення громадян»
37	Формою членства у молодіжних громадських організаціях НЕ є	В	Ст. 5 ЗУ «Про молодіжні та дитячі громадські організації»
38	Голова місцевої державної адміністрації видає	А	Ст. 6 ЗУ «Про місцеві державні адміністрації»
39	Позбавлення батьківських прав	В	Ст. 12 ЗУ «Про охорону дитинства», ст. 166 СК України
40	Із заробітку неповнолітнього, засудженого до виправних робіт, здійснюється відрахування в дохід держави в розмірі, встановленому вироком суду, в межах від	А	Ст. 100 КК України

41	Вибори міського голови в містах з кількістю виборців 90 тисяч і більше осіб проводяться за	Б	Ст. 192 ВК України
42	Арешт полягає у триманні неповнолітнього, який на момент постановлення вироку досяг 16 років, в умовах ізоляції в спеціально пристосованих установах на строк	Б	Ст. 101 КК України
43	Членами колективного сільськогосподарського підприємства можуть бути діти, які досягли	Б	Ст. 22 ЗУ «Про охорону дитинства», ст. 5 ЗУ «Про колективне сільськогосподарське підприємство»
44	Помилковим є твердження	Г	Ст. 10, 11, 6 ЗУ «Про відпустки»
45	Позовна давність НЕ поширюється на вимогу	В	Ст. 258, 268 ЦК України
46	Строк альтернативної служби перевищує строк строкової військової служби	А	Ст. 6 ЗУ «Про альтернативну (невійськову) службу»
47	Фізична особа має право на достовірну і повну інформацію про стан свого здоров'я, у тому числі на ознайомлення з відповідними медичними документами, що стосуються її здоров'я, після досягнення нею	Г	Ст. 285 ЦК України
48	Конституційний Суд України надає висновки про відповідність Конституції України питань, які пропонуються для ви- несення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою, за зверненням	А	Ст. 151 Конституції України.

49	До спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству НЕ належить	Г	Ст. 24 ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству»
50	Фізична особа має право на власний розсуд змінити своє прізвище та (або) власне ім’я, якщо вона досягла	Б	Ст. 295 ЦК України
51	Недійсним є шлюб, зареєстрований	Г	Ст. 39 СК України
52	Членом політичної партії НЕ може бути	Г	Ст. 6 ЗУ «Про політичні партії в Україні»
53	Члени Вищої ради правосуддя обираються (призначаються) строком на	Б	Ст. 5 ЗУ «Про Вищу раду правосуддя»
54	У разі якщо запит на публічну інформацію стосується інформації, необхідної для захисту життя чи свободи особи, відповідь розпорядника інформації має бути надана НЕ пізніше	В	Ст. 20 ЗУ «Про доступ до публічної інформації»
55	За організаційно-правовою формою громадське об’єднання утворюється, зокрема, як	А	Ст. 1 ЗУ «Про громадські об’єднання»
56	Батьки зобов’язані відшкодувати шкоду, завдану дитиною, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав, протягом	В	Ст. 1183 ЦК України
57	Перевищенням меж необхідної оборони визнається	А	Ст. 36 КК України

58	Власники закладів, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладів громадського харчування та уповнова- жені ними особи мають право у період з 22-00 до 6-00 вимагати у відвідувачів таких закладів документи, що підтверджують досягнення ними	Б	Ст. 20-1 ЗУ «Про охорону дитинства»
59	Речовим правом на чуже майно НЕ є	В	Ст. 395 ЦК України
60	Відповідно до Правил дорожнього руху особам, які на вчаються водінню автомобіля, повинно бути НЕ менше	В	П. 24. 2. ПДР
61	Поняття «форма держави» НЕ включає в себе таку складову як	Г	Теорія держави і права: Підручник / За ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2015, с. 68
62	Не виокремлюється такий вид державного режиму як	Г	Теорія держави і права: Підручник / За ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2015, с. 74
63	Система органів державної влади, державних установ, підприємств та інших державних організацій, за посередництвом яких здійснюються функції держави, це	А	Теорія держави і права: Підручник / За ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2015, с. 79

64	За обсягом нормативного матеріалу в структурі законодавства НЕ виокремлюють таку складову як	Г	Теорія держави і права: Підручник / За ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2015, с. 191
65	До примусових заходів виховного характеру НЕ належить	Г	Ст. 98, 105 КК України
66	Особи віком від 16 до 18 років підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах за	А	Ст. 13, 135, 178, 180 КУпАП
67	У загальному вченні про державу НЕ використовується таке поняття як	Г	Теорія держави і права: Підручник / За ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2015, с. 56, 58 – 61
68	Відповідно до формаційної теорії НЕ виокремлюється такий тип держави як	Б	Теорія держави і права: Підручник / За ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2015, с. 54 – 56
69	Основні напрями діяльності держави, які зумовлені її призначенням, це	Г	Теорія держави і права: Підручник / За ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2015, с. 63
70	Правила, що розробляються політичними партіями, громадськими організаціями, профспілками, підприємствами та іншими об’єднаннями з метою реалізації інтересів своїх членів (учасників), це	А	Теорія держави і права: Підручник / За ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2015, с. 105

Завдання ІІ. Додайте пропущене до наведених нижче витягів із Конституції України (повні формулювання)

1. Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають **скасування чи обмеження прав і свобод людини і** громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію **незалежності** чи на порушення **територіальної цілісності України** (ст. 157 Конституції України).

2. Вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є **вільними** і відбуваються на основі **загального, рівного** і **прямого** виборчого права шляхом **таємного голосування** (ст. 71 Конституції України).

3. **Президент України, Верховна Рада України** та **з'їзд суддів України** призначають по **шість** суддів Конституційного Суду України (ст. 148 Конституції України).

4. Народним депутатом України може бути обрано **громадянина України**, який на день виборів досяг **двадцяти одного року**, має **право голосу** і проживає в Україні протягом **останніх п'яти** років (ст. 76 Конституції України).

5. Народне волевиявлення здійснюється через **вибори, референдум** та інші **форми безпосередньої демократії** (ст. 69 Кон ституції України).

Завдання ІІІ. Назвіть види кримінальних правопорушень за ступенем їх тяжкості відповідно до Кримінального кодексу України і схарактеризуйте відмінності між ними.

Визначте, у чому полягає значення цієї класифікації кримінальних правопорушень при вирішенні судом питань про звільнення неповнолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення, від *кримінальної відповідальності*, а також від *покарання* із застосуванням до нього в обох випадках примусових заходів виховного характеру

Класифікація кримінальних правопорушень за ступенем їх тяжкості

№ з/п	Вид кримінального правопорушення	Відмінні ознаки
	Кримінальний проступок	За його вчинення передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше 3 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі
	Нетяжкий злочин	За його вчинення передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше 10 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше 5 років
	Тяжкий злочин	За його вчинення передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше 25 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше 10 років
	Особливо тяжкий злочин	За його вчинення передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад 25 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад 10 років або довічного позбавлення волі

(ст. 12 КК України)

Значення класифікації кримінальних правопорушень за ступенем їх тяжкості

1. Однією з умов звільнення неповнолітнього від **кримінальної відповідальності** із застосуванням до нього примусових заходів виховного характеру є те, що він *вперше вчинив кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин* (ч. 1 ст. 97 КК України).

2. Однією з умов звільнення неповнолітнього від **покарання** із застосуванням до нього примусових заходів виховного характеру є те, що він *вчинив кримінальний проступок або нетяжкий злочин* (ч. 1 ст. 105 КК України).

Завдання IV. Назвіть передбачені законодавством України про охорону навколишнього природного середовища екологічні права та обов'язки громадян

Права

1. Право на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище.

2. Право на участь в обговоренні та внесення пропозицій до проектів нормативно-правових актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, внесення пропозицій до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, юридичних осіб, що беруть участь у прийнятті рішень з цих питань.

3. Право на участь в розробці та здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального і комплексного використання природних ресурсів.

4. Право на здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів.

5. Право на об'єднання в громадські природоохоронні формування.

6. Право на вільний доступ до інформації про стан навколишнього природного середовища та вільне отримання, використання, поширення і зберігання такої інформації (екологічної інформації).

7. Право на участь у громадських обговореннях з питань впливу планованої діяльності на довкілля.

8. Право на одержання екологічної освіти.

9. Право на подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище.

10. Право на оскарження у судовому порядку рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо порушення екологічних прав громадян (ст. 9 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища»).

Обов'язки

1. Берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства.

2. Здійснювати діяльність з додержанням вимог екологічної безпеки, інших екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів.

3. Не порушувати екологічні права і законні інтереси інших суб'єктів.

4. Вносити штрафи за екологічні правопорушення.

5. Компенсувати шкоду, заподіяну забрудненням та іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище (ст. 12 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища»).

Завдання V. Визначте поняття відповідно до законодавства України

1. **Конституційне подання** – подане до Конституційного Суду України письмове клопотання щодо: визнання правового акта (його окремих положень) неконституційним; офіційного тлумачення Конституції України (ст. 51 ЗУ «Про Конституційний Суд України»).

2. **Договір комісії** – домовленість двох сторін, за якою одна сторона (комісіонер) зобов'язується за дорученням другої сторони (комітента) за плату вчинити один або кілька правочинів від свого імені, але за рахунок комітента (ст. 1011 ЦК України).

3. **Добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні** – остаточне припинення особою за своєю волею го-

тування до кримінального правопорушення або замаху на кримінальне правопорушення, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення кримінального правопорушення до кінця (ст. 17 КК України).

4. **Акт цивільного стану** – подія чи дія, яка нерозривно пов'язана з фізичною особою і започатковує, змінює, доповнює або припиняє її можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків (ст. 49 ЦК України).

5. **Національна меншина** – група громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою (ст. 3 ЗУ «Про національні меншини в Україні»).

6. **Правочин** – дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (ст. 202 ЦК України).

Завдання VI. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

1. У наведеній ситуації виникли **адміністративно-деліктні** правовідносини.

2. Правовідносини, що виникли, регулюються **Кодексом** України про адміністративні правопорушення, **Законом** України «Про дорожній рух», **Правилами** дорожнього руху (підзаконним нормативно-правовим актом, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України).

3.1. Мирослав вчинив адміністративне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 126 КУпАП (керування транспортним засобом особою, яка **не має права керування** ним – у даному випадку до досягнення 18-річного віку). Як 16-річна особа юнак уже є **суб'єктом** зазначеного адміністративного проступку (ст. 12 КУпАП). За вчинене правопорушення він підлягає адміністративній відповідальності на **загальних**, тобто однакових з повнолітніми правопорушниками, підставах (ч. 2 ст. 13 КУпАП). Йдеться про накладення на Мирослава адміністративного стягнення у вигляді **штрафу**. Якщо ж у Мирослава немає самостійного заробітку, то призначений йому штраф стягува-

тиметься з його **батьків** (ч. 2 ст. 307 КУпАП). З урахуванням обставин справи та особи Мирослава до нього можуть бути застосовані замість згаданого стягнення заходи **виховного впливу**. У цьому випадку йтиметься про притягнення Мирослава до адміністративної відповідальності на **пільгових**, тобто призначених виключно для неповнолітніх, підставах (ч. 2 ст. 13 і ст. 24-1 КУпАП).

3.2. Батько Мирослава вчинив адміністративне правопорушення, яке також передбачене ч. 2 ст. 126 КУпАП (**передача керування** транспортним засобом особі, яка не має права керування ним).

Завдання VII. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

1. Статті 269 і 271 ЦК України розкривають зміст поняття **особистого немайнового права фізичної особи** таким чином:

а) особисті немайнові права належать кожній фізичній особі **від народження** або **за законом;**

б) особисті немайнові права фізичної особи **не мають економічного змісту;**

в) особисті немайнові права **тісно пов'язані** з фізичною особою; фізична особа **не може відмовитися** від особистих немайнових прав, а також **не може бути позбавлена** цих прав;

г) особистими немайновими правами фізична особа **володіє довічно;**

д) зміст особистого немайнового права становить можливість фізичної особи вільно, на **власний розсуд** визначати свою поведінку у сфері свого **приватного** життя.

2. Враховуючи те, що людина є біосоціальною істотою, законодавець поділяє особисті немайнові права фізичної особи на два види (дві групи): а) права, що забезпечують **природне існування** фізичної особи; б) права, що забезпечують **соціальне буття** фізичної особи (глави 21, 22 ЦК України).

3. В описаній ситуації були порушені такі особисті немайнові права Миколи: на повагу до гідності та честі (ст. 297 ЦК України); на захист інтересів фізичної особи при проведенні фотозйомок (ст. 307

ЦК України); на охорону інтересів фізичної особи, яка зображена на фотографіях (ст. 308 ЦК України). Зазначені права належать до прав, що забезпечують **соціальне буття** фізичної особи.

4.1. **Право на повагу до гідності і честі** (ст. 297 ЦК України). **Честь** – це оцінка людини з боку оточуючих, знайомих, друзів, колег, тобто на рівні громадської думки. **Гідність** – самооцінка своїх моральних і професійних якостей, яку має людина. Такими, що порочать честь і гідність визнаються відомості, які принижують оцінку людини в громадській думці, а також зазіхають на її самооцінку. Під поширенням відомостей, що принижують честь і гідність, розуміють повідомлення їх **третій особі** або **невизначеному колу осіб**. Повідомлення таких відомостей безпосередньо особі, якої вони стосуються, не є поширенням і відповідно не посягають на її честь і гідність. В описаній ситуації Богдан повідомив невизначеному колу осіб нібито Микола є наркоманом, до того ж це не відповідало дійсності.

4.2. **Право на захист інтересів фізичної особи при проведенні фотозйомок** (ст. 307 ЦК України). Людина може бути сфотографована лише за її згодою. Згода особи на знімання її на фотоплівку припускається, якщо зйомки проводяться відкрито на вулиці, на зборах, конференціях, мітингах та інших заходах публічного характеру. Знімання фізичної особи на фотоплівку, в тому числі таємне, без згоди особи може бути проведене лише у випадках, встановлених законом. Тож фотографування Миколи без його згоди в момент, коли він заснув у власній квартирі, порушувало зазначене його право. Тим більш, що його вигляд в момент фотографування був неприйнятним для фотозйомок взагалі.

4.3. **Право на охорону інтересів фізичної особи, яка зображена на фотографіях** (ст. 308 ЦК України). Світлина, на якій зображена людина, може бути публічно показана лише за її згодою. Якщо особа позувала за плату, то фотографія може бути публічно показана без її згоди. Світлина може бути розповсюджена без дозволу людини, яка зображена на ній, якщо це викликано необхідністю захисту її інтересів або інтересів інших осіб. Тож в описаній ситуації Богдан по-

рушив згадане право Миколи, оприлюднивши зазначену фотографію у соціальній мережі без його згоди.

5. Консультуючи Миколу з приводу захисту порушених прав, необхідно звернути його увагу на те, що **немає підстав** притягувати Богдана **до адміністративної** або **кримінальної** відповідальності. Дії Богдана не є, приміром, булінгом (ст. 173-4 КУпАП). Булінг характеризується *систематичністю* і відповідно до чинного законодавства України стосується *учасників освітнього процесу* (ст. 1 ЗУ «Про освіту»). У наведеній ситуації цих ознак немає. У чинному КК наразі відсутні склади таких кримінальних правопорушень як образа і наклеп, що за радянських часів визнавалися злочинами. Тому в описаній ситуації недоцільно звертатися до поліції. Захищати свої права Миколі необхідно суто **цивільно-правовими** засобами. Перший і найпростіший з них – це **самозахист** цивільних прав (ст. 19 ЦК України). Ним є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства. Способи самозахисту мають відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням. Приміром, Микола може попросити своїх друзів у соціальній мережі підтримати його позитивними коментарями або особисто попередити Богдана про імовірний судовий позов до нього у випадку, якщо той не видалить згадану фотографію та публічно не визнає факт поширення неправдивої образливої інформації.

Другим способом захисту прав Миколи є **звернення до суду**. Оскільки він ще не має цивільної процесуальної дієздатності, то позов до Богдана подаватимуть його батьки як законні представники неповнолітнього сина (ст. 47 ЦПК України). Зміст **позовних вимог** може полягати у наступному:

1. Припинити дії, що порушують право (видалення згаданої світлини із соціальної мережі).
2. Спростувати недостовірну інформацію про вживання Миколою наркотиків (у такий же спосіб, у який вона була поширена).
3. Відшкодувати моральну шкоду.

(ст. 16, 23, 277, 280 ЦК України).

На описану в задачі ситуацію позовна давність не поширюється (п. 1 ч. 1 ст. 268 ЦК України, п. 23 постанови Пленуму ВС України №1 від 27.02.09).

Завдання VIII. Проаналізуйте наведені нижче ситуації. Чи є співучасниками кримінального правопорушення особи, про яких йдеться?

(орієнтовна відповідь)

1. Петренко та його приятель **не є співучасниками** кримінального правопорушення. Співучастю у кримінальному правопорушенні є умисна спільна участь декількох суб'єктів кримінального правопорушення у вчиненні умисного кримінального правопорушення (ст. 26 КК України). Тож, нагадаємо, законодавець виокремлює дві ознаки співучасті: **спільність дій** і **спільність умислу** двох або більше суб'єктів кримінального правопорушення. В описаній ситуації немає жодної з цих ознак стосовно вчиненого грабежу. Це кримінальне правопорушення не було вчинене їхніми **загальними зусиллями.** Між чоловіками також **не виникла змова** на його скоєння. Розповіді бувалого Петренка не є підбурюванням до вчинення **конкретного** кримінального правопорушення (ст. 27 КК України).

2. Старшокласники **не є співучасниками** кримінального правопорушення, бо його не вчинили. Натомість вони умисно скоїли кілька адміністративних правопорушень (проступків). Співучасть – це поняття та інститут кримінального права. Вчинення адміністративного правопорушення групою осіб є обставиною, що обтяжує адміністративну відповідальність, але не є співучастю (ст. 35 КУпАП).

3. Влад і Павло **не є співучасниками** кримінального правопорушення, бо **не вчинили** його. Вони скоїли адміністративне правопорушення, передбачене ст. 51 КУпАП. Йдеться про дрібне викрадення чужого майна шляхом крадіжки. Починаючи з **1 січня 2022** року викрадення чужого майна вважається дрібним і відповідно адміністративно караним, якщо вартість такого майна на момент вчинення діяння не перевищує **248,1** гривні. Тож якщо б ліхтарик коштував більше зазначеної суми, можна було б говорити про вчинення Владом і Пав-

лом **кримінального правопорушення** у виді **кримінального проступку** (ч. 1 ст. 185 КК України). У цьому випадку юнаки були б співучасниками.

4. Сидорчук і учень п'ятого класу **не є співучасниками** кримінального правопорушення. Легальне (тобто таке, що сформульоване законодавцем) поняття співучасті передбачає наявність щонайменше **двох суб'єктів кримінального правопорушення** (ст. 26 КК України). В описаній ситуації є лише один суб'єкт кримінального правопорушення – безробітний Сидорчук. Відповідно до ч. 1 ст. 18 КК України суб'єктом (загальним) кримінального правопорушення є **фізична осудна** і **деліктоздатна** особа, тобто така, яка на момент його вчинення досягла віку кримінальної відповідальності. Малолітній школяр ще не досяг такого віку щодо крадіжки (14 років) (ч.1 ст. 185 КК України).

5. Лікарчук і водій **не є співучасниками кримінального правопорушення**. В описаній ситуації вчинене **необережне** кримінальне правопорушення. Співучасть можлива лише в **умисних** кримінальних правопорушеннях (ст. 26 КК України). Особливість вчиненого водієм кримінального правопорушення полягає у наявності в його поведінці так званої змішаної форми вини: умислу щодо діяння (перевищення швидкості) і необережності стосовно суспільно небезпечних наслідків (смерті пішохода). У цілому згадане кримінальне правопорушення, як вище зазначалося, вважається **необережним** (ч. 2 ст. 286 КК України).

Завдання IX. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

Суд ухвалив **незаконне** рішення. Законодавець зазначає, що **не є кримінальним правопорушенням** дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК України, але через **малозначність** не становить **суспільної небезпеки**, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі (ч. 2 ст. 11 КК України). Проте дії Петренка **не є** малозначним діянням, яке не становить сус-

пільної небезпеки. Він вчинив **кримінальне правопорушення**, а саме крадіжку (ст. 185 КК України). В описаній ситуації суд неправильно оцінив дії Петренка як **адміністративне** правопорушення, а саме **дрібне викрадення** чужого майна шляхом крадіжки (ст. 51 КУпАП). Примітка до статі 51 КУпАП зазначає, що викрадення чужого майна вважається дрібним, якщо вартість такого майна на момент вчинення правопорушення **не перевищує** 0,2 неоподатковуваного мінімуму доходів громадян (**248,1 гривні у 2022 році**). Згідно з ПК України неоподатковуваний мінімум доходів громадян при здійсненні кваліфікації дорівнює розміру **податкової соціальної пільги**. У 2022 році розмір податкової соціальної пільги становить **1240,5 гривні**. З умов задачі випливає, що вартість викраденого Петренком станка для гоління (260 грн) **перевищує** показник 248,1 гривні. Отже, Петренко вчинив саме кримінальне, а не адміністративне правопорушення. Тож правова оцінка його дій, яку дали органи досудового розслідування була правильною.

Завдання X. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

Марченко вчинив **кримінальне правопорушення**. Ним є недбале зберігання вогнепальної зброї, що спричинило загибель людини (ст. 264 КК України). Його син вчинив **суспільно небезпечне діяння**, яке законодавець визначає як **вбивство через необережність** (ст. 119 КК України). Проте хлопець ще **не є суб'єктом** цього **кримінального правопорушення**, бо кримінальна відповідальність за його скоєння настає з **16 років** (ст. 22 КК України). **Носіння** сином Марченка **гладкоствольної** мисливської рушниці не є кримінальним правопорушенням (ст. 263 КК України).

Завдання XI. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

Євген і Петро вчинили таке **кримінальне правопорушення** як **шахрайство**, бо заволоділи чужим майном шляхом обману та зловживання довірою. Договір прокату було укладено для маскування

справжньої мети, до якої вони прагнули (ст. 190 КК України). 15-річний Сергій скоїв це ж саме **суспільно небезпечне діяння**, проте він ще **не є суб'єктом** зазначеного кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 22 КК України).

Євген і Петро **є співучасниками кримінального правопорушення**, бо в їхніх діях мають місце обидві ознаки співучасті – **спільність дій** і **спільність умислу** декількох суб'єктів кримінального правопорушення (ст. 26 КК України). **Формами співучасті** в описаній ситуації є: проста (співвиконавство); група осіб за попередньою змовою (ст. 27, 28 КК України).

Неповноліття є **обставиною**, яка **пом'якшує** покарання (ст. 66 КК України). Разом з тим вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою вважається **обставиною**, яка **обтяжує** покарання (ст. 67 КК України).

У випадку неповернення велосипеда власникові кожен з цих юнаків може бути **відповідачем** за цивільним позовом спортивної школи щодо відшкодування заподіяної їй майнової шкоди (ст. 1179 ЦК України). Можлива також **субсидіарна** (додаткова) цивільно-правова відповідальність їхніх батьків (ст. 1179 ЦК України). Оскільки **шкоду** згаданому закладу юнаки заподіяли **спільними** діями, то їхня майнова відповідальність буде за характером **частковою** (ст. 1182 ЦК України).

Враховуючи те, що Сергій вчинив суспільно небезпечне діяння у віці, з якого він ще не може притягатися до кримінальної відповідальності, його **батьки** понесуть **адміністративну відповідальність** за неналежне виконання своїх батьківських обов'язків у частині виховання сина та контролю за його поведінкою (ч. 4 ст. 184 КУпАП).

Завдання XII. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

1. Сашко вчинив **адміністративне правопорушення**, а саме безквітковий проїзд у міському громадському транспорті (ст. 135 КУпАП). Він **є суб'єктом адміністративного правопорушення,**

бо досяг **16 років** (ст. 12 КУпАП). Сашко скоїв таке правопорушення, за яке він притягатиметься до адміністративної відповідальності не на загальних, а на **пільгових підставах**. Інакше кажучи, до нього можуть застосовуватися тільки **заходи впливу**, що мають виховний характер і призначаються судом ви-ключно **неповнолітнім** (ч. 1 ст.13, ст. 24-1 КУпАП). Інший юнак, Павло, ще **не є деліктоздатним** відповідно до приписів законодавства України про адміністративну відповідальність. Тож він ще **не може притягатися до адміністративної відповідальності**, незважаючи на вчинення ним суспільно шкідливого і протиправного діяння, яким є безквітковий проїзд (ст. 12 КУпАП). Проте його **батьки** повинні притягатися до **адміністративної відповідальності** за неналежне виконання батьківських обов'язків (ч. 3 ст. 184 КУпАП).

2. У цьому випадку мати Павла притягатиметься до **адміністративної відповідальності** за перевезення без квітка дитини віком від семи до шістнадцяти років і до неї застосовуватиметься передбачене законом **адміністративне стягнення** – штраф (ст. 135 КУпАП).

Завдання XIII. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

З думкою батька Оксани щодо **незаконності** укладеного нею трудового договору **погодитися не можна**. Законодавець **не передбачає** згоди батьків при укладенні особою, що досягла **16 років**, трудового договору (ч. 1 ст. 188 КЗпП України). Проте законодавець надає батькам **право вимагати розірвання** трудового договору, укладеного неповнолітнім, якщо продовження його чинності **загрожує здоров'ю** дитини або **порушує її законні інтереси** (ст. 199 КЗпП України). Із судженням батька Оксани, що вона повинна отримати **повну загальну середню освіту**, слід безумовно **погодитися** (ст. 53 Конституції України). Проте набуття такої освіти **не є умовою** виникнення у громадянина права на працю. Неповнолітні можуть працювати і таким чином заробляти гроші навіть навчаючись в школі, під час навчального року (ст. 51, 188 КЗпП України). Зауважимо, що законодавець передбачає не лише денну, а й інші форми здобуття

освіти, приміром, екстернатну. Тож Оксана **має право працювати,** поєднуючи трудову діяльність з навчанням (ст. 9 ЗУ «Про освіту», ст. 4 ЗУ «Про повну загальну середню освіту»).

Завдання XIV. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

З висновком Павла можна погодитися лише частково. Набути до настання повноліття повну цивільну дієздатність (здійснити так звану цивільно-правову емансипацію) він може чотирма способами. Якщо Павло обере такий спосіб як **підприємницька діяльність**, то йому знадобиться письмова згода батьків для реєстрації його як підприємця (ст. 35 ЦК України). Якщо він буде **записаний батьком дитини** (другий спосіб**)**, то письмова згода батьків буде потрібна на надання йому повної цивільної дієздатності органами опіки та піклування (ст. 35 ЦК України). Якщо Павло почне працювати **за трудовим договором** (третій спосіб), то письмова згода батьків буде необхідна теж на надання йому повної цивільної дієздатності органами опіки та піклування (ст. 35 ЦК України). Проте законом не передбачається згода батьків на укладення Павлом **шлюбу** (четвертий спосіб) з дозволу суду. Законодавець зазначає: за заявою особи, яка досягла 16 років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що **це відповідає її інтересам** (ст. 23 СК України). З моменту реєстрації шлюбу Павло набуде повну цивільну дієздатність автоматично, без **згоди батьків** (ст. 34 ЦК України). Під час засідання суд заслухає думку батьків Павла як його законных представників щодо наміру сина укласти шлюб, але не виходитиме при при ухваленні рішення з їхньої згоди. Не слід ототожнювати «думку батьків», яка має для суду вагу аргумента і «згоду батьків» як умову, за наявності якої суд мав би право ухвалювати позитивне для Павла рішення. Тож згоду батьків у випадку з реєстрацією Павлом шлюбу законодавець **не передбачає.** Можна зробити висновок, що оскільки Павло бажає отримати повну цивільну дієздатність за умови мінімального впливу на цей процес своїх батьків, то йому слід з дозволу суду укладати шлюб. Проте юнаку необхідно знати, що якщо

в таких його діях не буде наміру створення сім'ї та набуття прав і обов'язків подружжя, то цей шлюб буде **фіктивним**. При встановленні в майбутньому цього факту суд буде зобов'язаний визнати даний шлюб **недійсним** (ст. 40 СК України).

Завдання XV. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

1. Законодавець зазначає: умови колективного договору, що **погіршують** порівняно з чинним законодавством…становище працівників, є **недійсними** (ст. 16 КЗпП України). Закон **забороняє** залучати неповнолітніх працівників до роботи у **нічний час** (ст. 192 КЗпП України). Також у законодавстві є положення, відповідно до якого особам віком до 18 років надається щорічна основна відпустка тривалістю **31 календарний день** (ст. 75 КЗпП України).

2. Законодавець зазначає: умови договорів про працю, які погіршують становище працівників порівняно з законодавством України про працю, є **недійсними** (ст. 9 КЗпП України). Та обставина, що Василь погодився на згадане погіршення свого становища у трудових відносинах з роботодавцем, **не змінює висновку** про недійсність зазначених положень його трудового договору.

Завдання XVI. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

Федір вчинив таке **кримінальне провопорушення** як **розбій** (ч. 1 ст. 187 КК України). Йдеться про напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний в описаній ситуації з погрозою застосування насильства, **небезпечного** для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу. Той факт, що юнак погрожував іграшковим пістолетом не змінює такої правової оцінки його дій, бо потерпіла **повірила** у наявність справжньої зброї. Про це свідчить її поведінка. На необхідність саме такого підходу до оцінки дій Федора зазначає Верховний Суд України (п. 12 постанови Пленуму ВС України № 10 від 06. 11. 2009). Кримінальна відповідальність за розбій настає з **14 років,** тому хлопець є **суб'єктом** цього **кримінального правопорушення**

(ч. 2 ст. 22 КК України). Незважаючи на те, що Федір не зміг заволодіти майном потерпілої, його дії слід розцінити як **закінчене кримінальне правопорушення**. Розбій вважається закінченим кримінальним правопорушенням **з моменту нападу** незалежно від наслідків і має так званий **усічений** склад. Неповноліття Федора є обставиною, яка **пом'якшує покарання** (ст. 66 КК України).

Завдання XVII. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

Вітренко вчинив **два** кримінальних правопорушення. Перший з них – це **крадіжка**, поєднана з проникненням у житло, що завдала значної шкоди потерпілому. Крадіжкою є таємне викрадення чужого майна (ч. 3 ст. 185 КК України). Друге кримінальне правопорушення – це **умисне заподіяння тілесного ушкодження середньої тяжкості** (ч. 1 ст. 122 КК України). У діях Вітренка є ознаки **сукупності кримінальних правопорушень**, бо вчинені два кримінальних правопорушення, передбачені різними статтями КК України, за жоден з яких його не було засуджено (ст. 33 КК України). При аналізі описаної ситуації може помилково здатися, що вчинена Вітренком крадіжка перетворилася на розбій, бо він застосував насильство, небезпечне для здоров'я чоловіка, який його викрив. Проте слід звернути увагу на те, що Вітренко застосував насильство **не з метою заволодіння** чужим майном, **а прагнучи уникнути затримання**. Майно на той момент вже було таємно викрадено. Через це слід кваліфікувати дії Вітренка як вчинення двох **різних** кримінальних правопорушень, про що йшлося (п. 4 постанови Пленуму ВС України №10 від 06.11. 2009).

Завдання XVIII. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

1. Законодавець зазначає, що **не визнаються кримінально-протиправними** дії потерпілого та інших осіб безпосередньо після вчинення посягання, спрямовані на затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, і доставлення її відповідним органам влади, якщо при цьому **не було допущено перевищення заходів,**

необхідних для затримання такої особи. Перевищенням зазначених заходів визнається **умисне заподіяння** особі, що вчинила кримінальне правопорушення, тяжкої шкоди (зокрема, **тяжкого тілесного ушкодження)**, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці затримання (ст. 38, 124 КК України). Аналіз дій тренованого спортсмена Михайла свідчить про наявність у нього в той момент **менш небезпечних** можливостей затримання винної особи, що він усвідомлював. Формою вини Михайла є **непрямий умисел**. Законодавець зазначає, що непрямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання (ч. 3 ст. 24 КК України). Тож Михайло притягатиметься до кримінальної відповідальності за таке кримінальне правопорушення **як умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення**. Михайло є суб'єктом зазначеного кримінального правопорушення, бо йому вже виповнилося **16 років** (ст. 124, 22 КК України).

2. Якщо б Михайлу було 14 або 15 років, то він **не був би суб'єктом** згаданого **кримінального правопорушення** (ч. 2 ст. 22 КК України). У цьому випадку його **батьки** притягалися б до **адміністративної** відповідальності за неналежне виконання батьківських обов'язків у частині контролю за поведінкою сина (ч. 4 ст. 184 КУпАП). Також він міг би бути **відповідачем** у цивільній справі щодо **відшкодування** заподіяної потерпілому майнової і моральної **шкоди.** Можлива була б **субсидіарна** відповідальність його **батьків** (ст. 1179 ЦК України). Також до Михайла застосовуватимуться **примусові заходи виховного характеру** без притягнення його до кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 97 КК України).

3. Якщо б винний в описаній ситуації отримав середньої тяжкості тілесне ушкодження, то дії Михайла вважалися б **правомірними.**

Завдання XIX. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

1. Петро буде притягнений до кримінальної відповідальності за **заздалегідь не обіцяне приховування тяжкого чи особливо тяжкого злочину**, яким у переважній більшості випадків є вбивство (ст. 396 КК України). Проте слід зазначити, що в деяких випадках вбивство є нетяжким злочином (ст. 119, 118 КК України). У разі вчинення Дмитром цих, так званих привілейованих, видів вбивства Петро не притягатиметься до кримінальної відповідальності.

2. Якщо б Петро був рідним братом Дмитра, то в описаній ситуації він би **не притягався до кримінальної відповідальності**. Законодавець зазначає, що не підлягають кримінальній відповідальності за заздалегідь не обіцяне приховування злочину члени сім'ї чи близькі родичі особи, яка вчинила злочин, коло яких визначається законом (ч. 2 ст. 396 КК України, ст. 3 КПК України).

3. Петро і Дмитро **не є співучасниками кримінального правопорушення**. Важливе для даного висновку значення має та обставина, що Петро не обіцяв приховати вчинене Дмитром кримінальне правопорушення **заздалегідь,** тобто **до його закінчення**. Якщо було б так, то зазначені особи були б співучасниками кримінального правопорушення, а саме умисного вбивства. Тоді Дмитро був би виконавцем, а Петро – пособником. В описаній ситуації має місце феномен, який фахівці називають **причетністю до кримінального правопорушення**. Причетністю до кримінального правопорушення є дія чи бездіяльність, яка пов'язана з вчиненням кримінального правопорушення, але не є співучастю в ньому. **Заздалегідь не обіцяне приховування кримінального правопорушення** у виді тяжкого чи особливо тяжкого злочину є одним із різновидів причетності до кримінального правопорушення.

Завдання ХХ. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

1. З аргументами батька хлопчика **не можна погодитися**. Незважаючи на правовий статус особи, позбавленої батьківських прав, він **зобов'язаний відшкодовувати** завдану сином шкоду. Законодавець зазначає: батьки зобов'язані відшкодувати шкоду, завдану дитиною,

щодо якої вони були позбавлені батьківських прав, **протягом трьох років** після позбавлення їх батьківських прав, якщо вони не доведуть, що ця шкода не є наслідком невиконання ними своїх батьківських обов'язків (ст. 1183 ЦК України). Поведінка Івана в описаній ситуації свідчить про те, що вона **є наслідком невиконання батьком своїх батьківських обов'язків** до моменту позбавлення його батьківських прав.

2. Законодавець зазначає, що **особа, яка відшкодувала шкоду, завдану іншою особою**, має право зворотної вимоги (регресу) до винної особи у розмірі виплаченого відшкодування. Разом з тим **батьки** малолітньої або неповнолітньої дитини, які відшкодували завдану нею шкоду, **не мають права зворотної вимоги** до неї (ч. 5 ст. 1191 ЦК України).

ПРАКТИКУМ ЧЕТВЕРТИЙ

Завдання І. Тести з одним правильним варіантом відповіді

1. Життєві обставини, з якими норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правових відносин, це:

а) юридичні факти; в) юридичні обставини;

б) юридичні підстави; г) джерела права.

2. Не виокремлюється така функція юридичної відповідальності як:

а) гарантійна; в) захисна;

б) попереджувальна; г) каральна.

3. Не виокремлюється такий вид правового статусу особи як:

а) загальний; в) груповий;

б) індивідуальний; г) спеціальний.

4. Видом юридичної відповідальності НЕ є:

а) конституційно-правова відповідальність;

б) матеріальна відповідальність;

в) дисциплінарна відповідальність;

г) персональна відповідальність.

5. Народження дитини – це:

а) юридичний вчинок; в) юридичний акт;

б) юридична подія; г) юридичний стан.

6. Підставою настання юридичної відповідальності НЕ є:

а) фактична підстава; в) нормативна підстава;

б) девіантна підстава; г) процесуальна підстава.

7. До структурних елементів системи права НЕ належить:

а) субінститут права; в) інститут права;

б) підгалузь права; г) форма права.

8. Центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку – це:

а) Служба безпеки України;

б) Рада національної безпеки і оборони України;

в) Міністерство внутрішніх справ України;

г) Національна поліція України.

9. **До повноважень Конституційного Суду України НЕ належить вирішення питань про відповідність Конституції України правових актів:**

а) Верховної Ради України;

б) Президента України;

в) Кабінету Міністрів України;

г) Міністерства освіти і науки України.

10. **Письмові договори про повну матеріальну відповідальність можуть бути укладені з працівниками, що досягли:**

а) 14-річного віку; в) 16-річного віку;

б) 20-річного віку; г) 18-річного віку.

11. **За порушення правил дорожнього руху до пішоходів і велосипедистів віком від 16 до 18 років може застосовуватися таке адміністративне стягнення як:**

а) догана;

б) штраф;

в) передача під нагляд батькам або особам, які їх замінюють;

г) примусове відвідування занять з вивчення правил дорожньо го руху.

12. **До рівнів повної загальної середньої освіти НЕ належить:**

а) початкова освіта; в) базова середня освіта;

б) профільна середня освіта; г) повна середня освіта.

13. **Микола Іванович уклав з Петром Васильовичем, власником квартири, договір найму житла. Між ними виникли правовідносини, які є:**

а) майновими, позадоговірними, житловими, триваючими, відносними;

б) майновими, позадоговірними, цивільними, триваючими, абсолютними;

в) майновими, договірними, цивільними, триваючими, відносними;

г) майновими, договірними, житловими, триваючими, відносними.

14. Чоловік, з яким проживає дитина, має право на утриман ня від дружини – матері дитини до досягнення дитиною:

а) 3 років; в) 14 років;

б) 16 років; г) 18 років.

15. Електронна петиція оприлюднюється на офіційному веб-сайті органу, якому вона адресована, або веб-сайті громадського об'єднання, яке здійснює збір підписів на її підтримку, протягом:

а) 2 робочих днів з дня підписання її автором;

б) 3 робочих днів з дня підписання її автором;

в) 4 робочих днів з дня підписання її автором;

г) 1 тижня з дня підписання її автором.

16. До органів виконавчої влади в Україні належить:

а) виконавчий орган сільської ради;

б) виконавчий апарат Харківської обласної ради;

в) Київська міська державна адміністрація;

г) Офіс Президента України.

17. До складників системи освіти НЕ належить:

а) спеціалізована освіта; в) фахова передвища освіта;

б) освіта дорослих; г) екстернатна освіта.

18. Правом придбання холодної та пневматичної зброї користуються громадяни України, які досягли:

а) 21-річного віку; в) 25-річного віку;

б) 18-річного віку; г) 19-річного віку.

19. У трудових правовідносинах неповнолітні НЕ користуються пільгами в галузі:

а) охорони праці;

б) робочого часу;

в) відпусток;

г) виконання вимог трудової дисципліни.

20. До офіційних символів глави держави НЕ належить:

а) Знак Президента України;

б) Гербова печатка Президента України;

в) Булава Президента України;

г) Персня Президента України.

21. **Сільський, селищний, міський голови в межах своїх повноважень видають такі правові акти як:**

а) постанови; в) резолюції;

б) розпорядження; г) накази.

22. **Території природних заповідників, заповідні зони біосферних заповідників, землі та інші природні ресурси, надані національним природним паркам, є:**

а) власністю держави;

б) власністю Українського народу;

в) комунальною власністю;

г) власністю територіальних громад за місцем знаходження цих об'єктів.

23. **Видом пробації НЕ є:**

а) досудова пробація; в) наглядова пробація;

б) пенітенціарна пробація; г) превенційна пробація.

24. **Всеукраїнський референдум допускається щодо законопроектів з питань:**

а) податків;

б) бюджету;

в) амністії;

г) про зміну території України.

25. **У разі зміни прізвища обома батьками змінюється прізвище дитини, яка НЕ досягла:**

а) 7 років; в) 10 років;

б) 12 років; г) 14 років.

26. **Конституційним поданням є подане до Конституційного Суду України письмове клопотання, зокрема, щодо:**

а) офіційного тлумачення Конституції України;

б) офіційного тлумачення Конституції України і законів України;

в) офіційного тлумачення Конституції України, законів України і міжнародних договорів України;

г) надання висновку про відповідність Конституції України питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою.

27. **Дитина має право особисто звернутися до суду з позовом про позбавлення своїх батьків батьківських прав, починаючи з:**

а) 15 років; в) 14 років;

б) 16 років; г) 17 років.

28. **До складу спадщини входять:**

а) особисті немайнові права;

б) права на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;

в) права на аліменти, пенсію;

г) майнові права інтелектуальної власності.

29. **Розгляд електронної петиції здійснюється невідкладно, але НЕ пізніше:**

а) 3 робочих днів з дня оприлюднення інформації про початок її розгляду;

б) 5 робочих днів з дня оприлюднення інформації про початок її розгляду;

в) 10 робочих днів з дня оприлюднення інформації про початок її розгляду;

г) 15 робочих днів з дня оприлюднення інформації про початок її розгляду.

30. **Альтернативна (невійськова) служба запроваджується замість:**

а) проходження служби у військовому резерві;

б) виконання військового обов'язку в запасі;

в) проходження строкової військової служби;

г) проходження військової служби за призовом під час мобілізації.

31. **Засновниками та членами громадської організації можуть бути:**

а) фізичні особи;

б) лише громадяни України;

в) фізичні та юридичні особи;

г) фізичні особи та соціальні групи.

32. **Вищим спеціалізованим судом, що належить до системи судоустрою, є:**

а) Вищий антикорупційний суд;

б) Вищий господарський суд;

в) Вищий адміністративний суд;

г) Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ.

33. **Правом придбання мисливської нарізної зброї користуються громадяни України, які досягли:**

а) 18-річного віку; в) 21-річного віку;

б) 25-річного віку; г) 26-річного віку.

34. **16-річного Сашка, який вперше вчинив кримінальне правопорушення, суд звільнив від кримінальної відповідальності, дійшовши висновку, що його виправлення можливе без застосування покарання. Суд застосував до нього примусовий захід виховного характеру. Отже, Сашко:**

а) вчинив дрібне хуліганство;

б) скоїв дрібне викрадення чужого майна шляхом крадіжки;

в) умисно заподіяв потерпілому легке тілесне ушкодження;

г) вчинив дрібне викрадення чужого майна шляхом шахрайства.

35. **На посаду судді може бути призначений громадянин України НЕ молодший:**

а) 30 та не старший 65 років;

б) 25 та не старший 65 років;

в) 30 та не старший 60 років;

г) 25 та не старший 70 років.

36. **Чергові вибори сільських, селищних, міських, районних, обласних рад, сільських, селищних, міських голів відбуваються в останню неділю:**

а) жовтня п’ятого року повноважень відповідної ради чи відповідного голови, обраних на чергових виборах;

б) березня п’ятого року повноважень відповідної ради чи відповідного голови, обраних на чергових виборах;

в) вересня четвертого року повноважень відповідної ради чи відповідного голови, обраних на чергових виборах;

г) квітня третього року повноважень відповідної ради чи відповідного голови, обраних на чергових виборах.

37. **До повноважень Президента України НЕ належить:**

а) прийняття рішення про визнання іноземних держав;

б) оголошення амністії;

в) прийняття рішення про надання притулку в Україні;

г) призначення на посади та звільнення з посад половини складу Ради Національного банку України.

38. **Позбавлення батьківських прав або відібрання дитини у батьків без позбавлення їх цих прав:**

а) не звільняє батьків від обов'язку утримувати дітей;

б) не звільняє батьків від обов'язку утримувати дітей до з'явлення в них заробітку, стипендії або інших доходів;

в) не звільняє батьків від обов'язку утримувати дітей до призначення їм державної соціальної допомоги;

г) звільняє батьків від обов'язку утримувати дітей.

39. **Правом придбання мисливської гладкоствольної зброї користуються громадяни України, які досягли:**

а) 18-річного віку; в) 19-річного віку;

б) 20-річного віку; г) 21-річного віку.

40. **Особам, які навчаються водінню мотоцикла чи мопеда, повинно бути НЕ менше:**

а) 14 років; в) 15 років;

б) 16 років; г) 18 років.

41. **Подання про призначення Верховною Радою України на посаду Прем'єр-міністра України Президент України вносить за пропозицією коаліції депутатських фракцій у парламенті, до складу якої входить більшість народних депутатів України, в строк не пізніше ніж на:**

а) 5 день після надходження такої пропозиції;

б) 10 день після надходження такої пропозиції;

в) 15 день після надходження такої пропозиції;

г) 20 день після надходження такої пропозиції.

42. **Не передбачено такий вид виборів Президента України як:**

а) чергові вибори; в) позачергові вибори;

б) повторні вибори; г) проміжні вибори.

43. Приймальники-розподільники для дітей як спеціальні установи органів Національної поліції призначені для тимчасового тримання дітей віком від:

а) 10 років; в) 11 років;

б) 12 років; г) 13 років.

44. Оберіть правильне твердження:

а) особам віком до 18 років заміна всіх видів відпусток грошовою компенсацією не допускається;

б) право голосу на виборах і референдумах мають громадяни України, яким надана повна цивільна дієздатність;

в) за заявою особи, яка досягла 16 років, за рішенням органу опіки та піклування їй може бути надано право на шлюб;

г) кожен учасник сімейних відносин, який досяг 16 років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу.

45. До повноважень приватного виконавця належить примусове виконання рішень:

а) про відібрання і передання дитини;

б) про встановлення побачення з дитиною або усунення перешкод у побаченні з нею;

в) про стягнення з одного із батьків аліментів на утримання дитини;

г) за якими боржником є дитина.

46. Якщо дитина має вади фізичного або психічного розвитку, чоловік, з яким проживає дитина, має право на утриман ня від дружини – матері дитини до досягнення дитиною:

а) 6 років; в) 10 років;

б) 14 років; г) 18 років.

47. Для звернення власника або уповноваженого ним органу до суду в питаннях стягнення з працівника матеріальної шкоди, заподіяної підприємству, установі, організації, встановлюється строк:

а) 1 місяць з дня виявлення заподіяної працівником шкоди;

б) 6 місяців з дня виявлення заподіяної працівником шкоди;

в) 1 рік з дня виявлення заподіяної працівником шкоди;

г) 3 роки з дня виявлення заподіяної працівником шкоди.

48. Не передбачена така організаційна форма адвокатської діяльності як:

а) індивідуальна; в) адвокатське бюро;

б) адвокатська спілка; г) адвокатське об'єднання.

49. У Конституції України закріплене положення, що наша держава є:

а) республікою;

б) парламентсько-президентською республікою;

в) президентською республікою;

г) парламентською республікою.

50. Народний депутат України у Верховній Раді України є представником:

а) Українського народу;

б) держави;

в) законодавчої влади;

г) політичної партії.

51. Вік, з якого допускається прийняття на роботу неповнолітніх, тривалість робочого часу і відпусток таких працівників визначаються:

а) законом;

б) указом Президента України;

в) постановою Кабінету Міністрів України;

г) наказом Міністерства праці та соціальної політики України.

52. Не передбачене право Уповноваженого Президента України з прав дитини:

а) видавати правові акти з питань захисту прав та законних інтересів дитини;

б) вивчати стан виховної роботи з дітьми у навчальних закладах;

в) звертатися до правоохоронних органів з питань відновлення порушених прав та законних інтересів дитини;

г) надавати дітям консультації про права дитини, способи їх реалізації та захисту.

53. **До загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації направляються за рішенням суду діти віком від:**

а) 10 до 14 років; в) 10 до 15 років;

б) 11 до 14 років; г) 11 до 16 років.

54. **У разі зміни прізвища обома батьками прізвище дитини змінюється за її згодою, якщо вона досягла щонайменше:**

а) 7 років; в) 10 років;

б) 14 років; г) 16 років.

55. **Контроль від імені Верховної Ради України за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням здійснює:**

а) Державна фінансова інспекція України;

б) Головне контрольно-ревізійне управління України;

в) Комітет з питань бюджету;

г) Рахункова палата.

56. **Видом адміністративного стягнення НЕ є:**

а) попередження;

б) зауваження;

в) суспільно корисні роботи;

г) позбавлення права обіймати певні посади або займатися пев ною діяльністю.

57. **До повноважень Кабінету Міністрів України НЕ належить:**

а) здійснення заходів щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю;

б) управління об’єктами державної власності;

в) вживання заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина;

г) проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою.

58. **У разі відсутності в суді суддів зі стажем роботи суддею не менше 10 років, суддя, уповноважений здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, обирається з числа суддів, які мають:**

а) найбільший стаж роботи в галузі права;

б) стаж роботи на посаді судді не менше 8 років;

в) стаж роботи на посаді судді не менше 7 років;

г) найбільший стаж роботи на посаді судді.

59. **Втягнення неповнолітніх у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми особами, які досягли 18 років, тягне:**

а) фінансову відповідальність;

б) цивільно-правову відповідальність;

в) кримінальну відповідальність;

г) адміністративну відповідальність.

60. **До загальноосвітніх шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації можуть направлятися особи, які вчинили:**

а) кримінальне правопорушення у віці до 18 років або таке правопорушення до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність;

б) у віці до 18 років нетяжкий злочин, відбувають кримінальне покарання, не пов'язане з позбавленням волі, і не мають повної загальної середньої освіти;

в) нетяжкий злочин, були достроково звільнені від відбування покарання у виді позбавлення волі і не мають повної загальної середньої освіти;

г) кримінальний проступок у віці до 18 років і не мають повної загальної середньої освіти.

61. **У місцевих загальних судах та апеляційних судах діє спеціалізація суддів із здійснення кримінального провадження щодо:**

а) неповнолітніх;

б) осіб, які внаслідок психічних чи фізичних вад не здатні пов ною мірою реалізувати свої права;

в) осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру;

г) осіб, які не володіють мовою, якою ведеться кримінальне провадження.

62. **Громадські роботи як вид кримінального покарання можуть бути призначені неповнолітньому у віці від 16 до 18 років на строк від:**

а) 20 до 100 годин; в) 30 до 120 годин;

б) 50 до 140 годин; г) 60 до 150 годин.

63. Земля в Україні НЕ може перебувати у:

а) приватній власності; в) комунальній власності;

б) державній власності; г) колективній власності.

64. Адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією, може бути накладено протягом:

а) 1 місяця з дня його виявлення, але не пізніше 6 місяців з дня його вчинення;

б) 2 місяців з дня його виявлення, але не пізніше 1 року з дня його вчинення;

в) 3 місяців з дня його виявлення, але не пізніше 2 років з дня його вчинення;

г) 4 місяців з дня його виявлення, але не пізніше 3 років з дня його вчинення.

65. Виправні роботи як вид кримінального покарання можуть бути призначені неповнолітньому в віці від 16 до 18 років за місцем роботи на строк від:

а) 1 до 3 місяців; в) 3 до 6 місяців;

б) 2 місяців до 1 року; г) 3 місяців до 2 років.

66. Адміністративний арешт застосовується у виняткових випадках за окремі види адміністративних правопорушень на строк до:

а) 5 діб; в) 10 діб;

б) 15 діб; г) 45 діб.

67. У загальноосвітніх школах і професійних училищах соці альної реабілітації дітей тримають у межах встановленого су дом терміну, але НЕ більше:

а) 1 року; в) 3 років;

б) 2 років; г) 4 років.

68. Суспільно корисні роботи як вид адміністративного стяг-нення виконуються неповнолітніми НЕ більше:

а) 1 години на день; в) 2 годин на день;

б) 3 годин на день; г) 4 годин на день.

69. Розмір штрафу встановлюється судом залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та з урахуванням майнового стану неповнолітнього в межах до:

а) 300 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

б) 400 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

в) 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

г) 600 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

70. Основною функцією Національного банку України є:

а) забезпечення стабільності гривні як грошової одиниці України;

б) розробляння основних засад грошово-кредитної політики та здійснення контролю за її проведенням;

в) накопичення золотовалютних резервів України;

г) забезпечення зростання національної економіки.

Завдання ІІ. Визначте поняття відповідно до законодавства України

1. Заповіт;
2. Готування до кримінального правопорушення;
3. Особа без громадянства;
4. Природно-заповідний фонд;
5. Незакінчений замах на кримінальне правопорушення;
6. Договір роздрібної купівлі-продажу;
7. Іноземець.

Завдання ІІІ. Назвіть принципи законодавства України про громадянство

Завдання ІV. Назвіть відмінності між договорами позики та позички, відповідаючи на наступні запитання:

1. Як законодавець називає сторони цих договорів?
2. Якою є правова мета договорів, про які йдеться?
3. Що є предметом цих договорів?
4. Яке за характером майно підлягає поверненню?
5. Згадайте класифікацію поняття «правочин» за підставою поділу

«наявність або відсутність зустрічного обов'язку іншої сторони». До якого виду належать договори, які Ви порівнюєте, у відповідності з цією класифікацією?

6. Згадайте класифікацію поняття «правочин» за підставою поділу «момент, з якого правочин вважається укладеним». До якого виду належать договори, які Ви порівнюєте, у відповідності з цією класифікацією?

7. Згадайте класифікацію поняття «цивільно-правовий договір» за підставою поділу «розподіл прав і обов'язків між сторонами». До якого виду належать договори, які Ви порівнюєте, у відповідності з цією класифікацією?

Завдання V. Проаналізуйте ситуацію

16-річному Максиму і його 15-річному приятелю Стасу терміново знадобилися для розваг гроші, які вони вирішили легко здобути. Знаходячись у нетверезому стані, юнаки ввечері зустріли 13-річного знайомого хлопця Тараса і зажадали, щоб він дав їм 150 гривень. У випадку відмови вони пообіцяли негайно побити його. Бажаючи посилити враження від сказаного, Максим додав, що потім Тараса «рідна мати не впізнає». Підліток злякався й відповів, що не має при собі грошей. Максим і Стас змусили Тараса вивернути кишені. Впевнившись, що він говорить правду, приятелі веліли йому сходити додому і принести зазначену суму. В разі відмови Максим і Стас пообіцяли привести згадану погрозу в дію. Вдома Тарас розповів про те, що трапилося батькам, які звернулися до поліції.

Дайте всебічну обгрунтовану правову оцінку дій Максима і Стаса.

Завдання VI. Проаналізуйте ситуацію

16-річний Денис пив пиво у міському сквері та образливо чіплявся до дівчат, що відпочивали на сусідній лавці. Дівчата викликали поліцію. Бажаючи справити на них враження, Денис відмовився пред'явити документ, що посвідчує особу, назвати свої прізвище, ім'я і місце проживання. При цьому він демонстративно продовжував пити пиво, ігноруючи вимогу поліцейських припинити це. Денис двічі

відмовився сісти в службовий автомобіль, щоб проїхати до районного відділу поліції. Водночас він зухвало образливо висловлювався на адресу правоохоронців.

1. *Які правовідносини виникли в описаній ситуації?*
2. *Які нормативно-правові акти регулюють ці відносини?*
3. *Дайте правову оцінку поведінки Дениса.*
4. *Назвіть передбачені законом підстави затримання Дениса.*
5. *Уявіть, що після двократної відмови Дениса проїхати у відділ поліції правоохоронці попередили його про намір застосувати фізичну силу, щоб забезпечити це. Коли ж після чергової відмови Дениса фізичний вплив було застосовано, хлопець порвав на поліцейському формений одяг і зірвав з нього погон. Дайте правову оцінку цих дій юнака і схарактеризуйте склад даного правопорушення.*

Завдання VII. Проаналізуйте ситуацію

16-річний Артем працював помічником кухаря в ресторані. Після святкування дня народження він прийшов на роботу в стані алкогольного сп'яніння. Виконуючи свої обов'язки, Артем через неуважність зіпсував продукти на суму 10 тисяч гривень. Власник ресторану вимагав від нього компенсувати шкоду в повному обсязі. Артем заявив, що як неповнолітній він не може нести повну матеріальну відповідальність. Юнак погодився відшкодувати заподіяну ним шкоду в розмірі свого місячного заробітку 7 тисяч гривень.

1. *Назвіть і схарактеризуйте види матеріальної відповідальності за розміром відшкодування заподіяних працівником збитків.*
2. *Визначте порядок відшкодування шкоди, пов'язаний з кожним зазначеним Вами видом матеріальної відповідальності.*
3. *Назвіть строки давності притягнення працівника до матеріальної відповідальності.*
4. *Дайте правову оцінку аргументам Артема і визначте передбачений законом розмір відшкодування заподіяних ним збитків.*
5. *Чи можуть батьки Артема бути притягнені до субсидіарної відповідальності для відшкодування зазначених збитків?*

Завдання VIII. Проаналізуйте ситуацію

Учні 11 класу вирішили привітати вчительку історії Тамару Володимирівну з днем народження і подарувати їй жіночий шарф вартістю 430 гривень. Випадково дізнавшись про їхні плани, педагог поговорила з класом. Вона попередила учнів, що кращим дарунком для неї будуть їхні гарні оцінки і поведінка на уроках. Тамара Володимирівна підкреслила, що інші дарунки їй не потрібні. Проте учні не відмовилися від свого наміру. За погодженням із батьками вони зібрали гроші, а староста класу Ольга разом з мамою придбала шарф у спеціалізованому магазині. Продавець красиво упакувала цю річ, а учні прикріпили до пакунку вітальну листівку. На ній вони написали, що це дарунок для їхньої улюбленої Тамари Володимирівни. Вранці, перед першим уроком, вони поклали згаданий пакет на вчительський стіл у класі. Коли Тамара Володимирівна побачила його, то, прочитавши листівку, сховала пакет у шафу. Щоб не псувати собі та учням настрій, вона нічого їм не сказала. Наступного дня у Тамари Володимирівни не було уроків, а прийшовши потім до школи, вона повернула класу дарунок, не розпаковуючи його. Вчителька подякувала учням, проте зазначила, що з етичних міркувань не може дарунок прийняти.

1. Які правовідносини виникли в описаній ситуації?

2. Яким нормативно-правовим актом регулюються названі Вами відносини?

3. Дайте визначення поняття «договір дарування».

4. Назвіть правову мету договору дарування.

5. Договір дарування яких за характером предметів може бути укладений усно?

6. З якого моменту виникає право власності обдаровуваного на дарунок?

7. Чи можна вважати, що в описаній ситуації договір дарування було укладено? Відповідь обґрунтуйте.

Завдання IX. Проаналізуйте ситуацію

Учні десятого класу Микита і Леонід дізналися, що їх однокласс-

ниця Людмила нещодавно була зґвалтована. Хлопці повідомили їй, що мають намір поширити цю інформацію в школі. Побачивши, що дівчина злякалася, вони запропонували Людмилі заплатити їм тисячу гривень за мовчання. Однак вона разом з батьками звернулася до поліції.

Дайте всебічну правову оцінку дій Микити і Леоніда.

Завдання X. Проаналізуйте ситуацію

Сергій (17 років) і Михайло (16 років) умовили Федора (18 років) купити пляшку вина. Коли вони разом його випили, Федір зібрався йти додому. На пропозицію взяти ще одну пляшку той відреагував негативно. Тоді Сергій, підморгнувши Михайлу, схопив Федора за руки, а Михайло витягнув з його кишені 50 гривень. Потім вони пішли до магазину, а потерпілий звернувся у поліцію.

Кваліфікуйте дії Сергія і Михайла.

Завдання XI. Проаналізуйте ситуацію

Марія Петрівна у віці 58 років уклала шлюб із Петром Васильовичем, якому було 59 років. Подружжя вирішило проживати в квартирі дружини. Через три роки Марія Петрівна померла. У неї залишилися дві дочки, яким вона заповіла зазначену квартиру. Петро Васильович звернувся до адвоката з запитанням, чи може він взяти участь у спадкуванні цієї квартири разом із дочками Марії Петрівни?

Яку відповідь повинен дати адвокат?

Завдання XII. Проаналізуйте ситуацію

15-річна Аліна палила сигарету на дитячому майданчику. Цей факт зафіксував патруль поліції, на вимогу якого вона пред'явила паспорт і повідомила, в який школі навчається.

Дайте правову оцінку поведінки Аліни і назвіть передбачені законодавством її наслідки.

Завдання XIII. Проаналізуйте ситуацію

17-річний Дмитренко у нетверезому стані їхав у маршрутці. По-

бачивши, що усі пасажири вийшли, він під час руху підійшов до водія і загрозливо продемонстрував йому фінський ніж. Потім Дмитренко наказав змінити маршрут і терміново відвезти його за місто. За невиконання своєї вимоги він пригрозив убити шофера. Порушуючи швидкісний режим, водій не впорався з керуванням і завдав пішоходові середньої тяжкості тілесне ушкодження.

Кваліфікуйте дії Дмитренка і водія.

Завдання XIV. Проаналізуйте ситуацію

Студент Іван запізнювався на тренування. Він згадав, що його сусідові 16-річному Василю батьки подарували мотоцикл і той зареєстрував цей транспортний засіб, а також отримав посвідчення водія. Іван попросив Василя терміново відвезти його у спортивну залу. Під час подорожі він умовив останнього перевищити дозволену швидкість. Не впоравшись з керуванням, Василь заподіяв пішоходові середньої тяжкості тілесне ушкодження.

1. *Кваліфікуйте дії Василя.*
2. *Чи є згадані хлопці співучасниками кримінального правопорушення?*
3. *Уявіть, що Василь не порушив правил безпеки дорожнього руху, а пішохід отримав зазначене ушкодження через власну необережність. Незважаючи на це, він вирішив подати цивільний позов до батьків Василя щодо відшкодування заподіяної йому шкоди. Проконсультуйте пішохода з приводу правової обгрунтованості його наміру.*

Завдання XV. Проаналізуйте ситуацію

16-річний Сашко, що жив в успадкованій від бабусі квартирі, закохався у Тетяну, якій було 18 років. Дівчина була з іншого міста і проживала у гуртожитку. Хлопець їй не подобався, але вона вирішила скористатися можливістю покращити свої побутові умови. Тетяна натякнула Сашку, що не проти укласти з ним шлюб. Хоча батьки Сашка не були у захваті від його наміру, він отримав дозвіл суду на укладення шлюбу. Після його реєстрації Тетяна переїхала до Сашка.

Їхнє подружнє життя постійно супроводжували сварки. Тетяна нерідко не ночувала вдома, а одного разу відверто зізналася Сашку, чому вона стала його дружиною.

1. Що і чому порадить Сашку юрист?

2. Уявіть, що в описаній ситуації суд визнав шлюб недійсним до досягнення Сашком повноліття. Після цього хлопець вирішив продати свою квартиру. Чи може він це зробити без згоди батьків?

3. Змоделюйте ситуацію, коли після визнання шлюбу між неповнолітнім Сашком і Тетяною недійсним хлопець не зможе без згоди батьків продати квартиру.

4. Уявіть, що шлюб між зазначеними особами припинився внаслідок його розірвання або смерті Тетяни до досягнення Сашком повноліття. Чи зможе Сашко у цьому випадку здійснити свій план з про- дажу квартири без згоди батьків?

Завдання XVI. Проаналізуйте ситуацію

Кандидат у майстри спорту з біатлону 16-річний Сидорчук відзначав на дачі перемогу на змаганнях. Знаходячись у стані алкогольного сп'яніння, він поспорив з нетверезим приятелем, що з відстані 30 метрів прострілить зі своєї спортивної малокаліберної гвинтівки склянку на його голові. Стріляючи, Сидорчук схибив і приятель загинув.

Схарактеризуйте склад вчиненого Сидорчуком криміналного правопорушення.

Завдання XVII. Проаналізуйте ситуацію

17-річний Богдан і 16-річний Юлій під виглядом наркотичної речовини дуже вигідно продали 16-річній Ксенії лікарський чай, який вони напередодні купили в міській аптеці. Замовляючи хлопцям наркотичний засіб, Ксенія мала на меті вигідно його перепродати.

Кваліфікуйте дії хлопців і дівчини.

Завдання XVIII. Проаналізуйте ситуацію

16-річний Михайло, бажаючи стати відомим, створив у соціаль-

ній мережі групу, за допомогою якої можна було знайти партнера для самогубства і дізнатися про способи його вчинення. Ця спільнота отримала неофіційну назву «Клуб самогубців». Тут Михайло схиляв своїх однолітків до самогубства і фіксування моменту смерті на камеру в режимі онлайн. Протягом місяця учасниками цієї спільноти були зроблені дві, на щастя невдалі, спроби самогубства.

1. *До якого виду юридичної відповідальності притягатиметься Михайло? Відповідь обґрунтуйте.*

2. *Схарактеризуйте склад вчиненого Михайлом правопорушення.*

Завдання XIX. Проаналізуйте ситуацію

Від сильного пориву вітру 16-річна Марія не втрималася на ногах на зледенілому тротуарі, хоча йшла дуже обережно. Внаслідок її падіння було завдано тілесного ушкодження середньої тяжкості малолітній дитині.

Чи підлягає Марія юридичній відповідальності? Відповідь обґрунтуйте.

Завдання XX. Проаналізуйте ситуацію

Група нетверезих вболівальників після невдалої гри улюбленої футбольної команди тривалий час грубо порушувала громадський порядок у місті, демонструючи при цьому явну неповагу до суперників і містян. Коли до наведення порядку підключилися бійці Національної гвардії, 16-річний юнак кинув під ноги одному з них бойову гранату з зірваною чекою. Боєць швидко відреагував, відкинувши її ногою. Граната вибухнула, не завдавши нікому шкоди.

Здійсніть юридичний аналіз поведінки згаданих осіб.

ВІДПОВІДІ НА ЗАВДАННЯ ЧЕТВЕРТОГО ПРАКТИКУМУ

Завдання І. Тести

№	Тест	Відповідь	Джерело
1	Життєві обставини, з якими норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правових відносин, це	А	Теорія держави і права: Підручник / За ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2015. – С. 240 – 241
2	Не виокремлюється така функція юридичної відповідаль-ності як	А	Теорія держави і права: Підручник / За ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2015. – С. 259 – 260
3	Не виокремлюється такий вид правового статусу особи як	В	Теорія держави і права: Підручник / За ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2015. – С. 236 – 237
4	Видом юридичної відповідальності НЕ є	Г	Теорія держави і права: Підручник / За ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2015. – С. 257 – 259
5	Народження дитини – це	Б	Теорія держави і права: Підручник / За ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2015. – С. 240 – 241
6	Підставою настання юридичної відповідальності НЕ є	Б	Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. – 2-ге вид. – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011, с. 472 – 473
7	До структурних елементів системи права НЕ належить	Г	Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. – 2-ге вид. – К. : Алерта; ЦУЛ, 2011, с. 304 – 306

8	Центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку – це	Г	Ст. 1 ЗУ «Про Національну поліцію»
9	До повноважень Конституційного Суду України НЕ належить вирішення питань про відповідність Конституції України правових актів	Г	Ст. 150 Конституції України.
10	Письмові договори про повну матеріальну відповідальність можуть бути укладені з працівниками, що досягли	Г	Ст. 135-1 КЗпП України
11	За порушення правил дорожнього руху до пішоходів і велосипедистів віком від 16 до 18 років може застосовуватися таке адміністративне стягнення як	Б	Ст. 127, ч. 2 ст. 13 КУпАП
12	До рівнів повної загальної середньої освіти НЕ належить	Г	Ст. 10, 12 ЗУ «Про освіту»
13	Микола Іванович уклав з Петром Васильовичем, вла-сником квартири, договір найму житла. Між ними виникли правовідносини, які є	В	Ст. 810 ЦК України

14	Чоловік, з яким проживає дитина, має право на утримання від дружини – матері дитини до досягнення дитиною	А	Ст. 86 СК України
15	Електронна петиція оприлюднюється на офіційному веб-сайті органу, якому вона адресована, або веб-сайті громадського об'єднання, яке здійснює збір підписів на її підтримку, протягом	А	Ст. 23-1 ЗУ «Про звернення громадян»
16	До органів виконавчої влади в Україні належить	В	Ст. 118 Конституції України
17	До складників системи освіти НЕ належить	Г	Ст. 10 ЗУ «Про освіту»
18	Правом придбання холодної та пневматичної зброї користуються громадяни України, які досягли	Б	П. 12.1. Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, спорядженних гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів

19	У трудових правовідносинах неповнолітні НЕ користуються пільгами в галузі	Г	Ст. 187 КЗпП України
20	До офіційних символів глави держави НЕ належить	Г	Указ Президента України «Про офіційні символи глави держави» від 29.11.1999 року № 1507/99
21	Сільський, селищний, міський голови в межах своїх повноважень видають такі правові акти як	Б	Ст. 42 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні»
22	Території природних заповідників, заповідні зони біосферних заповідників, землі та інші природні ресурси, надані національним природним паркам, є	Б	Ст. 4 ЗУ «Про природно заповідний фонд України»
23	Видом пробації НЕ є	Г	Ст. 8 ЗУ «Про пробацію»
24	Референдум допускається щодо законопроектів з питань	Г	ст. 74, 156 Конституції України
25	У разі зміни прізвища обома батьками змінюється прізвище дитини, яка НЕ досягла	А	Ст. 148 СК України
26	Конституційним поданням є подане до Конституційного Суду України письмове клопотання, зокрема, щодо	А	Ст. 51 ЗУ «Про Конституційний Суд України»
27	Дитина має право особисто звернутися до суду з позовом про позбавлення своїх батьків батьківських прав, якщо вона досягла -	В	Ст. 165 СК України

28	До складу спадщини входять	Г	Ст. 1219 ЦК України
29	Розгляд електронної петиції здійснюється невідкладно, але НЕ пізніше	В	Ст. 23-1 ЗУ «Про звернення громадян»
30	Альтернативна (невійськова) служба запроваджується замість	В	Ст. 1 ЗУ «Про альтернативну (не військову) службу»
31	Засновниками та членами громадської організації можуть бути	А	Ст. 1 ЗУ «Про громадські об'єднання»
32	Вищим спеціалізованим судом, що на лежить до системи судоустрою, є	А	Ст. 31 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»
33	Правом придбання мисливської нарізної зброї користуються громадяни України, які досягли	Б	П. 12.1 Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, спорядженних гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів
34	16-річного Сашка, який вперше вчинив кримінальне	В	Ст. 125 КК України

	правопорушення, суд звільнив від кримінальної відповідальності, дійшовши висновку, що його виправлення можливе без застосування покарання. Суд застосував до нього примусовий захід виховного характеру. Отже, Сашко		
35	На посаду судді може бути призначений громадянин України НЕ молодший	А	Ст. 127 Конституції України
36	Чергові вибори сільських, селищних, міських, районних, обласних рад, сільських, селищних, міських голів відбуваються в	А	Ст. 141 Конституції України
37	До повноважень Президента України НЕ належить	Б	Ст. 106, 92 Конституції України
38	Позбавлення батьківських прав або відібрання дитини у батьків без позбавлення їх цих прав	А	Ст. 12 Закону України «Про охорону дитинства», ст. 166 СК України
39	Правом придбання мисливської гладкоствольної зброї користуються громадяни України, які досягли	Г	П. 12.1. Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів,

			споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів
40	Особам, які навчаються водінню мотоцикла чи мопеда, повинно бути НЕ менше	А	П. 24.2. ПДР
41	Подання про призначення Верховною Радою України на посаду Прем'єр-міністра України Президент України вносить за пропозицією коаліції депутатських фракцій у парламенті, до складу якої входить більшість народних депутатів України, в строк не пізніше ніж на	В	Ст. 8 ЗУ «Про Кабінет Міністрів України»
42	Не передбачено такий вид виборів Президента України як	Г	Ст. 76 ВК України

43	Приймальники-розподільники для дітей як спеціальні установи органів Національної поліції призначені для тимчасового тримання дітей віком від	В	Ст. 7 ЗУ «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»
44	Оберіть правильне твердження	А	Ст. 70 Конституції України, ст. 24 ЗУ «Про відпустки», ст. 18, 23 СК України
45	До повноважень приват-ного виконавця належить приму-сове виконання	В	Ст. 5 ЗУ «Про виконавче про-вадження»
46	Якщо дитина має вади фізичного або психічного розвитку, чоловік, з яким проживає дитина, має право на утримання від дружини – матері дитини до досягнен-ня дитиною	А	Ст. 86 СК України
47	Для звернення власника або уповноваженого ним органу до суду в питаннях стягнення з працівника матеріальної шкоди, за-подіяної підприємству, установі, організації, встановлюєть-ся строк	В	Ст. 233 КЗпП України
48	Не передбачена така ор-ганізаційна форма адво-катської діяльності як	Б	Ст. 4 ЗУ «Про адвокатуру і ад-вокатську діяльність»

49	У Конституції України закріплене положення, що наша держава є	А	Ст. 5 Конституції України
50	Народний депутат України у Верховній Раді України є представником	А	Ст. 1 ЗУ «Про статус народного депутата України»
51	Вік, з якого допускається прийняття на роботу неповнолітніх, тривалість робочого часу і відпусток таких працівників визначаються	А	Ст. 11 ЗУ «Про охорону праці»
52	Не передбачене право Уповноваженого Президента України з прав дитини	А	Положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини
53	До загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації направляються за рішенням суду діти віком від	Б	Ст. 8 ЗУ «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні уста нови для дітей»
54	У разі зміни прізвища обома батьками прізвище дитини змінюється за її згодою, якщо вона досягла щонайменше	А	Ст. 148 СК України
55	Контроль від імені Верховної Ради України за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням здійснює	Г	Ст. 98 Конституції України
56	Видом адміністративного стягнення НЕ є	Б	Ст. 24 КУпАП
57	До повноважень Кабінету Міністрів України НЕ належить	Г	Ст. 116 Конституції України

58	У разі відсутності в суді суддів зі стажем роботи суддею не менше 10 років, суддя, уповноважений здійснювати кримінальне провадження щодо непо- внолітніх, обирається з числа суддів, які мають	Г	Ст. 18 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»
59	Втягнення неповнолітніх у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми особами, які досягли 18 років, тягне	В	Ст. 304 КК України
60	До загальноосвітніх шкіл та професійних училищ со- ціальної реабілітації можуть направлятися особи, які вчинили	А	Ст. 8 ЗУ «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»
61	У місцевих загальних судах та апеляційних судах діє спе ціалізація суддів із здійснення кримінального провадження щодо	А	Ст. 18 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»
62	Громадські роботи як вид кримінального покарання можуть бути призначені неповнолітньому у віці від 16 до 18 років на строк від	В	Ст. 100 КК України
63	Земля в Україні НЕ може перебувати у	Г	Ст. 78 ЗК України
64	Адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов’язаного з корупцією, може бути накладено протягом	В	Ст. 38 КУпАП

65	Виправні роботи як вид кримінального покарання можуть бути призначені неповнолітньому в віці від 16 до 18 років за місцем роботи на строк від	Б	Ст. 100 КК України
66	Адміністративний арешт застосовується у виняткових випадках за окремі види адміністративних правопорушень на строк до	Б	Ст. 32 КУпАП
67	У загальноосвітніх школах і професійних училищах соці-альної реабілітації дітей тримають у межах встановленого судом терміну, але НЕ більше	В	Ст. 8 ЗУ «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»
68	Суспільно корисні роботи як вид адміністративного стягнення виконуються не повнолітніми НЕ більше	В	Ст. 31-1 КУпАП
69	Розмір штрафу встановлюється судом залежно від тяжкості вчиненного кримінального правопорушення та з урахуванням майнового стану неповнолітнього в межах до	В	Ст. 99 КК України
70	Основною функцією Національного банку України є	А	Ст. 99 Конституції України

Завдання ІІ. Визначте поняття відповідно до законодавства України

1. **Заповіт** – особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті (ст. 1233 ЦК України).

2. **Готування до кримінального правопорушення** – підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення кримінального правопорушення, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення кримінального правопорушення (ст. 14 КК України).

3. **Особа без громадянства** – особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином (ст. 1 ЗУ «Про громадянство України»).

4. **Природно-заповідний фонд** – ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища (преамбула ЗУ «Про природно-заповідний фонд України»).

5. **Незакінчений замах на кримінальне правопорушення** – має місце, якщо особа з причин, що не залежали від її волі, не вчинила усіх дій, які вважала необхідними для доведення кримінального правопорушення до кінця (ст. 15 КК України).

6. **Договір роздрібної купівлі-продажу** – за договором роздрібної купівлі-продажу продавець, який здійснює підприємницьку діяльність з продажу товару, зобов’язується передати покупцеві товар, що звичайно призначається для особистого, домашнього або іншого використання, не пов’язаного з підприємницькою діяльністю, а покупець зобов’язується прийняти товар і оплатити його (ст. 698 ЦК України).

7. **Іноземець** – особа, яка не перебуває в громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав (ст. 1 ЗУ «Про громадянство України»).

Завдання ІІІ. Назвіть принципи законодавства України про громадянство

Законодавство України про громадянство ґрунтується на принципах:

1) єдиного громадянства – громадянства держави Україна, що виключає можливість існування громадянства адміністративно-територіальних одиниць України;

2) запобігання виникненню випадків безгромадянства;

3) неможливості позбавлення громадянина України громадянства України;

4) визнання права громадянина України на зміну громадянства;

5) неможливості автоматичного набуття громадянства України іноземцем чи особою без громадянства внаслідок укладення шлюбу з громадянином України або набуття громадянства України його дружиною (чоловіком) та автоматичного припинення громадянства України одним з подружжя внаслідок припинення шлюбу або припинення громадянства України другим з подружжя;

6) рівності перед законом громадян України незалежно від підстав, порядку і моменту набуття ними громадянства України;

7) збереження громадянства України незалежно від місця проживання громадянина України (ст. 2 ЗУ «Про громадянство України»).

Завдання ІV. Назвіть відмінності між договорами позики та позички, відповідаючи на запропоновані запитання

1. Сторони за договором позики: **позикодавець** і **позичальник;**

Сторони за договором позички: **позичкодавець** і **користувач.**

2. Правова мета договору позики: предмет позики передається іншій стороні **у власність;**

Правова мета договору позички: предмет позички передається іншій стороні **у користування.**

3. Предмет договору позики: **грошові кошти** або інші **рухомі споживні** речі, які визначені **родовими** ознаками.

Предмет договору позички: **індивідуально визначена** (саме та) річ, яку позичкодавець передав користувачеві, що є **рухомою** або **нерухомою, неспоживною.**

4. Позичальник за договором позики повинен повернути позикодавцеві **таку ж суму грошових коштів** або **таку ж кількість речей того ж роду та такої ж якості**.

Користувач за договором позички повинен повернути **саме ту річ**, що надана у користування.

5. За підставою поділу «наявність зустрічного обов'язку іншої сторони правочину» договір позики може бути як **оплатним** (процентним), так і **безоплатним** (безпроцентним), а договір позички – лише **безоплатним**.

6. За підставою поділу «момент, з якого правочин вважається укладеним», договір позики є **реальним**, а договір позички може бути як **реальним**, так і **консенсуальним**.

7. За підставою поділу «розподіл прав та обов'язків між сторонами» договір позики є **одностороннім**, а договір позички – **двостороннім**.

Завдання V. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

1. Максим і Стас учинили **два кримінальних правопорушення** проти власності – **розбій** і **вимагання**.

2. **Розбій** в описаній ситуації полягає в нападі з метою заволодіння чужим майном, поєднаному з погрозою застосування насильства, небезпечного для життя чи здоров'я потерпілого (ст. 187 КК України).

3. **Вимагання** у наведеній ситуації полягає у незаконній вимозі передачі чужого майна, поєднаної з погрозою насильства над потерпілим (ст. 189 КК України).

4. Особливість кримінально-протиправних дій Максима і Стаса полягає в тому, що спочатку вони пригрозили застосувати насильство щодо Тараса **негайно**, в момент нападу, а потім, переконавшись у відсутності у нього при собі грошей, почали погрожувати застосуванням насильства **у майбутньому**. Тож, враховуючи різний у часовому розумінні характер погроз з боку Максима і Стаса, слід зробити висновок, що спочатку вони вчинили розбій, а потім –

вимагання (п. 12 постанови Пленуму ВС України № 10 від 06. 11. 2009).

5. Обидва згадані кримінальні правопорушення є **закінченими**, незважаючи на те, що в обох випадках зловмисники не досягли своєї мети.

6. **Розбій** вважається **закінченим** кримінальним правопорушенням з моменту нападу, незалежно від наслідків.

7. **Вимагання** вважається **закінченим** кримінальним правопорушенням з моменту пред'явлення незаконної вимоги, поєднаної з погрозою, теж незалежно від наслідків (п. 6, 8 постанови № 10 Пленуму ВС України від 06. 11. 2009).

8. **Формою вини** хлопців в обох випадках є **прямий умисел**, мотив і мета – **корисливі** (ст. 24 КК України).

9. **Кримінальна відповідальність** за обидва кримінальні правопорушення настає за умови, що винній особі до їх вчинення виповнилося **14 років**. Тож Максим і Стас є **суб'єктами** обох **кримінальних правопорушень**, про які йдеться (ч. 2 ст. 22 КК України).

10. Максим і Стас є **співучасниками** обох згаданих кримінальних правопорушень.

11. Мають місце обидві ознаки співучасті у кримінальному правопорушенні – **спільність дій** і **спільність умислу** декількох суб'єктів кримінального правопорушення (ст. 26 КК України).

12. Відсутність розподілу ролей між співучасниками свідчить про те, що має місце **проста форма співучасті**, так зване **співвиконавство** (ст. 27 КК України).

13. За стійкістю суб'єктивних зв'язків між зловмисниками має місце така форма співучасті як **група осіб за попередньою змовою** (ст. 28 КК України).

14. Стас і Максим скоїли кримінальні правопорушення, передбачені ч. 2 ст. 187 і ч. 2 ст. 189 КК України (відповідно розбій і вимагання, вчинені за попередньою змовою групою осіб).

15. В діях Стаса і Максима є три **обставини, які обтяжують покарання**. По-перше, вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою. По-друге, вчинення злочину щодо малолітньої дитини. По-третє, вчинення кримінального правопору-

шення у стані алкогольного сп'яніння (п. 2, 6, 13 ч. 1 ст. 67 КК України).

16. Першу з названих вище обставин суд **не може врахувати** як таку, що обтяжує покарання, бо вона є кваліфікуючою ознакою у вчинених Стасом і Максимом кримінальних правопорушеннях (ч. 4 ст. 67 КК України).

17. У поведінці Стаса і Максима має місце обставина, яка **пом'якшує** покарання. Йдеться про вчинення кримінального правопорушення **неповнолітнім** (п. 3 ч. 1 ст. 66 КК України).

Завдання VI. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

1. В описаній ситуації виникли **адміністративно-деліктні** правовідносини, пов'язані з вчиненням адміністративних правопорушень. Зазначені правовідносини регулюються **Кодексом** України про адміністративні правопорушення і **Законом** України «Про Національну поліцію».

2. В наведеній ситуації Денис вчинив **три адміністративні правопорушення.** Йдеться про: розпивання пива у забороненому місці; дрібне хуліганство; злісну непокору законній вимозі поліцейського (ст. 178, 173, 185 КУпАП).

3. *Підставами* адміністративного затримання Дениса є:

а) необхідність **припинити** адміністративне правопорушення (розпивання пива у забороненому місці) в обстановці, коли з боку поліцейських були вичерпані інші заходи впливу, зокрема, переконання;

б) потреба **встановити особу** правопорушника;

в) **неможливість скласти протокол** про адміністративне правопорушення на місці в ситуації, коли його складання є **обов'язковим.**

Обов'язковість складання протоколу пояснюється тим, що:

а) Денис є неповнолітнім і його справу повинен розглядати суд;

б) усі вчинені Денисом адміністративні проступки передбачають обов'язкове складання протоколу про адміністративне правопорушення (ст. 260, 258 КУпАП).

4. Активна фізична протидія з боку Дениса законним діям поліцейських є **кримінальним правопорушенням**, а саме **опором** (ч. 2 ст. 342 КК України). Схарактеризуємо склад цього кримінального правопорушення. **Об'єкт** кримінального правопорушення: суспільні відносини, що забезпечують законну діяльність органів державної влади, особисту недоторканність та здоров'я їхніх працівників. **Об'єктивна сторона** цього кримінального правопорушення полягає в діянні в вигляді фізичної протидії працівникові правоохоронного органу під час виконання ним службових обов'язків. Це кримінальне правопорушення має так званий формальний склад і вважається **закінченим** з моменту вчинення діяння, незалежно від його наслідків. **Суб'єктивна сторона** кримінального правопорушення характеризується виною у формі прямого умислу. **Суб'єкт** кримінального правопорушення – загальний, тобто це фізична осудна деліктоздатна особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення усвідомлювала свої дії, керувала ними і до його скоєння досягла 16 років. Якщо Денис буде притягнений до кримінальної відповідальності за опір, то його не можна водночас притягнути ще й до адміністративної відповідальності за злісну непокору (ч. 2 ст. 9 КУпАП).

Завдання VII. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

1. У сучасному трудовому праві України виокремлюються два види матеріальної відповідальності працівника – **обмежена** і **повна**. При обмеженій відповідальності працівник не може бути примушений відшкодовувати шкоду в розмірі, який перевищує середній місячний розмір його заробітної плати. Повна відповідальність передбачає відповідно повне відшкодування шкоди.

2. Якщо працівник відмовляється відшкодувати шкоду добровільно, то застосовується примусовий порядок. До обмеженої матеріальної відповідальності роботодавець притягує працівника власним **наказом**, а до повної – **в судовому порядку** за допомогою цивільного позову.

3. Строками давності у випадку з обмеженою відповідальністю є **два тижні** з дня виявлення шкоди, а в разі притягнення працівника до повної матеріальної відповідальності – **один рік** з дня виявлення шкоди.

4. Доводи Артема суперечать трудовому законодавству. Законодавець забороняє роботодавцеві укладати з неповнолітніми працівниками добровільні договори про повну матеріальну відповідальність (ст.135-1 КЗпП України). Проте в законі **немає заборони притягувати неповнолітніх до повної матеріальної відповідальності** у випадку заподіяння їхніми винними протиправними діями шкоди майну підприємства, установи або організації. Законодавець не зазначає, що в питаннях дотримання вимог трудової дисципліни неповнолітні користуються пільгами (ст. 187 КЗпП України). Тож оскільки під час заподіяння згаданої шкоди Артем знаходився у стані алкогольного сп'яніння, то він може притягатися до повної матеріальної відповідальності на **загальних**, тобто однакових з повнолітніми працівниками, підставах (п. 4 ст.134 КЗпП України).

5. Батьки Артема **не можуть бути притягнені** до субсидіарної відповідальності. Трудове законодавство, на відміну від цивільного, такого не передбачає, бо неповнолітній працівник завжди має джерело для відшкодування заподіяної ним шкоди, яким є його заробітна плата.

Завдання VIII. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

1. В описаній ситуації виникли **цивільні зобов'язальні договірні** правовідносини.

2. Зазначені відносини регулюються **Цивільним кодексом України**, який є основним нормативно-правовим актом цивільного законодавства (ст. 717 – 730).

3. **Договір дарування** – це домовленість двох сторін, за якою одна сторона (дарувальник) передає або зобов'язується передати в майбутньому другій стороні (обдаровуваному) безоплатно майно (дарунок) у власність (ст. 717 ЦК України).

4. **Правова мета** договору дарування полягає у переході майна з власності дарувальника у власність обдаровуваного.

5. Договір дарування **предметів особистого користування та побутового призначення** може бути укладений **усно** (ч. 1 ст. 719 ЦК України).

6. **Право власності обдаровуваного на дарунок** виникає з моменту його прийняття (ч. 1 ст. 722 ЦК України).

7. Так, можна вважати, що в описаній ситуації договір дарування **було укладено.** Законодавець зазначає: якщо дарунок направлено обдаровуваному **без його попередньої згоди**, дарунок є прийня- тим, якщо обдаровуваний **негайно** не заявить про відмову від його прийняття. Тамара Володимирівна цього не зробила (ч. 3 ст.722 ЦК України).

Завдання IX. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

Микита і Леонід вчинили **кримінальне правопорушення.** Йдеться про **вимагання**, тобто про незаконну вимогу передати чуже майно, поєднане в описаній ситуації з погрозою розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці. У даному випадку кримінальне правопорушення вчинено за попередньою змовою групою осіб, тому кваліфікація поведінки юнаків здійснюватиметься за ч. 2 ст. 189 КК України. Хлопці **є суб'єктами** цього **кримінального правопорушення**, за вчинення якого кримінальна відповідальність настає з **14** років (ч. 2 ст. 22 КК України). Факт їхнього **неповноліття** є обставиною, яка **пом'якшує** покарання (ст. 66 КК України). Микита і Леонід **є співучасниками** зазначеного кримінального правопорушення, бо в їхній поведінці мають місце обидві ознаки співучасті: **спільність дій** і **спільність умислу** декількох суб'єктів кримінального правопорушення (ст. 26 КК України). Формою співучасті за критерієм «наявність розподілу ролей між зловмисниками» є **проста (співвиконавство)** (ст. 27 КК України). Формою співучасті за критерієм «стійкість суб'єктивних зв'язків між зловмисниками» є **группа осіб за попередньою змовою**

(ст. 28 КК України). Незважаючи на те, що хлопці гроші не отримали, вчинене ними кримінальне правопорушення все одно вважається **закінченим**. Вимагання є кримінальним правопорушенням з так званим формальним складом і вважається закінченим з моменту пред'явлення винною особою незаконної вимоги, поєднаної з погрозою, **незалежно від досягнення нею своєї мети** (п. 8 постанови Пленуму ВС України № 10 від 06. 11. 2009).

Завдання X. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

Сергій і Михайло вчинили **кримінальне правопорушення**. Йдеться про **грабіж**, тобто **відкрите** викрадення чужого майна (ст. 186 КК України). Скоєний ними грабіж є **насильницьким**. Особливістю застосованого юнаками насильства є те, що воно **не є небезпечним** для життя чи здоров'я потерпілого (ч. 2 ст. 186 КК України). Хлопці **є суб'єктами** вчиненого ними **кримінального правопорушення**, бо відповідальність за нього настає з **14** років (ч. 2 ст. 22 КК України). Факт їхнього **неповноліття** є обставиною, яка **пом'якшує** покарання (ст. 66 КК України). Хлопці є **співучасниками** зазначеного кримінального правопорушення, бо мають місце обидві ознаки співучасті: **спільність дій** і **спільність умислу** декількох суб'єктів кримінального правопорушення (ст. 26 КК України). Формою співучасті за критерієм «наявність розподілу ролей між зловмисниками» є **проста (співвиконавство)** (ст. 27 КК України). Формою співучасті за критерієм «стійкість суб'єктивних зв'язків між зловмисниками» є **група осіб (без попередньої змови)** (ст. 28 КК України). Кримінальне правопорушення є **закінченим**, бо юнаки мали реальну можливість розпоряджатися чужим майном як своїм (п. 4 постанови Пленуму ВС України № 10 від 06.11.2009).

Завдання XI. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

Адвокат мусить пояснити Петру Васильовичу, що він **може взяти участь** у спадкуванні зазначеної квартири. Незважаючи на те,

що, склавши згаданий заповіт, дружина таким чином позбавила його спадщини, він має право на так звану **обов'язкову частку** у спадщині. Законодавець зазначає, що малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатні вдова (**вдівець**) та непрацездатні батьки спадкують, незалежно від змісту заповіту, **половину** частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (ст. 1241 ЦК України). Петро Васильович **є непрацездатним**, бо на момент смерті дружини досяг пенсійного віку – 60 років (ч. 3 ст. 75 СК України). Тож обов'язкова частка у спадщині складає **1/2** законної частки. Якщо б Марія Петрівна не залишила заповіту, про який йдеться, то законна частка Петра Васильовича складала б 1/3 зазначеної квартири. Звідси випливає, що обов'язкова його частка складатиме **1/6** квартири. Адвокат додатково повідомить Петру Васильовичу, що спадкоємець, який **постійно проживав** разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо **протягом 6 місяців** не заявив про відмову від неї (ч. 3 ст. 1268 ЦК України).

Завдання XII. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

Вчинене Аліною діяння є **адміністративним правопорушенням (проступком).** Паління тютюнових виробів на **дитячих майданчиках** заборонено **законом** (ст. 13 ЗУ «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення». **Адміністративна відповідальність** за порушення цієї заборони передбачена Кодексом України про адміністративні правопорушення (ст. 175-1). Проте Аліна ще **не досягла віку**, з якого може наставати адміністративна відповідальність – **16** років (ст. 12 КУпАП). Натомість до адміністративної відповідальності в описаній ситуації **притягатимуться її батьки**, бо вона досягла **14** років і водночас молодше **16** років (ч. 3 ст. 184 КУпАП). Вина батьків полягає в **неналежному виконанні** своїх батьківських обов'язків в частині контролю за поведінкою дочки, тобто в бездіяльності.

Завдання XIII. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

Дмитренко вчинив **два кримінальних правопорушення**. Одним із них є **незаконне заволодіння транспортним засобом**, поєднане з погрозою застосування небезпечного для життя і здоров'я потерпілого насильства (ч. 3 ст. 289 КК України). Друге кримінальне правопорушення, скоєне Дмитренком, це **носіння фінського ножа без передбаченого законом дозволу** (ч. 2 ст. 263 КК України). Обидва кримінальні правопорушення є **закінченими**. Перше з названих кримінальних правопорушень було закінченим **з моменту встановлення** зловмисником **контролю за рухом** транспортного засобу, а друге – **з початку носіння** холодної зброї. У першому випадку суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, якій до його вчинення виполнилося **14** років, а в другому – **16** років (ст. 22 КК України). Водій, незважаючи на заподіяну ним пішоходові шкоду, **не вчинив** кримінального правопорушення, бо діяв під впливом **психічного примусу**. Законодавець зазначає, що питання про кримінальну відповідальність особи за заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо ця особа зазнала психічного примусу, вирішується за правилами **крайньої необхідності** (ч. 2 ст. 40 і ст. 39 КК України). Аналіз заданої ситуації показує, що у водія **не було іншого способу** усунення небезпеки і заподіяна ним шкода **не є більшою**, ніж відвернена.

Завдання XIV. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

1. Василь вчинив **кримінальне правопорушення**, яке полягає в порушенні правил безпеки дорожнього руху особою, яка керує транспортним засобом, що спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження (ч. 1 ст. 286 КК України). Відповідальність за це кримінальне правопорушення настає з **16** років (ст. 22 КК України). Особливість суб'єктивної сторони зазначеного кримінального правопорушення полягає в тому, що має місце так звана змішана (подвійна) форма вини: умисел щодо діяння (перевищення швидкості) і необер-

ежність стосовно суспільно небезпечних наслідків (тілесного ушкодження). У цілому ж вчинене Василем кримінальне правопорушення вважається **необережним**. До **адміністративної** відповідальності за порушення правил дорожнього руху Василь в описаній ситуації не притягатиметься, бо понесе кримінальну відповідальність (ч. 2 ст. 9 КУпАП).

2. Хлопці **не є співучасниками** кримінального правопорушення. По-перше, його вчинив лише Василь, а для співучасті потрібні щонайменше два суб'єкти кримінального правопорушення за наявності в їхньої поведінці спільності дій і спільності умислу. По-друге, не може бути співучасті в необережному кримінальному правопорушенні (ст. 26 КК України).

3. Якщо б Василь не порушив правил дорожнього руху, а пішохід постраждав внаслідок власної необережності, то юнак не притягався б ні до кримінальної, ні до адміністративної відповідальності. Тоді б вчинене кваліфікувалось як **невинне заподіяння шкоди**. Проте за правилами цивільного законодавства володілець джерела підвищеної небезпеки відповідає (відшкодовує шкоду) **навіть за відсутності своєї вини** в ДТП (ч. 2 ст. 1187 ЦК України). Рішення пішохода подати цивільний позов до батьків Василя є юридично помилковим, бо після досягнення **14** років юнак став деліктоздатним і мусить **самостійно, на загальних підставах** відшкодувати пішоходові заподіяну ним майнову і моральну шкоду. Лише у разі відсутності у Василя майна, достатнього для відшкодування зазначеної шкоди, вона **субсидіарно (додатково)** відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі його батьками (ст. 1179 ЦК України). Проте наявність у власності Василя такого майна як мотоцикл свідчить, що навряд чи суд буде притягати його батьків до субсидіарної відповідальності.

Завдання XV. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

1. Юрист порадить Сашку звернутися до суду з цивільним позовом щодо **визнання** його **шлюбу** з Тетяною **недійсним**. Для цього

має місце правова підстава, бо зазначений шлюб є **фіктивним** внаслідок дій Тетяни, яка **не мала на меті створити сім'ю** (ст. 40 СК України). Оскільки Сашко з дозволу суду уклав шлюб, то він набув **повну цивільну дієздатність** (ч. 2 ст. 34 ЦК України). У зв'язку з цим юнак отримав і **цивільну процесуальну дієздатність**, тому може **самостійно** звертатися до суду (ч. 3 ст. 47 ЦПК України).

2. У цьому випадку Сашко **зможе** продати квартиру без згоди батьків, бо шлюб визнано недійсним **не у зв'язку з його** протиправною поведінкою. Тому **повна цивільна дієздатність**, яку Сашко набув після реєстрації шлюбу, **збереглася** (ст. 34 ЦК України).

3. Уявімо, що Сашко не кохав Тетяну і уклав з нею шлюб **без мети створення сім'ї**. Приміром, він зробив це **лише для того,** щоб набути повну цивільну дієздатність. Або погрозами примусив цю дівчину укласти з ним шлюб. Тоді його поведінка була б **протиправною**. У цьому випадку визнання шлюбу недійсним **не мало б наслідком** збереження Сашком повної цивільної дієздатності. Тоді б він, маючи **неповну** цивільну дієздатність, **не міг** продати свою квартиру без письмової нотаріально посвідченої згоди своїх батьків (ч. 2 ст. 32 ЦК України).

4. Припинення шлюбу внаслідок його розірвання або смерті Тетяни до досягнення Сашком повноліття **не позбавило б його** повної цивільної дієздатності (ст. 34 ЦК України). В цьому випадку хлопець **зміг би** продати свою квартиру без згоди батьків.

Завдання XVI. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

Сидорчук вчинив таке кримінальне правопорушення як **вбивство через необережність** (ст. 119 КК України). **Об'єктом** цього кримінального правопорушення є життя. **Об'єктивна сторона** кримінального правопорушення характеризується: **діянням** у вигляді посягання на життя іншої людини; **наслідком** у вигляді смерті; **причиновим зв'язком** між зазначеними діянням і наслідком. Це кримінальне правопорушення вважається **закінченим** з моменту настання біологічної смерті потерпілого. **Суб'єктивна сторона** криміналь-

ного правопорушення включає в себе вину у формі необережності, а видом необережності є **кримінальна протиправна самовпевненість**. Сидорчук абстрактно передбачав можливість настання суспільно небезпечних наслідків своїх дій, але легковажно розраховував на їх відвернення. Оскільки йдеться про необережне кримінальне правопорушення, то мотив і мета, пов'язані з будь-яким поведінковим актом людини, в юридичному розумінні **не входять до суб'єктивної сторони** вчиненного Сидорчуком кримінального правопорушення. **Суб'єктом** кримінального правопорушення є фізична осудна деліктоздатна особа, якій до його вчинення виповнилося **16** років і яка під час його скоєння **могла усвідомлювати свої дії та керувати ними** (ст. 22, 19 КК України). У діянні Сидорчука має місце **обставина, яка обтяжує покарання** – вчинення кримінального правопорушення у стані алкогольного сп'яніння (ст. 67 КК України). Разом з тим вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім є **обставиною, яка пом'якшує покарання**.

Завдання XVII. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

Богдан і Юлій вчинили **шахрайство**, тобто **кримінальне правопорушення**, якщо різниця між вартістю «наркотичної речовини» і лікарським чаєм перевищувала суму **248,1 гривні** (ст. 190 КК України). Якщо ж їхній прибуток від цієї «оборутки» дорівнював зазначеній сумі або був меншим, то вчинене слід кваліфікувати як **адміністративно каране** дрібне викрадення чужого майна шляхом **шахрайства** (ст. 51 КУпАП). Оскільки в задачі говориться про те, що юнаки здійснили дуже вигідний продаж, то в подальшому будемо виходити з того, що ними вчинено саме **кримінальне правопорушення**. Хлопці скоїли шахрайство, тому що **заволоділи чужим майном** шляхом **обману**. Кримінальна відповідальність за шахрайство настає з **16** років (ст. 22 КК України). Вчинене хлопцями кримінальне правопорушення є **закінченим**, бо майно потерпілої фактично перейшло у володіння винних. Богдан і Юлій є **співучасниками**, бо мають місце обидві ознаки співучасті – **спільність дій** і **спільність умислу**

декількох суб'єктів кримінального правопорушення (ст. 26 КК України). Враховуючи відсутність розподілу ролей між зловмисниками, можна зробити висновок, що формою співучасті є **проста**, тобто **співвиконавство** (ст. 26 КК України). З точки зору стійкості суб'єктивних зв'язків між зловмисниками формою співучасті є **група осіб за попередньою змовою** (ст. 28 КК України). Неповноліття хлопців є обставиною, яка **пом'якшує** покарання (ст. 66 КК України). Вчинення кримінального правопорушення **групою осіб за попередньою змовою** є обставиною, яка **обтяжує** покарання. Оскільки водночас це є кваліфікуючою обставиною, то суд не може враховувати її ще й як обтяжуючу обставину (ст. 67, ч. 2 ст. 190 КК України). У свою чергу Ксенія вчинила **незакінчене** кримінальне правопорушення, яке полягає у незаконному придбанні наркотичних засобів **з метою збуту** (ст. 307 КК України). Відповідальність за це кримінальне правопорушення настає з **16** років (ст. 22 КК України). У поведінці Ксенії має місце **закінчений замах** на зазначене кримінальне правопорушення. Законодавець зазначає: замах на вчинення кримінального правопорушення є закінченим, якщо особа виконала усі дії, які вважала необхідними для доведення кримінального правопорушення до кінця, але кримінальне правопорушення не було закінчено з причин, які не залежали від її волі (ч. 2 ст. 15 КК України). Неповноліття Ксенії є обставиною, яка **пом'якшує** покарання (ст. 67 КК України).

Завдання XVIII. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

1. Михайло підлягає **кримінальній** відповідальності, бо **схиляння** до **самогубства** є кримінальним правопорушенням (ст. 120 КК України).

2. **Об'єктом** вчиненого **Михайлом кримінального правопорушення** є життя іншої людини. **Об'єктивна сторона** кримінального правопорушення характеризується такими ознаками: **діянням**, що полягає у схилянні до самогубства; **наслідком** у вигляді самогубства потерпілого або замаху на самогубство; **причиновим зв'язком** між зазначеними діянням і наслідком. Кримінальне правопорушення вва-

жається **закінченим** з моменту вчинення потерпілим дій, безпосередньо спрямованих на свідоме позбавлення себе життя, тобто вже на стадії замаху на самогубство. Тож можна зробити висновок, що Михайло вчинив закінчене кримінальне правопорушення. **Суб'єктивна сторона** скоєного Михайлом кримінального правопорушення характеризується виною у формі прямого умислу. Мотив і мета дій винного в цьому випадку можуть бути різними і не мають значення для кваліфікації. **Суб'єкт** кримінального правопорушення – фізична осудна деліктоздатна особа, якій до його вчинення виповнилося 16 років і яка в момент його скоєння могла усвідомлювати свої дії та керувати ними. Схиляння до самогубства **неповнолітнього**, що мало місце в описаній ситуації, є тяжким злочином (ч. 3 ст. 120, ч. 5 ст. 12 КК України).

Завдання XIX. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

Марія **не підлягатиме** юридичній, зокрема, кримінальній та цивільно-правовій відповідальності. Ситуацію, яка виникла за її участю, правники називають **юридичним казусом («випадком»)**. У даному випадку суспільно небезпечний наслідок (тілесне ушкодження) перебував у причиновому зв'язку з падінням Марії. При цьому вона **не передбачала і не могла передбачити зазначений наслідок**. Поняття казусу в КК України не закріплене, проте береться до уваги в судовій практиці. Казус вважається **обставиною**, яка **виключає юридичну відповідальність** внаслідок **відсутності вини** особи і відповідно **складу правопорушення**. Казус («випадок») необхідно відрізняти від кримінальної протиправної недбалості як **форми вини**, коли особа теж не передбачає суспільно небезпечні наслідки свого діяння, але **повинна** і **може** їх передбачити (ч. 3 ст. 25 КК України).

Завдання XX. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь)

Вболівальники притягатимуться до кримінальної відповідальності за вчинення такого **закінченого** кримінального правопорушен-

ня як **хуліганство**. В описаній ситуації йдеться про **грубе** порушення громадського порядку **групою** осіб з мотивів **явної** неповаги до суспільства, що супроводжується **особливою** зухвалістю (ч. 2 ст. 296 КК України). **Суб'єктом** цього кримінального правопорушення є фізична осудна деліктоздатна особа, якій до його вчинення виповнилося **14** років і яка під час його скоєння могла **усвідомлювати** свої дії і **керувати** ними (ст. 18, 19, 22 КК України). Знаходження під час вчинення кримінального правопорушення у стані сп'яніння є обставиною, яка **обтяжує** покарання (ст. 67 КК України). Юнак, який кинув гранату, притягатиметься до кримінальної відповідальності за скоєння так званого особливо злісного хуліганства, оскільки під час вчинення хуліганських дій застосував зброю (ч. 4 ст. 296 КК України). Також юнак вчинив таке **закінчене** кримінальне правопорушення як **незаконне носіння** вибухового пристрою. Відповідальність за нього настає з **16** років (ст. 263, 22 КК України). Водночас юнак відповідатиме за таке **закінчене** кримінальне правопорушення як **посягання на життя** працівника правоохоронного органу у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків. Відповідальність за це кримінальне правопорушення настає з **14** років (ст. 348, 22 КК України). Тож в діях цього хлопця має місце **сукупність кримінальних правопорушень** (ст. 33 КК України). **Неповноліття** юнака, є обставиною, яка **пом'якшує** покарання (ст. 66 КК України).

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ ДОВІДНИК

Адвокатура – недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому законом (ст. 2 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Адміністративна відповідальність – вид юридичної відповідальності, накладення на правопорушників загальнообов'язкових правил, які діють у сфері державного управління, адміністративних стягнень або заходів впливу, що тягнуть за собою для цих осіб обтяжливі наслідки матеріального чи морального характеру. Фізичні особи підлягають адміністративній відповідальності, якщо вони досягли на час вчинення адміністративного правопорушення 16-річного віку (ст. 12 КУпАП). У передбачених законом випадках адміністративній відповідальності підлягають юридичні особи. Підставою адміністративної відповідальності є склад адміністративного правопорушення (проступку). Притягнення до адміністративної відповідальності є обов'язком насамперед державних органів, які є суб'єктами виконавчої влади, а також суду. До винних у вчиненні адміністративного правопорушення застосовуються адміністративні стягнення (ст. 24 КУпАП). До неповнолітніх, які на момент скоєння адміністративного правопорушення досягли 16-річного віку, зазвичай застосовуються заходи впливу, що мають виховний характер (ст. 24-1, ч. 1 ст. 13 КУпАП). Однак за вчинення серйозних адміністративних проступків вони підлягають адміністративній відповідальності на загальних, тобто однакових з повнолітніми правопорушниками, підставах (ч. 2 ст. 13 КУпАП). У цьому випадку до неповнолітніх застосовуються адміністративні стягнення (ст. 24 КУпАП). До повнолітніх правопорушників згадані заходи виховного впливу не застосовуються. Порядок притягнення до адміністративної відповідальності є спрощеним, що створює умови для його оперативного і економічного використання. Між правопорушником та органом (посадовою особою), який накладає стягнення, відсутні службові відносини, що є характерним для дисциплі-

нарної відповідальності. Адміністративна відповідальність, на відміну від цивільно-правової відповідальності, передбачає нерівність сторін відносин. Обставинами, що виключають адміністративну відповідальність є: крайня необхідність, необхідна оборона і неосудність (ст. 17 КУпАП). Іноземці і особи без громадянства, які перебувають на території України, підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах (ст. 16 КУпАП). За вчинення адміністративних правопорушень, які грубо порушують громадський порядок, іноземці та особи без громадянства можуть підлягати адміністративному видворенню за межі України (ст. 24 КУпАП). Подібний захід не застосовується до громадян України (ст. 25 Конституції України). Адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені КУпАП, настає, якщо ці правопорушення за своїм характером не тягнуть за собою кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 9 КУпАП).

Адміністративний договір – спільний правовий акт суб'єктів владних повноважень або правовий акт за участю суб'єкта владних повноважень та іншої особи, що ґрунтується на їх волеузгодженні, має форму договору, угоди, протоколу, меморандуму тощо, визначає взаємні права та обов'язки його учасників у публічно-правовій сфері і укладається на підставі закону: а) для розмежування компетенції чи визначення порядку взаємодії між суб'єктами владних повноважень; б) для делегування публічно-владних управлінських функцій; в) для перерозподілу або об'єднання бюджетних коштів у випадках, визначених законом; г) замість видання індивідуального акта; ґ) для врегулювання питань надання адміністративних послуг (ст. 4 КАС України).

Адміністративна послуга – результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону (ст. 1 ЗУ «Про адміністративні послуги»). Прикладами адміністративної послуги є отримання громадянином: Свідоцтва про здобуття повної загальної середньої освіти, паспорта, посвідчення водія, довідки про відсутність судимості, довідки про осіб, зареєстрованих у квартирі).

Адміністративне правопорушення (проступок) – протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність (ст. 9 КУпАП). Адміністративне правопорушення має такі ознаки: суспільна шкідливість, винність, адміністративна протиправність, адміністративна караність. До складу адміністративного правопорушення належать: об'єкт правопорушення, об'єктивна сторона правопорушення, суб'єктивна сторона правопорушення, суб'єкт правопорушення. Склад адміністративного правопорушення є підставою адміністративної відповідальності, до якої в Україні притягають з 16 років (ст. 12 КУпАП).

Акціонерне товариство – господарське товариство, яке має статутний капітал, поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства, а акціонери несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, в межах вартості належних їм акцій, крім випадків, визначених законом (ст. 80 ГК України).

Аліменти – матеріальне утримання, що надається однією особою іншій особі на умовах, встановлених законодавством про сім'ю або згодою сторін. Платником аліментів може бути лише дієздатна фізична особа, яка знаходиться у кровній спорідненості або іншому сімейно-правовому зв'язку з одержувачем аліментів. Це: батьки, баба, дід, повнолітні брати та сестри, один із подружжя, інші особи. Одержувачем аліментів може бути як дієздатна, так і недієздатна фізична особа. Аліменти на дітей виплачують у першу чергу батьки (усиновителі), а в другу чергу – інші члени сім'ї, зокрема, дід, баба, брати, сестри, вітчим, мачуха. Порядок сплати батьками аліментів на дитину може бути добровільним (за рішенням батька або матері), договірним (з нотаріальним посвідченням угоди між батьком і матір'ю) та судовим (примусовим). За рішенням суду аліменти присуджуються у частці від доходу платника або у твердій грошовій сумі. За загальним правилом аліменти на дитину присуджуються від дня пред'явлення позову. Мінімальний гарантований розмір аліментів на одну дитину

не може бути меншим, ніж 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Мінімальний рекомендований розмір аліментів на одну дитину становить розмір прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку і може бути присуджений судом у разі достатності заробітку (доходу) платника аліментів. Батьки за рішенням суду можуть бути звільнені від обов'язку утримувати дитину, якщо дохід дитини набагато перевищує дохід кожного з них і забезпечує повністю її потреби. Той із батьків, з яким проживає дитина, і той із батьків, хто проживає окремо від неї, з дозволу органу опіки та піклування можуть укласти договір про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно. Такий договір нотаріально посвідчується. Якщо дитина досягла 14 років, вона бере участь в укладенні цього договору.

Аналогія закону – вирішення юридичної справи, за наявності прогалини у законодавстві, на основі норми права, що регулює подібні суспільні відносини. Можливість застосування норм права за аналогією прямо передбачена в окремих законодавчих актах, зокрема, в ЦК України, СК України, ЦПК України, КАС України. Крім того, аналогія може передбачатися в непрямій формі – через заборону відмови у розгляді справи з мотивів неповноти, неясності або суперечливості законодавства, яке регулює спірні відносини. Прикладом аналогії закону є припис статті 716 ЦК України. Законодавець зазначає: до договору міни застосовуються загальні положення прокупівлю-продаж, положення про договір поставки, договір контрактації або інші договори, елементи яких містяться в договорі міни, якщо це не суперечить суті зобов'язання. Проте застосування закону прокримінальну відповідальність за аналогією заборонено (ч. 4 ст. 3 КК України). Також за аналогією не можуть застосовуватися норми публічного права, що спрямовані на обмеження прав людини. Це пояснюється необхідністю додержання принципу правової визначеності, який гарантує захист свободи індивідів від свавільного втручання з боку держави. Із частини 2 статті 19 Конституції України випливає заборона визначення за аналогією додаткових повноважень суб'єктів публічної влади, а також підстав і способів їхніх дій. Застосування анало-

гії також виключається, коли закон поширює свої приписи лише на прямо передбачені ним випадки. Наприклад, коли правовий припис визначає, що після досягнення 18-річного віку чоловіки мусять відбути строкову військову службу, з цього робиться висновок про непоширення цього обов'язку на жінок.

Аналогія права – вирішення юридичної справи, за наявності прогалини у законодавстві, на основі загальних або галузевих принципів права. Прикладом аналогії права є припис частини 6 статті 9 КПК України. Законодавець у даному випадку зазначає: коли положення цього Кодексу не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені частиною першою статті 7 КПК України. Застосовуючи аналогію права, суддя повинен нібито поставити себе на місце законодавця і передбачити його рішення з певного питання, яке б найкраще узгоджувалося з тим або іншим принципом права. Тож на основі такого принципу суддею створюється правило, яке найкращим чином узгоджується з цим принципом. Застосування аналогії права є засобом, що рідко використовується при відправленні правосуддя в Україні. В сучасних умовах практично всі відносини, що потребують правового регулювання, одержали пряму або опосередковану регламентацію в законі. Аналогію права можна застосовувати лише у разі неможливості використати аналогію закону (ч. 2 ст. 8 ЦК України).

Батьки-вихователі дитячого будинку сімейного типу – подружжя або окрема особа, що не перебуває у шлюбі, які взяли дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, для виховання та спільного проживання (ст. 256-6 СК України).

Біженець – особа, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства

(підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань (ст. 1 ЗУ «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»).

Вбивство – кримінальне правопорушення проти життя особи; умисне або необережне протиправне заподіяння смерті іншій людині. Вбивство не може бути кримінальним проступком, це суспільно небезпечне діяння у всіх випадках є злочином відповідного ступеня тяжкості. Поняття «вбивство» є вужчим за змістом, ніж поняття «заподіяння смерті». В останньому випадку може йтися про правомірне заподіяння смерті, приміром, при здійсненні права на необхідну оборону без перевищення її меж. У той же час вбивство завжди є неправомірним заподіянням смерті. За ступенем тяжкості умисне вбивство поділяють на три види: просте, кваліфіковане і привілейоване. У першому випадку кримінальне правопорушення вчиняється без обтяжуючих (кваліфікуючих) обставин (ч. 1 ст. 115 КК України). Кваліфіковане вбивство передбачає наявність обтяжуючих обставин (ч. 2 ст. 115 КК України). Так зване привілейоване вбивство пов'язане з пом'якшуючими обставинами (ст. 116 – 118 КК України). Закріплений у ст. 115 КК України склад умисного вбивства включає в себе наступні елементи і ознаки. Об'єктом кримінального правопорушення є життя іншої людини. Об'єктивна, тобто зовнішня, сторона кримінального правопорушення характеризується: діянням (дією або бездіяльністю) у вигляді посягання на життя іншої людини; таким наслідком як біологічна смерть потерпілого; причиновим зв'язком між діянням та наслідком. Суб'єктивна, тобто внутрішня, сторона кримінального правопорушення характеризується виною у формі прямого чи непрямого умислу. Мета – позбавлення життя – має місце лише якщо це кримінальне правопорушення вчиняється з прямим умислом. Мотиви кримінального правопорушення можуть бути різними. Суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна деліктоздатна особа, якій до його вчинення виповнилося 14 років і яка в момент скоєння кримінального правопорушення усвідомлювала свої дії та керувала ними (ч. 1 ст. 19, ч. 2 ст. 22 КК України). Певний мотив

цього кримінального правопорушення, приміром, корисливий або хуліганський, дає підставу констатувати склад кваліфікованого вбивства (ч. 2 ст. 115 КК України).

Верховенство права – важливий принцип діяльності органів державної влади, інших публічних і приватних суб'єктів на засадах законності, правової визначеності, рівності перед законом, забезпечення доступу до незалежного і неупередженого правосуддя, додержання прав людини. Визначення принципу верховенства права (the rule of law) було вперше запропоновано англійським науковцем і політичним діячем Д. Гаррінгтоном у 1656 році як правління законів, а не людей. Цей підхід був інтерпретацією відомої думки Арістотеля, що держава, яка керується законами, є вищою за державу, що керується людьми. Пізніше під верховенством права стали розумітися не тільки правові обмеження влади монарха, а й свобода індивідів від державного втручання в їхні приватні справи. Основи класичного бачення верховенства права було закладено англійським правознавцем А. В. Дайсі у 1885 р. Він розглядав верховенство права насамперед як обмеження влади держави щодо індивідів. У сучасній юридичній науці принцип верховенства права розглядається у широкому і вузькому розумінні. У широкому розумінні мається на увазі модель правової організації державної влади в суспільстві, тобто йдеться про верховенство права над державою. У вузькому розумінні принцип верховенства права розглядають як модель співвідношення права і закону в регулюванні суспільних відносин. Саме на такий підхід орієнтує сття 8 Конституції України. У даному випадку Основний Закон декларує принцип верховенства права як найвищу юридичну силу Конституції України і пряму дію її норм. Верховенство права разом з демократією і правами людини вважається однією з трьох фундаментальних засад, які закріплені в Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також у низці інших міжнародних документів у сфері прав людини. Так, Європейська комісія за демократію через право (Венеціанська комісія) у доповіді про верховенство права визначила такі його складові: законність, правову визначеність, заборону державного свавілля, ефективний доступ до правосуддя, додер-

жання прав людини, недискримінацію і рівність перед законом (2011 р.).

Виборча система – у широкому розумінні це порядок організації та проведення виборів до представницьких органів державної влади і місцевого самоврядування, а також здійснення громадянами своїх виборчих прав; у вузькому розумінні це модель (вид) виборчої системи – пропорційна, мажоритарна, змішана.

Виконавча влада – гілка державної влади, яка забезпечує виконання законів, реалізує насамперед внутрішню політику держави. Виконавча влада в Україні здійснюється Кабінетом Міністрів України (Урядом України), який є вищим органом цієї гілки влади. Центральними органами виконавчої влади в Україні є міністерства і відомства (інспекції, агентства, служби). Місцевими органами виконавчої влади в Україні є місцеві державні адміністрації, а також територіальні органи центральних органів виконавчої влади, які не підпорядковуються місцевим державним адміністраціям і не входять до їх складу. В останньому випадку маються на увазі, зокрема, територіальні органи Національної поліції України, Міністерства юстиції України, Державної фіскальної служби України. Отже, основною функцією виконавчої влади є забезпечення виконання законів. Крім того, виконавча влада здійснює функцію підзаконного регулювання суспільних відносин, згідно з якою її органи наділені повноваженнями видавати підзаконні акти. Приміром, Кабінет Міністрів України на основі Конституції та законів України приймає постанови і розпорядження.

Вимагання – кримінальне правопорушення проти власності (ст. 189 КК України). Вимагання не може бути кримінальним проступком, це суспільно небезпечне діяння у всіх випадках є злочином відповідного ступеня тяжкості. Склад цього кримінального правопорушення включає в себе наступні елементи і ознаки. Основним безпосереднім об’єктом кримінального правопорушення є відносини власності. Додатковим об’єктом є життя, здоров’я, честь, гідність, фізична або психічна недоторканність особи. Предметом кримінального правопорушення є чуже майно, право на майно, дії майнового характеру. Об’єктивна сторона кримінального правопорушення характеризуєть-

ся діянням у вигляді вимоги передачі чужого майна чи права на майно або вчинення дій майнового характеру, поєднаної з погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами, обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці. Особливість погрози, яка має місце під час вчинення вимагання, полягає в тому, що її реалізація спрямована в майбутнє. Винна особа дає потерпілому певний час на виконання своєї незаконної вимоги, та лише потім, у разі її невиконання, обіцяє здійснити свою погрозу. Кримінальне правопорушення, про яке йдеться, вважається закінченим з моменту пред'явлення вимоги, поєднаної із зазначеною погрозою, незалежно від того, досяг винний своєї мети чи ні. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується виною у формі прямого умислу, корисливими мотивом і метою. Суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна деліктоздатна особа, якій до його вчинення виповнилося 14 років і яка в момент скоєння кримінального правопорушення усвідомлювала свої дії та керувала ними (ч. 1 ст. 19, ч. 2 ст. 22 КК України).

Вина – у кримінальному праві це психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої Кримінальним кодексом України, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності (ст. 23 КК України). Умисел поділяється на такі види як прямий та непрямий, а видами необережності є кримінальна протиправна самовпевненість і кримінальна протиправна недбалість (ст. 24, 25 КК України). Встановлення вини, її форми і виду є необхідною умовою правильної кваліфікації кримінального правопорушення. Відсутність вини особи у вчиненні конкретного суспільно небезпечного діяння виключає суб'єктивну сторону і відповідно склад кримінального правопорушення як підставу кримінальної відповідальності. Форми та види вини істотно впливають на визначення міри покарання. У кримінальному праві діє принцип презумпції невинуватості. У цивільному праві виною *є* невжиття особою всіх залежних від неї заходів для

належного виконання зобов'язання або для запобігання заподіянню шкоди (ст. 614 ЦК України). У цивільному праві вина має формі умислу та необережності. На відміну від кримінального права умисел у цивільному праві не має різновидів, а необережність поділяється на грубу і легку (просту). Також, на відміну від кримінального права, форма вини у цивільному праві не має істотного значення і за загальним правилом не впливає на розмір відповідальності. Проте в деяких випадках цей чинник має важливе практичне значення. Так, не підлягає відшкодуванню шкода, завдана потерпілому внаслідок його умислу (ст. 1193 ЦК України). Умисел потерпілого також є підставою звільнення володільця джерела підвищеної небезпеки від обов'язку відшкодувати шкоду, завдану цим джерелом (ч. 5 ст. 1187 ЦК України). У зобов'язаннях з відшкодування шкоди враховується груба необережність потерпілого, якщо вона сприяла виникненню або збільшенню шкоди. Зокрема, при грубій необережності потерпілого розмір відшкодування на його користь зменшується (ч. 2 ст.1193 ЦК України). В окремих випадках, прямо встановлених в законі або договорі, цивільно-правова відповідальність може настати і за відсутності вини. Таку відповідальність несе, зокрема, володілець джерела підвищеної небезпеки (ч. 2 ст. 1187 ЦК України). Цивільний кодекс України закріплює презумпцію вини особи, яка вчинила правопорушення. Це означає, що така особа вважається винною у завданні шкоди, невиконанні зобов'язання або іншому правопорушенні, якщо не буде доведено протилежне (ст. 614, ч. 2 ст. 1166 ЦК України).

Вихованці дитячого будинку сімейного типу – діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування (ст. 256-7 СК України).

Внутрішньо переміщена особа – громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного хара-

ктеру (ст. 1 ЗУ «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»).

Воєнний стан – особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень (ст. 1 ЗУ «Про правовий режим воєнного стану»).

Галузь права – відносно самостійна впорядкована сукупність норм права, які регулюють сферу однорідних суспільних відносин. Ознаки галузі права: є досить великим за обсягом структурним підрозділом системи права України; регулює однорідні суспільні відносини; має свій неповторний предмет правового регулювання; відрізняється певним методом правового впливу на суспільні відносини; має власну структуру – складається з інститутів права; є відносно самостійною щодо інших галузей права; має специфічний понятійний (термінологічний) апарат; відрізняється особливим суб’єктним складом і правовим статусом суб’єктів; характеризується сукупністю специфічних галузевих принципів. Основними галузями системи права України є: конституційне право, цивільне право, адміністративне право, кримінальне право, трудове право, сімейне право, фінансове право, земельне право, екологічне право, цивільне процесуальне право та кримінальне процесуальне право.

Гіпотеза – елемент норми права, що вказує на життєві обставини (умови), за наявності або відсутності яких застосовується диспозиція, тобто правило поведінки, яке ця норма права містить. За допомогою гіпотези певний стандарт правомірної поведінки, закріплений в нормі права, прив’язується до конкретного життєвого випадку, конкретного

суб’єкта, часу та місця. Гіпотези можуть бути різних видів. Так, залежно від того, з наявністю чи відсутністю певних життєвих обставин пов'язується дія норми права, виокремлюють позитивні та негативні гіпотези. Позитивна гіпотеза вказує на обставини, за наявності яких застосовується правило поведінки. Наприклад, одна з норм ЦК України зазначає, що повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла 16 років і працює за трудовим договором. Негативна гіпотеза вказує на життєві обставини, за відсутності яких застосовується правило поведінки. Приміром, одна з норм СК України зазначає, що шлюб є фіктивним, якщо його укладено жінкою та чоловіком або одним з них без наміру створення сім'ї та набуття прав і обов'язків подружжя. Залежно від кількості життєвих обставин, з якими пов'язується дія норми права, виокремлюють прості та складні гіпотези. Проста гіпотеза називає одну життєву обставину, за наявності або відсутності якої діє норма права. Наприклад, одна з норм КЗпП України зазначає, що працівникам, які стають на роботу вперше, трудова книжка оформляється не пізніше п'яти днів після прийняття на роботу. Складна гіпотеза називає кілька життєвих обставин, за одночасної наявності або відсутності яких діє норма права. Приміром, одна з норм КЗпП України зазначає, що залучення осіб з інвалідністю до надурочних робіт можливе лише за їх згодою і за умови, що це не суперечить медичним рекомендаціям. Залежно від повноти опису життєвих обставин виокремлюють абсолютно визначені та відносно визначені гіпотези. Абсолютно визначені гіпотези описують життєві обставини з вичерпною повнотою. Наприклад, одна з норм Конституції України зазначає, що повноваження Президента України припиняються достроково у разі: відставки; неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я; усунення з поста в порядку імпічменту; смерті. Відносно визначена диспозиція описує такі життєві обставини невичерпно і неповно. Так, одна з норм СК України зазаначає, що сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства.

Господарське правопорушення – протиправна дія або бездіяльність учасника господарських відносин, яка не відповідає вимогам норм господарського права, не узгоджується з юридичними обов'язками зазначеного учасника і порушує суб'єктивні права іншого учасника господарських відносин або третіх осіб.

Господарсько-правова відповідальність – вид юридичної відповідальності, зафіксована в законі або передбачена договором міра примусу і негативні обтяжливі наслідки, які застосовуються до учасника господарських правовідносин, що вчинив правопорушення чи не виконав умов господарського договору. Розроблені кілька класифікацій господарсько-правової відповідальності. Так, за «під ставою виникнення» виокремлюють договірну і позадоговірну відповідальність. За «розміром відшкодування» розрізняють обмежену, повну і підвищену відповідальність. Залежно від «розподілу відповідальності між кількома боржниками» виокремлюють часткову, солідарну і субсидіарну відповідальність. Підставою господарсько-правової відповідальності учасника господарських відносин є вчинене ним правопорушення в сфері господарювання. Умовами господарсько-правової відповідальності є: протиправна поведінка правопорушника (боржника); шкода, завдана кредиторові порушенням господарського зобов'язання або установлених вимог щодо здійснення господарської діяльності, яка виражається в збитках; причиновий зв'язок між протиправною поведінкою правопорушника і шкодою; вина правопорушника у формі умислу або необережності. Формою реалізації господарсько-правової відповідальності є господарсько-правові санкції. Законодавець виокремлює три види таких санкцій: відшкодування збитків; штрафні санкції; оперативно-господарські санкції (ч. 2 ст. 217 ГК України). Крім того, до суб'єктів господарювання за порушення ними правил здійснення господарської діяльності застосовуються адміністративно-господарські санкції (ч. 3 ст. 217 ГК України).

Грабіж – кримінальне правопорушення проти власності (ст. 186 КК України). Грабіж не може бути кримінальним проступком, це суспільно небезпечне діяння у всіх випадках є злочином відповідного ступеня тяжкості. Склад даного кримінального правопорушення

включає в себе наступні елементи і ознаки. Об’єктом кримінального правопорушення є відносини власності (право власності). Якщо грабіж є насильницьким, то має місце додатковий об’єкт – фізична або психічна недоторканність потерпілого. Предметом кримінального правопорушення є чуже майно. Об’єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується: діянням у вигляді відкритого викрадення чужого майна; наслідком – майновою шкодою потерпілому; причиновим зв’язком між діянням і наслідком; відкритим способом викрадення. Якщо грабіж є насильницьким, то зазначене діяння поєднується з насильством, яке не є небезпечним для життя і здоров’я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства. Грабіж вважається закінченим кримінальним правопорушенням з моменту, коли винна особа може розпоряджатися викраденим майном як власним. Суб’єктивна сторона кримінального правопорушення включає в себе вину у формі прямого умислу, корисливі мотив і мету. Суб’єктом кримінального правопорушення є фізична осудна деліктоздатна особа, якій до вчинення кримінального правопорушення виповнилося 14 років і яка під час його скоєння усвідомлювала свої дії та керувала ними (ч. 1 ст. 19, ч. 2 ст. 22 КК України).

Громадська організація – громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи (ст. 1 ЗУ «Про громадські об’єднання»).

Громадська спілка – громадське об'єднання, засновниками якого є юридичні особи приватного права, а членами (учасниками) можуть бути юридичні особи приватного права та фізичні особи (ст. 1 ЗУ «Про громадські об’єднання»).

Громадське об'єднання – добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів. За організаційно-правовою формою громадське об'єднання утворюється як громадська організація або громадська спілка. Громадське об'єднання може здійснювати діяльність зі статусом юридичної особи або без такого статусу. Громадське об'єднання зі статусом юридичної особи є

непідприємницьким товариством, основною метою якого не є одержання прибутку (ст. 1 ЗУ «Про громадські об'єднання»).

Деліктоздатність – здатність особи нести юридичну відповідальність за вчинене нею правопорушення, тобто делікт. Поряд з правоздатністю і дієздатністю деліктоздатність є складовою правосуб'єктності. Деліктоздатність пов'язана з віком особи. Так, до цивільно-правової відповідальності особа може притягатися з 14 років (ст. 1179 ЦКУкраїни). Кримінальна відповідальність теж не може наставати до досягнення особою 14 років (ч. 2 ст. 22 КК України). Адміністративній відповідальності підлягає особа, якій до вчинення правопорушення виповнилось 16 років (ст. 12 КУпАП).

Демократичний режим – вид державного (політичного) режиму, основними ознаками якого є: активна участь народу як єдиного джерела влади і носія суверенітету у формуванні і здійсненні державної влади – як безпосередньо (вибори, референдум), так і через своїх представників (президента, депутатів); виборність і змінюваність посадових осіб; розвиненість місцевого самоврядування; підтримка державою розвитку громадянського суспільства; ухвалення важливих для суспільства рішень більшістю з урахуванням інтересів меншості; реальне забезпечення прав людини і громадянина; ефективна реалізація принципу поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову гілки; високий рівень політичного плюралізму і багатоманітності; верховенство права.

Депутатське звернення – викладена в письмовій формі пропозиція народного депутата, звернена до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, керівників підприємств, установ і організацій, об'єднань громадян здійснити певні дії, дати офіційне роз'яснення чи викласти позицію з питань, віднесених до їх компетенції (ст. 16 ЗУ «Про статус народного депутата України»).

Депутатський запит – вимога народного депутата, народних депутатів чи комітету Верховної Ради України, яка заявляється на сесії Верховної Ради України до Президента України, до органів Верховної Ради України, до Кабінету Міністрів України, до керівників інших

органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також до керівників підприємств, установ і організацій, розташованих на території України, незалежно від їх підпорядкування і форм власності, дати офіційну відповідь з питань, віднесених до їх компетенції (ст. 15 ЗУ «Про статус народного депутата України»).

Державна реєстрація шлюбу – юридичний факт, з яким пов'язане виникнення особистих та майнових правовідносин подружжя. Реєстрація провадиться органом державної реєстрації актів цивільного стану. Вона здійснюється для забезпечення стабільності відносин між жінкою та чоловіком, охорони прав та інтересів подружжя, їхніх дітей, а також в інтересах суспільства і держави. Заява про реєстрацію шлюбу подається жінкою та чоловіком до будь-якого органу державної реєстрації актів цивільного стану за їхнім вибором. Особи, які подали заяву про реєстрацією шлюбу, вважаються нареченими. Заява про реєстрацію шлюбу подається жінкою та чоловіком за загальним правилом особисто. Якщо реєстрація шлюбу у визначений день не відбулася, заява про реєстрацію шлюбу втрачає чинність після спливу трьох місяців від дня її подання. Наречені зобов'язані повідомити один одного про стан свого здоров'я. Особа, яка відмовилася від шлюбу, за загальним правилом зобов'язана відшкодувати другій стороні затрати, що були нею понесені у зв'язку з приготуванням до реєстрації шлюбу та весілля. Шлюб реєструється за загальним правилом після спливу одного місяця від дня подання особами заяви про реєстрацію шлюбу. Якщо є відомості про наявність перешкод до реєстрації шлюбу, керівник органу державної реєстрації актів цивільного стану може відкласти реєстрацію шлюбу, але не більш як на три місяці. Шлюб реєструється за загальним правилом у приміщенні органу державної реєстрації актів цивільного стану. Присутність нареченої та нареченого в момент реєстрації їхнього шлюбу є обов'язковою. Шлюб, зареєстрований у відсутності нареченої і (або) нареченного, вважається неукладеним.

Державна служба – публічна, професійна, політично неупереджена діяльність із практичного виконання завдань і функцій держави, зокрема, щодо: 1) аналізу державної політики на загальнодержав-

ному, галузевому і регіональному рівнях та підготовки пропозицій стосовно її формування, у тому числі розроблення та проведення експертизи проектів програм, концепцій, стратегій, проектів законів та інших нормативно-правових актів, проектів міжнародних договорів; 2) забезпечення реалізації державної політики, виконання загальнодержавних, галузевих і регіональних програм, виконання законів та інших нормативно-правових актів; 3) забезпечення надання доступних і якісних адміністративних послуг; 4) здійснення державного нагляду та контролю за дотриманням законодавства; 5) управління державними фінансовими ресурсами, майном та контролю за їх використанням; 6) управління персоналом державних органів; 7) реалізації інших повноважень державного органу, визначених законодавством (ст. 1 ЗУ «Про державну службу»).

Державний службовець – громадянин України, який займає посаду державної служби в органі державної влади, іншому державному органі, його апараті (секретаріаті), одержує заробітну плату за рахунок коштів державного бюджету та здійснює встановлені для цієї посади повноваження, безпосередньо пов'язані з виконанням завдань і функцій такого державного органу, а також дотримується принципів державної служби (ст. 1 ЗУ «Про державну службу»).

Державний суверенітет – політико-юридична властивість держави, яка виражається у верховенстві її влади усередині країни і незалежності ззовні. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року визначає поняття «державний суверенітет» як верховенство, самостійність, повноту і неподільність державної влади в межах території України та незалежність і рівноправність Української держави у зовнішніх зносинах. Відповідно розрізняють два аспекти державного суверенітету: внутрішній і зовнішній суверенітет. Обидва аспекти державного суверенітету взаємообумовлені та лише у своїй сукупності утворюють категорію «державний суверенітет». Уважається, що ідею державного суверенітету вперше сформулював у XVI ст. французький мислитель Жан Боден. Запровадження поняття «суверенітет» і формування відповідної політико-правової теорії відбувалося у той час на тлі становлення централізованих національних

держав у Європі, боротьби європейських монархів із католицькою церквою, Священною Римською імперією та великими феодалами за владу в межах своїх держав. Державний суверенітет конкретизується через так звані суверенні права держави, до яких, зокрема, відносять: право видавати закони, право формувати державні органи, право визначати державну символіку – державний герб, державний гімн і державний прапор, право мати власну грошову одиницю, право встановлювати і стягувати податки, право укладати міжнародні договори, право призначати своїх представників в інші держави та міжнародні організації, право вступати в міжнародні союзи, право оголошувати війну і укладати мир.

Деформація правосвідомості – викривлене ставлення до права та юридичної практики, спотворення ціннісної орієнтації щодо юридично значущої поведінки. Виявами деформації правосвідомості є: правовий інфантилізм, правовий ідеалізм, правовий дилетантизм, правова демагогія, правовий нігілізм і так зване «переродження» правосвідомості.

Джерела права (форми права) – визнані в конкретному суспільстві офіційні форми (способи) зовнішнього вираження та закріплення норм права, посилання на які підтверджують існування норм права. Правові системи світу відрізняються своєрідністю джерел права, ступенем їхнього розвитку, пріоритетом одних джерел права над іншими. Проте в усіх цих системах джерелами права визнаються нормативно-правові акти (насамперед закони), нормативні договори, правові звичаї, судові прецеденти (судова практика), правова доктрина. У романо-германській правовій системі, до якої належить система права України, важливу роль відіграють загальні принципи права як самостійне джерело права.

Джерело підвищеної небезпеки – діяльність, пов’язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо і вогненебезпечних та інших речовин, утриманням диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід тощо, що

створює підвищену небезпеку для особи, яка цю діяльність здійснює, та інших осіб.

Шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, відшкодовується особою, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку.

Особа, яка неправомірно заволоділа транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, і при цьому завдала шкоди діяльністю щодо його використання, зберігання або утримання, зобов'язана відшкодувати її на загальних підставах.

Якщо неправомірному заволодінню іншою особою транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом сприяла недбалість її власника (володільця), шкода, завдана діяльністю щодо його використання, зберігання або утримання, відшкодовується ними спільно, у частці, яка визначається за рішенням суду з урахуванням обставин, що мають істотне значення.

Особа, яка здійснює діяльність, що є джерелом підвищеної небезпеки, відповідає за завдану шкоду, якщо вона не доведе, що шкоди було завдано внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого (ст. 1187 ЦК України).

Шкода, завдана внаслідок взаємодії кількох джерел підвищеної небезпеки, відшкодовується на загальних підставах, а саме: 1) шкода, завдана одній особі з вини іншої особи, відшкодовується винною особою; 2) за наявності вини лише особи, якій завдано шкоди, вона їй не відшкодовується; 3) за наявності вини всіх осіб, діяльністю яких було завдано шкоди, розмір відшкодування визначається у відповідній частці залежно від обставин, що мають істотне значення.

Якщо внаслідок взаємодії джерел підвищеної небезпеки було завдано шкоди іншим особам, особи, які спільно завдали шкоди, зобов'язані її відшкодувати незалежно від їхньої вини (ст. 1188 ЦК України).

Диспозиція – основний елемент норми права, який є правилом поведінки в певній життєвій ситуації. Диспозиції класифікуються за

різними ознаками. Так, залежно від кількості варіантів правомірної поведінки, які пропонує норма права, виокремлюють безальтернативні та альтернативні диспозиції. Безальтернативна диспозиція містить лише один варіант поведінки. Наприклад, одна з норм ЦК України зобов'язує продавця надати покупцеві необхідну і достовірну інформацію про товар, що пропонується до продажу. Альтернативна диспозиція пропонує декілька можливих варіантів правомірної поведінки. Приміром, одна з норм ЦК України надає покупцеві, якому продано товар неналежної якості, за своїм вибором вимагати у продавця, зокрема, безоплатного усунення недоліків товару, відшкодування витрат на їх виправлення, заміни товару на аналогічний. Залежно від способу викладення правила поведінки виокремлюють прості, описові, відсилочні та бланкетні диспозиції. Проста диспозиція лише називає варіант поведінки, проте не конкретизує його. Наприклад, диспозицію однієї з норм КК України законодавець сформулював так: «пошкодження чи зруйнування релігійної споруди або культового будинку». Проста диспозиція у даному випадку використана тому, що зміст згаданого кримінально-протиправного діяння в загальних рисах досить зрозумілий, а його ознаки визначаються, зокрема, в судовій практиці. Описова диспозиція містить всі істотні ознаки певного діяння. Приміром, крадіжка характеризується в КК України як «таємне викрадення чужого майна». Відсилочна диспозиція не формулює правило поведінки, а відсилає для ознайомлення з ним до іншої норми цього ж закону. Наприклад, відсилочні диспозиції найчастіше застосовуються у другій та подальших частинах статей Особливої частини КК України. Це робиться для уникнення повторного опису діяння, яке вже схарактеризовано у першій частині цієї ж статті. Відсилочні диспозиції починаються приблизно так: «Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб…». Бланкетна диспозиція є різновидом відсилочної диспозиції. Для визначення ознак певного діяння вона відсилає до норм інших нормативно-правових актів, у тому числі різноманітних інструкцій та технічних норм. Приміром, диспозиція однієї норми КК України формулюється так: «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспор-

ту особою, яка керує транспортним засобом, що спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження». У наведеному прикладі законодавець відсилає особу, яка вивчає цей закон, до Правил дорожнього руху, що є іншим по відношенню до КК України нормативно-правовим актом. Залежно від ступеня визначеності розрізняють абсолютно визначені та відносно визначені диспозиції. Абсолютно визначена диспозиція з вичерпною повнотою встановлює права та обов'язки адресатів норми права. Наприклад, одна з норм ЦПК України зазначає, що свідки видаляються із зали судового засідання у відведені для цього приміщення. Відносно визначена диспозиція не містить повних і точних вказівок на права та обов'язки адресатів норми права. Приміром, одна з норм ЦПК України передбачає, що в судовому засіданні можуть бути оголошені перерви, тривалість яких визначається відповідно до обставин розгляду справи, що їх викликали.

Дисциплінарна відповідальність – вид юридичної відповідальності, обов'язок працівника понести передбачене законодавством про працю дисциплінарне стягнення за невиконання чи неналежне виконання своїх трудових обов'язків. Підставою дисциплінарної відповідальності є дисциплінарний проступок. Розрізняють два види дисциплінарної відповідальності: загальну і спеціальну. Загальна дисциплінарна відповідальність настає на підставі норм КЗпП України та правил внутрішнього трудового розпорядку. Вона поширюється на всіх осіб, крім тих, на яких поширюється спеціальна дисциплінарна відповідальність. Спеціальну дисциплінарну відповідальність передбачено для окремих категорій працівників спеціальним законодавством, а також статутами та положеннями про дисципліну. Йдеться, зокрема, про поліцейських, прокурорів, суддів, працівників залізничного транспорту.

Дисциплінарний проступок – вид правопорушення, винне протиправне невиконання чи неналежне виконання працівником своїх трудових обов'язків. Склад дисциплінарного проступку утворюють чотири елементи: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єктивна сторона, суб'єкт. Об'єктом дисциплінарного проступку є внутрішній трудовий розпорядок, зокрема, трудові обов'язки. Об'єктивна сторона дисцип-

лінарного проступку складається з протиправної поведінки (дії або бездіяльності) працівника, шкідливих наслідків (якщо вони є) та причинового зв'язку між поведінкою і наслідками. Суб'єктивна сторона дисциплінарного проступку включає в себе вину працівника у формі умислу або необережності. Суб'єктом дисциплінарного проступку є фізична осудна деліктоздатна особа, яка перебуває у трудових правовідносинах та вчинила дисциплінарний проступок (працівник). Розрізняють загального та спеціального суб'єктів дисциплінарного проступку. На першого поширюються загальні норми про трудову дисципліну (КЗпП України, правила внутрішнього трудового розпорядку). На спеціального суб'єкта дисциплінарного проступку поширюються спеціальні норми про дисципліну праці (закони, статути, положення про дисципліну для окремих категорій працівників). Йдеться, зокрема, про прокурорів, поліцейських, суддів, працівників залізничного транспорту.

Дитина – правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття, тобто 18 років. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею 14 років. Неповнолітньою є дитина віком від 14 до18 років (ст. 6 СК України). У випадку дострокового набуття неповнолітньою особою повної цивільної дієздатності вона зберігає правовий статус дитини (ст. 34, 35 ЦК України). Згадана процедура цивільно-правової емансипації неповнолітньої особи не означає дострокового настання повноліття і є лише частковою зміною правового статусу дитини. Приміром, надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності не дає їй права брати участь у виборах Президента України, народних депутатів України та депутатів місцевих рад. Батьки такої дитини залишаються її законними представниками і зобов'язані за необхідності субсидіарно відповідати за заподіяну нею шкоду (ст. 1179 ЦК України).

Дитячий будинок сімейного типу – окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, для забезпечення сімейним вихованням та спільного проживання не менш як п'яти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (ст. 256-5 СК України).

Дієздатність – здатність суб'єкта права своїми діями набувати для себе права та обов'язки, самостійно їх реалізовувати. Дієздатність поряд з правоздатністю є складовою правосуб'єктності. Необхідність виокремлення у складі правосуб'єктності правоздатності та дієздатності зумовлена тим, що у деяких галузях права можливість суб'єкта мати права та обов'язки не завжди означає, що він може самостійно їх набути та здійснювати. Прикладом є цивільне право, яке визнає правоздатність фізичної особи з моменту народження, у той час як дієздатність виникає поступово і залежить від віку та психічного стану людини. У деяких галузях права правосуб'єктність існує як єдина праводієздатність, бо правоздатність і дієздатність виникають у особи одночасно. Як приклад можно навести трудове право, бо специфіка трудових правовідносин передбачає особисте виконання працівником своїх обов'язків. За трудовим законодавством України особа до 14 років не може здійснювати трудові обов'язки, а виконання їх іншою особою не допускається. Цим трудове право відрізняється від цивільного права, де існує інститут представництва. У юридичних осіб цивільна правоздатність і дієздатність виникають одночасно, тобто в даному випадку також йдеться про єдину праводієздатність.

Договір (цивільно-правовий) – домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (ст. 626 ЦК України). Прикладами цивільно-правового договору є: договір купівлі-продажу, договір підряду, договір позики, договір найму (оренди), договір про надання послуг, договір дарування, договір позички, договір прокату. Поняття «цивільно-правовий договір» є видовим стосовно більш широкого за змістом родового поняття «правочин», який може бути також одно стороннім.

Договір позики – домовленість двох сторін, за якою одна сторона (позикодавець) передає у власність другій стороні (позичальникові) грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку ж суму грошових коштів (суму позики) або таку ж кількість речей того ж роду та такої ж якості (ст. 1046 ЦК України). Договір позики відносять до зобов'язань, що пов'язані з наданням фінансових послуг. Договір по-

зики є реальним, одностороннім, може бути як оплатним, так і безоплатним. Істотними умовами договору позики є предмет, ціна і строк. Договір позики укладається у письмовій формі, якщо його сума не менш як у 10 разів перевищує розмір неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, а у випадках, коли позикодавцем є юридична особа, – незалежно від суми (ст. 1047 ЦК України).

Договір позички – домовленість двох сторін, за якою одна сторона (позичкодавець) безоплатно передає або зобов'язується передати другій стороні (користувачеві) річ для користування протягом встановленого строку (ст. 827 ЦК України). Договір позички відносять до зобов'язань, що виникають у зв'язку з передачею майна у тимчасове користування. Договір позички є безоплатним, двостороннім, може бути як консенсуальним, так і реальним. Істотними умовами договору позички є предмет і строк. Договір позички речі побутового призначення між фізичними особами може укладатися усно. Договір позички між юридичними особами, а також між юридичною та фізичною особою укладається у письмовій формі. Договір позички будівлі або її окремої частини укладається у письмовій формі, а строком не менш одного року – підлягає нотаріальному посвідченню та державній реєстрації. Договір позички транспортного засобу (крім наземних самохідних транспортних засобів), в якому хоча б однією стороною є фізична особа, укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню.

Договір про патронат над дитиною – письмова за формою угода, відповідно до якої орган опіки та піклування влаштовує дитину, яка перебуває у складних життєвих обставинах, в сім'ю патронатного вихователя (ст. 253 СК України).

Домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила до-

машнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь (ст. 1 ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству»).

Екологічне правопорушення – винна протиправна дія або бездіяльність, яка порушує норми екологічного законодавства та завдає шкоди навколишньому природному середовищу і здоров'ю громадян. Екологічними правопорушеннями, зокрема, є: самовільне спеціальне використання природних ресурсів; невиконання розпоряджень органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, та вчинення опору їх представникам; порушення строків внесення зборів за використання природних ресурсів та забруднення навколишнього природного середовища; фінансування, будівництво і впровадження у виробництво нових технологій і устаткування без позитивного висновку державної екологічної експертизи (ч. 2 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища»). За вчинення екологічних правопорушень законодавство України передбачає адміністративну, кримінальну, цивільно-правову і дисциплінарну відповідальність (ст. 68 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища»). Склад екологічного правопорушення, який є підставою будь-якого з цих видів юридичної відповідальності, включає в себе такі елементи: об'єкт (суспільні відносини, на які посягає правопорушник), об'єктивну сторону (насамперед діяння – дію або бездіяльність), суб'єктивну сторону (перш за все вину у формі умислу або необережності), суб'єкт правопорушення (фізичну чи юридичну особу). Суб'єкт екологічного правопорушення може бути загальним і спеціальним. В останньому випадку йдеться про посадову особу. Існують різноманітні класифікації екологічних правопорушень. Так, залежно від виду юридичної відповідальності розрізняють кримінальне правопорушення, адміністративне правопорушення, дисциплінарне правопорушення, майнове (цивільне) правопорушення. За видом природного ресурсу виокремлюють, зокрема, земельне, атмосферне, водне, лісове, гірниче, фауністичне правопорушення. Залежно від характеру заподіяної шкоди розрізняють такі види екологічного правопорушення як: забруднення навколишнього природного

середовища та окремих природних ресурсів; псування та знищення природних ресурсів; нераціональне використання природних ресурсів.

Емфітевзис – різновид речових прав на чуже майно; довгострокове, за загальним правилом оплатне, таке, що може передаватися у порядку спадкування і відчужуватися, право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб. Підставами виникнення цього права є договір і спадкування. Договір, про який йдеться, укладається між власником земельної ділянки і особою, яка виявила бажання користуватися нею, тобто землекористувачем. Строк цього договору нормативно не визначений і тому встановлюється за домовленістю сторін. Для земельних ділянок державної та комунальної власності строк дії договору не може перевищувати 50 років. Виходячи з призначення земельніх ділянок зазначений договір зазвичай укладається на довгостроковий період. Якщо ж такий договір укладено без визначення строку його дії, то кожна із сторін може відмовитися від нього, попередивши про це іншу сторону не менше як за один рік. Власниками і землекористувачами можуть бути як юридичні, так і фізичні особи. Юридичні особи є учасниками цих відносин, як правило, у випадках, коли вони здійснюють підприємницьку діяльність у сфері сільськогосподарського виробництва у формі фермерського господарства. Спадкоємці померлої особи, яка мала право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб, здобувають це право у порядку спадкування, крім випадку, коли спадкодавець користувався земельною ділянкою, що перебуває в державній або комунальній власності. Власник земельної ділянки має право вимагати від землекористувача її цільового використання та одержувати плату за користування нею. При цьому власник земельної ділянки зобов’язаний не перешкоджати землекористувачеві у здійсненні його прав. Землекористувач, у свою чергу, має право здобувати корисні якості земельної ділянки, зокрема, обробляти її, збирати врожай, використовувати загальнопоширені корисні копалини, а також водоймища, які розташовані в межах земельної ділянки тощо. Землекористувач має певні обов’язки, наприклад, здійснювати заходи

щодо збереження родючості земель та забезпечення екологічної безпеки. У випадку відчуження права на користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб, її власнику надається переважне перед іншими особами право на його придбання за оголошеною ціною та на інших рівних умовах. Право користування земельною ділянкою державної або комунальної власності для сільськогосподарських потреб не може бути відчужено землекористувачем іншим особам, а також внесено до статутного фонду господарського товариства або передано у заставу. Підставами припинення права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб, зокрема, є: рішення суду; поєднання в одній особі власника земельної ділянки і землекористувача; сплив строку, на який було надано право користування; викуп земельної ділянки у зв'язку із суспільною необхідністю (ст. 407 – 412 ЦК України).

Закон – нормативно-правовий акт, що приймається в особливому порядку парламентом або безпосередньо народом на загальнонаціональному референдумі, який регулює найбільш важливі суспільні відносини та має вищу юридичну силу в державі. Основні ознаки закону: є різновидом нормативно-правового акта; приймається вищим представницьким органом держави (парламентом) або безпосередньо народом на загальнонаціональному референдумі; містить нові норми права, яких раніше в національній правовій системі не було; має на меті регулювання найбільш важливих суспільних відносин; має вищу юридичну силу в системі національних нормативно-правових актів; приймається з дотриманням досить складної законодавчої процедури, яка називається законодавчим процесом; може бути змінений або скасований парламентом шляхом прийняття нового закону; може бути визнаний неконституційним Конституціонним Судом України, внаслідок чого втрачає чинність.

Закон є основною формою регулювання суспільних відносин в Україні. Саме закон забезпечує модернізацію і прогрес вітчизняного права. Конституція України у статті 92 вказує, які питання визначаються виключно законами, а не підзаконними актами. Наприклад, виключно законами України визначаються: права і свободи людини

та громадянина, їх гарантії; основні обов'язки громадянина; громадянство; правосуб'єктність громадян; статус іноземців та осіб без громадянства; порядок застосування мов; правовий режим власності; правовий режим державного кордону.

Закони можна класифікувати, виходячи з різних критеріїв. За юридичною силою виокремлюють такі види законів як Конституція України, конституційні закони, звичайні закони. Конституція є Основним Законом України і має найвищу юридичну силу. Конституційними законами є такі законодавчі акти, які вносять зміни до Конституції України і приймаються за ускладненою законодавчою процедурою двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України. Звичайні закони не можуть змінювати Конституцію України і приймаються простою більшістю від конституційного складу парламенту. За значенням закони поділяються на основні та допоміжні. Основні закони здійснюють правове регулювання суспільних відносин і складають переважну більшість законодавчих актів України. Допоміжні закони не регулюють суспільних відносин і відіграють як би технічну роль. До таких законодавчих актів відносять, зокрема, закони, за допомогою яких вводяться в дію, тобто ратифікуються, міжнародні договори України. За характером підготовчої роботи і роллю виокремлюють кодифікаційні та звичайні закони. Кодифікаційні закони є результатом кодифікації і містять або основоположні правові норми, або основні норми права певної галузі права чи законодавства. Відповідними прикладами є Конституція України, КК України, Основи законодавства України про охорону здоров'я. Звичайними законами вважаються тематичні закони з окремих питань, приміром, Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації». За суб’єктом прийняття закони поділяються на прийняті парламентом і затверджені народом на загальнонаціональному референдумі. За терміном дії закони бувають постійними та тимчасовими. Різновидом тимчасових законів є так звані надзвичайні закони.

Не слід ототожнювати поняття «закон» і «законодавчий акт». Усі закони є законодавчими актами, але не усі законодавчі акти є закона-

ми. Поняття «законодавчий акт» є ширшим за обсягом, ніж категорія «закон». Законодавчим актом є не лише закон, прийнятий Верховною Радою України як єдиним органом законодавчої влади, а й акт так званого делегованого законодавства. Приміром, на початку 90-х років минулого століття Верховна Рада України тимчасово наділила Кабінет Міністрів України (орган виконавчої влади) правом видавати декрети, що мали силу законів. Декрети були законодавчими актами, проте вони не могли вважатися законами у суворому розумінні цього слова. Не треба також ототожнювати поняття «закон» і «акт законодавства». Так, до актів цивільного законодавства України відносяться не лише закони, а й підзаконні нормативно-правові акти, насамперед укази Президента України та постанови Кабінету Міністрів України.

Законодавча влада – провідна гілка державної влади, яка має виключні повноваження ухвалювати закони, тобто нормативно-правові акти, що мають найвищу юридичну силу в державі. Законодавча влада забезпечує повноваженнями себе, виконавчу та судову гілки влади. Єдиним органом законодавчої влади в Україні є Верховна Рада України (парламент). Верховна Рада України є загальнонаціональним органом державної влади, оскільки наділена правом діяти від імені Українського народу – громадян України усіх національностей. Парламент України – це орган загальної компетенції, бо він бере участь у реалізації всіх функцій держави. Верховна Рада України є пріоритетним органом у системі органів державної влади України, першим серед рівних. Конституційно-правовий статус вітчизняного парламента зумовлений парламентсько-президентською формою правління в Україні. Основною функцією законодавчої влади є регулювання за допомогою законів найважливіших суспільних відносин. Також парламент виконує інші функції, зокрема, представницьку, оскільки найбільш повно відбиває політичні настрої та очікування в суспільстві. Ще одна, установча, функція парламенту полягає в тому, що він, зокрема, призначає на посади керівників вищих органів державної влади. Контрольна функція законодавчої влади полягає в тому, що через інститут омбудсмена парламент здійснює контроль за дотриманням в державі прав людини і громадянина. Особливо значу-

щою є діяльність парламента щодо затвердження державного бюджету і контролю за його виконанням, тобто фінансова (бюджетна) функція законодавчої влади.

Замах на кримінальне правопорушення – стадія скоєння кримінального правопорушення; вчинення особою з прямим умислом діяння (дії або бездіяльності), безпосередньо спрямованого на вчинення кримінального правопорушення, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК, якщо при цьому кримінальне правопорушення не було доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі. За суб'єктивним критерієм, тобто за уявленням винного про ступінь виконання суспільно небезпечного діяння законодавець виокремлює два різновиди замаху. Замах на вчинення кримінального правопорушення є закінченим, якщо особа виконала усі дії, які вважала необхідними для доведення кримінального правопорушення до кінця, але кримінальне правопорушення не було закінчено з причин, які не залежали від її волі. Замах на вчинення кримінального правопорушення є незакінченим, якщо особа з причин, що не залежали від її волі, не вчинила усіх дій, які вважала необхідними для доведення кримінального правопорушення до кінця (ст. 15 КК України).

Земельний сервітут – право власника земельної ділянки або землекористувача на обмежене платне або безоплатне, постійне чи строкове користування чужою суміжною земельною ділянкою з метою усунення недоліків власної ділянки. Видами земельного сервітуту, зокрема, є: право проходу та проїзду на велосипеді; право проїзду на транспортному засобі по наявному шляху; право прогону худоби по наявному шляху; право прокладання та експлуатації ліній електропередачі, зв'язку, трубопроводів, інших лінійних комунікацій; право прокладати на свою земельну ділянку водопровід із чужої природної водойми або через чужу земельну ділянку. Перелік видів земельного сервітуту не є вичерпним, бо законодавець не може передбачити всі види сервітуту, які виникатимуть у майбутньому. Встановлення сервітуту не веде до позбавлення власника земельної ділянки, щодо якої встановлено сервітут, права володіння, користування та розпорядження нею. Земельний сервітут належить власникові (володільцеві)

сусідньої земельної ділянки і встановлюється щодо земельної ділянки, інших природних ресурсів для задоволення потреб, які не можуть бути задоволені іншим способом. Земельний сервітут підлягає державній реєстрації порядку, встановленому для державної реєстрації прав на нерухоме майно (ст. 98 ЗК України, ст. 401 – 406 ЦК України).

Зловживання правом – неправомірне суспільно шкідливе діяння особи, яка наділена певним правом, що спрямоване на задоволення її інтересу, але суперечить призначенню такого права. Ознаки зловживання правом: можливе лише під час здійснення особою суб'єктивного права; суб'єктивне право реалізується всупереч його призначенню; особа переслідує свій неправомірний інтерес, одержує необгрунтовані переваги і перешкоджає здійсненню прав інших суб'єктів; заподіюється шкода іншим суб'єктам або створюється реальна загроза її заподіяння; тягне за собою настання юридичних наслідків, спрямованих на припинення зловживання правом. Найбільш шкідливі вияви зловживання правом прямо забороняються законом. Їх учинення визнається правопорушенням і тягне за собою юридичну, в тому числі кримінальну, відповідальність. Наприклад, закон забороняє зловживання владою та службовим становищем, зловживання монопольним становищем на ринку, деякі види зловживання батьківськими правами. Менш шкідливі вияви зловживання правом також можуть заборонятися законом, але тягнуть за собою не юридичну відповідальність, а інші негативні юридичні наслідки. Приміром, йдеться про визнання шлюбу або правочину недійсним. Водночас деякі вияви зловживання правом є ззовні легальними діяннями, прямо не забороненими законом. Проте такі діяння спрямовані на задоволення неправомірного інтересу. Типовими прикладами таких діянь є зловживання процесуальними правами з метою затягування судового процесу. Приміром, особа подає численні необґрунтовані клопотання, які суд, реагуючи на таке зловживання правом, залишає без розгляду. Такі діяння формально не є правопорушеннями і не тягнуть за собою юридичну відповідальність, проте визнаються неправомірними за своєю сутністю.

Інкорпорація законодавства – вид систематизації законодавства у вигляді впорядкування нормативно-правових актів без зміни змісту за шляхом зведення їх в єдині друковані видання (збірники, зібрання тощо) за тематичним, хронологічним або іншим принципами. Інкорпорація не приводить до створення нових нормативно-правових актів або появи нових норм права. Втручання в тексти нормативно-правових актів у процесі інкорпорації можливе лише на рівні редакційної, тобто технічної правки. Така обробка нормативно-правового акта полягає, зокрема, в тому, що з нього вилучаються застарілі положення або, навпаки, в цей документ включаються зміни і доповнення.

Виокремлюють різні види інкорпорації законодавства. Так, за суб'єктом здійснення розрізняють офіційну та неофіційну інкорпорацію. Офіційна інкорпорація здійснюється шляхом підготовки та публікації збірників і зібрань нормативно-правових актів органами, які видали ці акти, або спеціально уповноваженими на зазначену діяльність суб'єктами. В Україні таким уповноваженим суб'єктом є Міністерство юстиції України. Збірники та зібрання законодавства, які є результатом офіційної інкорпорації, містять примітку «Офіційне видання» або «Офіційний текст», гриф відповідного органу державної влади і використовуються як офіційні джерела правової інформації. Неофіційна інкорпорація здійснюється з ініціативи видавництв, наукових установ, навчальних закладів, приватних осіб. За характером відбору нормативного матеріалу виокремлюють, зокрема, такі види інкорпорації як тематична та хронологічна. Тематична інкорпорація предбачає впорядкування нормативно-правових актів за галузями права, інститутами права або сферами державної діяльності – «праця і кадри», «фінанси і кредит», «промисловість», «сільське господарство», «культура» тощо. Хронологічна інкорпорація припу-скає включення нормативно-правових актів у збірники та зібрання за часом набрання ними чинності. За обсягом нормативного матеріалу виокремлюють повну і часткову інкорпорацію. При повній інкорпорації у відповідні збірники або зібрання включаються всі нормативно-правові акти певного суб'єкта. При частковій інкорпорації такі видання скла-

даються з нормативно-правових актів суб'єкта, присвячених лише певній сфері правового регулювання – «адвокатура», «нотаріат», «банківська діяльність» тощо.

Найпоширенішими результатами інкорпорації в Україні є збірники та зібрання законодавства. Збірники об'єднують нормативно-правові акти за тематичною ознакою. Тексти актів у них наводяться із змінами на момент закінчення процесу підготовки збірників до друку. На першій сторінці або у вихідних даних таких видань міститься інформація про те, станом на яку дату наводяться тексти документів. Допускається включення в такі збірники не повних текстів нормативно-правових актів, а лише необхідних витягів із них, а також офіційних роз'яснень органів державної влади з питань застосування цих актів, відповідних рішень Конституційного Суду України, узагальнень судової практики, зроблених Верховним Судом. Зібрання законодавства – це видання, в яких нормативно-правові акти впорядковані за хронологічною ознакою. Такі видання зазвичай мають офіційний характер. Приміром, відома практика видання друкованих зібрань законів із роз'ємними частинами, що надає можливість оновлювати тексти законів шляхом заміни застарілих частин на нові. Видавці таких зібрань беруть на себе зобов'язання своєчасно постачати нові випуски передплатникам для самостійної актуалізації текстів законодавчих актів.

Інститут права – складова системи права України, відносно виокремлена та впорядкована сукупність правових норм, які регулюють групу однорідних суспільних відносин. Приклади: інститут конституційних прав людини і громадянина в конституційном праві; інститут відшкодування шкоди в цивільному праві; інститут покарання в кримінальному праві; інститут адміністративної відповідальності неповнолітніх в адміністративному праві. Головною функцією інституту права є забезпечення самостійного та цілісного правового регулювання певного виду суспільних відносин. Ознаками інституту права є те, що він: є складовою системи права держави; регулює групу однорідних суспільних відносин; є відносно виокремленою та впорядкованою сукупністю правових норм. У складі великих за обсягом інсти-

тутів права науковці вирізняють особливі підрозділи – так звані субінститути права. Вони є невеликою сукупністю норм права, відносно виокремлених у межах того чи іншого інституту права. Наприклад, у складі інституту громадських об'єднань, який виокремлюють у конституційному праві України, є субінститут молодіжних та дитячих громадських організацій.

Інтерпретаційний акт – правовий акт уповноваженого суб'єкта, який містить роз'яснення норм права чи індивідуальних правових приписів, що є головною метою його прийняття. Інтерпретаційні акти, які ще називають актами тлумачення, розкривають зміст положень, що містяться в інших правововых актах. Вони діють в єдності з правовими актами, що стали предметом тлумачення, і мають допоміжний характер. Інтерпретаційні акти не встановлюють нових правил поведінки, не скасовують чинні правові акти і не вносять до них змін. Інтерпретаційні акти як офіційні документи мають обов'язковий або переконливий характер, що зумовлено наявністю у суб'єкта їх прий няття державно-владних повноважень чи визнаної державою юрисдикції. Сфера дії інтерпретаційних актів збігається зі сферою дії актів, положення яких вони роз'яснюють. За ступенем обов'язковості виокремлюють обов'язкові та рекомендаційні інтерпретаційні акти. За предметом тлумачення виділяють інтерпретаційні акти, що містять тлумачення норм права, та інтерпретаційні акти, предметом тлумачення яких виступають індивідуальні правові приписи; за колом осіб і конкретних ситуацій, на які поширюється дія інтерпретаційних актів, розрізняють акти абстрактного та акти казуального тлумачення. За обсягом і характером нормотворчих повноважень суб'єкта тлумачення виокремлюють акти автентичного тлумачення і акти делегованого тлумачення.

Казус («випадок») – у загальній теорії права казус визначають як об'єктивно неправомірне діяння, вчинене випадково, безневинно, яке виключає юридичну відповідальність особи. У кримінальному праві казус характеризують так: вид психічного ставлення особи до суспільно небезпечних наслідків свого діяння; казус має місце тоді, коли наслідки, що настали, перебувають у причиновому зв'язку з дією або

бездіяльністю особи, яка не тільки не передбачала можливості їх настання, а й не могла їх передбачити; казус виключає кримінальну відповідальність.

Кодекс – єдиний, зведений, внутрішньо узгоджений нормативно-правовий акт, який регулює певну сферу суспільних відносин. Кодекс є особливим різновидом закону і має такі основні ознаки: об'єднує певну групу норм права, предметом регулювання яких є сфера однорідних суспільних відносин; його положення мають широку сферу застосування в межах галузі чи підгалузі права; містить загальні принципи, на підставі яких регулюються суспільні відносини; є систематизованим нормативно-правовим актом, логічно узгодженим об'єднанням норм права. Як правило, кодекс складається з двох частин – загальної та особливої. Загальна частина включає фундаментальні вихідні нормативні положення. Йдеться, зокрема, про завдання кодексу, принципи правового регулювання, визначення понять, нормативні узагальнення. Особлива частина закріплює юридичні права та обов'язки учасників суспільних відносин, визначає вид та міру можливої та належної поведінки, негативні правові наслідки порушення прав і невиконання обов'язків. На сьогодні в Україні діють більше 20 кодексів. За видами норм права кодекси поділяються на матеріальні і процесуальні. За об'єктом кодифікації виокремлюють спеціальні, галузеві та міжгалузеві кодекси. За ступенем охоплення суспільних відносин виділяють повні і так звані неповні кодекси.

Кодифікація законодавства – вид систематизації законодавства, що передбачає його внутрішню змістову переробку і виражається в підготовці та прийнятті нового нормативно-правового акта, до якого входять як нові норми права, так і ті, що діяли раніше та зберегли актуальність. Ознаки кодифікації: завжди є офіційною і здійснюється в межах нормотворчої діяльності уповноважених державою суб'єктів; її результатом є видання нового (кодифікованого) нормативно-правового акта; у процесі кодифікації з'являються нові елементи національної правової системи – норми права та інститути права; з набранням чинності кодифікованим нормативно-правовим актом попередні акти, що регулювали аналогічні суспільні відносини, втрачають

чинність – повністю або в частині, що суперечить цьому новому акту. На відміну від результатів інших видів систематизації законодавства, приміром, інкорпорації, кодифікований нормативно-правовий акт не тільки впорядковує законодавство, а й якісно вдосконалює його. Поява такого акта є свідченням високого рівня розвитку юридичної науки та законодавчої техніки і водночас потужним поштовхом до подальших наукових досліджень, розроблення та видання інших нормативно-правових актів з метою виконання його норм. Підготовка до видання нового кодифікованого нормативно-правового акта займає роки і навіть десятиліття.

Головними видами кодифікованого нормативно-правового акта є Основи законодавства і кодекс. Основи законодавства зазвичай видаються у федеративних державах і мають на меті уніфікацію майбутніх однотипних законодавчих актів суб'єктів федерації. В Україні, яка є унітарною державою, специфічною метою Основ законодавства є закріплення найбільш загальних, принципових положень, які у подальшому мають стати стрижневими для нових законів. На цей час у нашій державі діють Основи законодавства України про охорону здоров'я та Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Ці нормативно-правові акти мають силу закону, містять норми прямої дії і є фундаментом для створення відповідних профільних законів та підзаконних актів. У той же час кодекс є юридично і логічно цілісним законом, який забезпечує системне регулювання відповідної галузі або підгалузі права. Наразі в нашій державі є чинними є понад 20 кодексів, зокрема, Кримінальний кодекс України, Цивільний кодекс України, Сімейний кодекс України, Кодекс законів про працю України, Кодекс адміністративного судочинства України, Земельний кодекс України, Виборчий кодекс України, Господарський кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Бюджетний кодекс України, Кодекс цивільного захисту України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Лісовий кодекс України, Водний кодекс України, Кодекс торговельного мореплавства України, Цивільний процесуальний кодекс України, Кримінально-виконавчий кодекс України, Кодекс України про

надра, Повітряний кодекс України, Господарський процесуальний кодекс України, Митний кодекс України. Кодекси є важливим чинником стабільності системи законодавства. Вони діють протягом багатьох років. Норми інших законів і підзаконних нормативно-правових актів не повинні суперечити кодексам.

Основними видами кодифікації є галузева і спеціальна. Галузева кодифікація здійснюється в межах певної галузі законодавства. Її результатом є, приміром, Цивільний кодекс України та Кримінальний кодекс України. Спеціальна кодифікація здійснюється на рівні певної підгалузі законодавства. У результаті такої кодифікації видані, зокрема, Бюджетний кодекс України та Податковий кодекс України.

За глибиною перероблення норм права виокремлюють два основні методи кодифікації: кодифікація-компіляція та кодифікація-реформа. Кодифікація-компіляція не передбачає істотної переробки законодавства. Цей метод використовують у випадку, коли єдиною метою кодифікації є спрощення та уніфікація законодавства. У результаті кодифікації-компіляції було створено, приміром, Господарський кодекс України. Кодифікація-реформа передбачає суттєву переробку великої кількості норм права. Результатом такого виду кодифікації є, зокрема, Цивільний кодекс України та Кримінальний процесуальний кодекс України.

Кодифікації є важливим показником прогресу людства, взірцем правничої думки. Почесне місце в скарбниці світової правової культури посідають, зокрема, Кодекс вавілонського царя Хаммурапі, давньоримські Закони XII таблиць та Звід законів Юстиніана, Руська правда, Кодекс Наполеона, Німецьке цивільне уложення, Звід законів Російської імперії.

Колізії в законодавстві – розбіжності, в тому числі суперечності між нормами права, які регулюють ті ж самі суспільні відносини. У законодавстві України найбільш поширеними є три види колізій: темпоральні, ієрархічні за змістові. Темпоральна (часова) колізія виникає внаслідок прийняття в різний час з того самого питання двох або більше різних норм права. Для подолання такої колізії слід застосовувати правило, згідно з яким наступний закон з того самого питання

скасовує дію попереднього закону. Тож у даному випадку застосуванню підлягає норма права, яка була прийнята пізніше. Наприклад, у 2004 – 2007 роках мала місце суперечність між Законом України «Про господарські товариства» та ЦК України. У першому з цих актів законодавець встановив, що до моменту реє-страції товариства з обмеженою відповідальністю кожен з його учасників зобов'язаний внести не менше ніж 30 відсотків суми свого вкладу. Водночас ЦК України у цьому ж випадку вимагав сплатити не менше 50 відсотків вкладу. На практиці застосуванню підлягала норма ЦК України, яка була прийнята пізніше. Ієрархічна (субординаційна) колізія виникає внаслідок неоднакового регулювання одних і тих же суспільних відносин нормами права, що містяться в правових актах різної юридичної сили. Для подолання такої колізії слід керуватися правилом: застосовується норма права, що міститься в акті, який має більшу юридичну силу. Приміром, у випадку суперечності між нормами Конституції України і іншого правового акта слід застосовувати положення Конституції України, яка має найвищу юридичну силу. Змістова колізія пов'язана з поділом норм права на загальні та спеціальні. Загальна норма формулює правило, яке поширюється на той чи інший рід суспільних відносин у цілому, а спеціальна норма діє лише в межах певного виду відносин цього роду і встановлює особливості правового регулювання порівняно із загальною нормою. При колізії загальної і спеціальної норм права слід керуватися правилом: спеціальна норма має перевагу перед загальною нормою. Інакше кажучи, спеціальний закон скасовує в певній ситуації дію загального закону. Наприклад, стаття 1187 ЦК України передбачає можливість відшкодування шкоди, заподіяної джерелом підвищеної небезпеки, зокрема, автомобілем, навіть за відсутності вини його володільця (спеціальна норма права). Водночас стаття 1166 ЦК України зазначає, що заподіяну шкоду мусить відшкодовувати особа, яка є винною в її спричиненні (загальна норма права).

Вище йшлося про правила, які дозволяють долати темпоральну та ієрархічну колізії. Проте «подолати» таку колізію не означає її «позбавитися». Тож усунути раз і назавжди темпоральну або ієрархічну

колізію можна лише шляхом здійснення уповноваженими суб’єктами доцільної, науково обґрунтованої нормотворчої діяльності.

Командитне товариство – господарське товариство, в якому один або декілька учасників здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть за його зобов'язаннями додаткову солідарну відповідальність усім своїм майном, на яке за законом може бути звернено стягнення (повні учасники), а інші учасники присутні в діяльності товариства лише своїми вкладами (вкладники) (ст. 80 ГК України).

Конституційне подання – подане до Конституційного Суду України письмове клопотання щодо: 1) визнання правового акта (його окремих положень) неконституційним; 2) офіційного тлумачення Конституції України (ст. 51 ЗУ «Проконституційний Суд України»).

Конституційне правопорушення – вид правопорушення, яке полягає в: порушенні суб’єктами конституційних правовідносин положень Конституції України та інших законів України; невиконанні чи неналежному виконанні органами державної влади та місцевого самоврядування, їхніми посадовими особами своїх конституційних обов’язків; зловживанні органами державної влади, місцевого самоврядування, їхніми посадовими особами своїми конституційними правами; виході органів державної влади, місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб за межі своїх конституційних повноважень. До складу конституційного правопорушення належать: об’єкт правопорушення, об’єктивна сторона правопорушення, суб’єктивна сторона правопорушення, суб’єкт правопорушення. Склад конституційного правопорушення є підставою конституційно-правової відповідально сті.

Конституційно-правова відповідальність – вид юридичної відповідальності; полягає в настанні передбачених Конституцією України та іншими законами України негативних наслідків для суб’єктів конституційно-правових відносин у разі: порушення ними конституційних приписів, невиконання покладених на них конституційних обов’язків, зловживання ними своїми конституційними правами. Суб'єктами, чия діяльність або бездіяльність може мати наслід-

ком притягнення до конституційно-правової відповідальності, зокрема, є: держава, Президент України, народний депутат України, орган державної влади або місцевого самоврядування, його посадові особи, політична партія, громадське об'єднання, виборча комісія, громадянин України, особа без громадянства, іноземець. Об'єктами конституційно-правової відповідальності є матеріальні та нематеріальні блага, посягання на які може мати наслідком притягнення до неї. Йдеться, зокрема, про: конституційний лад України, окремі засади конституційного ладу, суверенітет Українського народу, державний суверенітет, основи правового статусу людини і громадянина, компетенцію органів державної влади та місцевого самоврядуваня, виконання органами державної влади та місцевого самоврядування своїх функцій, інститути демократії, політичну владу, державну територію. Санкціями конституційно-правової відповідальності є різноманітні негативні наслідки для її суб'єктів. Йдеться, зокрема, про: визнання неконституційним закону або іншого нормативно-правового акту; дострокове припинення повноважень органу державної влади та місцевого самоврядування, його посадових осіб; скасування незаконних нормативно-правових актів; обов'язок держави відшкодувати заподіяну нею шкоду; офіційне визнання незадовільною роботи державного органу чи посадової особи; примусовий розпуск політичної партії або громадської організації; обмеження чи позбавлення спеціального статусу; усунення Президента України з поста у порядку імпічменту; визнання виборів недійсними; відставку Кабінету Міністрів України; процесуальні санкції, передбачені Законом України «Про Регламент Верховної Ради України». Значення конституційно-правової відповідальності полягає насамперед у захисті Конституції України, забезпеченні конституційних прав і свобод людини та громадянина, стабільності конституційного ладу.

Конституціоналізм – поняття, яке вживається в юридичній науці, а також в суспільних науках у цілому. Насамперед конституціоналізм розуміють як політико-правову ідеологію, історично пов'язану з феноменом конституції – основного закону держави. Водночас конституціоналізм асоціюють з певними методами управ-

ління державними справами, з регулюванням суспільних відносин. Таке тлумачення конституціоналізму має історичну традицію і пов'язане з практикою обмеженої монархії. З XVIII ст. на європейському континенті конституціоналізм стали трактувати як державне правління, обмежене конституцією, тобто актом найвищої юридичної сили. В основу такого розуміння були покладені концепції народного суверенітету і поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки.

«Конституція Пилипа Орлика» – умовна назва визначної пам'ятки в історії розвитку українського та європейського конституціоналізму початку XVIII ст. За формою цей документ є проектом конституційного договору між гетьманом Пилипом Орликом, з однієї сторони, та верхівкою козацьтва і Військом Запорізьким – з іншої. За змістом зазначений документ є першим вітчизняним конституційним проектом нової для того часу організації державної влади з елементами демократії через виборність посадових осіб, системи стримувань і противаг між гілками державної влади. Повна назва цього документа: «Пакти та конституції законів та вольностей Війська Запорізького між ясновельможним гетьманом Пилипом Орликом та між старшиною, полковниками, а також названим Військом Запорізьким». Документ було ухвалено емігрантською козацькою радою у м. Бендери 5 квітня 1710 р. при обранні гетьманом Пилипа Орлика, який є основним його автором. Вважається, що безпосереднім поштовхом до створення документа стали результати розгляду спеціальною комісією спору щодо спадщини померлого гетьмана Івана Мазепи, які виявили недосконалість системи права та державної практики в Гетьманщині.

У «Конституції Пилипа Орлика» вживаються такі назви козацької держави: «Україна», «Мала Русь» та «Військо Запорізьке». Документ складається з преамбули (вступу) та 16 статей. Відповідно до нього в державі діє Генеральна рада, яка за функціями нагадує парламент і, на думку правників, як би уособлює законодавчу гілку влади. До її складу входили, зокрема, генеральна і полкова старшина, а також представники від Запорізької Січі. Генеральна рада повинна була збиратися тричі на рік – у січні (на Різдво Христове), квітні (на Ве-

ликдень) та в жовтні (на Покрову). Вона мала ухвалювати подібні законам найважливіші правові акти, заслуховувати звіти гетьмана, розглядати питання про недовіру йому, затверджувати за пропозицією гетьмана генеральну старшину. Питання на розгляд Генеральної ради виносив гетьман. Між «сесіями» цього органу життям у державі повинен був керувати гетьман спільно з Радою генеральної старшини, які разом були, на думку правників, прообразом виконавчої гілки влади. Відповідно до «Конституції Пилипа Орлика» генеральна старшина мала стати більш незалежною від гетьмана завдяки її виборності. Гетьман позбавлявся права розпоряджатися державним майном (скарбницею і землями), карати злочинців, вести самостійну зовнішню політику. Так само він не міг проводити власної кадрової політики та створювати особисто йому підпорядковану адміністрацію. На термін виконання служби йому мали надаватися державні маєтності з чітко визначеними прибутками. Отже, його влада суттєво звужувалася. Місцева адміністрація була представлена цивільними полковниками й полковою старшиною, сотниками та сотенною старшиною. Полковник обирався всім полком і затверджувався гетьманом. Введення посад цивільних полковників, часте вживання замість слова «полк» слова «повіт» вказують на намір авторів «Конституції Пилипа Орлика» створити поряд з військовим цивільний територіальний устрій та відокремити військові посади від цивільних. Положення про те, що полкових старшин обирають не лише козаки, а й селяни та міщани було важливим кроком до впровадження загального виборчого права для чоловіків. «Конституція Пилипа Орлика» також приділяє увагу судоустрою, відокремлює Генеральний суд від гетьманскої влади і, таким чином, утворює, на думку правників, окрему судову гілку влади. Встановлювалася територіальна недоторканність Запорізької Січі, закріплювався її автономний статус в межах Гетьманщини. Українська православна церква мала вийти з підпорядкування Московському патріарху і надалі знаходитися під патронатом Константинопольського патріарха. Заборонялося поширення у козацькій державі інших релігійних конфесій.

«Конституція Пилипа Орлика» так і не була ніколи втілена на

практиці. Її не можна вважати конституцією в сучасному розумінні цього поняття як діючого верховного нормативно-правового акта в державі та основи національної системи права. Проте цей документ має неабияке історичне значення, бо насамперед свідчить про здатність українців до самостійного державного будівництва на основі поєднання надбань європейської суспільно-політичної думки та вітчизняних демократичних і правових традицій. Він посідає гідне місце в історії ще й тому, що відбиває нове для початку XVIII ст. бачення відносин між органами держави, якого не знали тогочасні законодавчі акти світових держав.

Конституція УНР – основної закон Української Народної Республіки. Затверджена в останній день існування Української Центральної Ради 29 квітня 1918 р. у формі Статуту про державний устрій, права і вольності УНР. Складається з 8 розділів і 83 статей. Конституція проголошувала, що вся влада в УНР «походить від народу». Верховним органом влади мали стати Всенародні Збори (ділі – Збори), обрані рівним, прямим, таємним і пропорційним голосуванням на три роки з розрахунку один депутат від 100 тис. громадян. Особа депутата проголошувалася недоторканною. Результати виборів мав перевіряти Генеральний суд. Свої висновки з цього питання він передавав Зборам. Останнім надавалося право визнання мандатів недійсними, скасування результатів виборів, визначення місця та часу проведення нових виборів. Передбачалася можливість дострокового розпуску Зборів за письмовою вимогою трьох мільйонів виборців, дійсність підписів яких встановлювалася судами. Постанову про нові вибори приймали Збори. Проведення їх у тримісячний термін покладалося на виконавчу владу. Збори обирали Голову та його товаришів у кількості, встановленої Зборами. Один з них ставав заступником Голови. Сесії Зборів передбачалося проводити не рідше як двічі на рік, а перерва між ними не повинна була перевищувати трьох місяців. За вимогою 1/5 депутатів мали скликатися у місячний термін позачергові сесії. Збори вважалися повноважними в разі присутності понад 1/2 депутатів, а питання вирішеними – за підтримки їх простою більшістю голосів від кількості присутніх. Внесення змін до Консти-

туції вимагало кваліфікованої більшості у 3/5 голосів присутніх. Будь-яка зміна до Конституції набувала чинності після схвалення її новим складом Зборів простою більшістю голосів. Питання зміни території держави, проголошення війни та віддання під слідство і до суду міністрів мало вирішуватися 2/3 голосів присутніх.

Право законодавчої ініціативи і внесення законопроектів Конституція надавала: Президії Зборів; окремим фракціям, группам депутатів кількістю не менше 30 осіб; Раді Народних Міністрів; органам самоврядування, що об'єднували не менш 100 тисяч виборців, і таким же за кількістю групам громадян, підписи яких підтверджувалися судами. Законопроекти повинні були обговорюватися відповідною комісією, а потім – доводитися до відома уряду і розглядатися Зборами після доповіді згаданої комісії. Якщо законопроекти відхилялися, то вони могли бути внесені лише на наступній сесії Зборів. Прийняті закони і постанови мали друкуватися у вигляді витягів з протоколів засідань Зборів за підписом Голови та одного із секретарів Зборів і набувати чинності після доведення їх до місцевих установ. Заборонялося встановлення без ухвали Зборів податків, позик, обмежень державного майна, правил обов'язкової або міліцейської служби, опублікування від імені УНР політичних і економічних трактатів. Також заборонялося без відповідного рішення Зборів встановлення одиниць мір та ваг, а також введення монет України. Найвищим органом виконавчої влади в УНР Конституція проголошувала Раду Народних Міністрів (Уряд), що мала вести справи, які стосувалися всієї України, координувати та контролювати діяльність місцевих установ, не втручаючись при цьому в їхню компетенцію. Уряд отримував свої повноваження від Зборів і звітував лише перед ними. Формування Ради Народних Міністрів покладалося на Голову Зборів за погодженям з Радою старшин. Збори могли висловити недовір'я Раді Народних Міністрів у цілому та окремим членам уряду. У такому випадку останні мали скласти свої повноваження, а через добу Збори могли приступити до їх заміщення. Членам уряду надавалося право брати участь у дебатах на сесіях Зборів з дорадчим голосом. Депутати, які входили до складу уряду, зберігали свій представниць-

кий мандат, проте позбавлялися права права вирішального голосу на сесіях Зборів.

Судова влада у межах цивільного, кримінального і адміністративного судочинства повинна була здійснюватись іменем УНР виключно судовими установами, рішення яких не могли змінювати ні законодавчі, ні адміністративні органи влади. Розгляд справ судами мав бути прилюдним і усним.

Конституція УНР, утверджуючи принцип верховенства парламенту, закріплювала парламентську республіку без посади президента. Проте вона не регламентувала відносин власності, питань кордонів, мови, державної символіки тощо. Оскільки ця Конституція була прийнята в останній день існування Центральної Ради, то вона так і не стала діючим основним законом Української держави.

Конституція УСРР (1919 р.) – основний закон Української Соціалістичної Радянської Республіки, затверджений третім Всеукраїнським з'їздом рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів 10 березня 1919 р. В Конституції було визначено УСРР як організацію диктатури працюючих та експлуатованих мас пролетаріату і найбіднішого селянства над їх споконвічними експлуататорами – капіталістами і поміщиками. Диктатура мала забезпечити перехід від буржуазного ладу до соціалізму, після чого вона, а за нею і держава мали зникнути, поступившись місцем вільним формам співжиття. Проголошувалися скасування приватної власності, влада робітничого класу, свобода слова, зібрань і союзів тільки для трудового народу. Збройний захист завоювань соціалістичної революції теж було покладено на трудящих країни. Радянська Україна заявляла про братерську солідарність з усіма радянськими республіками і про свою готовність увійти до складу Єдиної Міжнародної Соціалістичної Радянської Республіки. За Конституцією влада трудящих здійснювалася радами робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. Її центральними органами були Всеукраїнський з'їзд рад, Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет та Рада Народних Комісарів. У їх компетенції були всі питання загальнодержавного значення, зокрема: зміни і доповнення до Конституції; встановлення і зміна кордонів;

зносини з іноземними державами; оголошення війни та укладення миру; вироблення основ організації Збройних Сил; внутрішня політика; цивільне, кримінальне і процесуальне законодавство; народне господарство; грошова система. Всеукраїнські з'їзди рад мали скликатися не рідше як двічі на рік. До виключної компетенції ВУЦВК було віднесено формування РНК, питання прокордони, зовнішні зносини, Збройні Сили, визначення напрямів розвитку народного господарства та ін. РНК мала складатися з голови та народних комісарів – завідувачів особливими відділами ВУЦВК – і діяти за повноваженнями, наданими їй ВУЦВК. На місцях органами радянської влади вважалися з'їзди губернських, повітових та волосних рад, міські, сільські ради та створені ними виконкоми. Право обирати і бути обраними до рад мали незалежно від віросповідання, національності і статі громадяни УСРР, яким виповнилося 18 років – робітники, селяни, домогосподарки, солдати, матроси, непрацездатні. Позбавлялися цього права ті, що використовували найману працю, жили на нетрудові доходи, приватні торговці, комерційні посередники, ченці й служителі церкви, колишні поліцейські й жандарми, засуджені, душевнохворі. Окремим розділом Конституція включала пристосований до УСРР текст Декларації прав і обов'язків трудящого та експлуатованого народу 1918 р. Вона закріплювала принципи народовладдя трудящих, скасовувала приватну власність і експлуатацію людини людиною, запроваджувала робітничий контроль, націоналізацію промисловості, транспорту, банків, трудову повинність, федеративний устрій радянської держави, на принципах вільного самовизначення націй. Конституція визначила герб і прапор УСРР. Згодом до Конституції УСРР 1919 р. було внесено значні зміни, особливо після утворення СРСР, а 15 травня 1929 р. її замінила нова Конституція УСРР.

Конституція УСРР (1929 р.) – основний закон Української Соціалістичної Радянської Республіки, затверджений XI Всеукраїнським з'їздом рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів 15 травня 1929 р. Складалася з 82 статей. Конституція визначала мету диктатури пролетаріату – «остаточно подолати буржуазію, знищити експлуатацію людини людиною та здійснити комунізм, коли

не буде ні поділу на класи, ні державної влади». Українська республіка проголошувалася соціалістичною державою робітників і селян, де влада належить радам робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Заявлялося про її солідарність з іншими радянськими республіками і добровільність її входження до СРСР. Говорилося, що УСРР входить до складу СРСР як суверенна держава і зберігає за собою право вільного виходу із нього. Конституція відносила землю, надра, ліси, води, фабрики, заводи, банки, залізничний, водний, повітряний транспорт і засоби зв'язку до соціалістичної державної власності, а зовнішню торгівлю оголошувала державною монополією. Політичні права громадян УСРР, які одночасно вважалися і громадянами СРСР, диференціювалися. Так, трудящі отримували їх без різниці статі, віри, раси, осілості й національності, а експлуататорські класи позбавлялися таких прав. Обирати і бути обраними до рад могли громадяни УСРР віком від 18 років, які добували засоби до життя суспільно корисною працею або вели домашнє господарство, червоноармійці, червонофлотці, непрацездатні й навіть іноземці, котрі перебували на території УСРР і належали до робітничого класу чи селянства. Конституція проголошувала, зокрема, такі права і свободи для трудящих як свобода слова, друку, зібрань, мітингів, демонстрацій, спілок, віросповідань. Говорилося також про право націй на самовизначення, створення національних адміністративно-територіальних одиниць, рівність національних меншин. Мови всіх національностей оголошувалися рівноправними, кожному громадянину забезпечувалася можливість викори-стання рідної мови. Із соціально-економічних прав Конституція гарантувала повну, всебічну та безоплатну освіту, право на розвиток «пролетарськими шляхами української національної культури і культури національних меншостей». Праця визнавалась обов’язком, а військова повинність – почесним обов’язком. Про права на відпочинок, охорону здоров’я, матеріальне забезпечення старих і непрацездатних, інші соціально-економічні права, а також про особисті права на кшталт недоторканності особи, житла, таємниці листування Конституція не згадувала.

Організація радянської влади засновувалася на принципі «Вся

влада радам!». Верховним органом у системі державного управ ління був Всеукраїнський з'їзд рад робятничих, селянських і червоноармійських депутатів. До його виключної компетенції були віднесені питання: внесення змін до Конституції УСРР; затвердження Конституції Молдавскої Автономної Соціалістичної Радянської Республіки і внесення змін до неї; зміни кордонів УСРР; встановлення кордонів Молдавської АСРР; виборів ВУЦВК та пред ставників УСРР до Ради національностей СРСР. До компетенції Всеукраїнського з'їзду рад належали і деякі контрольні функції: заслуховування та затвердження звітів про діяльність уряду, визначення загальних напрямів його роботи. Чергові такі з'їзди мали відбуватися один раз на два роки. Делегати на Всеукраїнські з'їзди обиралися Всемолдавським з'їздом рад, окружними з'їздами рад з розрахунку: 1 делегат на 10 тисяч виборців – від міських і селищних рад, 1 делегат на 50 тис. виборців – від сільських рад. ВУЦВК вважався верховним законодавчим, розпорядчим і виконавчим органом влади УСРР у перервах між Всеукраїнськими з'їздами рад і був відповідальним перед ними. Чергові сесії ВУЦВК мали скликатися не менш як три рази на рік. До повноважень ВУЦВК належали: обрання голови, секретаря і членів Президії ВУЦВК; утворення РНК; загальне керівництво галузями державного, господарського і культурного будівництва; затвердження бюджету УСРР; встановлення плану розвитку народного господарства республіки, державних і місцевих податків та зборів; здійснення зовнішніх та внутрішніх позик УСРР; затвердження законодавчих актів Президії ВУЦВК, проектів кодексів, усіх законодавчих актів, що визначали загальні норми політичного, економічного та культурного життя УСРР або вносили докорінні зміни в практику державних органів республіки; скасування та зміна постанов Президії ВУЦВК, РНК, Всемолдавського і окружних з'їздів рад, окружних виконавчих комітетів. Конституція закріпила статус Президії ВУЦВК як вищого законодавчого, виконавчого і розпорядчого органу влади УСРР між сесіями ВУЦВК. Президії ВУЦВК, зокрема, надавалося право законодавчої ініціативи у вищих органах СРСР, а також припинення в обумовлених законом випадках чинності актів союзних народних комісаріатів

та інших центральних установ СРСР. РНК УСРР залишалася виконавчим та розпорядчим органом ВУЦВК, здійснювала загальне державне управління, мала право видавати законодавчі акти й постанови у межах, визначених ВУЦВК. До складу РНК УСРР, окрім голови, його заступникв і народних комісарів, входили уповноважені загальносоюзних наркоматів та інші особи, визначені ВУЦВК. Відповідальність РНК перед Всеукраїнським з'їздом рад доповнювалася відповідальністю перед ВУЦВК та його Президією. Поряд з народними комісаріатами внутрішніх справ, юстиції, земельних справ, фінансів, торгівлі, праці, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення та Робітничо-селянською інспекцією у складі РНК діяли Українська рада народного господарства та Центральне статистичне управління УСРР. Останні разом з наркоматами торгівлі, фінансів, праці та Робітничо-селянською інспекцією одночасно підпорядковувалися відповідним союзним наркоматам і органам. На місцях за Конституцією влада належала радам робітничо-селянських і червоноармійських депутатів, районним і окружним з'їздам рад та обраним ними виконавчим комітетам.

Конституція визначила державні герб і прапор, а також столицю республіки – м. Харків. Конституція УСРР 1929 р. втратила чинність 30 січня 1937 р. у зв'язку із затвердженням нового основного закону УРСР.

Корпоративні норми – правила, що розробляються політичними партіями, громадськими організаціями, профспілками, підприємствами та іншими об'єднаннями з метою реалізації інтересів своїх членів. Корпоративні норми визначають правовий статус згаданих організацій, установлюють їхню мету і завдання, умови членства, порядок формування і компетенцію керівних органів, гарантії додержання таких правил, специфіку санкцій та засади взаємодії зазначених організацій з державою. Механізм дії та ознаки корпоративних норм мають значну подібність до правових норм: вони теж є правилами поведінки; закріплені у відповідних документах; мають нормативний характер; приймаються за відповідною процедурою; забезпечуються за допомогою організаційних заходів і санкцій. Розмежування корпорати-

вних норм і норм права проводиться за кількома критеріями. За суб'єктом, якому вони адресовані: корпоративні норми поширюються тільки на членів цієї організації, тоді як правові норми є загаль нообов'язковими. За вольовою спрямованістю: корпоративні норми відбивають волю членів організації, а правові норми відображають волю держави і суспільства. За способом встановлення: корпоративні норми створюються на з'їздах, зборах, конференціях, а правові норми приймаються уповноваженими суб'єктами правотворчості. За формою зовнішнього вираження: корпоративні норми закріплюються у статутах, програмах, положеннях, рішеннях організацій, тоді як правові норми набувають формального вираження в нормативних актах та інших джерелах права. За специфікою санкцій: додержання корпоративних норм гарантується організаційними санкціями внутрішнього характеру (наприклад, виключення з організації), тоді як правові норми забезпечуються юридичними санкціями. Корпоративні норми і норми права взаємодіють. Як правило, у корпоративних документах установлюється загальне зобов'язання додержуватися правових норм. Від додержання корпоративних норм іноді залежить належна реалізація норм права. Наприклад, при звільненні працівника з ініціативи роботодавця в певних випадках потрібна згода профспілкового органу. Корпоративні норми слід відрізняти від деяких правових норм, які містяться у локальних нормативних актах підприємств. Норми таких актів підлягають попередньому або наступному схваленню з боку держави. У разі їх порушення вони підлягають захисту за допомогою заходів державного впливу.

Крадіжка – кримінальне правопорушення (кримінальний проступок або злочин) проти власності (ст. 185 КК України). Склад цього кримінального правопорушення включає в себе наступні елементи і ознаки. Об'єктом кримінального правопорушення є відносини власності. Предметом кримінального правопорушення є чуже майно. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується: діянням у вигляді таємного викрадення чужого майна; наслідком – майновою шкодою потерпілому; причиновим зв'язком між діянням і наслідком; таємним способом викрадення майна. Зазначене

кримінальне правопорушення вважається закінченим з моменту, коли винна особа може розпоряджатися чужим майном як власним. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення включає в себе вину у формі прямого умислу, корисливі мотив і мету. Суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна деліктоздатна особа, якій до його вчинення виповнилося 14 років і яка під час скоєння кримінального правопорушення усвідомлювала свої дії та керувала ними (ч. 1 ст. 19, ч. 2 ст. 22 КК України). Крадіжка може бути не лише кримінальним, а й адміністративним правопорушенням. В останньому випадку вартість викраденого чужого майна на момент вчинення правопорушення не повинна перевищувати 0,2 неоподатковуваного мінімуму доходів громадян (248,1 гривні у 2022 р.). Неоподатковуваним мінімумом доходів громадян у даному випадку є так звана податкова соціальна пільга, яка у 2022 р. дорівнює сумі 1240,5 гривні (п. 5 підрозділу 1 розділу XX ПК України).

Крайня необхідність – обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння; заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності. Перевищенням меж крайньої необхідності є умисне заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо така шкода є більш значною, ніж відвернена шкода (ст. 39 КК України).

Кримінальна відповідальність – вид юридичної відповідальності, вимушене зазнавання особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, державного осуду, а також передбачених КК обмежень особистого, майнового або іншого характеру, що визначаються обвинувальним вироком суду і покладаються на винного спеціальними органами держави. Кримінальна відповідальність виникає з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду і закінчується, за загальним правилом, моментом припинення відбування покарання. Кримінальна відповідальність може бути реалізована в трьох формах.

Первою з них є засудження винного, виражене в обвинувальному вироку суду, не пов'язане з призначенням йому кримінального покарання. Приміром, неповнолітній, який вчинив кримінальний проступок або нетяжкий злочин, може бути звільнений судом від покарання, якщо буде визнано, що внаслідок щирого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки він на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання. У цьому разі суд застосовує до неповнолітнього примусові заходи виховного характеру (ст. 105 КК України). Другою формою реалізації кримінальної відповідальності є засудження особи, поєднане з призначенням їй конкретної міри покарання, від реального відбування якого вона звільняється. Йдеться про звільнення від від відбування покарання з випробуванням. Третьою, найтиповішою формою реалізації кримінальної відповідальності є відбування особою призначеного судом покарання. Останні дві форми реалізації кримінальної відповідальності породжують судимість як правовий наслідок засудження особи до певної міри покарання. Підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення (ст. 2 КК України). До обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, зокрема, належать: необхідна оборона; уявна оборона; затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення; крайня необхідність; фізичний або психічний примус; виконання наказу або розпорядження; діяння, пов'язане з ризиком; виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально-протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації. Кримінальна відповідальність також виключається: у разі недосягнення особою віку кримінальної відповідальності (неделіктоздатності); у випадку визнання особи неосудною; за наявності добровільної відмови при незакінченому кримінальному правопорушенні; за наявності так званого казусу («випадку»). За загальним правилом до кримінальної відповідальності притягаються фізичні особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося 16 років (ч. 1 ст. 22 КК України). За вчинення певних кримінальних правопорушень кримінальна відповідальність настає з 14 років (ч. 2 ст. 22 КК

України). У деяких випадках до кримінальної відповідальності притягаються особи лише з 18 років (наприклад, ст. 304, 335 КК України).

Кримінальне правопорушення – передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення (ст. 11 КК України). Ознаки кримінального правопорушення: суспільна небезпечність, винність, кримінальна протиправність і кримінальна караність. Класифікації кримінального правопорушення здійснюються за різноманітними критеріями. Так, залежно від ступеня тяжкості діяння кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки і злочини (ст. 12 КК України). За формою вини кримінальні правопорушення поділяють на умисні і необережні (ст. 24, 25 КК України). Залежно від ступеня завершеності кримінально-протиправної діяльності кримінальні правопорушення поділяються на закінчені і незакінчені (в останньому випадку йдеться про готування до кримінального правопорушення або замах на нього) (ст. 13 КК України). За родовим об'єктом виокремлюють кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи, кримінальні правопорушення проти власності, кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності тощо. Склад кримінального правопорушення, який є єдиною підставою кримінальної відповідальності, включає в себе такі елементи: об'єкт кримінального правопорушення (суспільні відносини), об'єктивну сторону кримінального правопорушення (насамперед суспільно небезпечне діяння), суб'єктивну сторону кримінального правопорушення (перш за все вину у формі умислу або необережності), суб'єкт кримінального правопорушення (фізичну осудну деліктоздатну особу). Склади багатьох кримінальних правопорушень включають в себе таку додаткову ознаку як предмет кримінального правопорушення. Приміром, предметом такого кримінального правопорушення як розбій є чуже майно.

Кримінальний проступок – різновид кримінального правопорушення; передбачене КК суспільно небезпечне винне протиправне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення, за яке в санкції статті (частини статті) Особливої час-

тини КК встановлено основний вид покарання у вигляді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі. За кримінальні проступки можуть бути передбачені, крім штрафу, такі види основних покарань як: позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; громадські роботи; виправні роботи; службові обмеження для військовослужбовців; арешт; обмеження волі; тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців. Ці покарання відбивають менш високий ступінь суспільної небезпечності і тяжкості кримінального проступку у порівнянні зі злочином. Кримінальних правопорушень, які є кримінальними проступками, в КК значно менше, ніж злочинів. Кримінальні проступки складають приблизно 1/3 загальної кількості всіх кримінальних правопорушень. Вчинення кримінальних проступків породжує для винних осіб несприятливі кримінально-правові наслідки, проте у порівнянні зі злочинами такі наслідки є менш суворими. Слід взяти до уваги, що кримінальному проступку і злочину притаманні всі основні ознаки, властиві кримінальному правопорушенню.

Матеріальна відповідальність працівника – вид юридичної відповідальності, обов'язок працівника відшкодувати в установленому законом розмірі та порядку пряму дійсну шкоду майну роботодавця, яку він завдав протиправним винним порушенням своїх трудових обов'язків. Підставою настання матеріальної відповідальності є трудове майнове правопорушення. Умовами настання матеріальної відповідальності працівника є: пряма дійсна шкода; протиправна поведінка (дія чи бездіяльність) працівника; вина працівника; причиновий зв'язок між поведінкою працівника і шкодою. Залежно від розміру відшкодування матеріальна відповідальність працівника поділяється на обмежену (яка не перевищує розмір середнього місячного заробітку працівника), повну і підвищену. За формою організації праці виокремлюються індивідуальна та колективна (бригадна) матеріальна відповідальність. Неповнолітні працівники є суб'єктами матеріальної відповідальності на загальних, тобто однакових з повнолітніми працівниками, підставах. На відміну від цивільного права, в трудовому

праві немає поняття субсидіарної відповідальності батьків, оскільки у неповнолітнього працівника завжди є джерело для відшкодування заподіяної ним шкоди – заробітна плата. Не допускається укладання з неповнолітніми працівниками договорів про повну матеріальну відповідальність (ст. 135-1 КЗпП України). При цьому не виключається притягнення неповнолітнього працівника до повної матеріальної відповідальності, якщо він, приміром, у нетверезому стані заподіяв шкоду майну підприємства (ст. 134 КЗпП України). Це випливає з положення закону про те, що неповнолітні в трудових правовідносинах прирівнюються в правах і обов'язках до повнолітніх працівників (ст. 187 КЗпП України). Порядок відшкодування заподіяної працівником шкоди має три різновиди: добровільний; за розпорядженням роботодавця; судовий. Добровільне відшкодування здійснюється шляхом внесення грошей в касу підприємства або відшкодування збитків в натурі. Покриття працівниками шкоди в розмірі, що не перевищує середнього місячного заробітку, провадиться за розпорядженням роботодавця. Таке розпорядження має бути зроблено не пізніше двох тижнів з дня виявлення заподіяної працівником шкоди і звернено до виконання не раніше семи днів з дня повідомлення про це працівникові (ст. 136 КЗпП України). У судовому порядку шкода відшкодовується, зокрема, у разі, якщо її розмір перевищує середню місячну заробітну плату працівника. У цьому випадку роботодавець може звернутися з позовом до суду протягом одного року з дня виявлення ним шкоди (ст. 233 КЗпП України). При притягненні працівника до матеріальної відповідальності діє презумпція його невинуватості. Тож обов'язок доводити вину працівника покладається на роботодавця.

Міжгалузева аналогія (субсидіарне застосування норм права) – окремий випадок аналогії закону, передбачає застосування до конкретних відносин нормативного припису, який регулює подібні за суттєвими ознаками відносини в суміжних галузях законодавства. У деяких випадках законодавець може прямо дозволяти або забороняти міжгалузеву аналогію. Наприклад, у статті 9 ЦК України зазначається, що «положення цього Кодексу застосовуються до врегулювання відносин, які виникають у сферах використання природних ресурсів

та охорони довкілля, а також до трудових та сімейних відносин, якщо вони не врегульовані іншими актами законодавства». Водночас стаття 1 ЦК України за загальним правилом забороняє застосування цивільного законодавства до «майнових відносин, заснованих на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони другій стороні, а також до податкових, бюджетних відносин».

Міжнародне право – правова система, що регулює: а) публічні відносини між державами, між міжнародними організаціями, між державами та міжнародними організаціями (міжнародне публічне право); б) приватні відносини між громадянами різних країн та їх об'єднаннями, інакше кажучи, цивільно-правові відносини з іноземним елементом (міжнародне приватне право). Міжнародне публічне право і міжнародне приватне право як складові міжнародного права взаємопов'язані та разом регулюють міжнародні відносини. Вважається, що міжнародне приватне право не повинно суперечити міжнародному публічному праву. Міжнародне публічне право поділяється галузі, зокрема: міжнародне гуманітарне право, міжнародне право прав людини, міжнародне дипломатичне та консульське право, міжнародне економічне право, міжнародне космічне право, міжнародне морське право, міжнародне екологічне право, міжнародне повітряне право, право міжнародних організацій, право Європейського Союзу. Норми міжнародного права не входять до національного (внутрішньодержавного) права и, навпаки, міжнародне право не включає в себе норм права тієї або іншої держави. Водночас міжнародне право та національне право не існують ізольовано одне від одного. Національні правові системи справляють вплив на нормотворення у міжнародному праві, а міжнародне право є важливим чинником формування національного законодательства, зокрема, шляхом імплементації (включення) в нього норм міжнародного права. У багатьох державах, у тому числі в Україні, ратифіковані (схвалені) парламентом міжнародні договори визнаються частиною національного законодавства, а у разі розбіжності між положеннями внутрішньодержавного права і міжнародного договору діють норми міжнародного договору. Йдеться про так званий пріоритет норм міжнародного права перед внутрі-

шнім законодавством. Особливе значення у цьому аспекті має Конституція України, стаття 9 якої зазначає: ухвалення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України. Істотна особливість міжнародного права полягає у характері нормотворення. Встановлення взаємних прав і обов'язків суверенних суб'єктів тут здійснюється шляхом добровільного волевиявлення при укладенні міжнародних договорів. Ще однією важливою особливістю міжнародного права є те, що виконання його вимог не забезпечується будь-яким спеціальним наддержавним органом. У разі необхідності держави самі забезпечують підтримання міжнародного правопорядку, в тому числі шляхом індивідуального або колективного примусу, межі якого визначені у міжнародному праві. Прогресивний розвиток міжнародного права пов'язано з його постійним оновленням шляхом кодифікації, яка здійснюється у формі укладення міжнародних договорів. Важливе місце у цьому кодифікаційному процесі належить Організації Об'єднаних Націй, в системі якої з 1947 року діє Комісія з міжнародного права. Поняття «міжнародне право» має ще два значення, крім схарактеризованого вище, а саме: юридична наука і навчальна дисципліна для студентів – майбутніх юристів та дипломатичних працівників.

Місцеве самоврядування – гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України (ст. 2 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні»).

Надзвичайний стан – особливий правовий режим, який може тимчасово вводитися в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи

зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно до ЗУ «Про правовий режим надзвичайного стану» повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень (ст. 1 ЗУ «Про правовий режим надзвичайного стану»).

Народний суверенітет – право та спроможність народу бути єдиним джерелом влади, що зумовлює його повноваження створювати державу, установлювати і змінювати її конституційний лад, обирати органи державної влади, контролювати їхню діяльність, самостійно вирішувати найбільш важливі питання свого життя. У статті 21 Загальної декларації прав людини зазначається, що воля народу є основою державної влади, ця воля має виявлятися у періодичних нефальсифікованих виборах. Згідно зі статтею 5 Конституції України носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює її безпосередньо, а також через органи державної влади та місцевого самоврядування. Це означає, що будь-яке використання та здійснення публічної влади потребує легітимації, тобто визнання та підтвердження законності, з боку народу. Державна влада має бути пов’язана волею народу і відповідальна перед ним. Легітимація державної влади відбувається насамперед шляхом виборів, які є сполучною ланкою між народом і державою. Саме народові належить виключне право визначати і змінювати конституційний лад. Неможливість зміни чи скасування найбільш важливих положень Конституції України гарантує врахування законодавцем волі народу, забезпечує обмеження держави правом через її обов'язок додержуватися Основного Закону України як акта реалізації народного суверенітету. Народ також не може бути обмежений у праві висловлювати свою

волю на референдумі, а тим більш позбавлений цього права. Народний суверенітет є основою державного суверенітету, а державний суверенітет виступає механізмом реалізації народного суверенітету.

Національна меншина – група громадян України, які не є українцями за національністю і виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою. При встановленні належності до національної меншини головним в сучасних умовах є усвідомлення людиною себе як такої особи, яка належить до певної національної меншини. Тобто особа має право сама, без будь-якого зовнішнього тиску і документального оформлення, визначати свою належність до тієї чи іншої національної меншини. Законодавство України визнає за громадянами, які належать до національних меншин, такі права: вільно обирати та відновлювати національність; на національне прізвище, ім'я та по батькові; на збереження життєвого середовища у місцях їх історичного й сучасного розселення; на створення національних громадських об'єднань; на користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства; на розвиток національних культурних традицій; на використання національної символіки; на відзначення національних свят; на сповідування своєї релігії; на задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації; на створення національних культурних і навчальних закладів; обиратися або призначатися на рівних засадах на будь-які посади; вільно встановлювати і підтримувати зв'язки з особами своєї національності та їх об'єднаннями за межами України; на будь-яку іншу діяльність, що не суперечить законодавству (ст. 3 ЗУ «Про національні меншини в Україні»).

Національна поліція України – центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави; протидії злочинності; допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або

внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги (ст. 1, 2 ЗУ «Про Національну поліцію»).

Національний суверенітет – право та спроможність нації само стійно визначати основні питання власного життя та розвитку. У даному випадку ключовим є поняття «нація», при тлумаченні якого застосовуються три підходи. Першим з них, типовим для міжнародній практиці, є визначення нації як держави. Приміром, назви Організації Об'єднаних Націй та її попередниці Лігі Націй припускають, що основними суб'єктами ухвалення рішень у міжнародній сфері є нації, представлені своїми державами. При такому розумінні «національний суверенітет» ототожнюється з «державним суверенітетом».

Другий підхід до визначення нації припускає її розуміння як етносу, тобто групи людей, що є нащадками певних історичних та культурних спільнот і мають бажання зберегти свою самобутність. Прикладом такого підходу до розуміння поняття «нація» є положення Конституції України, яке гарантує вільний розвиток, використання і захист мов національних меншин. Міжнародне право визнає право кожної нації на самовизначення, яке в певних випадках включає також право утворювати власну державу. Реалізація цієї концепції після Другої світової війни призвела до розпаду колоніальної системи і здобуття державної незалежності більшістю колоній. У сучасному світі такий підхід зазнав істотних змін. Це пов'язано з тим, що майже всі сучасні держави є багатонаціональними в етнічному розумінні. Тож визнання за кожною нацією права на утворення власної держави загрожує політичною нестабільністю і хаосом. Тому сучасне розуміння національного суверенітету охоплює насамперед право нації на національну – територіальну або культурну – автономію та збереження власної самобутності. Кожна нація має право розвивати рідну мову, зберігати свої звичаї, традиції, сповідувати власну релігію. Це особливо важливо, коли певна нація є етнічною меншістю у державі. Якщо ж держава не додержується принципу рівноправності націй, то та чи інша нація має право претендувати на створення самостійної держави. За зазначеного підходу «національний суверенітет» є основою «народного суверенітету», який припускає узгодження права ти-

тульної нації на розвиток своєї культури з принципом забезпечення прав національних меншин, які проживають на території цієї ж держави.

Третій підхід до визначення нації припускає її розуміння як політичної спільноти. Головним чинником, що об'єднує людей у таку спільноту, є громадянство, яке нівелює наявні в конкретному суспільстві історичні, соціальні та культурні розбіжності. Розуміння нації як політичної спільноти можна зустріти в Конституції України, в преамбулі якої зазначається, що Український народ це громадяни України усіх національностей. Саме у цьому значенні народ визначається в Основному Законі України як носій суверенітету і єдине джерело влади (ст. 5). У такому ж сенсі в Конституції України використовуються словосполучення «національне багатство» і «національні інтереси» (ст. 14, 18). За такого підходу поняття «національний суверенітет» і «народний суверенітет» є тотожними.

Недійсність шлюбу – форма відмови держави від визнання укладеного шлюбу як юридично значущого акту, виражена в рішенні суду, винесеному в порядку цивільного судочинства у зв'язку з порушенням встановлених законом умов укладення шлюбу. СК України містить вичерпний перелік обставин, які слугують підставами для визнання шлюбу недійсним. Їх аналіз дозволяє дійти висновку, що недійсним визнається шлюб, зареєстрований в державному органі реєстрації актів цивільного стану за відсутності хоча б однієї з позитивних умов його укладення, або, навпаки, за наявності хоча б однієї з негативних умов укладення шлюбу. Тож до підстав визнання шлюбу недійсним належать: порушення умов укладення шлюбу, передбачених статтями 22, 24 – 26 СК України; наявність при укладенні шлюбу обставин, що перешкоджають його реєстрації; реєстрація фіктивного шлюбу. Залежно від того, які вимоги закону були порушені при укладенні шлюбу, недійсні шлюби поділяються на три різновиди: абсолютно недійсні (ст. 39 СК України); такі, які суд зобов'язаний визнати недійсними (ст. 40 СК України); такі, які суд може визнати недійсними (ст. 41 СК України). Правові наслідки недійсності шлюбу поділяються на загальні та особливі (ст. 45, 46 СК). Недійсний шлюб не слід

ототожнювати з припиненим шлюбом. Припинений шлюб припиняється на майбутнє, а при недійсному шлюбі вважається, що його не було і в минулому.

Необхідна оборона – обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння; дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони. Перевищенням меж необхідної оборони визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди (вбивства чи тяжкого тілесного ушкодження), яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту. Кожна особа має право на необхідну оборону незалежно від можливості уникнути суспільно небезпечного посягання або звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади. Не є перевищенням меж необхідної оборони і не має наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає (ст. 36 КК України).

Неосудність – стан особи під час вчинення передбаченого КК України суспільно небезпечного діяння, коли вона не може усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. Така особа не підлягає кримінальній відповідальності. За рішенням суду до неї можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру (ст. 19 КК України).

Норма права – таке, що виходить від держави і закріплюється у джерелах права загальнообов’язкове, формально визначене правило поведінки, яке визначає стандарт належної чи дозволеної поведінки,

має на меті регулювання, охорону та захист суспільних відносин, дотримання якого забезпечується різноманітними, включаючи примус, заходами державного впливу.

Норми права є різновидом соціальних норм, тому їм притаманні всі загальні ознаки соціальних норм: вони є правилами поведінки, що регулюють відносини між людьми та їх об'єднаннями; призначенням норм є впорядкування суспільних відносин як необхідна умова колективного існування людей; норми мають загальний характер, який полягає в тому, що вони адресуються багатьом, не зазначеним поіменно особам; норми призначені для багаторазового застосування; норми є правилами належної чи дозволеної поведінки в певних життєвих ситуаціях; норми забезпечені засобами захисту від їх порушень, якими, зокрема, є примус, осуд, переконання і контроль; норми є правилами поведінки, які зумовлені рівнем розвитку суспільства, тому сприймаються людьми як виправдані і справедливі.

Водночас норми права мають особливі ознаки, які відрізняють їх від інших соціальних норм: норми права є вихідними, первинними елементами права; норми права спрямовані на регулювання лише тих суспільних відносин, які держава вважає особливо важливими для забезпечення нормальних умов життєдіяльності суспільства; норми права фіксують суб'єктивні права та юридичні обов'язки учасників суспільних відносин, визначають і гарантують справедливу міру свободи; норми права в більшості випадків закріплюють стандарт правомірної поведінки особи і встановлюють несприятливі наслідки за відхід від нього; виконання вимог норм права гарантується силою державного впливу, в тому числі застосуванням примусу; норми права закріплюються у джерелах права, зокрема, нормативно-правових актах, правових звичаях, судових прецедентах та нормативних договорах, які роблять загальнодоступними стандарти правомірної поведінки і наслідки відхилення від них. З урахуванням традицій національної правової системи норми права в Україні закріплюються головним чином у нормативно-правових актах, тобто в законодавстві.

Норми права можна класифікувати за різними критеріями. Так, за характером впливу на суспільні відносини норми права поділяються

на типові та спеціалізовані (нетипові). Типові норми права є власне правилами поведінки, вони беруть безпосередню участь в регулюванні суспільних відносин, закріплюють стандарт правомірної поведінки або встановлюють наслідки відхилення від нього (приміром, норма СК України, яка зобов'язує батьків утримувати своїх дітей до досягнення ними повноліття). Спеціалізовані норми права безпосередньо суспільні відносини не регулюють, їх призначення полягає у сприянні реалізації типових норм права (наприклад, норма КК України, яка визначає поняття кримінального проступку). За функціональною спрямованістю норми права поділяють на регулятивні і охоронні. Регулятивні норми права наділяють учасників суспільних відносин правами і покладають на них обов'язки (приміром, норма СК України, яка зобов'язує дружину і чоловіка матеріально підтримувати одне одного). Охоронні норми права встановлюють склади правопорушень (наприклад, у КК України є склад такого кримінального правопорушення як грабіж і міститься санкція за його вчинення). За способами правового регулювання норми права поділяють на зобов'язальні, заборонні та уповноважувальні. Так, зобов'язальною є норма СК України, відповідно до якої дружина та чоловік повинні спільно дбати про матеріальне забезпечення сім'ї. Прикладом заборонної норми є припис СК України, який забороняє комерційну діяльність щодо усиновлення дітей. Уповноважувальні норми права, які наділяють суб'єктів правами, проте не зобов'язують ними користуватися, можна проілюструвати правилом СК України, відповідно до якого наречені при реєстрації шлюбу можуть обрати прізвище одного з них як спільне або надалі іменуватися дошлюбними прізвищами. За методом правового регулювання норми права поділяють на імперативні та диспозитивні. Імперативні норми права містять суворі приписи, наприклад, заборона в правилах дорожнього руху керувати транспортним засобом у стані сп'яніння. Диспозитивні норми права діють лише тоді, коли учасники певних відносин не врегулювали їх за домовленістю на власний розсуд (приміром, норма ЦК України, відповідно до якої право власності у набувача виникає з моменту передання майна, якщо інше не встановлено договором). За ступенем визначеності варіанта пове-

дінки норми права поділяють на абсолютно визначені і відносно визначені. У першому випадку особа, яка застосовує таку норму, не може керуватися своїм особистим розсудом (наприклад, норма ЦПК України про те, що суддя зобов'язаний призначити експертизу в разі заявлення клопотання про це обома сторонами спору). Відносно визначені норми права, які ще називають дискреційними, навпаки, допускають особистий розсуд особи, яка їх застосовує (приміром, норма ЦПК України, відповідно до якої суддя може призначити експертизу за наявності клопотання лише однієї сторони в спорі, проте він не зобов'язаний так діяти). Залежно від обсягу суспільних відносин, на які поширюється дія норми права, розрізняють загальні та спеціальні норми права. Загальні норми права поширюються на всі відносини певного роду в цілому. Приміром, норма ЦК України, відповідно до якої особа, що завдала шкоди, зобов'язана її відшкодувати лише за наявності своєї вини. Спеціальні норми права є винятком із загальних норм і встановлюють особливості в регулюванні певних суспільних відносин. Наприклад, одна з норм ЦК України передбачає можливість відшкодування шкоди володільцем джерела підвищеної небезпеки навіть за відсутності його вини. За належністю до таких підсистем права як матеріальне і процесуальне право норми права поділяють на матеріальні та процесуальні. Норми матеріального права встановлюють певну модель поведінки шляхом визначення насамперед прав та обов'язків учасників правовідносин, підстав і меж юридичної відповідальності. Норми матеріального права містяться, зокрема, в Конституції України, ЦК України, КК України, СК України, КЗпП України, КУпАП, ГК України, ПК України та ЗК України. В свою чергу, норми процесуального права встановлюють різноманітні юридичні процедури з метою ефективної реалізації норм матеріального права. Норми процесуального права містяться, зокрема, в ЦПК України, КПК України, КУпАП, КАС України. За часом дії норми права поділяються на постійні та тимчасові. Постійними, якими є переважна більшість правових норм, вважаються норми права з невизначеним строком дії – вони є чинними до їх скасування або зміни. Тимчасовими ж є норми права, встановлені на певний строк. Йдеться, приміром,

про норми Закону України «Про Державний бюджет України на … рік», які діють з 1 січня по 31 грудня відповідного календарного року.

Нормативно-правовий акт – офіційний письмовий документ, прийнятий уповноваженими суб'єктами нормотворчості, який встановлює, змінює чи скасовує норми права. Нормативно-правовий акт характеризується такими ознаками: приймається уповноваженим суб'єктом нормотворчості в межах його компетенції; є чітко структурованим, поділеним, зокрема, на глави, розділи, статті, частини, пункти; має письмову форму та оприлюднюється в офіційних виданнях; розробляється і приймається з додержанням нормотворчої процедури; може бути змінений відповідно до потреб соціальної практики; входить до складу системи законодавства; приймається для правового регулювання у певній сфері суспільних відносин; є обов'язковим до виконання і забезпечується санкціями в разі його порушення; має певну юридичну силу і входить до ієрархічної системи нормативно-правових актів. Серед нормативно-правових актів нашої держави найвищу юридичну силу має Конституція України, яка є Основним Законом України. Більш низький щабель в ієрархії нормативно-правових актів посідають закони. Ще меншу юридичну силу мають підзаконні нормативно-правові акти, зокрема, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, накази міністерств та інших центральних органів виконавчої влади. Нормативно-правові акти домінують в системі джерел права в країнах романо-германської правової сім'ї. В Україні нормативно-правовий акт належить до первинних і обов'язкових джерел права.

Нормативно-правовий договір – двостороння або багатостороння угода, яка встановлює, змінює чи скасовує норми права. Нормативно-правовий договір слід відрізняти від договорів індивідуально-правового характеру, зокрема, шлюбного, господарського, трудового, цивільно-правового. На відміну від індивідуально-правового договору нормативно-правовий договір містить загальні правила поведінки і не має персоніфікованого характеру. Нормативно-правовий договір має такі основні ознаки: встановлює, змінює або скасовує норми права; є результатом узгодженої волі сторін; має певну юридичну

силу, яка залежить від правового статусу суб'єктів, які його укладають; набуває чинності за встановленою процедурою (ратифікація, колективні переговори, затвердження, узгодження тощо); його виконання гарантується державою. За сферою дії виокремлюють міжнародні та внутрішньодержавні нормативно-правові договори. Прикладом міжнародного договору є Конвенція про права дитини. До внутрішньодержавних нормативно-правових договорів відносять, зокрема, колективні договори і угоди в сфері трудового права. В Україні нормативно-правові договори відносять до обов'язкових і первинних джерел права.

Об'єктивно неправомірне діяння – безневинне неправомірне суспільно шкідливе діяння (дія або бездіяльність) фізичної чи юридичної особи, яке лише у виняткових випадках тягне за собою юридичну відповідальність. На відміну від правопорушення, в об'єктивно неправомірному діянні відсутня важлива суб'єктивна ознака, а саме вина. Таке діяння є лише зовнішньо подібним правопорушенню. Прикладами об'єктивно неправомірного діяння є юридичний казус («випадок»), дії неосудної або малолітньої особи, діяння в умовах форс-мажорних обставин. Об'єктивно неправомірне діяння слід відрізняти не тільки від правопорушення, а й від правомірного діяння особи, яка заподіює шкоду, зокрема, в стані необхідної оборони. Ознаки об'єктивно неправомірного діяння: є видом неправомірної поведінки та суперечить нормам права; порушує права та законні інтереси інших осіб; заподіює шкоду суспільним благам, зокрема, власності, здоров'ю чи особистим немайновим благам; з суб'єктивної сторони характеризується відсутністю вини; викликає різноманітні юридичні наслідки. Схарактеризуємо ці наслідки. По-перше, об'єктивно неправомірне діяння може, про що говорилося вище, іноді породжувати юридичну відповідальність особи, яка його вчинила. Таке трапляється у виняткових випадках, прямо передбачених законом. Йдеться, зокрема, про заподіяння шкоди джерелом підвищеної небезпеки або органами державної влади. Притягнення до юридичної відповідальності у таких випадках має на меті не покарання особи за об'єктивно неправомірне діяння, а відновлення порушених цим діянням прав інших

осіб. По-друге, об'єктивно неправомірне діяння може тягнути юридичну відповідальність інших осіб. Приміром, при заподіянні шкоди малолітньою особою до цивільно-правової відповідальності притягується не вона, а її батьки, усиновителі або опікуни. По-третє, об'єктивно неправомірне діяння може призвести до застосування до особи примусових заходів виховного або медичного характеру, які не є формою реалізації юридичної відповідальності. По-четверте, об'єктивно неправомірне діяння може не тягти за собою ні юридичної відповідальності, ні застосування до особи примусових заходів виховного чи медичного характеру. Йдеться про юридичний казус («випадок»).

Облік законодавства – вид систематизації законодавства, що здійснюється шляхом зібрання та зберігання нормативно-правових актів, підтримання їх в актуальному стані за допомогою спеціальних систем їх накопичення і пошуку. Головним завданням обліку є підтримання нормативно-правових актів у стані, який дозволяє оперативно одержувати актуальну і достовірну правову інформацію. Ретельний облік законодавства є необхідним для забезпечення ефективного застосування норм права органами публічної влади, юридичними та фізичними особами. В сучасних умовах основною формою обліку чинного законодавства є електронна. Значні можливості електронного обліку законодавства пов'язані з розширенням мережі Інтернет і спрощенням доступу до неї. Перевагами електронних баз правових даних є простота і швидкість пошуку та одержання необхідної інформації, оперативність оновлення текстів нормативно-правових актів у разі внесення в них змін. В Україні забезпечується безкоштовний доступ користувачів до баз чинного національного законодавства на офіційних порталах Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, інших органів публічної влади. Тексти нормативно-правових актів, розміщені в комерційних правових базах даних у мережі Інтернет не є офіційними і нерідко містять застарілі положення. Спеціальним офіційним засобом обліку правової інформації в Україні є Єдиний державний реєстр нормативно-правових актів. Він є автоматизованою системою збирання, зберігання та оновлення актів законодавства. До цього Реєстру включаються не лише нормативно-

правові акти, а й міжнародні договори України, рішення та висновки Конституційного Суду України. Ведення зазначеного Реєстру покладено на Міністерство юстиції України. Будь-яка юридична або фізична особа може вільно і безкоштовно користуватися цим Реєстром.

Обов'язкова частка у спадщині – частина спадкового майна, яка переходить до визначених законом спадкоємців незалежно від змісту заповіту (ст. 1241 ЦК України). Таких осіб у цивільному праві називають необхідними спадкоємцями. В їхніх інтересах закон обмежує свободу заповідальних розпоряджень спадкодавця, бо вони, як правило, не здатні себе матеріально забезпечити через стан здоров'я чи недостатній вік. До спадкоємців, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, належать: малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця (у тому числі усиновлені особи), непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки спадкодавця. Вони спадкують, незалежно від змісту заповіту, половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (ст. 1261 – 1265 ЦК України). Таким чином, обов'язкова частка у спадщині має складати 50 % законної частки. Приміром, після смерті громадянина Н. з'ясувалося, що він заповів 600 тисяч гривень племінникові. При цьому у Н. залишилася дружина, яка є особою з інвалідністю. Відповідно до закону згадана жінка має право на обов'язкову частку у спадщині, бо є непрацездатною особою (ч. 3 ст. 75 СК України). Щоб визначити розмір обов'язкової частки згаданої вдови у спадщині громадянина Н., слід спочатку встановити розмір її законної частки. Для цього необхідно уявити, що зазначеного заповіту громадянина Н. не існує. У цьому випадку законна частка його дружини становитиме 600 тисяч гривень, бо в наведеному прикладі інших спадкоємців першої черги за законом у громадянина Н. немає. Проте заповітом на користь племінника громадянин Н. позбавив свою дружину права на свою спадщину. Щоб розрахувати її обов'язкову частку у спадщині громадянина Н. необхідно зазначені 600 тисяч гривень зменшити вдвічі. Тож у заданій ситуації вдова матиме право на спадкування 300 тисяч гривень. Решту 300 тисяч гривень зможе успадкувати племінник громадянина Н. – відповідно до заповіту.

Опіка та піклування над дітьми – форма захисту особистих і майнових прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Опіка встановлюється над малолітньою дитиною, яка не досягла 14 років, а піклування – над неповнолітньою дитиною у віці від 14 до 18 років (ст. 243 СК України).

Орган держави (державний орган) – організаційно і структурно уособлена частина державного механізму і апарату держави, яка в установленому законодавством порядку наділена владними повноваженнями, правовими і матеріально-фінансовими ресурсами для реалізації функцій і завдань держави. Орган держави має такі основні ознаки: наявність владних повноважень (головна ознака); організований колектив людей, об'єднаних метою і родом діяльності, або одна людина; утворюється і діє в установленому державою порядку; уповноважений виконувати завдання і функції держави; має свою компетенцію, тобто чітко визначене коло повноважень; є частиною механізму держави і державного апарату; має внутрішню структуру, яка включає в себе підрозділи – відділи, управління, департаменти тощо. Органи держави Україна можна класифікувати за різними критеріями. Так, за способом формування їх поділяють на первинні і вторинні. Первинні органи держави обираються безпосередньо виборцями, приміром, Верховна Рада України. Вторинні органи, наприклад, Кабінет Міністрів України, створюються первинними органами, які наділяють їх владними повноваженнями. За обсягом владних повноважень органи держави поділяються на вищі і місцеві, до прикладу, Президент України і місцева державна адміністрація. За широтою компетенції виокремлюють органи загальної і спеціальної компетенції, приміром, Кабінет Міністрів України і Міністерство юстиції України. За видами діяльності державні органи поділяють на законодавчі, виконавчі, судові та контрольно-наглядові. Останні не належать до трьох класичних гілок влади, приміром, Президент України або прокуратура. Залежно від кількості осіб, що працюють у органі держави, виокремлюють колективні утворення і одноособові органи, наприклад, Верховна Рада України і Президент Укріни. За способом прийняття рішень державні органи поділяють на колегіальні та єдинона-

чальні, зокрема, Кабінет Міністрів України і відповідно місцева державна адміністрація.

Особа, яка потребує додаткового захисту – особа, яка не є біженцем, але потребує захисту, оскільки змушена була прибути в Україну або залишитися в Україні внаслідок загрози її життю, безпеці чи свободі в країні походження через побоювання застосування щодо неї смертної кари або виконання вироку про смертну кару чи тортур, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання або загальнопоширеного насильства в ситуаціях міжнародного або внутрішнього збройного конфлікту чи систематичного порушення прав людини і не може чи не бажає повернутися до такої країни внаслідок зазначених побоювань (ст. 1 ЗУ «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»).

Особи, які потребують тимчасового захисту – іноземці та особи без громадянства, які масово вимушені шукати захисту в Україні внаслідок зовнішньої агресії, іноземної окупації, громадянської війни, зіткнень на етнічній основі, природних чи техногенних катастроф або інших подій, що порушують громадський порядок у певній частині або на всій території країни походження (ст. 1 ЗУ «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»).

Особисті немайнові права подружжя – важливі права, які доцільно закріплювати за допомогою норм сімейного права. Це право на: материнство та батьківство; повагу до своєї індивідуальності; фізичний та духовний розвиток; зміну прізвища; розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї; свободу та особисту недоторканність (ст. 49 – 54, 56 СК України).

Патронат над дитиною – тимчасовий догляд, виховання та реабілітація дитини в сім'ї патронатного вихователя на період подолання дитиною, її батьками або іншими законними представниками складних життєвих обставин (ст. 252 СК України).

Патронатний вихователь – особа, яка за участю членів сім'ї надає послуги з догляду, виховання та реабілітації дитини у своїй сім'ї (ст. 252 СК України).

Підгалузь права – сукупність однорідних, тісно пов’язаних між собою, інститутів певної галузі права. Наприклад, у фінансовому праві є такі підгалузі права як бюджетне право, податкове право, банківське право та інші. У цивільному праві виокремлюються, зокрема, такі підгалузі права як речове право, зобов’язальне право, спадкове право, право інтелектуальної власності. В адміністративному праві існують такі підгалузі права як управління економікою, управління соціально-культурним будівництвом, управління адміні-стративно-політичною діяльністю. Підгалузі існують в багатьох галузях права, але не в кожній. Галузі права, для яких характерна компактність змісту, не мають у своїй структурі такого компоненту як підгалузі права. Приміром, трудове, кримінальне та кримінальне процесуальне право підгалузей права не мають. Інколи підгалузі права ще називають укрупненими інститутами права.

Підприємництво – самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Принципи підприємницької діяльності: вільний вибір підприємцем видів підприємницької діяльності; самостійне формування підприємцем програми діяльності, самостійний вибір підприємцем постачальників і споживачів продукції, що виробляється, самостійне залучення підприємцем матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, самостійне встановлення підприємцем цін на продукцію та послуги відповідно до закону; вільний найм підприємцем працівників; комерційний розрахунок та власний комерційний ризик; вільне розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом; самостійне здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд (ст. 42, 44 ГК України).

Підзаконний нормативно-правовий акт – письмовий документ, що містить норми права, видається на основі закону і має на меті забезпечити виконання цього закону шляхом деталізації та конкретиза-

ції його положень. Основні ознаки підзаконного нормативно-правового акта: має на меті забезпечити виконання певного закону; має меншу, ніж закон, юридичну силу; не повинен суперечити закону (у випадку наявності такої суперечності, тобто колізії, пріоритет має закон); містить вторинні за значенням норми (правила), що приймаються на основі закону, який, у свою чергу, складається з первинних, більш важливих норм; конкретизує і деталізує норми, які містить закон; приймається за спрощеною у порівнянні із законодавчим процесом процедурою; може прийматися не лише Верховною Радою України (парламентом), як закон, а й іншими органами держави та місцевого самоврядування або їхніми посадовими особами; повинен відповідати не лише закону, а й підзаконним нормативно-правовим актам, які мають більшу юридичну силу (приміром, наказ Міністерства освіти і науки України повинен відповідати не лише Закону України «Про освіту», а також указам Президента України та постановам Кабінету Міністрів України).

Підзаконні нормативно-правові акти мають неоднакову юридичну силу. Вона залежить від становища органу публічної влади або посадової особи, які їх видають, у системі влади – чим більш високим є це становище, тим вагомішим вважається документ, що виходить від них. Отже, за зменшенням юридичної сили підзаконні нормативно-правові акти можна розташувати таким чином: укази Президента України, постанови Верховної Ради України, постанови Кабінету Міністрів України, накази міністерств та відомств, розпорядження голів місцевих державних адміністрацій і нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування. В останньому випадку маються на увазі рішення місцевих рад, а також розпорядження сільських, селищних та міських голів. За способом набрання чинності підзаконні нормативно-правові акти поділяються на самодостатні і такі, які потребують затвердження іншими актами. Наприклад, укази Президента України і постанови Кабінету Міністрів України набирають чинності без якогось додаткового затвердження. Проте існує велика кількість відомчих підзаконних нормативно-правових актів, які потребують додаткової процедури затвердження. Йдеться про документи, назва яких

зазвичай починається зі слів «Положення», «Інструкція», «Правила», «Порядок», «Перелік», «Умови». Ці акти зазвичай затверджуються або указом Президента України, або постановою Кабінету Міністрів України, або наказом відповідного міністерства чи відомства. Наприклад, добре відомі абітурієнтам «Умови прийому на навчання для здобуття вищої освіти в … році» щорічно затверджуються наказом Міністерства освіти і науки України.

Повне товариство – господарське товариство, всі учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном (ст. 80 ГК України).

Поділ державної влади – основний принцип організації і діяльності державного апарату в умовах демократичної правової держави. Поділ влади спрямований на недопущення концентрації державної влади в руках однієї людини, групи осіб або одного органу, унеможливлення свавілля, забезпечення свободи. Інакше кажучи, завдяки поділу влади забезпечується обмеження державної влади, її функціонування в правових межах. Поділ влади передбачає розмежування повноважень між її гілками – законодавчою, виконавчою і судовою, а також створення механізму стримувань і противаг. Ці ідеї одним із перших сформулював видатний французький філософ і правник Шарль Монтеск'є у трактаті «Про дух законів» (1748 р.). Незабаром вони були реалізовані на практиці в Конституції США 1787 р. Відповідно до механізму противаг законодавча влада стримує виконавчу, оскільки остання не може виходити за межі ухвалених парламентом законів. Парламент бере участь у формуванні уряду, здійснює контроль за його діяльністю. У свою чергу, уряд як орган виконавчої влади наділяється правом законодавчої ініціативи. Глава держави може застосовувати вето щодо нових законів і достроково припиняти повноваження парламенту. Законодавчий орган має право подолати вето глави держави, а також усунути останнього з поста в порядку імпічменту. Якщо після подолання парламентом вето глави держави він все одно не підписує закон, то в умовах парламентсько-президентської респу-

бліки цей закон може бути введений у дію за підписом керівника парламенту. Конституційний Суд може стримувати законодавчу і виконавчу гілки влади шляхом визнання їхніх актів неконституційними, що тягне за собою припинення дії зазначених актів. Адміністративні суди можуть визнавати незаконними правові акти посадових осіб або органів влади.

Позбавлення батьківських прав – сімейно-правова санкція, яка застосовується до батьків у разі невиконання або неналежного виконання ними своїх обов'язків щодо дітей. Позбавлення батьківських прав може бути застосоване лише в судовому порядку і з підстав, визначених у законі. Так, мати, батько можуть бути позбавлені батьківських прав, якщо вона, він: 1) не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування; 2) ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини; 3) жорстоко поводяться з дитиною; 4) є хронічними алкоголіками або наркоманами; 5) вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва; 6) засуджені за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини. З підстав, зазначених у пунктах 2, 4, 5 мати, батько можуть бути позбавлені батьківських прав лише у разі досягнення ними повноліття. Мати, батько можуть бути позбавлені батьківських прав щодо усіх своїх дітей або когось із них. Якщо суд при розгляді справи про позбавлення батьківських прав виявить у діях батьків або одного з них ознаки кримінального правопорушення, він письмово повідомляє про це орган досудового розслідування, який в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України, розпочинає досудове розслідування.

Право на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав мають один із батьків, опікун, піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я, навчальний або інший дитячий заклад, в якому вона перебуває, орган опіки та піклування, прокурор, а також сама дитина, яка досягла 14 років.

Позбавлення батьківських прав тягне важливі правові наслідки.

Так, особа, позбавлена батьківських прав: 1) втрачає особисті немайнові права щодо дитини та звільняється від обов'язків щодо її виховання; 2) перестає бути законним представником дитини; 3) втрачає права на пільги та державну допомогу, що надаються сім'ям з дітьми; 4) не може бути усиновлювачем, опікуном та піклувальником; 5) не може одержати в майбутньому тих майнових прав, пов'язаних із батьківством, які вона могла б мати у разі своєї непрацездатності (право на утримання від дитини, право на пенсію та відшкодування шкоди у випадку втрати годувальника, право на спадкування); 6) втрачає інші права, засновані на спорідненості з дитиною. Особа, позбавлена батьківських прав, не звільняється від обов'язку щодо утримання дитини.

Після позбавлення батьківських прав питання подальшого влаштування дитини вирішується судом. Якщо дитина не може бути передана другому з батьків, переважне право перед іншими особами на передання їм дитини мають, за їхньою заявою, баба та дід, повнолітні брати та сестри, інші родичі дитини, мачуха, вітчим. Якщо дитина не може бути передана бабі, дідові, повнолітнім братам та сестрам, іншим родичам, мачусі, вітчиму, вона передається на опікування органу опіки та піклування. Дитина, яка була передана родичам, мачусі, вітчиму, органові опіки та піклування, зберігає право на проживання у житловому приміщенні, в якому вона проживала.

Мати, батько, позбавлені батьківських прав, мають право на звернення до суду із заявою про надання їм права на побачення з дитиною. Суд може дозволити разові, періодичні побачення з дитиною, якщо це не завдасть шкоди її життю, здоров'ю та моральному вихованню, за умови присутності іншої особи.

Мати, батько, позбавлені батьківських прав, мають право на звернення до суду з позовом про поновлення батьківських прав. Поновлення батьківських прав неможливе, якщо дитина була усиновлена і усиновлення не скасоване або не визнане судом недійсним. Поновлення батьківських прав неможливе, якщо на час розгляду справи судом дитина досягла повноліття. Суд перевіряє, наскільки змінилася поведінка особи, позбавленої батьківських прав, і постановляє рішення відповідно до інтересів дитини. У разі відмови в позові про понов-

лення батьківських прав повторне звернення із позовом про поновлення батьківських прав можливе лише після спливу одного року з часу набрання чинності рішенням суду про таку відмову (ст. 164 – 169 СК України).

Позовна давність – строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу. Законодавець виокремлює два види позовної давності: загальну і спеціальну. Загальна позовна давність встановлюється тривалістю у три роки. Спеціальна позовна давність встановлюється законом для окремих видів вимог і є скороченою або більш тривалою порівняно із загальною позовною давністю. Загальна позовна давність застосовується у всіх випадках, коли закон не передбачає спеціальну позовну давність. Так, спеціальна позовна дівність в один рік застосовується, зокрема, до вимог: про стягнення неустойки; про спростування недостовірної інформації, поміщеної у засобах масової інформації; у зв'язку з недоліками проданого товару; про розірвання договору дарування; у зв'язку з перевезенням вантажу та пошти; про оскарження дій виконавця заповіту.

Позовна давність, встановлена законом, може бути збільшена за домовленістю сторін. Договір про збільшення позовної давності укладається у письмовій формі. Позовна давність, встановлена законом, не може бути скорочена за домовленістю сторін.

За загальним правилом перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила. У разі порушення цивільного права або інтересу неповнолітньої особи позовна давність починається від дня досягнення нею повноліття.

В передбачених законом випадках перебіг позовної давності може зупинятися. Наприклад, у разі, якщо позивач або відповідач перебуває у складі Збройних Сил України або в інших створених відповідно до закону військових формуваннях, що переведені на воєнний стан. У таких випадках перебіг позовної давності зупиняється на весь час існування зазначених у законі обставин. Від дня припинення обставин, що були підставою для зупинення перебігу позовної давності,

перебіг позовної давності продовжується з урахуванням часу, що минув до його зупинення.

В передбачених законом випадках перебіг позовної давності може перериватися. Наприклад, у разі вчинення особою дії, що свідчить про визнання нею свого боргу або іншого обов'язку. Після переривання перебіг позовної давності починається заново. Час, що минув до переривання перебігу позовної давності, до нового строку не зараховується.

Сплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є підставою для відмови у позові. Заява про захист цивільного права або інтересу має бути прийнята судом до розгляду незалежно від від спливу позовної давності. Позовна давність застосовується судом лише за заявою сторони у спорі, зробленою до винесення ним рішення. Якщо суд визнає поважними причини пропущення позовної давності, порушене право підлягає захисту. Особа, яка виконала зобов'язання після спливу позовної давності, не має права вимагати повернення виконаного, навіть якщо вона у момент виконання не знала про сплив позовної давності.

Позовна давність не поширюється, зокрема, на: вимогу, що випливає із порушення особистих немайнових прав, крім випадків, встановлених законом; вимогу вкладника до банку про видачу вкладу; вимогу про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, крім випадків, встановлених законом; вимогу страхувальника до страховика про здійснення страхового відшкодування (ст. 256 – 263 ЦК України).

Покарання – захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами. Покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність (ст. 50 КК України). Існують кілька класифікацій покарань. Так, у статті 51 КК України покарання розташовані законо-

давцем у певному порядку, від найменш суворого, штрафу, до найсуворішого – довічного позбавлення волі. За порядком призначення покарання поділяються на: основні; додаткові; такі, що можуть призначатися і як основні, і як додаткові (так звані змішані покарання). Основні покарання призначаються як самостійні заходи примусу (наприклад, арешт). Додаткові покарання призначаються лише на додаток до основних (приміром, конфіскація майна). До змішаних покарань відносять, зокрема, штраф (ст. 52 КК України). За суб'єктами, до яких покарання застосовуються, виокремлюють загальні та спеціальні покарання. Загальні покарання призначаються будь-якій осудній і деліктоздатній особі (наприклад, побавлення волі на певний строк). Спеціальні покарання застосовуються лише до певного кола засуджених (приміром, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців). За можливістю визначення строку розрізняють безстрокові і строкові покарання. Безстроковим є, зокрема, таке покарання як штраф. До строкових покарань відносять, приміром, виправні роботи. Установлений кримінальним законом вичерпний перелік покарань називають системою покарань. Вона включає в себе 12 видів покарань (ст. 51 КК України). Перелік покарань, які застосовуються до неповнолітніх, є помітно меншим (ст. 98 КК України). До дітей не застосовуються, зокрема, довічне позбавлення волі та конфіскація майна. Крім того, покарання, що призначаються неповнолітнім, є більш м'якими у порівнянні з покараннями для повнолітніх осіб.

Посада державної служби – визначена структурою і штатним розписом первинна структурна одиниця державного органу з установленими відповідно до законодавства посадовими обов'язками у межах повноважень (ст. 2 ЗУ «Про державну службу»).

Посадова особа місцевого самоврядування – особа, яка працює в органах місцевого самоврядування, має відповідні посадові повноваження щодо здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій і отримує заробітну плату за рахунок місцевого бюджету (ст. 2 ЗУ «Про службу в органах місцевого самоврядування»).

«Права, за якими судиться малоросійський народ» – цінна пам'ятка права та вітчизняної правової думки XVIII ст., перший кодекс українського права. Цей документ вперше було опубліковано в 1879 р. О. Ф. Кістяківським за копією, а його оригінал в 1970 р. виявив в архіві радянський історик В. Рауделюнас.

Кодекс, про який йдеться, було складено в 1743 р. спеціальною кодифікаційною комісією у м. Глухові. Тоді на Лівобережній Україні діяли різні, багато в чому застарілі правові норми, які часто суперечили одна одній або дублювалися. Перетворення Росії на абсолютну монархію викликало у царського уряду намагання зблизити українське законодавство з російським. Така уніфікація правових систем відповідала й інтересам верхівки українського суспільства, яка прагнула зрівнятися у правах із російським дворянством, а також намаганню козацької старшини закріпити свої права та автономне становище України-Гетьманщини. Усе це стало причинами кодифікації українського права, про яку йдеться.

Імператорським указом 1728 р. була створена кодифікаційна комісія. До її складу входили авторитетні українські діячі – правники, представники гетьманського уряду, козацької старшини, священики. Ця комісія мала скласти проект єдиного кодексу українських законів і надіслати його імператорові для затвердження. За 15 років роботи комісії її склад постійно змінювався. Спочатку комісію очолював генеральний суддя І. Борозна, а потім – генеральний обозний Я. Лизогуб. При підготовці Кодексу українські правники творчо спиралися насамперед на Литовський статут 1588 р., збірники магдебурзького права та українські правові звичаї. Також ними використовувалися акти гетьманського законодавства, царської влади, церковного права і узагальнення судової практики. Багато правових норм і юридичних дефініцій мали оригінальний характер, бо кодифікаційна комісія склала їх сама. Результатом діяльності згаданої комісії стала поява у 1743 р. Кодексу, який скорочено називають «Права, за якими судиться малоросійський народ». Цей документ був універсальним кодифікованим збірником законів України-Гетьманщини XVIII ст. і містив норми державного, адміністративного, цивільного, криміналь-

ного, торгового та процесуального права. Кодекс складався з 30 розділів, що поділялися на 531 артикул і 1716 пунктів. Він супроводжувався інструкцією кодифікаційної комісії та алфавітним реєстром, який містив стислі пояснення змісту артикулів. До кодексу додавався «Степенний малоросійського військового звання порядок після гетьмана», який був своєрідним козацьким табелем про ранги.

Новостворений кодекс закріплював права і вольності українського народу, відбивав оригінальний характер українського законодавства. Зрозуміло, що такий документ суперечив інтересам самодержавної влади. Пересланий царському уряду на затвердження, він до 1759 р. пролежав без руху в Сенаті, а потім його повернули гетьманові К. Розумовському на доопрацювання. Після внесення деяких змін і доповнень Кодекс був переданий на затвердження Комісії генеральної старшини (1759 р.), а пізніше – Ради генеральної та полкової старшини (1763 р.). Переважна більшість представників старшини, особливо її верхівка, були проти його затвердження. Вони вважали, що Литовський статут 1588 р. краще захищав їхні права, ніж новостворений Кодекс, і наполягали на продовженні його дії. Роботу над проєктом Кодексу так і не завершили, бо в другій половині XVIII ст. були скасовані залишки автономії України та на неї поширилося російське законодавство.

Відрізняючись високою юридичною технікою, «Права, за якими судиться малоросійський народ» є видатною пам’яткою української правової думки. Хоча Кодекс так і не набув чинності, не став офіційним джерелом українського права, його норми застосовувалися у реальному житті та судовій практиці. П’ятнадцятирічна праця українських правників позитивно вплинула на подальший розвиток вітчизняного правознавства. По Кодексу вивчали українське право цілі покоління вітчизняних за зарубіжних правників.

Права людини – основоположні можливості, необхідні для існування та розвитку особи, які визнаються універсальними, невід’ємними та рівними для кожного і мають гарантуватися державою в обсязі міжнародних стандартів. Права людини разом з демократією та верховенством права належать до фундаментальних цінностей су-

часної цивілізації. Концепція прав людини, втілена у Загальній декларації прав людини, виходить з того, що визнання гідності, рівних і невід'ємних прав людини є основою свободи, справедливості та миру. Сутність прав людини виявляється в їх наступних істотних властивостях. Отже, права людини є: фундаментальними можливостями людини, необхідними для її нормального існування і розвитку; природними, невід'ємними і невідчужуваними; універсальними, тобто такими, які належать кожній людині незалежно від місця її перебування, культурних особливостей чи історичних традицій окремих країн; пріоритетними, тобто здатними протистояти намаганням держав заперечувати окремі права людини через нібито їх невідповідність культурним традиціям і національним інтересам; такими, які мають перевагу перед нормами позитивного права, що відбивае інтерес держави; такими, які мають бути рівними для кожної людини, належать їй незалежно від статі, віку, національності, релігії, майнового стану, політичних чи інших переконань; гарантованими державою, такими, що визначають належну модель поводження представників державної влади з будь-якою особою, а також зобов'язання держави в галузі прав людини; закріпленими у національному законодавстві та міжнародному праві; такими, що мають відповідати міжнародним стандартам. Права людини класифікуються за різними критеріями. За ступенем визначеності можливої поведінки і характером її державного забезпечення розрізняють суто права і так звані свободи людини. Залежно від сфери суспільних відносин права людини поділяються на громадянські (особисті), політичні, соціальні, економічні та культурні. За критерієм належності особи до громадянства певної держави розрізняють права людини і права громадянина. Залежно від механізму реалізації розрізняють негативні та позитивні права людини. За можливістю легітимного обмеження права людини поділяються на абсолютні і відносні. За колом та особливостями їх носіїв права людини поділяються на загальні та спеціальні.

Право власності – у суб'єктивному розумінні це право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. Зміст права власності складають три

правомочності – володіння, користування та розпоряджання власником своїм майном (ст. 316, 317 ЦК України). Володіння означає панування над річчю, користування – це вилучення з речі корисних якостей, а розпоряджання виражається в тому, що власник може вирішувати долю, у тому числі юридичну, речі. В об'єктивному розумінні право власності є впорядкованою сукупністю правових норм, які регулюють суспільні відносини щодо володіння, користування та розпоряджання річчю (майном), тобто інститутом цивільного права України.

Право на працю – право на одержання роботи з оплатою праці не нижче встановленого державою мінімального розміру, включаючи право на вільний вибір професії, роду занять і роботи (ст. 2 КЗпП України). Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Використання примусової праці забороняється. Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан (ст. 43 Конституції України).

Правова держава – держава, в якій з метою забезпечення свободи і гідності людини проголошуються та діють принципи верховенства права, зв'язаності державної влади конституцією, гарантується ефективний судовий захист. Концепція правової держави виникла в Німеччині наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. як заперечення абсолютистської держави з характерними для неї необмеженими повноваженнями верховної влади. В основу доктрини правової держави була покладена розроблена І. Кантом ідея «держави, заснованої на розумі». Відповідно до цієї доктрини держава як спільне існування всіх індивідів в інтересах добробуту має бути організована за законом розуму, що передбачає визнання основних прав людини і рівності всіх перед законом. Автором терміна «правова держава» вважається німецький правник К. Т. Велькер, який у 1813 р. вжив його в роботі «Кінцеві засади права, держави і покарання». У широкий науковий обіг це поняття було введено німецьким правознавцем Р. фон Молем

у 30-ті роки XIX ст. У другій половині XX ст. ідея правової держави перетворюється з теоретичного положення на конституційний принцип, закріплюючись в конституціях багатьох стран, зокрема, ФРН, Іспанії, Португалії, Польщі. Конституція України у статті 1 проголошує Україну правовою державою. Основні ознаки правової держави: забезпечення свободи людини від неправомірного втручання будь-яких суб'єктів, у тому числі держави; реалізація принципу верховенства права, а також додержання принципу законності; зв'язаність держави конституцією; рівність усіх громадян перед законом і судом; наявність інституту ефективного судового захисту за умови незалежної судової влади; відповідальність держави перед особою; регулювання поведінки людини на основі загальнодозволенного типу правового регулювання («дозволено все, крім того, що прямо заборонено нормами права»); відповідність діяльності посадових осіб спеціально-дозволенному типу правового регулювання («заборонено все, крім того, що прямо дозволено нормами права»).

Правова доктрина – визнані юридичною спільнотою ідеї, концепції та теорії, що використовуються як допоміжний засіб для визначення змісту правових норм. Термін «доктрина» вживається в юриспруденції у декількох значеннях: філософсько-правове вчення, теорія; думки видатних науковців-юристів з тих чи інших теоретико-прикладних проблем юридичної науки; наукові праці авторитетних дослідників у галузі держави і права; коментарі актів законодавства (зокрема, кодексів). В історії європейської культури професійна думка видатних юристів вперше активно використовувалась як джерело права в Давньому Римі. При розгляді спірних питань сторони, що брали участь в судовому процесі, зверталися до визнаних юристів. Це були, зокрема, Гай, Павел, Ульпіан, Модестін, Папініан. Їх просили висловити свою думку з тих чи інших питань застосування права. Суддя розглядав такі думки як загальнообов'язкове правило поведінки, тобто як джерело римського права. Правова доктрина відіграла значну роль у процесі становлення романо-германського права, що формувалося під впливом відомих юридичних наукових шкіл – глосаторів, постглосаторів. Становлення цих шкіл відбувалося в перших єв-

ропейських університетах. Завдяки діяльності представників згаданих шкіл доктрина протягом тривалого часу залишалась основним джерелом права в романо-германській правовій сім'ї. Доктрина також помітно вплинула на формування англо-саксонського права, яке спиралося на праці таких відомих юристів як Брактон, Гленвілл, Кок, Блекстоун. На ранніх стадіях розвитку правових систем вирішальне значення мала релігійна доктрина. Вона розумілася в широкому сенсі і як писання богословів, і як думки різних академічних шкіл, і як погляди стосовно розуміння релігійних текстів. У сучасних умовах правова доктрина належить до вторинних, переконливих (авторитетних) джерел як романо-германського, так і англосаксонського права, забезпечуючи додаткову юридичну аргументацію при вирішенні конкретних справ. Особливе значення правова доктрина зберігає у сучасних країнах релігійних правових систем. Доктрина забезпечує критичний аналіз права, виявлення прогалин і колізій у праві, визначення шляхів їх подолання та усунення. У XX ст. в Європі поширюється практика формування доктрини вищими судовими інстанціями, передусім конституційними і верховними судами. Це, в свою чергу, дало можливість поєднати фундаментальне теоретичне знання і практичний юридичний досвід. В Україні важливим суб'єктом формування правової доктрини є Конституційний Суд України, який викладає власне розуміння духу Основного Закону України. Закріплені ним у правових позиціях доктринальні положення підсилюються завдяки загаль-нообов'язковості рішень згаданого органу конституційної юрисдикції. У свою чергу, Конституційний Суд України при постановленні своїх рішень спирається на думки видатних учених-юристів, висновки провідних наукових установ і навчальних закладів.

Правова ідеологія – складова правосвідомості, яка є сукупністю ідей, теорій та концепцій, що відображають і оцінюють правову дійсність. Для правової ідеології характерне цілеспрямоване, систематизоване, інтелектуальне осмислення права як на рівні цілісного явища, так і в аспекті його окремих проявів. Приміром, правова ідеологія включає концепції верховенства права і правової держави, ідеї свобо-

ди цивільно-правового договору, непорушення права власності, теорію кримінального правопорушення і покарання за його вчинення.

Правова культура особистості – ступінь і характер правового розвитку людини. Правова культура особистості формується поступово під впливом різноманітних чинників, зокрема, правової культури суспільства, правового виховання, правової освіти, власного правового досвіду, правового спілкування. Правова культура особистості є складним явищем, у структурі якого зазвичай виокремлюють: пізнавальну, ціннісну і поведінкову складові. Пізнавальна складова відображає знання права, розуміння його принципів. Високий рівень правової культури особистості передбачає, зокрема, визнання верховенства права. Ціннісна складова правової культури особистості відбиває повагу до права як соціального регулятора. Поведінкова складова віддзеркалює насамперед правову активність людини, яка виявляється в її правомірних діях, зокрема, в участі в референдумах, обговоренні проектів нормативно-правових актів, в протидії правопорушенням. Також поведінкова складова включає в себе вміння використовувати правові знання, реалізовувати свої права, виконувати обов'язки, захищати свої права. Поведінкова складова правової культури особистості, крім того, відбиває стан психологічної готовності людини до певних правомірних дій у відповідній ситуації. Залежно від свого рівня правова культура особистості може бути низькою, звичайною і високою. Залежно від глибини пізнання та розуміння права правова культура особистості буває буденною, професійною і доктринальною (науковою).

Правова культура суспільства – різновид загальної культури, що віддзеркалює систему цінностей, які належать до правової дійсності певного суспільства, відбиває ступінь і характер його правового розвитку. Рівень правової культури суспільства визначається такими основними показниками: станом захисту прав людини, його відповідністю міжнародним правовим стандартам; ефективністю правових засобів і процедур; ступенем упровадження в практику суспільного життя принципу верховенства права, станом законності та правового порядку; рівнем правосвідомості, правового виховання та правової

освіченості громадян; досконалістю законодавства, його обґрунтованістю, демократичною та гуманістичною спрямованістю, справедливістю, відсутністю прогалин та колізій; ефективністю судової та правоохоронної систем; станом розвитку юридичної науки і освіти.

Правова психологія – складова правосвідомості, яка є сукупністю емоцій, почуттів і настанов з приводу права у цілому, окремих правових явищ та процесів. Виявами правової психології є, приміром, відчуття справедливості, повага до прав людини, байдужість до беззаконня, страх перед юридичною відповідальністю, тобто емоційне ставлення до права. Правова психологія – це стихійна і несистематизована форма усвідомлення права, що притаманна усім суб'єктам. Вона формується, зокрема, під впливом інтуїції, психологічного афекту, збудження.

Правова система – це сформована під впливом об'єктивних закономірностей розвитку суспільства сукупність усіх його правових явищ. Важливою складовою правової системи є система права. Правова система України має певні особливості. По-перше, вона тяжіє до романо-германської правової сім'ї. Це означає, що їй притаманні, зокрема: домінування у системі джерел права нормативно-правових актів, насамперед законів; кодифікація законодавства; поділ права на публічне і приватне. По-друге, правова система України має перехідний характер, обумовлений її соціалістичним минулим і курсом на демократичну, правову, соціальну державу та верховенство права. По-третє, правовій системі України властивий євроінтеграційний вектор розвитку, зближення національного права з європейським правом.

Правова сім'я – сукупність національних правових систем, які характеризуються насамперед спільністю їх історичного формування, структури системи права, джерел права, правової культури, форм реалізації права і юридичної техніки. Поняття «правова сім'я» вперше використав відомий французький правник Рене Давид. Основними правовими сім'ями сучасного світу вважають романо-германську, англо-американську, традиційну і релігійну. Романо-германська правова сім'я сформувалася в континентальній Європі, починаючи з XI – XII століть, і набула значного поширення також у неєвропейських,

зокрема, латиноамериканських державах. До згаданої правової сім'ї тяжіє й Україна. Основні спільні ознаки правових систем романо-германської сім'ї: їх формування історично здійснювалося на основі рецепції (запозичення) римського права, його дослідження і викладання в середньовічних європейських університетах; закон тут вважається основним джерелом права, інші джерела права мають менше значення; право поділяється на публічне і приватне, а також на галузі, зокрема, конституційне, цивільне, кримінальне та адміністративне; використовуються в цілому однакові правові поняття і терміни; періодично здійснюється кодифікація законодавства; діють загальні принципи права, на яких грунтується правопорядок. Формування англо-американської правової сім'ї почалося в XI – XIII століттях, коли в Англії виникло так зване загальне право. Пізніше це право було запозичено США і деякими іншими державами, насамперед країнами Співдружності націй. Основні спільні ознаки правових систем англо-американської правової сім'ї: відсутність значного впливу з боку римського права, бо розвиток права тут здійснювався переважно під впливом місцевих чинників; основним джерелом права є судовий прецедент; відсутній поділ права на публічне і приватне; немає чіткого поділу системи права на галузі права; право поділяється на прецедентне (створюється вищими судовими інстанціями) і статутне (формується законодавчими органами). Сім'я традиційного права охоплює правові системи, в основі яких лежить звичаєве право. До цієї групи належать держави Далекого Сходу, насамперед Японія та Китай, а також країни Африки. Основні ознаки сім'ї традиційного права: головним джерелом права є правовий звичай, тобто державний документ, що містить стійке правило поведінки, яке склалося в результаті його багаторазового повторення; негативне ставлення значної частини населення до законодавства, яке у суспільній свідомості вважається неприродним явищем у порівнянні з багатовіковими традиціями та нормами моралі; ігнорування населенням державних органів у процесі реалізації права, – приміром, розв'язання правових спорів часто здійснюється не в суді, а шляхом застосування традиційних процедур примирення за участю шановних членів суспільства на основі місце-

вих звичаїв; слабкий розвиток юридичної інфраструктури, бо століттями ці країни не знали юридичних професій, тут не розвивалася юридична наука, не було юридичної освіти. Релігійна правова сім'я об’єднує правові системи мусульманського, індуського, іудейського і канонічного права. Основні ознаки релігійної правової сім'ї: нерозривний зв'язок права із певною релігією, тобто ісламом, індуїзмом, іудаїзмом і християнством, внаслідок чого правові та релігійні правила тісно переплітаються, а часто й збігаються; право вважається проявом волі бога, яку людині лише слід збагнути; право має богоугодний характер і тому є необхідним елементом справедливого суспільного устрою; персональний характер дії права, тобто поширення його норм на осіб, які сповідують певну релігію, незалежно від території їх проживання та громадянства; невизнання принципу формальної рівності, бо релігії, на яких базуються такі правові системи, часто наділяють людей різним правовим статусом залежно від статевих, етнічних, релігійних або соціальних ознак.

Правове регулювання – упорядкування поведінки учасників суспільних відносин за допомогою юридичних засобів. Об’єктом правового регулювання є юридично значуща поведінка людей та їх об’єднань, яка в силу своєї соціальної важливості регулюється нормами права. За різними критеріями виокремлюються види правового регулювання. Так, залежно від специфіки юридичних засобів, що використовуються при правовому регулюванні, воно поділяється на нормативне та індивідуальне. За характером розподілу компетенції правове регулювання поділяється на централізоване і децентралізоване. За ступенем причетності суб’єктів до процесу створення правил, правове регулювання поділяється на субординаційне і координаційне. Способами правового регулювання є дозволяння, зобов’язування і заборона. Типами правового регулювання є загальнодозволенний і спеціально-дозволенний. Основними методами правового регулювання є імперативний і диспозитивний.

Правовий звичай – джерело права, яке підтверджує юридично обов’язкове правило, що склалося внаслідок його одноманітного тривалого застосування. Правовий звичай був першим джерелом права,

яким регулювалися відносини в період становлення державності. Усі стародавні пам'ятки права були зводами правових звичаїв, зокрема, Закони царя Хаммурапі, Закони XII таблиць, Салічна правда, Руська Правда. З ускладненням суспільних відносин, розширенням сфер державного впливу, виникненням нормотворчості правові звичаї поступаються місцем законам та іншим джерелам права. Звичай стає правовим тоді, коли він одержує юридичну санкцію (офіційне схвалення з боку держави). Санкціонування звичаю відбувається двома основними способами: визнанням його судовою практикою (судовий спосіб) і посиланням на нього в законі (законодавчий спосіб). Тож санкціонування підтверджує юридично обов'язковий характер звичаю та забезпечує примусом його виконання. Правові звичаї мають такі істотні ознаки: спонтанно формуються суспільством; одноманітно застосовуються протягом тривалого часу; є неписаним джерелом права; визнаються юридично обов'язковими; застосовуються як на рівні окремих соціальних груп, так і на рівні суспільства у цілому; є консервативними за своєю природою. Сукупність правових звичаїв утворює звичаєве право. У сучасних умовах звичаєве право набуває найбільшого поширення у країнах релігійно традиційної правової сім'ї. Крім того, правові звичаї використовуються як додаткове джерело права у країнах романо-германської та англосаксонської правових сімей. В Україні правовий звичай має статус обов'язкового, вторинного (субсидіарного) джерела права. Його роль зростає у зв'язку з відмовою від централізованого правового регулювання у сфері приватного права. Так, в Україні цивільні віносини можуть регулюватися звичаєм, тобто правилом поведінки, яке не встановлено актами цивільного законодавства, але є усталеним у певній сфері суспільних відносин (ч. 1 ст. 7 ЦК України). Особливого значення набувають так звані звичаї ділового обороту, які активно використовуються, приміром, при регулюванні зобов'язальних відносин. Проте звичай ділового обороту, який суперечить договору або актам цивільного законодавства, застосуванню не підлягає (ч. 2 ст. 7 ЦК України). Цивільне законодавство України містить посилання й на звичаї національних меншин та місцеві звичаї. Так, ч. 1 ст. 28 ЦК України дозволяє змі-

нювати склад імені фізичної особи, якщо це випливає із звичаю національної меншини. Стаття 323 ЦК України допускає набуття права власності на загальнодоступні дари природи у випадках, коли особа діяла, зокрема, згідно із місцевим звичаєм. Стаття 11 СК України встановлює, що при вирішенні сімейного спору суд за заявою заінтересованої сторони може врахувати місцевий звичай, а також звичай національної меншини, до якої належать сторони або одна з них, якщо вони не суперечать вимогам цього кодексу, інших законів та моральним засадам суспільства. У Кодексі торговельного мореплавства вживаються терміни «звичаї», «звичаї торговельного мореплавства», «звід звичаїв порту», «звичайно прийняті терміни». Звичаї набувають поширення й у галузях публічного права – у конституційному, адміністративному, фінансовому праві. Наприклад, правові звичаї складаються в парламентській і виборчій практиці, діяльності органів місцевого самоврядування.

Правовий нігілізм – напрям суспільної думки, який заперечує соціальну цінність права, відбиває та культивує скептичне ставлення до нього. Правовий нігілізм є стійким і поширеним виявом деформації правосвідомості. Він може існувати як в прямій, так і в прихованій формах. Правовий нігілізм представлено широким спектром проявів негативного ставлення до права – від його недооцінки до повної зневіри у його можливостях, свідомого ігнорування вимог закону, систематичного вчинення протиправних діянь. Основні причини правового нігілізму: історичні обставини, пов’язані з багатовіковою безправністю людини, самодержавством, тоталітаризмом, беззаконням, репресіями; низька правова культура суспільства; незадовільний, часто декларативний стан законодавства; широке поширення корупції в державному апараті; відсутність дійсної незалежності судової гілки влади; непрофесійна в багатьох випадках діяльність співпрацівників правоохоронних органів; фактичний стан вседозволеності в державі і суспільстві; хронічна економічна криза. Основними шляхами подолання правового нігілізму є зміцнення законності та правопорядку, забезпечення невідворотності юридичної відповідальності щодо усіх правопорушників, усунення згаданих вище негативних явищ у дер-

жавному та суспільному житті. Правовий нігілізм слід відрізняти від конструктивної критики чинного законодавства, спрямованої на його поліпшення і вдосконалення.

Правовий статус – закріплене нормами права становище особи в державі та суспільстві. Правовий статус є складовою більш широкого поняття – суспільного статусу, який закріплюється не лише правовими, а й іншими соціальними нормами. До структури правового статусу особи входять насамперед її права та обов'язки, правосуб'єктність і громадянство. Права і обов'язки складають основу правового статусу. Розрізняють такі види правового статусу особи як загальний, спеціальний, індивідуальний та галузевий. Загальний (конституційний) правовий статус – один, він є однаковим у всіх закріплюється насамперед Конституцією України. Його ще називають статусом людини і громадянина. Спеціальний правовий статус мають певні категорії осіб, зокрема, школярі, студенти, прокурори, судді або поліцейські. Тож спеціальних правових статусів багато. Індивідуальний правовий статус характеризує одну конкретної особу, яка має стать, вік, сімейний стан, професію, рід занять тощо. Тож індивідуальних правових статусів стільки, скільки громадян. Галузевий правовий статус особа має в межах певної галузі права. Йдеться, зокрема, про адміністративно-правовий статус, який закріплюється нормами адміністративного права України.

Правовий нігілізм – напрям правової думки, який відкидає соціальну цінність права і культивує негативне ставлення до нього. Належить до стійких і поширених виявів деформації правосвідомості населення. Виражається як у прямій, так і в прихованій формах, існує у спектрі від скептичного ставлення до права до повної зневіри у його можливостях, свідомого ігнорування вимог закону, систематичного вчинення протиправних діянь. Основними причинами правового нігілізму є: історичні передумови, пов'язані з безправністю людини, самодержавством, авторитаризмом, беззаконням, репресіями; низька правова культура суспільства; незадовільна якість законодавства, його декларативність; стан вседозволеності в суспільстві та державі; корумпованість чиновників. Важливими шляхами подолання правового

нігілізму є: підвищення загальної і правової культури суспільства; зміцнення дисципліни, законності і правопорядку; поліпшення якості чинного законодавства; послідовне впровадження принципу невідворотності юридичної відповідальності правопорушників, у тому числі корупціонерів. Правовий нігілізм слід відрізняти від конструктивної критики законодавства, спрямованої на його поліпшення і вдосконалення.

Правові відносини – врегульовані нормами права суспільні відносини, учасники яких є носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. Ознаки правовідносин: є суспільними відносинами, що виникають між людьми та їх об'єднаннями (наприклад, відносини з приводу оренди майна); виникають, змінюються та припиняються на основі норм права (правові норми зазвичай закріплюють модель таких відносин, визначаючи їхніх суб'єктів, об'єкти, права та обов'язки суб'єктів, юридичні факти, необхідні для виникнення, зміни і припинення цих відносин); суб'єкти правовідносин пов'язані між собою правами та обов'язками (наприклад, кредитор має право вимагати повернення боргу, а боржник зобов'язаний його повернути); є індивідуалізованими зв'язками між конкретними суб'єктами (наприклад, М. І. Петренко купляє автомобіль у П. С. Сидорчука). Правовідношення має певний склад, до якого входять об'єкт, суб'єкти та зміст (фактичний і юридичний). Об'єкт правовідношення – це матеріальне або нематеріальне благо, заради якого суб'єкти вступають у правовідношення. Суб'єкти правовідношення – це його учасники, які є носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Фактичний зміст правовідношення – це фактична поведінка його учасників, а юридичний зміст – це їхні суб'єктивні права і юридичні обов'язки. Правовідносини можуть бути класифіковані за різними критеріями. За предметом правового регулювання вони поділяються на конституційні, цивільні, адміністративні, трудові, фінансові та інші. Приклади: відносини, пов'язані з прийняттям на роботу, є трудовими; відносини, пов'язані з наданням грошей в борг, є цивільними; відносини з приводу виконання Державного бюджету України є фінансовими. За функціональним призначенням виокремлюють регулятивні та охоронні пра-

вовідносини. Регулятивними є, приміром, правовідносини з користування комунальними послугами, вони виникають на основі регулятивних норм права. Охоронні правовідносини виникають на основі охоронних норм права у разі порушення регулятивних правових норм. Наприклад, на водія накладається штраф у випадку порушення ним правил дорожнього руху. За субординацією в правовому регулюванні правовідносини подяляються на матеріальні (первинні) і процесуальні (похідні). Прикладом матеріальних є відносини з приводу одержання повної загальної середньої освіти. Процесуальні правовідносини можна проілюструвати розглядом в суді справи абітурієнта, який вважає, що під час проведення ЗНО були істотно порушені його права. За тривалістю виокремлюють постійні та тимчасові правовідносини. Прикладом постійних є відносини громадянства, а тимчасові правовідносини можна проілюструвати укладанням договору дарування.

Правозастосовний акт – правовий акт, в якому закріплюється індивідуальне рішення уповноваженого суб'єкта в конкретній справі. Правозастосовний акт характеризується такими ознаками: є різновидом правового акту; спрямований на індивідуально-правове регулювання суспільних відносин, реалізацію норм права, конкретизацію їхніх вимог щодо певних життєвих ситуацій; має персоніфікований характер, тобто адресований конкретним особам, визначає їхні права та обов'язки; вичерпується виконанням; правові стани, що породжуються таким актом, можуть мати тривалий характер, приміром, рішення про призначення пенсії; видається суб'єктами правозастосування за встановленою процедурою; як письмовий документ такий акт має певну юридичну форму – указ, постанова, наказ, розпорядження тощо; має реквізити – назву, номер, дату, місце прийняття, вказівку на суб'єкта, що його затвердив, підпис і посаду особи, яка підписала акт; має структуру, яка в класичному варіанті включає в себе вступну, описову, мотивувальну та резолютивну частини. Класифікація правозастосовних актів здійснюється за різноманітними підставами. Так, за суб'єктом прийняття вони поділяються на акти законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, акти глави держави, акти органів

місцевого самоврядування. За юридичною формою виокремлюють, зокрема, указ, постанову, розпорядження, наказ, ухвалу, подання, припис, вказівку, вирок. За правовим значенням правозастосовні акти поділяють на акти, які містять остаточне рішення в юридичній справі і допоміжні акти, що забезпечують прийняття основних актів. За характером юридичних наслідків виокремлюють акти, що встановлюють, змінюють, припиняють, констатують або відновлюють права та обов'язки.

Правоздатність – складова правосуб'єктності, здатність особи мати суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Правоздатність притаманна всім суб'єктам права, хоча вони не обов'язково реалізують усі належні їм права. Наприклад, людина може відвідати крамницю, щоб, уклавши договір купівлі-продажу, придбати певний товар. Проте вона може цього не робити, якщо не має потреби в такому товарі. Правоздатність фізичної особи виникає в момент її нарождения і припиняється смертю. У свою чергу правоздатність юридичної особи виникає з моменту її деравної реєстрації і припиняється з дня державної реєстрації факту її припинення. Особливості виникнення і припинення правоздатності суб'єктів публічного права визначаються законодавством. Наприклад, особа набуває правоздатності судді після її призначення на посаду Президентом України і складення присяги судді. Правоздатність судді припиняється залежно від підстав для його звільнення з посади.

Правознавство – галузь знань про закономірності розвитку держави і права, теоретична основа практичного розв'язання проблем державно-правового будівництва, правової освіти та виховання населення. До основних функцій правознавства належать: констатуюча – виявлення і фіксація наявних державно-правових явищ; інтерпретаційна – пояснення сутності державно-правових явищ, причин їх виникнення і зміни; евристична – виявлення невідомих раніше державно-правових закономірностей; прогностична – формулювання гіпотез, прогнозів розвитку державно-правових явищ; методологічна – використання дослідницьких інструментів правознавства для накопичення нових знань в юриспруденції та інших науках; прикладна – форму-

лювання рекомендацій і пропозицій щодо вдосконалення тих чи інших державно-правових інститутів; виховна – вплив на формування правової свідомості і культури громадян. Правознавство є обов'язковою навчальною дисципліною у закладах загальної середньої освіти і вищих неюридичних навчальних закладах.

Правомірна поведінка – вид юридично значущої поведінки, яка відповідає нормам і принципам права. Важливою ознакою правомірної поведінки є те, що вона може бути соціально корисною чи допустимою (прийнятною). Правомірна поведінка є суспільно корисною, якщо вона сприяє нормальному розвитку суспільства, реалізації прав і виконанню обов'язків. Водночас суб'єкт права може діяти правомірно, але не завжди суспільно корисно. Наприклад, допускається відмова громадянина України від участі у виборах, відмова від народження дитини, розірвання шлюбу за наявності у подружжя малолітніх або неповнолітніх дітей. Правомірну поведінку класифікують за певними критеріями. Так, за ступенем обов'язковості виокремлюють необхідну, бажану і допустиму правомірну поведінку. Необхідна поведінка є обов'язковою, наприклад, сплата податків. Бажана поведінка є соціально корисною, проте її вибір залишається на розсуд самого суб'єкта, приміром, реалізація права на вищу освіту. Допустима поведінка розглядається суспільством як можлива, наприклад, розірвання шлюбу. За ступенем активності правомірна поведінка може виступати у формі дії або бездіяльності. За вольовою характеристикою виокремлюють добровільну і вимушену поведінку.

Правомочність – складова суб'єктивного права, конкретна юридична можливість, яку має правосуб'єктна особа для задоволення своїх законних інтересів. Завдяки конкретним правомочностям реалізується суб'єктивне право. Приміром, право власності реалізується через правомочності володіння, користування і розпоряджання річчю (майном).

Правопорушення – протиправне, винне, суспільно шкідливе або суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність) деліктоздатної особи, яке тягне за собою юридичну відповідальність. Правопорушення має відмінні ознаки. Отже, воно є: діянням (дією або бездіяль-

ністю); суспільно шкідливим або суспільно небезпечним діянням; винним (умисним або необережним) діянням; протиправним діянням; діянням, яке тягне за собою юридичну відповідальність. Склад правопорушення, тобто його юридична модель, включає в себе такі елементи: об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єктивну сторону і суб'єкт правопорушення. Залежно від галузевої належності норм права, що порушуються, виокремлюють, зокрема, такі види правопорушень: конституційні, кримінальні, адміністративні, дисциплінарні, трудові майнові, цивільні, фінансові. Виокремлюють такі причини правопорушень: економічні (високий рівень безробіття, фінансова криза), соціальні (незбалансованість соціальної політики, маргіналізація суспільства), юридичні (колізії і прогалини в законодавстві, неефективна робота правоохоронних органів), культурологічні (пропаганда насильства, руйнація культурної спадщини). У міжнародному праві використовується таке поняття як міжнародне правопорушення. Йдеться про порушення суб'єктом міжнародного права міжнародних зобов'язань. Такі правопорушення поділяються на міжнародні злочини і міжнародні делікти. У першому випадку певне діяння становить небезпечність для міжнародного співтовариства (агресія, геноцид, рабство, найманство, тероризм). Міжнародні делікти є менш шкідливими (порушення умов міжнародного договору, дипломатичної недоторканності).

Правопорядок – фактичний стан упорядкованості суспільних відносин за допомогою юридичних засобів. Це поняття широко використовується юридичною наукою, національним і міжнародним правом. Так, у Конституції України визначено: правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством (ст. 19). Основні ознаки правопорядку: обумовлений суспільними потребами і є найважливішою складовою, основою громадського порядку; є станом упорядкованості суспільних відносин, антиподом хаосу, невизначеності та нестабільності; стримує можливі незаконні вияви з боку держави стосовно громадян, а також однієї особи щодо іншої; забезпечується системою правових норм, у той час як громадський поря-

док формується сукупністю усіх соціальних норм, включаючи правові; передбачає ефективну дію механізму правового регулювання, має місце лише за наявності режиму законності, є її результатом; гарантується державою. При цьому ступінь участі держави у забезпеченні правопорядку істотно відрізняється залежно від сфери суспільних відносин. У публічно-правовій сфері правовий порядок формується в суворій відповідності до норм і принципів публічного права, що забезпечують його чітку модель, заданість та передбачуваність. У приватноправовій сфері здійснюється лише так зване «рамкове регулювання», за якого суспільні відносини прямо не регулюються нормами права і формуються на розсуд сторін. При цьому приватноправові відносини мають державну підтримку через можливість юридичного, у тому числі судового, захисту. Проте наявність держави і системи права ще не гарантують належної впорядкованості суспільних відносин без належної реалізації вимог правових норм в поведінці членів суспільства. Така реалізація здійснюється через належне виконання громадянами своїх юридичних обов'язків, утримання їх від порушення юридичних заборон, правомірне використання належних їм суб'єктивних прав. Поняття «правопорядок» можна класифікувати за різними критеріями. Так, за стійкістю виокремлюють більш стабільний і менш стабільний правопорядок. За сферою, в якій він виникає, виокремлюють національний, наднаціональний і міжнародний правопорядок. Наднаціональний правопорядок є спільним порядком міждержавних утворень на кшталт Європейського Союзу. Такий правопорядок формується на підставі національного права країн-учасниць і права згаданого об'єднання європейських держав.

Правосвідомість – сукупність емоцій, почуттів, настанов, ідей, теорій і концепцій, за посередництвом яких відображається правова дійсність, формуються ставлення до права та юридичної практики, ціннісна орієнтація щодо правової поведінки, бачення перспектив і напрямів розвитку правової системи. Ознаки правосвідомості: є різновидом суспільної свідомості, відображає певний аспект навколишнього світу – правову дійсність; носіями правосвідомості є особа, громадські об'єднання, політичні партії, органи державної влади та їх

посадові особи, юристи, суспільство в цілому; об’єктом правосвідомості є різні наявні, минулі та майбутні правові явища і процеси, зокрема, право, правовідносини, правова поведінка; відображає правову дійсність, що склалася за конкретно-історичних умов у тій чи іншій країні, впливає на функціонування і напрями розвитку правової системи; є одним із найважливіших чинників розвитку праворозуміння; є своєрідним засобом саморегуляції поведінки людей. За своїм змістом правосвідомість є складним системним правовим явищем, компоненти якого структурно об’єднуються в правову психологію та правову ідеологію. За носіями правосвідомість поділяється на індивідуальну, групову і суспільну. За глибиною відображення правової дійсності виокремлюють побутову, професійну і наукову правосвідомість.

Правосуб’єктність – здатність особи бути суб’єктом права. Завдяки правосуб'єктності особа як суб'єкт права здатна бути учасником правовідносин. Виокремлюють три види правосуб'єктності: загальну, галузеву і спеціальну. Загальна правосуб'єктність – це здатність особи бути суб'єктом права у межах певної правової системи, приміром, правової системи України. Галузева правосуб'єктність – це здатність особи бути суб'єктом тієї чи іншої галузі права. Наприклад, йдеться проконституційну, цивільну або трудову правосуб'єктність. Спеціальна правосуб'єктність – це здатність особи бути учасником певного кола правовідносин у межах певної галузі права. До прикладу, спеціальну правосуб'єктність мають школярі, студенти, державні службовці, військовослужбовці та пенсіонери. Правосуб'єктність складається з трьох елементів: правоздатності, дієздатності і деліктоздатності.

Правосуддя – правозастосовна діяльність суду з розгляду і вирішення у встановленому законом процесуальному порядку віднесених до його компетенції юридичних справ з метою охорони прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається. Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір. У передбачених

законом випадках суди розглядають кримінальні, цивільні, адміністративні, господарські справи, а також справи про адміністративні правопорушення. Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та деяких інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, інші повноваження. Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних. Створення надзвичайних та особливих судів не допускається. Судові рішення ухвалюються судами іменем України та є обов'язковими до виконання на всій її території. Суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним і керується верховенством права.

Правочин – дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (ст. 202 ЦК України). Ознаки правочину: правомірна дія; вольовий акт; спрямований на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків; здійснюється суб'єктами цивільного права; породжує, змінює або припиняє цивільні правовідносини. При вчиненні правочину воля суб'єкта може бути виражена усно, письмово, мовчанням, за допомогою конклюдентних дій. Значення правочину полягає у тому, що він є юридичним фактом, основною підставою виникнення цивільних прав та обов'язків. Класифікації правочину будуються за різноманітними критеріями. Так, залежно від кількості сторін правочини бувають односторонніми, двосторонніми та багатосторонніми. Останні два види правочину є цивільно-правовими договорами. Залежно від наявності зустрічного надання правочини можуть бути оплатними і безоплатними. За моментом, з якого правочин вважається укладеним, виокремлюють консенсуальні і реальні правочини. Консенсуальний правочин вважається укладеним з моменту досягнення сторонами згоди щодо його істотних умов. Реальний правочин вважається укладеним з моменту передачі речі або вчинення іншої дії. За формою правочини поділяють на усні та письмові. Умовами чинності правочину є такі: зміст правочину не може суперечити актам цивільного законодавства та моральным засадам суспільства; особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності; волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній

волі; правочин має вчинятися у формі, встановленій законом; правочин має бути спрямований на реальне настання обумовлених ним правових наслідків; правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей.

Презумпція невинуватості – правове положення, згідно з яким особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення – кримінального проступку або злочину – доки її винуватість не буде доведена у встановленому законом порядку. Презумпція невинуватості вперше була закріплена у французькій Декларації прав людини і громадянина 1789 р., і включена до конституції Франції 1791 р. На міжнародному рівні презумпція невинуватості передбачена, зокрема, в Загальній декларації прав людини (ст. 11), Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 6-1). Юридичний зміст презумпції невинуватості передають, зокрема, такі правила: ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість або меншу вину у вчиненні кримінального правопорушення; давати показання – це право, а не обов'язок підозрюваного або обвинуваченого; відмова підозрюваного чи обвинуваченого надати докази на свою користь не може бути використана проти нього; обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях; визнання обвинуваченим своєї вини може бути покладено в основу обвинувачення лише при підтвердженні цього визнання усією сукупністю доказів, що є в матеріалах кримінального провадження; усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь; недоведеність участі особи у вчиненні кримінального правопорушення означає її невинуватість.

Презумпція правова – закріплене нормами права припущення про наявність або відсутність певного юридичного факту. Розрізняють спростовні і неспростовні презумпції. Прикладом презумпції, яку можна спростувати, є презумпція невинуватості. Прикладом презумпції, яку не можна спростувати, є презумпція неусвідомлення дітьми, що не досягли 16 років, а в деяких випадках 14 років, суспільно небезпечного характеру кримінально караних діянь.

Прецедентне право – правова система, основним джерелом якої є правовий прецедент, тобто рішення суду з конкретної справи. Дає можливість суду ухвалювати рішення у разі відсутності відповідного закону. Прецедентне право є типовим для держав, що сприйняли англосаксонську систему права (Велика Британія, Канада, Австралія, Нова Зеландія, США та ін.).

Преюдиціальність – обов'язковість і незаперечність фактів, встановлених судовим рішенням, що набуло законної сили в одній справі, для суду при розгляді інших справ, в яких беруть участь ті ж самі особи.

Приватне право – підсистема права, яка складається з правових норм, які регулюють відносини, засновані на приватних інтересах, незалежності, ініціативі фізичних та юридичних осіб. Концепція приватного права була сформульована ще за часів Стародавнього Риму юристом Ульпіаном, який визнавав, що приватне право слугує інтересам окремих осіб. Приватне право спрямоване на захист приватних інтересів відповідно до принципів свободи та рівності всіх суб'єктів. Основу приватного права становлять диспозитивні норми права, у відповідності з якими суб'єктам надається свобода вибору варіанту поведінки. Тож суб'єкти можуть використовувати встановлені законодавством моделі поведінки або створювати власні правила. Для приватного права характерним є загальнодозволенний тип правового регулювання, сутність якого відбивається у формулі «дозволено все, крім того, що прямо заборонено нормами права». До приватного права відносять, зокрема, цивільне, сімейне, торговельне право, окремі інститути трудового, житлового і земельного права.

Прийомна сім'я – сім'я, яка добровільно взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (ст. 256-1 СК України).

Прийомні батьки – подружжя або особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли для спільного проживання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (ст. 256-2 СК України).

Прийомні діти – діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, влаштовані на виховання та спільне проживання до прийомної сім'ї (ст. 256-3 СК України).

Примусові заходи виховного характеру – кримінально-правові заходи державного примусу, що не є покаранням і застосовуються судом до дітей, які вчинили кримінальне правопорушення у віці до 18 років або передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. В Україні примусові заходи виховного характеру застосовуються: а) у разі прийняття судом рішення про звільнення неповнолітнього віком від 14 до 18 років від кримінальної відповідальності (ч. 1 ст. 97 КК України); б) до особи, яка в період від 11 років до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України (ч. 2 ст. 97 КК України); в) при звільненні неповнолітнього віком від 14 до 18 років від покарання (ч. 1 ст. 105 КК України). Закон містить вичерпний перелік примусових заходів виховного характеру (ч. 2 ст. 105 КК України). Найсуворішим примусовим заходом виховного характеру є направлення малолітньої або неповнолітньої особи до спеціальної навчально-виховної установи для для дітей і підлітків до її виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років. Йдеться про школи і професійні училища соціальної реабілітації, передбачені Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей».

Принципи права – найбільш загальні, стабільні вимоги, що виходять від держави і сприяють утвердженню та захисту суспільних цінностей, визначають характер права, напрями його подальшого розвитку. Залежно від сфери дії принципи права поділяються на: основоположні, загальні, міжгалузеві, галузеві, принципи підгалузей та інститутів права. До основоположних принципів права відносяться: справедливість, рівність, свобода, гуманізм. Загальними принципами права є: правова визначеність, пропорційність, добросовісність, розумність. До міжгалузевих принципів права відносять, зокрема, змага-

льність сторін, гласність судового процесу, незалежність суду. Прикладами галузевих принципів є свобода договору та свобода підприємницької діяльності. Ознаками принципів права є те, що вони: спрямовані на утвердження, забезпечення і захист суспільних цінностей; мають найбільш загальний, абстрактний характер; визначають зміст системи права та її структурних елементів, напрями їх подальшого розвитку; мають пріоритет над нормами права; відрізняються від норм права більшою стійкістю; зазвичай закріплюються у джерелах права, тобто нормативно-правових актах, судових преце-дентах, правових звичаях. Водночас при застосуванні вимог деяких принципів права – основоположних і загальних – не завжди існує необхідність посилатися на певне джерело права. Це пов’язане з тим, що згадані принципи часто розглядають як самостійне джерело права – у міжнародному та європейському праві, а також у романо-германській правовій сім'ї.

Припинення шлюбу – юридичний факт, з яким закон пов’язує важливі правові наслідки. Насамперед у цьому випадку припиняються особисті та майнові відносини подружжя. Водночас припинення шлюбу слугує підставою виникнення інших правовідносин, нових особистих та майнових прав колишнього подружжя. Приміром, особа, яка змінила своє прізвище у зв’язку з реєстрацією шлюбу, має право після розірвання шлюбу надалі іменуватися цим прізвищем або відновити своє дошлюбне прізвище. Законодавець зазначає, що шлюб припиняється за наявності однієї з двох підстав: а) смерті одного з подружжя або оголошення його судом померлим; б) розірвання шлюбу (ст. 104 СК України). Якщо шлюб припиняється внаслідок смерті одного з подружжя або оголошення його померлим, то припинення шлюбу не потребує спеціального оформлення. Отримання свідоцтва про смерть є достатнім підтвердженням припинення шлюбу. За життя подружжя шлюб може бути припинено шляхом його розірвання. Законодавець зазначає, що розірвання шлюбу може здійснюватися органом державної реєстрації актів цивільного стану, а також судом (ст 106, 107, 109, 110 СК України). Розірвання шлюбу здійснюється органом державної реєстрації актів цивільного стану за наявності двох

умов: подружжя не має малолітніх або неповнолітніх дітей; є взаємна згода подружжя на розірвання шлюбу. Шлюб розривається незалежно від наявності між подружжям майнового спору (ч. 3 ст. 106 СК України). Шлюб розривається після спливу одного місяця від дня подання спільної заяви подружжя, якщо вона не була відкликана. Таким чином закон дає подружжю додаткову можливість обміркувати своє рішення. У певних випадках розірвання шлюбу здійснюється не за спільною заявою подружжя, а за заявою одного з них. Так, шлюб розривається за заявою одного з подружжя, якщо другий з них визнаний безвісно відсутнім обо недієздатним (ст. 107 СК України). Розірвання шлюбу судом передбачає застосування двох різних порядків: а) розірвання шлюбу за спільною заявою подружжя, яке має дітей; б) розірвання шлюбу за позовом одного з подружжя, коли інший з подружжя не погоджується на розлучення (ст. 109, 110 СК України). Головна мета суду у даному випадку полягає у встановленні того, що заява про розірвання шлюбу відповідає дійсній волі дружини та чоловіка і після розірвання шлюбу не будуть порушені їхні права, а також права їхніх дітей. Разом зі спільною заявою про розірвання шлюбу подружжя передають на розгляд суду письмовий договір, в якому зазначають: а) з ким із них будуть проживати діти; б) яку участь у забезпеченні умов життя дітей братиме той з батьків, хто буде проживати окремо; в) умови здійснення тим із батьків, який проживатиме окремо, права на особисте виховання дітей (ст. 109 СК України). Другим різновидом судового порядку розірвання шлюбу є позовний порядок, коли один із подружжя стає позивачем, а інший – відповідачем. Тож у цьому випадку розірвання шлюбу здійснюється за ініціативою лише одного з подружжя. Проте такий позов за загальним правилом не може бути поданий під час вагітності дружини та протягом одного року після народження дитини (ст. 110 СК України). Суд постановляє рішення про розірвання шлюбу, якщо буде встановлено, що подальше спільне життя подружжя і збереження шлюбу суперечило б інтересам одного з них, інтересам їхніх дітей, що мають істотне значення (ч. 2 ст. 112 СК України).

Природне право – вчення, за яким головним джерелом права є природа, а не воля законодавця. Відповідно до цієї доктрини природні права належать людині від народження, вони закладені в самій її сутності і є однаковими для всіх. Окремі ідеї природного права з'явилися ще в V – IV ст. до н. е. у філософських творах Сократа, Платона і Арістотеля. Найпліднішим періодом у розвитку теорії природного права вважаються XVII – XVIII ст. У цей час склалася школа природного права. Її яскравими представниками були Г. Гроцій, Ж.-Ж. Руссо, Т. Гоббс, Б. Спіноза. Ця школа справила значний вплив на процес розвитку як національного, так і міжнародного права. Природне право уявлялося цим мислителям як кодекс правил, що закріплюють політичні та юридичні ідеали. Все, що не відповідає зазначеним ідеалам, повинно бути змінено чи скасовано. Сучасні теорії природного права базуються на ідеях природи речей (неокантіанство), апріорних цінностей (феноменалізм), самореалізації вищого розуму (неогегельянство), божественного порядку буття (неопротестантизм), історичного праворозуміння (герменевтика), екзистенціалізму.

Природно-заповідний фонд – ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища (преамбула ЗУ «Про природно-заповідний фонд України»).

Прогалини в законодавстві – повна або часткова відсутність регламентації з боку держави певних суспільних відносин, що потребують правового регулювання. Відсутність необхідного юридичного правила начебто роз'єднує систему права і систему законодавства, зменшуючи таким чином ефективність правового регулювання. Прогалини є одним із найпоширеніших видів юридичних дефектів. На відміну від так званого розширеного тлумачення, коли є певні обставини, які передбачені законом, але прямо не підпадають під його дію, прогалина має місце, якщо закон взагалі не передбачає таких обста-

вин. Від прогалин в законодавстві також слід відрізняти випадки відсутності правового регулювання тих відносин, які недоцільно впорядковувати за допомогою норм права. Такі відносини регулюються іншими соціальними нормами, приміром, нормами моралі. Прогалини у законодавстві класифікуються за кількома критеріями. Так, залежно від часу виникнення виокремлюють первісні і вторинні прогалини. Перші з них мають місце вже на момент набрання чинності нормативно-правовими актами, а другі – виникають внаслідок подальшого розвитку суспільних відносин. Залежно від можливості подолання прогалин у процесі правозастосування розрізняють переборні і непереборні прогалини. У залежності від того, чи охоплюється існування прогалини наміром законодавця, виділяють умисні і ненавмисні прогалини. Залежно від ступеня неврегульованості суспільних відносин виокремлюють повні та часткові прогалини. Для подолання прогалин в законодавстві в процесі правозастосування зазвичай використовуються такі засоби як аналогія закону, включаючи її різновид – міжгалузеву аналогію, і аналогія права. Проте остаточно усунути ту чи іншу конкретну прогалину можна лише за допомогою науково обґрунтованої правотворчої діяльності.

Публічна інформація – це відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації (ст. 1 ЗУ «Про доступ до публічної інформації»).

Публічне право – це підсистема права, яка складається з норм, що регулюють відносини у сфері реалізації інтересів держави і місцевого самоврядування за допомогою імперативного методу правового регулювання. Предметом публічного права є відносини, пов’язані з публічними інтересами. Ці правовідносини зазвичай виникають між суб’єктами владних повноважень, а також між суб’єктами владних повноважень та іншими суб’єктами права. Вперше поняття «публічне право» використали юристи Стародавнього Риму. До публічного пра-

ва вони відносили ті правила поведінки, які захищали громадські відносини. Римський юрист Ульпіан обгрунтував погляд на публічне право як на таке право, що стосується становища Римської держави. Публічне право розглядалося під кутом зору устрою держави, прав і обов'язків її посадових осіб. Сучасне правознавство розглядає публічне право як підсистему права, що відображає державні та суспільні інтереси. До публічного права наразі відносять, зокрема, конституційне, адміністративне, фінансове, кримінальне, кримінальне процесуальне, цивільне процесуальне, адміністративне процесуальне право. Інститути і норми публічного права містяться, приміром, в екологічному, земельному і сімейному праві. Джерелами публічного права є, зокрема, конституція держави, закони, акти глави держави, акти виконавчої влади, акти органів і посадових осіб місцевого самоврядування. Для галузей публічного права є характерним домінування імперативних норм права. Суб'єктами публічного права є, зокрема, держава, її органи, народ, нація, національні меншини, територіальні громади. Об'єктом публічного права є, наприклад, громадська безпека, громадський порядок, публічна інформація, соціальні або адміністративні послуги. Публічне право використовує поняття «публічний інтерес», під яким розуміється визнаний державою загальний інтерес усіх членів суспільства.

Режим окремого проживання подружжя – особливий порядок подружнього життя, який може бути встановлений судом двома способами. По-перше, за взаємною заявою подружжя. Це може бути викликано проблемами в сім'ї, коли подружжя ще остаточно не вирішило питання щодо розірвання шлюбу і бажає перевірити свої почуття. По-друге, за позовом одного з подружя у разі його небажання проживати спільно (ст. 119 СК України). У разі встановлення режиму окремого проживання виникають важливі правові наслідки: майно, набуте в майбутньому дружиною та чоловіком, не вважатиметься набутим у шлюбі; дитина, народжена дружиною після спливу десяти місяців, не вважатиметься такою, що походить від її чоловіка (ч. 2 ст. 120 СК України). Тож за умови встановлення судом режиму окремого проживання подружжя припиняється режим їхньої спільної сумісної

власності. Законодавець зазначає, що встановлення режиму окремого проживання не припиняє прав і обов'язків подружжя, які встановлені шлюбним договором (ст. 120 СК України).

Республіка – форма правління, за якої вищі органи державної влади обираються народом на певний строк. Республіка характеризується такими ознаками: виборність вищих органів держави народом безпосередньо або опосередковано; строковість повноважень вищих державних органів; відповідальність вищих органів держави за виконання своїх повноважень перед народом або вищим представницьким органом; верховенство актів, які видаються вищим представницьким органом країни. Сучасні республіки зазвичай поділяють на парламентські, президентські та змішані (президентсько-парламентські та парламентсько-президентські). Основними відмінностями між цими республіками є порядок формування уряду, обсяг повноважень глави держави і парламенту. Останні десятиліття показують, що класичні форми парламентської і президентської республік не завжди сприяють узгодженості та ефективній взаємодії вищих органів держави. Тому в другій половині XX ст. з'являются змішані форми правління, які поєднують ознаки парламентських і президентських республік (зокрема, Україна, Франція, Польща). Змішана (її ще називають напівпрезидентською) республіка характеризується такими основними ознаками: президент обирається безпосередньо народом; крім статусу глави держави президент має деякі повноваження щодо керівництва виконавчою владою; уряд формується президентом спільно з парламентом і є підзвітним та відповідальним перед ними; існують два центри виконавчої влади – президент та уряд на чолі з прем'єр-міністром (так звана біцефальність виконавчої влади); президент має повноваження арбітра між гілками влади.

Римське право – право Стародавнього Риму. Виникло у 451 – 450 рр. до н. е. як писане право у формі XII таблиць. На них були записані усталені звичаї римського суспільства тих часів. Джерелами римського права були також преторські едикти і розпорядження імператорів. Римське право набуло свого найвищого рівня розвитку за часів візантійського імператора Юстиніана I у зведеному норматив-

ному акті під назвою Corpus iuris civilis. Римське право поділялося на публічне, яке відбивало інтереси держави, і приватне, що віддзеркалювало інтереси окремих осіб. Істотний вплив на формування римського права справили римські юристи, яким імператори надавали право офіційного тлумачення законодавства. Такі тлумачення мали силу законів. Римське право було правом рабовласницького суспільства, його суб'єктами були лише вільні громадяни Римської імперії. Раби були виключно об'єктами римського права. Багато уваги римське право приділяло праву власності і зобов'язальному праву, зокрема, договорам. Пізніше римське приватне право було реципійоване (запозичене) багатьма країнами світу і стало основою сучасної, у тому числі української, цивілістики. Особливий вплив римське приватне право справило на держави континентальної Європи.

Родичі – особи, які походять один від одного або від спільного предка. Виокремлюють пряму та побічну спорідненість. Пряма спорідненість визначається щодо осіб, які послідовно походять один від одного (наприклад, син – батько). Побічна спорідненість визначається щодо осіб, які походять від спільного предка (приміром, рідні брати).

Розбій – найнебезпечніше кримінальне правопорушення проти власності (ст. 187 КК України). Розбій не може бути кримінальним проступком, це суспільно небезпечне діяння у всіх випадках є злочином відповідного ступеня тяжкості. Склад цього кримінального правопорушення включає в себе наступні елементи і ознаки. Основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є відносини власності. Додатковим обов'язковим об'єктом кримінального правопорушення є життя чи здоров'я потерпілого. Предметом кримінального правопорушення є чуже майно. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується діянням у вигляді нападу з метою заволодіння чужим майном, поєднаному з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства. Розбій вважається закінченим кримінальним правопорушенням з моменту нападу, незалежно від того, вдалося винному заволодіти чужим майном чи ні. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення включає в себе вину у формі прямого

умислу, корисливі мотив і мету. Суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна деліктоздатна особа, якій до його вчинення виповнилося 14 років і яка в момент скоєння кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії та керувати ними (ч. 1 ст. 19, ч. 2 ст. 22 КК України).

«Руська Правда» – систематизований збірник норм давньоруського права, основне джерело для вивчення суспільного ладу та державно-правових інститутів Київської Русі. Відомо понад 100 списків цього документа, що містяться у літописах, кормчих книгах та деяких інших рукописних джерелах XIII – XVIII ст. Вважається, що первісний текст «Руської Правди», так звану «Правду Ярослава», склав Ярослав Мудрий шляхом кодифікації норм звичаєвого права, поточного князівського законодавства і тогочасних судових преце-дентів. Згодом цей текст уточнювали і доповнювали сини Ярослава Мудрого (так звана «Правда Ярославичів»). У період феодальної роздробленості, коли для потреб князівств, що вийшли з-під влади Києва, було створено низку нових списків «Руської Правди», її текст змінювався і доповнювався місцевими переписувачами.

Прийнято поділяти усі списки «Руської Правди» на три редакції – Коротку, Розширену і Скорочену. Кожна з цих редакцій відбиває певний етап розвитку Київської Русі. Коротка редакція відноситься до XI ст. і включає в себе «Правду Ярослава», «Правду Ярославичів» та дві статті, відомі як «Покон вірний» і «Урок мостникам». Розширена редакція відноситься до XII – початку XIII ст. і складається з двох частин – «Суду Ярослава Володимировича» та «Статуту Володимира Мономаха». Скорочена редакція виникла в XVI – XVII ст. і пов'язана з вилученням з тексту Розширеної редакції застарілих норм. За часів «Руської Правди», ще не розрізняли, як сьогодні, окремих галузей права. Виходячи із сучасних наукових критеріїв, тепер у ній виокремлюють низку норм кримінального права, цивільного права (право власності, зобов'язальне право, спадкове право), процесуальні норми (без їхнього поділу на цивільний і кримінальний процес) тощо.

Дослідження «Руської Правди» розпочалося в 1738 р., коли історик В. М. Татищев відкрив цю правову пам'ятку у вигляді її Короткої

редакції. Опублікував цей документ в 1767 р. А. Л. Шлецер. Перше юридичне дослідження «Руської Правди» пов'язують з монографією І. Д. Еверса «Найдавніше руське право в історичному його розкритті» (1835 р.). Сучасні науковці вважають, що за змістом і характером «Руська Правда» є офіційним джерелом світського характеру, кодексом феодального права. Від імені княжої влади вона забезпечувала правовий захист життя, тілесної недоторканності, честі, майнових та немайнових інтересів панівних верств суспільства, а також обмежений захист решти населення. «Руська Правда» відображає становлення феодальних відносин у Київській Русі: розвиток товарного господарства, поглиблення соціальної диференціації, посилення феодальної залежності населення (смердів, холопів, закупів). З часом деякі статті «Руської Правди» поступово втрачали чинність, зокрема, правила прокровну помсту і таліон, проте зберігалася кругова порука та деякі інші пережитки первісного ладу. В науці домінує точка зору, що «Руська Правда» базувалася на суто вітчизняних джерелах права і має київське походження. Після занепаду Київської Русі цей збірник норм давньоруського права продовжував діяти в Галицько-Волинському князівстві, Великому князівстві Литовському, Московському великому князівстві, в Новгородській республіці та на інших колишніх давньоруських землях.

Санкція – елемент норми права, що встановлює несприятливі наслідки на випадок порушення диспозиції, тобто правила, яке ця норма права містить. Існують різні класифікації санкцій. Так, залежно від характеру наслідків виокремлюють правовідновлювальні заходи, заходи юридичної відповідальності, заходи припинення правопорушень. Прикладами правовідновлювальних захолів є, зокрема, обов'язок повернути майно з незаконного володіння, визнання правового акта недійсним, визнання правочину недійсним, спростування недостовірної інформації, поновлення на роботі. Заходи юридичної відповідальності можна проілюструвати, зокрема, штрафом, конфіскацією, обмеженням волі, виправними роботами, позбавленням волі, оголошенням догани, громадськими роботами, звільненням, позбавленням батьківських прав. Прикладами заходів припинення правопо-

рушень є, зокрема, затримання правопорушника, арешт майна, вилучення заборонених предметів. За галузями права санкції поділяються, зокрема, на конституційно-правові, цивільно-правові, адміністративно-правові, кримінально-правові, дисциплінарні (у трудовому праві). За ступенем визначеності санкції можуть бути абсолютно визначеними та відносно визначеними. Абсолютно визначеними є санкції, що вичерпно визначають вид та кількісну міру державного примусу. Наприклад, безквітковий проїзд пасажира в міському транспорті тягне відповідно до КУпАП накладення штрафу в 20-кратному розмірі від вартості проїзду. Відносно визначеними є санкції, що передбачають можливість обрання судом або іншим уповноваженим органом різної кількісної міри такої санкції. Йдеться, приміром, про позбавлення волі на строк від семи до п’ятнадцяти років за умисне вбивство. Залежно від кількості несприятливих наслідків, що загрожують правопорушнику, санкції поділяють на прості та складні. Прості санкції передбачають лише один несприятливий наслідок. Йдеться, наприклад, про штраф за таке адміністративне правопорушення як прийняття ставок у лотерею від осіб, які не досягли 18-річного віку. Складні санкції, у свою чергу, передбачають одночасне застосування декількох несприятливих наслідків. Йдеться, приміром, про позбавлення волі з конфіскацією майна за корисливе кримінальне правопорушення. За можливістю вибору судом або іншим уповноваженим органом одного несприятливого наслідку з кількох, передбачених законом, виокремлюють відносно визначені та альтернативні санкції. Відносно визначена санкція в цій класифікації вказує лише на один вид несприятливого наслідку, визначаючи його мінімальну і максимальну межі. Наприклад, кримінально карані дії хулігана, який вчиняє їх із застосуванням вогнепальної або холодної зброї, караються позбавленням волі на строк від 3 до 7 років. Альтернативна ж санкція містить вказівку на декілька видів несприятливих наслідків, з яких суд або інший уповноважений орган обирає лише один. Наприклад, за вчинення такого адміністративного правопорушення як булінг (цькування) учасника освітнього процесу законодавець передбачає штраф або громадські роботи.

Свояцтво – відносини між одним з подружжя і кровними родичами іншого з подружжя або між родичами обох з подружжя, що виникають не внаслідок рідства, а за шлюбом. У деяких випадках свояцтво викликає настання певних правових наслідків. Так, за наявності кількох осіб, які виявили бажання усиновити одну й ту саму дитину, переважне право на її усиновлення має громадянин України, який є чоловіком матері або дружиною батька дитини, яка усиновлюється (ст. 213 СК України). Якщо мачуха або вітчим проживають однією сім'єю з малолітніми пасинком, падчеркою, вони мають право брати участь у їхньому вихованні (ст. 260 СК). Мачуха та вітчим мають право на захист своїх малолітніх, неповнолітніх або повнолітніх непрацездатних пасинка та падчерки. Вони мають також право без спеціальних на те повноважень звернутися за захистом прав та інтересів цих осіб до органу опіки та піклування або до суду (ст. 262 СК). Мачуха, вітчим зобов'язані утримувати малолітніх, неповнолітніх падчерку та пасинка, які з ними проживають, якщо в них немає матері, батька, діда, баби, повнолітніх братів та сестер або ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання, за умови, що мачуха, вітчим можуть надавати матеріальну допомогу (ст. 268 СК). У свою чергу повнолітні падчерка, пасинок зобов'язані утримувати непрацездатних мачуху, вітчима, якщо вони потребують матеріальної допомоги і якщо вони надавали падчерці, пасинкові систематичну матеріальну допомогу не менш як п'ять років, за умови, що падчерка, пасинок можуть надавати матеріальну допомогу. Обов'язок падчерки, пасинка по утриманню мачухи, вітчима виникає, якщо у мачухи, вітчима немає чоловіка, дружини, повнолітніх дочки, сина, братів та сестер або якщо ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання (ст. 270 СК).

Сервітут – різновид речових прав на чуже майно, право обмеженого користування чужою річчю або майном. Підставами виникнення сервітутних прав є договір, закон, заповіт і рішення суду. Сервітут може бути як оплатним, так і безоплатним. Він може бути встановлений на певний строк або без визначення строку. Сервітут не підлягає відчуженню. Сервітут не позбавляє власника майна, щодо якого він

встановлений, права володіння, користування та розпоряджання цим майном. Сервітут зберігає чинність у разі переходу до інших осіб права власності на майно, щодо якого він встановлений. Поняття «сервітут» відоме ще з часів стародавнього римського права і сьогодні використовується в цивільному законодавстві більшості держав світу, у тому числі України. «Сервітутне право» означає підпорядкованість однієї речі кільком особам – її власнику і одночасно іншому суб'єкту цивільних правовідносин, який теж використовує її корисні властивості. Сервітутне право заінтересована особа може набути у випадку виникнення у неї необхідності задоволення своїх потреб за рахунок здійснення обмеженого використання корисних властивостей нерухомих речей, які належать іншим особам. Суб'єктами сервітутних прав можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. При встановлюнні сервітуту право власності на нерухоме майно зазнає певних обтяжень. Ці обтяження полягають в обов'язку власника рахуватись з можливістю іншої особи здійснювати право обмеженого користування належним йому нерухомим майном. Особа, в інтересах якої встановлюється сервітут, може бути як власником сусідньої земельної ділянки, так і суб'єктом права постійного користування нею. Сервітути поділяються на земельні та особисті, суходільні та водні, публічні та приватні. Підставами припинення сервітуту є: поєднання в одній особі власника майна, обтяженого сервітутом, і особи, в інтересах якої встановлено сервітут; відмова від сервітуту особи, в інтересах якої він встановлений; сплив строку, на який сервітут був встановлений; припинення обставин, які були підставою для встановлення сервітуту; невикористання сервітуту протягом трьох років підряд; смерть особи, на користь якої був встановлений особистий сервітут; рішення суду. Збитки, завдані власникові земельної ділянки або іншого нерухомого майна, особою, яка користується сервітутом, підлягають відшкодуванню на загальних підставах (ст. 401 – 406 ЦК України).

Система законодавства – цілісна, внутрішньо узгоджена сукупність чинних нормативно-правових актів певної держави, яка є зовнішньою формою права. Основні ознаки системи законодавства: ви-

никає на основі системи права і є вторинною стосовно неї; є зовнішнім виявом системи права поряд з іншими джерелами права – правовими прецедентами, правовими звичаями, нормативно-правовими договорами; має суб'єктивний характер, бо є результатом діяльності суб'єктів нормотворчості.

Система законодавства має горизонтальну, вертикальну та функціональну структуру. Горизонтальна (галузева) структура законодавства відбиває його побудову залежно, зокрема, від предмета правового регулювання. Оскільки нормативно-правові акти можуть містити норми однієї або декількох галузей права, остільки розрізняють галузеве та міжгалузеве (комплексне) законодавство. Галузеве законодавство складають нормативно-правові акти, що містять норми однієї галузі права. Приміром, акти, що містять норми цивільного права, утворюють цивільне законодавство. Міжгалузеве законодавство становлять нормативно-правові акти, які містять норми двох або більше галузей права, і регулюють окрему сферу суспільного життя. Так, законодавство про освіту утворюють акти, які містять норми, зокрема, адміністративного, цивільного, трудового та фінансового права.

Горизонтальна структура законодавства також відбиває його побудову залежно від обсягу нормативного матеріалу. У порядку збільшення зазначеного обсягу виокремлюють такі складові законодавства: нормативно-правовий акт, інститут законодавства, підгалузь законодавства, галузь законодавства. Нормативно-правовий акт – це офіційний письмовий документ, що містить сукупність нормативних приписів і має на меті регулювання, як правило, відносно невеликої групи однорідних суспільних відносин. При цьому нормативний припис є способом закріплення і формою зовнішнього вираження норми права. Нормативний припис може бути викладеним у вигляді цілої статті нормативно-правового акта, її частини, пункту або абзацу. Інститут законодавства є сукупністю взаємопов'язаних нормативних приписів, спрямованих на регулювання відносно великої групи суспільних відносин. У свою чергу, інститут законодавства може бути галузевим і міжгалузевим. Прикладом галузевого інституту законодавства є інститут кримінальної відповідальності неповнолітніх. Міжга-

лузевим інститутом законодавства є, зокрема, інститут опіки та піклування, який містить нормативні приписи актів цивільного, сімейного та адміністративного законодавства. Підгалузь законодавства охоплює сукупність інститутів законодавства, спрямовану на регулювання певного, досить широкого кола однорідних суспільних відносин. Приміром, виборче законодавство є підгалуззю конституційного законодавства. Галузь законодавства є цілісною системою нормативно-правових актів. Призначення галузей законодавства полягає, зокрема, в тому, що вони є офіційною формою зовнішнього вираження галузей права.

Вертикальна структура законодавства відбиває його побудову залежно від юридичної сили нормативно-правових актів. У порядку зменшення юридичної сили до структури законодавства в даному випадку входять: Конституція України; міжнародні договори України; закони України; нормативні укази Президента України; постанови Кабінету Міністрів України; нормативні акти міністерств та відомств; нормативні акти місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування.

Функціональна структура законодавства відбиває його побудову залежно від призначення нормативно-правових актів. На цій підставі виокремлюють: первинні нормативно-правові акти, які встановлюють правила регулювання суспільних відносин у певних сферах життя; вторинні нормативно-правові акти, що вносять зміни до первинних актів або скасовують їх.

Система права – цілісна, внутрішньо узгоджена сукупність чинних правових норм певної держави, яка є внутрішньою будовою права. Структурними елементами системи права є: норми права, субінститути права, інститути права, підгалузі права, галузі права. Система права є основною частиною ширшого поняття – правової системи держави. Істотними ознаками системи права є об’єктивність, єдність і диференціація. Об’єктивність означає те, що система права зумовлена рівнем і особливостями розвитку конкретних держави та суспільства. Єдність як ознака системи права відбиває пов’язаність різноманітних за характером і змістом норм права з одними й тими ж основополож-

ними принципами, зокрема, свободи, рівності, справедливості та гуманізму. Диференціація відображає наявність у системі права зазначених вище структурних елементів, які забезпечують правове регулювання різноманітних суспільних відносин.

Сім'я – первинний осередок суспільства, її складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Подружжя вважаються сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Дітина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає. Права члена сім'ї має одинока особа. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства (ст. 3 СК України).

Сім'я патронатного вихователя – сім'я, в якій за згоди всіх її членів повнолітня особа, яка пройшла спеціальний курс підготовки, виконує обов'язки патронатного вихователя на професійній основі (ст. 252 СК України).

Служба в органах місцевого самоврядування – професійна, на постійній основі діяльність громадян України, які займають посади в органах місцевого самоврядування, що спрямована на реалізацію територіальною громадою свого права на місцеве самоврядування та окремих повноважень органів виконавчої влади, наданих законом (ст. 1 ЗУ «Про службу в органах місцевого самоврядування»).

Соціальна держава – держава, яка визнає людину найвищою соціальною цінністю і з метою забезпечення кожному гідного рівня життя та інших соціальних прав здійснює перерозподіл суспільних благ відповідно до принципів соціальної справедливості. Поява концепції соціальної держави пов'язана з формуванням у XIX ст. в Європі нового, постіндустріального суспільства. Якщо доктрина правової держави виникла завдяки європейським революціям XVII – XVIII ст., то теорія соціальної держави – внаслідок промислового перевороту XVIII – XIX ст. Соціальна держава була призначена насамперед для того, щоб приборкати соціальні конфлікти, пом'якшити суперечності

між класами, породжені соціальною, передусім матеріальною, нерівністю. Поняття «соціальна держава» з'являється в середині XIX ст. у працях німецьких науковців під впливом філософії Г. В. Ф. Гегеля. Вважається, що вперше соціальна держава згадується у 1842 р. у роботі Лоренца фон Штайна «Соціалізм і комунізм у сучасній Франції». На думку цього вченого, соціальна держава повинна підтримувати рівність у правах для різних класів і окремих індивідів, а також сприяти суспільному, зокрема, економічному прогресу. І соціальна, і правова держави виходять із визнання людини найвищою цінністю, необхідності захисту і забезпечення її прав. Проте слід бачити суттєві відмінності між правовою і соціальною державами. Так, доктрина правової держави ґрунтується передусім на правах людини першого покоління – громадянських і політичних правах. Водночас теорія соціальної держави спирається на права людини другого покоління – соціальні, економічні та культурні права. Сенсом вчення про правову державу є ідея захисту людини і суспільства від самої держави. Разом з тим основним положенням теорії соціальної держави є захист державою людини і суспільства. При цьому необхідно розуміти, що сучасна правова держава може існувати лише в тому разі, якщо вона одночасно є соціальною державою. І навпаки. Основні ознаки соціальної держави: проголошення людини найвищою соціальною цінністю; спрямованість на забезпечення соціальних прав, зокрема, на медичне забезпечення, працю, відпочинок, житло; реалізація принципів соціальної справедливості і соціальної відповідальності; забезпечення справедливого перерозподілу соціальних благ; існування соціальних обов'язків держави щодо своїх громадян, що включає в себе насамперед соціальне забезпечення, соціальне страхування і гарантування соціального миру.

Соціальні норми – правила поведінки загальнообов'язкового характеру, які діють у відносинах між людьми, мають на меті забезпечення суспільного порядку і охороняються за допомогою різноманітних засобів впливу на їх порушників. Соціальні норми слід відрізняти від правил, які не призначені для регулювання відносин між людьми, зокрема, тих, що застосовуються у математиці, граматиці та техніці.

Основні ознаки соціальних норм: зумовлені рівнем розвитку суспільства; мають на меті забезпечення порядку і стабільності; історично склалися або цілеспрямовано встановлені; мають загальний характер, тобто призначені не для поіменно визначених конкретних осіб; встановлюють еталони позитивної поведінки або певні заборони; забезпечуються різноманітними засобами впливу на поведінку людей, зокрема, звичкою, внутрішнім переконанням, громадським осудом або державним впливом; вносять однаковість у регулювання суспільних відносин і, таким чином, забезпечують соціальну справедливість. Соціальні норми класифікуються за кількома критеріями. За характером відносин, які ними регулюються, соціальні норми поділяють, зокрема, на політичні, релігійні, економічні, сімейні, організаційні, екологічні та естетичні. За способами встановлення і забезпечення виокремлюють такі види соціальних норм як норми права, норми моралі, релігійні норми, корпоративні норми, звичаї та традиції. За формою зовнішнього вираження соціальні норми поділяють на усні та письмові. Соціальні норми утворюють цілісну систему. Норми права співвідносяться з соціальними нормами як частина та ціле, вид і рід, бо норми права не є єдиною формою регулювання суспільних відносин. Норми права вважаються найефективнішим регулятором суспільних відносин, оскільки виходять від держави, яка забезпечує їх дотримання.

Співучасть у кримінальному правопорушенні – умисна спільна участь декількох суб'єктів кримінального правопорушення у вчиненні умисного кримінального правопорушення (ст. 26 КК України). Тож співучасть характеризується такими істотними ознаками як спільність дій і спільність умислу двох або більше суб'єктів кримінального правопорушення. Співучасниками кримінального правопорушення можуть бути: виконавець, організатор, підбурювач і пособник (ст. 27 КК України). Формами співучасті залежно від стійкості суб'єктивних зв'язків між зловмисниками є: група осіб (без попередньої змови); група осіб за попередньою змовою; організована група; злочинна організація (ст. 28 КК України). Формами співучасті залежно від наявності або відсутності розподілу ролей між зловмисниками

є: проста співучасть (співвиконавство) і складна співучасть (з розподілом ролей) (ст. 27 КК України). Юридичне значення співучасті полягає у тому, що в багатьох випадках вона визначається законодавцем як кваліфікуюча обставина, що тягне більш тяжке обвинувачення (наприклад, ч. 2 ст. 185 КК України). У всіх інших випадках співучасть у кримінальному правопорушенні вважається обтяжуючою обставиною при призначенні покарання (п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України). Співучасть – інститут кримінального права, такого поняття немає, приміром, в адміністративному праві.

Споживач – фізична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника (ст. 1 ЗУ «Про захист прав споживачів»). Права споживача при придбанні товару належної якості: 1. Обміняти непродовольчий товар належної якості на аналогічний, якщо цей товар не задовольняє його за формою, габаритами, фасоном, кольором, розміром, або з інших причин не може бути використаний ним за призначенням. Для обміну товару відводиться 14 днів, не рахуючи дня купівлі. Для обміну цього товару слід не використовувати його, не порушувати пломби, ярлики тощо. Слід також пред’явити продавцеві розрахунковий документ. 2. Якщо на момент обміну аналогічного товару у продавця немає, то споживач має право – придбати будь-які інші товари із перерахуванням вартості; розірвати договір та одержати назад гроші; здійснити обмін товару на аналогічний при першому ж надходженні відповідного товару в продаж. Існує затверджений Кабінетом Міністрів України перелік непродовольчих товарів, які не підлягають обміну: дитячі іграшки, ювелірні вироби, білизна та інше. Якщо договір купівлі-продажу розривається, то розрахунки із споживачем проводяться, виходячи з вартості товару на час його купівлі. Гроші повертаються споживачеві в день розірвання договору, а за домовленістю сторін – не пізніше 7 днів (ст. 9 ЗУ «Про захист прав споживачів»). Права споживача у разі придбання товару неналежної якості: 1. У разі виявлення протягом гарантійного строку недоліків товару, споживач має право вимагати: зменшення ціни;

безоплатно (за рахунок продавця) ремонту товару в розумний строк; відшкодування витрат на усунення недоліків товару. 2. Якщо протягом гарантійного строку виявлені істотні недоліки товару, споживач має право за своїм вибором вимагати від продавця – розірвання договору та повернення грошей; заміни товару на аналогічний (ст. 8 ЗУ «Про захист прав споживачів»).

Суб'єктивне право – гарантована нормами права міра можливої поведінки особи. Суб'єктивне право безпосередньо пов'язане із свободою особи і виступає мірою цієї свободи. Його реалізація дає уповноваженій особі змогу задовольнити певний власний інтерес. При цьому носій суб'єктивного права вільно обирає передбачений правом варіант поведінки. Водночас межі можливої поведінки носія суб'єктивного права визначені нормами права. Наприклад, особа має право на шлюб. Проте це право може бути реалізоване нею лише за наявності певних позитивних умов, приміром, досягнення шлюбного віку. Це право можна здійснити також за відсутності деяких негативних умов, до прикладу, перебування в іншому зареєстрованому шлюбі. У складі суб'єктивного права можна виокремити такі правомочності як: право на власні дії; право на чужі дії (право на вимогу); право на дії службових осіб заради застосування державного примусу у разі невиконання зобов'язаною особою своїх обов'язків. Приміром, у разі укладення договору купівлі-продажу виникають цивільні зобов'язальні правовідносини між його сторонами. Покупець має право одержати товар, це є правом на власні дії. Також він має право вимагати від продавця передати товар, що є правом на чужі дії. Крім того, покупець має право звернутися до суду з позовом щодо відшкодування збитків, а це є правом на дії службових осіб. Реалізація суб'єктивного права, тобто переведення передбачених ним можливостей у практичну площину, може здійснюватися як в межах правовідносин, так і поза ними.

Судимість – особливий правовий стан особи, засудженої до кримінального покарання, що породжує для неї певні несприятливі цивільно-правові (загальногромадянські) та кримінально-правові (спеціальні) наслідки обмежувального й іншого характеру, які не ходять до

змісту покарання і мають місце протягом визначеного законом строку. Науковці характеризують судимість як негативний правовий статус людини. Цивільно-правові наслідки судимості полягають, зокрема, у тому, що доки вона не погашена зі спливом встановлених КК України строків або не знята достроково судом, особа не може бути Президентом України, депутатом, суддею, прокурором, адвокатом, нотаріусом тощо. Судимість за корисливе кримінальне правопорушення не дозволяє посідати у господарському товаристві посаду керівного характеру або пов'язану з матеріальною відповідальністю. Якщо людина бажає змінити своє прізвище або ім'я, то наявність судимості це унеможливлює. Кримінально-правові наслідки судимості полягають, зокрема, в тому, що вона породжує більш суворе покарання для особи, яка, маючи зазначений правовий стан, вчинила нове умисне кримінальне правопорушення. Йдеться про так званий рецидив кримінальних правопорушень. Метою інституту судимості є попередження вчинення нових кримінальних правопорушень. Судимість – інститут кримінального права, вона не породжується, приміром, постановою суду про накладення на особу адміністративного стягнення. Судимість поширюється на весь строк відбування покарання, а в передбачених КК України випадках – також і на певний період після його відбуття. Підставою судимості є наявність обвинувального вироку суду, що набрав законної сили, яким особа засуджується до певного покарання. Зауважимо, що не кожен обвинувальний вирок суду передбачає покарання. Приміром, неповнолітній, який вчинив кримінальний проступок або нетяжкий злочин, може бути звільнений судом від покарання, якщо буде визнано, що внаслідок щирого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки він на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання. У цьому разі суд застосовує до неповнолітнього примусові заходи виховного характеру і судимість у нього не виникає (ст. 105 КК України). Законодавець передбачає два види припинення судимості: погашення і зняття. Погашення судимості – це її автоматичне припинення за наявності визначених законом умов, головною з яких є невчинення особою нового кримінального правопорушення протягом строку судимо-

сті. Зняття судимості – це її дострокове припинення за рішенням суду за наявності певних умов. Однією з них є те, що, маючи судимість, особа не вчинила нового кримінального правопорушення і довела своє виправлення зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці. Погашення і зняття судимості щодо осіб, які вчинили кримінальне правопорушення до досягнення ними 18-річного віку, відбувається на підставі загальних правил з урахуванням пільгових особливостей, передбачених статтею 108 КК України. Ці особливості полягають у встановленні скорочених, у порівнянні з повнолітніми особами, строків погашення судимості та наявності більш м'яких умов її дострокового зняття.

Судова влада – гілка державної влади, яка має виключне повноваження здійснювати правосуддя з метою розв'язання юридичних спорів. Крім основної для неї функції здійснення правосуддя, судова влада також реалізує контрольну функцію, що спрямована на забезпечення виконання судових рішень. Судову владу в Україні представляють суди, що належать до системи судоустрою та Конституційний Суд України. Найвищим судом у системі судоустрою України є Верховний Суд, який складається з Великої Палати, Касаційного адміністративного, Касаційного господарського, Касаційного кримінального і Касаційного цивільного судів. Також до системи судоустрою України належать апеляційні загальні, господарські та адміністративні суди. Загальні суди розглядають кримінальні, цивільні справи і справи про адміністративні правопорушення. Завданням господарського судочинства є вирішення судом спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності, та розгляд деяких інших справ, віднесених до юрисдикції господарського суду, з метою захисту прав і законних інтересів фізичних, юридичних осіб та держави. Адміністративні суди діють з метою захисту прав, свобод та законних інтересів особи у сфері публічно-правових відносин. До місцевих судів України відносяться окружні загальні, господарські та адміністративні суди. Крім того, до системи судоустрою України належать вищі спеціалізовані суди – Вищий антикорупційний суд і Вищий суд з питань інтелектуальної власності. Конституційний Суд України вирішує питання про

відповідність Конституції України законів України та деяких інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, інші повноваження. Суди розглядають справи у визначеному законом процесуальному порядку, що має назву судочинства. До видів судочинства в Україні належать: конституційне, цивільне, кримінальне, адміністративне і господарське судочинство. Також вітчизняні суди здійснюють провадження в справах про адміністративні правопорушення.

Судова практика – рішення судів у конкретних справах, які містять правові зразки одноманітного багаторазового застосування і тлумачення правових норм. Судова практика узагальнюється вищими судовими інстанціями. Значення судової практики як джерела права стає особливо помітним при правовому регулюванні відносин, що недостатньо ясно, неповно або суперечливо внормовані на рівні законодавства, а також при застосуванні судами принципів права та норм про права людини. Як правило, судова практика є формально необов'язковим, вторинним джерелом права. Вона може надати переконливе обґрунтування для судового рішення, однак посилання лише на судову практику є недостатнім. Воно має бути поєднане з посиланням на відповідний нормативно-правовий акт чи інше формально обов'язкове джерело права. В Україні судова практика тривалий час офіційно не визнавалася джерелом права. Проте нижчі судові інстанції завжди намагалися керуватися практикою вищих судів при розгляді аналогічних справ, оскільки інакше їх рішення могли бути скасовані в апеляційному чи касаційному порядку. Крім того, ще з радянських часів існував феномен постанов пленумів Верховних судів СРСР та союзних республік як певний нормативний орієнтир для судового правозастосування. Отже, судова практика вищих судових інстанцій завжди виступала в Україні орієнтиром як для нижчих судів, так і для інших правозастосовних органів. У сучасній Україні усталена судова практика на законодавчому рівні дедалі більше набуває обов'язкового характеру і стає джерелом права. Так, у статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» прямо передбачено, що суди при розгляді справ застосовують практику Європейського суду з прав люди-

ни як джерело права. У частині 4 статті 263 ЦПК України говориться, що при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановах Верховного Суду.

Судовий прецедент – рішення суду в конкретній справі, що є обов'язковим для суду тієї самої або нижчої інстанції при вирішенні в майбутньому всіх аналогічних справ. Важлива роль судової нормотворчості визнавалася вже в давніх Єгипті, Греції, Римі. Так, у Давній Греції судді покладалися на раніше ухвалені судові рішення для розв'язання торгових спорів. Давньоримські судді слідували практиці своїх попередників, зокрема, у питаннях судової процедури. Починаючи з XIII ст. прецедентне право поширюється в Англії та Уельсі, де воно утворюється королівськими судами і передбачає визнання за судом права офіційного формулювання правових норм, що склалися у правових звичаях країни. Відомий англійський юрист і адвокат Вільям Блекстон сформулював важливе положення, що суддя не створює, а лише відкриває право, яке вже існує в суспільстві. Загальна доктрина судового прецеденту як обов'язкового джерела англійського права склалася у другій половині XIX ст. і була пов'язана з офіційною публікацією рішень вищих судових інстанцій та заснуванням єдиної централізованої системи судів. В основі судового прецеденту лежить факт повторюваності певних суспільних відносин, що зумовлює відповідність ідеї прецеденту природі людини та очікуванням суспільства. В основу обов'язковості судового прецеденту закладено принцип, згідно з яким аналогічні справи повинні вирішуватися аналогічно, а судове рішення є справедливим, якщо воно не відрізняється від прийнятого раніше рішення за умови збігу фактичних обставин справи. Основні ознаки судових прецедентів: мають нормативний характер; є результатом судової нормотворчості; переважно формулюються вищими судовими інстанціями; мають обов'язковий характер для нижчих судів; вищі судові інстанції зв'язані своїми попередніми прецедентами і не повинні відхилятися від них без явної необхідності; є обов'язковими для всіх суб'єктів права, у тому числі для державних органів і посадових осіб; є писаним джерелом, який підлягає оприлю-

дненню в офіційних виданнях; мають казуїстичний характер, тобто створюються внаслідок розв'язання окремих життєвих ситуацій, що породжує множинність прецедентів, їхню певну неузгодженість. Прецедентне (нормативне) значення має не все судове рішення, а його мотивувальна частина, в якій обґрунтовується відповідь на питання, що постало перед судом. Саме ця частина судового рішення містить нове правило поведінки, тобто норму прецедентного права, своєрідний судовий стандарт, якого в подальшому слід додержуватися при вирішенні аналогічних справ. Приміром, у справі «Полторацький проти України», яку в 2003 р. розглядав Європейський суд з прав людини, заявник зазначив, що був засуджений до смертної кари та перебував у «камері смертників» в очікуванні виконання вироку. До нього не застосовували фізичне або психічне насильство, проте умови очікування виконання вироку були нестерпними з психологічної точки зору. Заявник скаржився на порушення статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка передбачає право кожного не піддаватися катуванню, нелюдському чи такому, що принижує його гідність, поводженню або покаранню. Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що відсутність наміру з боку держави принизити чи зневажити заявника не може бути підставою для виключення висновку про порушення нею статті 3 Конвенції. На думку Суду, умови тримання під вартою, які мусив терпіти згаданий заявник, завдали йому великого психічного страждання і принижували його людську гідність. Таким чином Суд сформулював принцип – можливість визнати порушенням статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод дії, які не мали прямого наміру принизити чи зневажити особу, але фактично призвели до такого результату. Тож виник судовий прецедент, який буде основою вирішення в майбутньому аналогічних справ проти України. Сукупність судових прецедентів утворює так зване прецедентне право. Судовий прецедент виступає первинним та обов'язковим джерелом права в англо-американській правовій сім'ї.

Суперфіцій – різновид речових прав на чуже майно, право користування чужою земельною ділянкою для забудови, яке є оплатним,

довгостроковим, відчужуваним і може бути успадковано. У даному випадку власник земельної ділянки надає її в користування іншій особі для будівництва промислових, побутових, соціально-культурних, житлових та інших споруд і будівель. Таке право встановлюється договором або заповітом – на визначений чи невизначений строк. Строк користування земельною ділянкою державної чи комунальної власності для забудови не може перевищувати 50 років. Право користування земельною ділянкою державної або комунальної власності для забудови не може бути відчужено її землекористувачем іншим особам, внесено до статутного фонду, передано у заставу. Власник земельної ділянки, наданої для забудови, має право на одержання від землекористувача плати за користування нею. Перехід права власності на земельну ділянку до іншої особи не впливає на обсяг права землекористувача щодо користування цією земельною ділянкою. Землекористувач має право власності на будівлі (споруди), споруджені ним на земельній ділянці, переданої йому для забудови. Інша особа, до якої перейшло від землекористувача право власності на зазначені будівлі, набуває право користування цією ж земельною ділянкою на тих же умовах, що й попередній землекористувач і відповідно власник згаданих будівель. Землекористувач зобов’язаний використовувати земельну ділянку відповідно до її цільового призначення. Право користування земельною ділянкою для забудови припиняється у разі: поєднання в одній особі власника земельної ділянки та землекористувача; спливу строку права користування; відмови землекористувача від права користування; невикористання земельної ділянки для забудови протягом трьох років підряд; за рішенням суду. У разі припинення права користування земельною ділянкою, на якій була споруджена будівля (споруда), власник земельної ділянки та власник цієї будівлі (споруди) визначають правові наслідки такого припинення. У разі недосягнення домовленості між ними власник земельної ділянки має право вимагати від власника будівлі (споруди) її знесення та приведення земельної ділянки до стану, в якому вона була до надання її у користування (ст. 413 – 417 ЦК України).

Суспільна небезпека – основна ознака кримінального правопорушення, яка розкриває його соціальну сутність. Суспільна небезпека відбиває об'єктивну властивість кримінально-протиправного діяння заподіювати істотну шкоду фізичній чи юридичній особі, суспільству, державі, або створювати реальну загрозу її заподіяння. Жодне інше правопорушення, крім кримінального правопорушення, не має такої ознаки як суспільна небезпека (ст. 11 КК України).

Теорії походження держави – існують декілька теорій, які пояснюють причини і шляхи виникнення держави. Теологічна теорія (Т. Аквінський, XIII ст.) пояснює походження держави волею Бога, містить положення про її вічність та залежність від божественної волі. Патріархальна теорія (Р. Філмер, XVII ст.) представляє державу як результат розростання сім'ї. За цією теорією в основі виникнення держави лежить природне прагнення людей до спілкування. Для цього вони об'єднуються в сім'ї, декілька сімей складають рід (селище), а із селищ утворюється держава. Тож державна влада є продовженням батьківської влади в сім'ї, тобто влади домовласника. Договірна теорія (Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, XVII – XVIII ст.) виходить з того, що державі передує «природний стан», який характеризується як царство необмеженої свободи, «війни всіх проти всіх». Кожна людина має невід'ємні права, однак у природному стані неминуче постає проблема їх забезпечення і охорони. Тому люди домовилися встановити над собою специфічну інституцію, тобто державу, яка б відповідала за дотримання порядку, захищала загальні інтереси і забезпечувала невід'ємні права. Органічна теорія (Г. Спенсер, XIX ст.) порівнює суспільство з біологічним організмом. Отже, у розвитку суспільства виявляються закономірності, притаманні живим організмам, зокрема, зростання й ускладнення функцій організму, а надалі – зрілість і старіння. Об'єднання людей, якими є роди, племена, союзи племен, імперії, міста-держави, Г. Спенсер називав «агрегатами», які змінюються під впливом соціального розшарування суспільства, спеціалізації праці, утворення органів політичної влади. Теорія насильства (К. Каутський, Л. Гумплович, XIX ст.) виходить з того, що війни і територіальні завоювання є одним із найважливіших чинників держа-

вотворення. Тож держава утворюється для закріплення влади переможців над завойованими народами. Марксистська теорія (К. Маркс, Ф. Енгельс, XIX ст.) пояснює виникнення держави переважно економічними чинниками – суспільним поділом праці, появою надлишкового продукту, приватної власності та наступним класовим розшаруванням суспільства. Тим самим обґрунтовується ідея прокласову природу держави, боротьбу класів між собою як основну причину виникнення держави. Тож держава з'являється для того, щоб забезпечити панування одного класу над іншим, приміром, рабовласників над рабами. Теорія інцесту (К. Леві-Строс, XX ст.) головним чинником виокремлення людини із світу природи називає заборону на кровозмішення, тобто табу. Збереження людського роду і його розвиток вимагали створення усередині родової общини спеціальних органів, здатних контролювати дотримання заборони інцесту і застосувати примушування до її порушників. Ці контролюючі органи з часом почали виконувати й інші громадські функції, виступаючи прообразом майбутніх органів держави. Іригаційна теорія (К. Вітфогель, XX ст.) вважає передумовою ранньої державності перехід до іригаційного землеробства. Його впровадження не тільки сприяло зростанню обсягу сільськогосподарської продукції, а ще й створювало необхідні організаційні умови для появи розгалуженого державного апарату. Відповідно до цієї теорії деспотичні форми азійських держав випливали з необхідності будівництва іригаційних споруд. Без жорсткого централізованого управління створити такі споруди у ті часи було неможливо. Кожній із наведених теорій походження держави притаманні як позитивні моменти, так і певні недоліки. Проте всі вони мають право на існування, оскільки сприяють кращому розумінню походження держави.

Теорії походження права – існують декілька теорій, які пояснюють причини і шляхи виникнення права. За теологічною теорією (Т. Аквінський, XIII ст.) право було створено Богом і даровано людям. Воно виражає вищий розум, добро і справедливість. Представники теорії природного права (Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант, XVII – XVIII ст.) вважали, що природні права належать людині

від народження. Йдеться насамперед про право на життя, свободу і власність. Для гарантування й захисту цих прав люди домовилися створити державу, яка видає закони, створює так зване позитивне право. За цією теорією право завжди втілює справедливість, а закони можуть бути як справедливими (правовими), так і несправедливими. Право відноситься до закону як зміст до форми. Історична школа права (Ф. Савіньї, Г. Гуго, Г. Пухта, XIX ст.) відстоювала тезу про те, що право виникає спонтанно, так само як мова народу. Воно виростає з національного духу, народної свідомості і набуває специфічного характеру, притаманного тільки певному народові в найбільш ранні періоди його історії. Законодавці лише виражають в юридичній формі те, що диктує народний дух. Право не має універсального загальнолюдського характеру, його слід вивчати в контексті конкретного часу, місця і особливостей національного духу. Марксистська теорія (К. Маркс, Ф. Енгельс, XIX ст.) пов'язувала походження права із класовою боротьбою. Панівний соціальний клас змінює звичаї на свою користь, пристосовує їх до своїх потреб, а в разі необхідності цілеспрямовано створює нові закони, в яких виражається його воля. Право є знаряддям пригнічення іншого класу. За цією теорією право виникає і розвивається відповідно до змін в економічному розвитку суспільства. Теорія примирення (Г. Берман, Е. Аннерс, XX ст.) пояснює походження права необхідністю впорядкування відносин між родами. Договори про примирення між родами укладалися спочатку в усній формі. Згодом правила таких договорів через повторення однорідних ситуацій поступово перетворилися на юридичні, у тому числі письмові, норми (так зване «право примирення»). Кожній з наведених теорій походження права притаманні як позитивні моменти, так і певні недоліки. Проте всі вони мають право на існування, оскільки сприяють кращому розумінню природи права.

Територіальна громада – жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр. Територіальна громада села, селища, міста є первинним суб'єктом місцевого

самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень. Територіальні громади можуть об'єднуватися в одну сільську, селищну, міську територіальну громаду, утворювати єдині органи місцевого самоврядування та обирати відповідно сільського, селищного, міського голову. Територіальні громади села, селища, міста, що добровільно об'єдналися в одну територіальну громаду, можуть вийти із складу об'єднаної територіальної громади (ст. 1, 6 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні»).

Тілесне ушкодження – умисне чи необережне протиправне заподіяння шкоди здоров'ю іншої людини, що виражається в порушенні анатомічної цілості або фізичної функції органів і тканин тіла людини. Законодавець встановив кримінальну відповідальність за умисне заподіяння тілесного ушкодження трьох видів: легкого, середньої тяжкості та тяжкого (ст. 125, 122, 121 КК України). Також кримінальна відповідальність настає за необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 128 КК України). Необережне заподіяння легкого тілесного ушкодження не є кримінальним правопорушенням. При визначенні ступеня тяжкості тілесних ушкоджень фахівці керуються підзаконним нормативно-правовим актом – Правилами судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затвердженими наказом Міністерства охорони здоров'я України № 6 від 17. 01. 1995 р.

Тлумачення норм права – інтелектуальна діяльність, спрямована на з'ясування і роз'яснення (інтерпретацію) волі законодавця, матеріалізованої в нормі права, а також результати цієї діяльності. За суб'єктами, які його здійснюють, тлумачення норм права поділяється на два види: офіційне та неофіційне. Офіційне тлумачення провадиться уповноваженим на це державою суб'єктом і має обов'язковий характер. Неофіційне тлумачення здійснюється будь-яким суб'єктом, приміром, викладачем або вчителем, і не має обов'язкового значення. Так, до повноважень Конституційного Суду України належить офіційне тлумачення Конституції України. Рішення цього органу щодо тлумачення Основного Закону України є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені. Кон-

ституційний Суд України здійснює інтерпретаційну діяльність не тільки в межах процедури офіційного тлумачення Конституції України, а й під час ухвалення рішень про відповідність Конституції України законів та деяких інших правових актів. У мотивувальній частині цих рішень можуть міститися положення, в яких роз'яснюється зміст відповідних норм Конституції України і правових актів, конституційність яких перевірялася. Неофіційне тлумачення норм права поділяється на такі види як побутове, професійне і доктринальне. Побутове тлумачення здійснюється у повсякденному житті особами, які не мають юридичної освіти і відповідно кваліфікації для провадження юридичної діяльності. Професійне тлумачення здійснюють фіхівці з вищою юридичною освітою, які займаються різними видами юридичної практики, зокрема, адвокати, прокурори та судді. Доктринальне тлумачення є сферою діяльності науковців-правників. Його результати відтворюються в науково-практичних коментарях до законодавства, наукових статтях, монографіях, підручниках, посібниках і лекціях. Незважаючи на те, що неофіційне доктринальне тлумачення не має в Україні обов'язкової сили, воно все ж впливає на нормотворчу і правозастосовну діяльність завдяки авторитетності та переконливості таких роз'яснень.

Товариство з додатковою відповідальністю – господарське товариство, статутний капітал якого поділений на частки визначених установчими документами розмірів і яке несе відповідальність за своїми зобов'язаннями власним майном, а в разі його недостатності учасники цього товариства несуть додаткову солідарну відповідальність у визначеному установчими документами однаково кратному розмірі до вкладу кожного з учасників (ст. 80 ГК України).

Товариство з обмеженою відповідальністю – господарське товариство, що має статутний капітал, поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами, і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном. Учасники товариства, які повністю сплатили свої вклади, несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах своїх вкладів (ст. 80 ГК України).

Трудове майнове правопорушення – невиконання або неналежне виконання працівником покладених на нього трудових обов'язків, внаслідок чого підприємству, установі чи організації була завдана майнова шкода. Трудове майнове правопорушення є фактичною підставою настання матеріальної відповідальності працівників, тобто юридичним фактом, який її породжує. Трудове майнове правопорушення одночасно є й дисциплінарним проступком, бо пов'язане з протиправною і винною поведінкою працівників, з порушенням ними трудової дисципліни. За формою вини трудове майнове правопорушення поділяється на умисне і необережне. Юридичний склад трудового майнового правопорушення утворюють чотири елементи: протиправна поведінка працівника; заподіяна ним пряма дійсна матеріальна шкода; причиновий зв'язок між протиправною поведінкою працівника і зазначеною шкодою; вина у формі умислу або необережності.

Трудовий договір – угода між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з підляганням внутрішньому трудовому розпорядкові, а власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган чи фізична особа зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін (ст. 21 КЗпП України). Юридичне значення трудового договору полягає насамперед у тому, що він є юридичним фактом, тобто підставою виникнення трудових правовідносин. Крім того, трудовий договір є передумовою застосування до працівника трудового законодавства. Зміст трудового договору становлять його умови, що визначають взаємні права і обов'язки працівника та роботодавця. За ступенем важливості ці умови поділяються на необхідні (основні, обов'язкові) та факультативні (додаткові). Необхідними є умови про: місце роботи (робоче місце), трудову функцію, оплату праці, початок дії трудового договору та його строк. До факультативних належать усі інші умови трудового договору, примі-

ром, про випробування або про нерозголошення комерційної таємниці. Факультативні умови включаються до трудового договору за угодою сторін, їх наявність не є обов'язковою. Якщо ж вони включені в трудовий договір, то набувають такої самої юридичної сили, як і необхідні умови. Залежно від строку дії трудові договори поділяються на безстрокові (укладені на невизначений строк) і строкові (укладені на визначений строк або на період виконання певної роботи). Особливою формою трудового договору є контракт, який сприяє поглибленню індивідуально-правового регулювання трудових відносин. Приміром, контрактом можуть встановлюватися особливі умови оплати праці і додаткові підстави припинення трудових відносин. Контракт обов'язково укладається у письмовій формі.

Універсали Української Центральної Ради – політико-правові акти програмного характеру 1917 – 1918 рр., що визначали зміни в державно-правовому статусі українських земель колишньої Російської імперії. Були чотири такі універсали у вигляді звернень до українського народу від імені Центральної Ради. Перші два універсали вийшли до більшовицького жовтневого перевороту 1917 р. в Петрограді, а решта – після нього. Згадані документи відіграли важливу роль у становленні вітчизняного конституціоналізму та парламентаризму. За формою вони подібні універсалам козацьких гетьманів XVII – XVIII століть.

Перший Універсал від 10 (23) червня 1917 р. виголосив його автор В. К. Винниченко на другому військовому з'їзді у Києві. З урахуванням невирішення українського питання Тимчасовим урядом Росії проголошувалася автономія України у її складі. Законодавчим органом України оголошувалися Всенародні українські збори (Сойм), що мали бути обрані всезагальним, рівним, прямим і таємним голосуванням. Центральна Рада повинна була очолювати організацію державного ладу України. Викладалися основні вимоги до Тимчасового уряду: юридичне закріплення автономії України; введення при Тимчасовому уряді посади комісара з українських справ, який би обирався Центральною Радою; повернення частини коштів, що раніше поступили з України у центральну скарбницю Росії, на національно-

культурні потреби українського народу. Встановлювався окремий податок на «українську справу». Усі місцеві органи влади на українських землях повинні були підпорядковуватися Центральній Раді. Українців закликали до згоди і порозуміння з представниками інших національностей, які проживають в Україні.

Другий Універсал від 3 (16) липня 1917 р., який було оприлюднено на сесії Центральної Ради й опубліковано українською, польською та єврейською мовами, став наслідком компромісної угоди між Центральною Радою і Тимчасовим урядом Росії. Центральна Рада зобов'язалася не здійснювати самочинно автономії України. Втілення ідеї української автономії у життя відкладалося до Всеросійських установчих зборів. Центральна Рада зобов'язувалася за погодженням з національними меншинами готувати проект закону про автономний устрій України для затвердженя його Всеросійськими установчими зборами. Центральна Рада заявляла, що не має наміру відокремлювати Україну від Росії. Генеральний секретаріат (уряд України, створений незабаром після проголошення першого Універсалу) визначався як найвищий крайовий орган управління в Україні. Склад Центральної Ради мав доповнюватися делегатами від національних меншин, які проживають в Україні. Представники Центральної Ради при верховних армійських інституціях Росії мали брати участь у комплектуванні українських військових частин.

Третій універсал від 7 (20) листопада 1917 р., затверджений на засіданні Малої Ради, було оприлюднено вже після жовтневого більшовицького перевороту в Петрограді. Проголошувалась Українська Народна Республіка, яка зберігала федеративний зв'язок із Російською Республікою. До території Української Народної Республіки належали землі, населені більшою мірою українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина і частина Таврії. Питання про воз'єднання з тими землями Курщини, Холмщини, Воронежчини та суміжних губерній, де українці становили більшість, мало вирішуватися місцевим населенням. На території Української Народної Республіки передбачалася націоналізація поміщицьких, удільних, кабінетських та церковних

земель, які оголошувалися власністю трудового народу і повинні були перейти до нього без викупу, тобто безкоштовно. Передбачалися встановлення 8-годинного робочого дня, скасування смертної кари, амністія політв'язням, реформа судочинства, національно-персональна автономія для найчисельніших національних меншин (зокрема, росіян, поляків та євреїв), інші демократичні перетворення. Декларувалося, що в Українській Народній Республіці будуть забезпечені демократичні свободи – слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканності особи й житла, можливість використовувати місцеву мову в зносинах з усіма установами, права місцевого самоврядування. Генеральному секретаріату доручалося здійснювати контроль над виробництвом і розподілом продукції. Зазначалися терміни виборів до Українських установчих зборів та день їх скликання – відповідно 12 грудня 1917 р. та 9 січня 1918 р. Країни-учасниці Першої світової війни закликалися до негайного укладення миру. На відповідному мирному конгресі представникам Української Народної Республіки слід було дбати, щоб не були порушені права українського народу – як в Україні, так і за її межами.

Четвертий універсал був ухвалений на засіданні Малої Ради вночі проти 12 (25) січня 1918 р. і датований заднім числом на три дні раніше – 9 (22) січня. Його було оприлюднено українською, російською, поль-ською і єврейською мовами в газетах та на афішах. Проголошувалися самостійність, незалежність і суверенітет Української Народної Республіки як держави українського народу. Водночас Центральна Рада заявляла, що не пориває зі своєю традиційною ідеєю федералізму і залишає у цій справі останнє слово за Українськими установчими зборами. Під-тверджувалися всі раніше проголошені демократичні свободи і перетворення, у тому числі право націй в Українській Народній Республіці на національно-персональну автономію. Заявлялося про прагнення до мирного співіснування з сусідними народами. Підтверджувалися владні повноваження Центральної Ради до скликання Українських установчих зборів, що вважалося за необхідне зробити якомога скоріше. Важливим завданням останніх було прийняти Конституцію Української Народної Республіки, яка б закрі-

пила соціально-економічні та суспільно-політичні демократичні перетворення. Генеральний секретаріат перетворювався в Раду народних міністрів і мусив продовжувати мирні переговори з Центральними державами. Лунав заклик до уряду та громадян Української Народної Республіки дати відсіч більшовикам. Оголошувалося про розпуск армії та організацію замість неї народної міліції. Призначалися перевибори місцевих органів влади. На Раду народних міністрів покладався обов'язок рішуче боротися з усіма, хто закликає до повстання проти Української Народної Республіки з метою повернення старого ладу. Винних у таких діях слід було карати як за державну зраду. Встановлювався термін передачі селянам націоналізованої землі – до початку весняних польових робіт. На Раду народних міністрів покладався обов'язок негайно приступити до відновлення промисловості з її переведенням на виробництво мирної продукції. Оголошувалося про введення в інтересах народу державного контролю за банками, найважливішими галузями торгівлі, експортом-імпортом, ціноутворенням, встановлення монополії на найбільш прибуткову продукцію.

Унітарна держава – єдина держава, територія якої поділяється на адміністративно-територіальні одиниці, що не мають ознак суверенітету. Унітарними державами є, зокрема, Україна, Франція, Швеція, Польща, Велика Британія. Унітарним державам притаманні такі основні ознаки: адміністративно-територіальні одиниці, що входять до складу такої держави, не мають суверенних прав; єдина конституція; єдина система органів державної влади, яку побудовано на засадах ієрархічної підпорядкованості місцевих органів влади центральним; єдина судова система; єдина система права та єдина система законодавства; єдине громадянство; єдина державна символіка. Залежно від розподілу повноважень між центральними та місцевими органами влади, а також між державною владою та місцевим самоврядуванням виокремлюють централізовані, відносно децентралізовані та децентралізовані унітарні держави. За складом унітарні держави можуть бути прості (складаються лише з адміністративно-територіальних одиниць) та складні (мають у своєму складі також автономії). Автономія – це особливе утворення в межах унітарної дер-

жави, яке має самоврядування і статус, відмінний від інших її адміністративно-територіальних одиниць. Автономії можуть бути адміністративними, що мають лише самоврядування, і політичними, які характеризуються деякими ознаками самостійної держави.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини – посадова особа, покликана здійснювати на постійній основі парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини та громадянина, захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції. Аналог зарубіжного інституту омбудсмена. Правовий статус Уповноваженого визначається Конституцією України та Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини». Уповноважений призначається Верховною Радою України на 5 років таємним голосуванням шляхом подання бюлетенів. Ним може бути громадянин України, який досяг 40 років, володіє державною мовою, має високі моральні якості, досвід правозахисної діяльності та протягом останніх 5 років живе в Україні. Уповноважений здійснює свою діяльність незалежно від інших державних органів та посадових осіб. Його повноваження не можуть бути припинені чи обмежені у випадках закінчення строку повноважень Верховної Ради України, її дострокового розпуску, введення в країні воєнного або надзвичайного стану. Уповноважений має право невідкладного прийому Президентом України, Головою Верховної Ради України, Прем'єр-міністром України, керівниками інших державних органів та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій усіх форм власності. Уповноважений не може бути членом політичної партії. Він здійснює позасудовий захист прав людини, порушених органами державної влади, місцевого самоврядування та їхніми посадовими особами. Актами реагування Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини є подання Уповноваженого і конституційне подання Уповноваженого.

Усиновлення – прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснюється за загальним правилом на підставі рішення суду (ст. 207 СК України). Усиновленою, як правило, може бути дитина. У виняткових випадках суд може постановити рі-

шення про усиновлення повнолітньої особи, яка не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування (ст. 208 СК України). Дитина, покинута в пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я або яку відмовилися забрати з них батьки, інші родичі, може бути усиновлена після досягнення нею двомісячного віку. Дитина, яку було підкинуто чи знайдено, може бути усиновлена після спливу двох місяців з часу її знайдення (ст. 209 СК України). Усиновлювачем дитини може бути дієздатна особа, за загальним правилом не молодша 21 року, що старша за дитину, яку вона бажає усиновити, не менш як на 15 років. У разі усиновлення повнолітньої особи згадана різниця у віці не може бути меншою, ніж 18 років (ст. 211 СК України). Для усиновлення дитини потрібна її згода, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити (ст. 218 СК України). Усиновлення дитини за загальним правилом здійснюється за згодою її батьків (ст. 217, 219 СК України). З моменту здійснення усиновлення припиняються особисті та майнові права і обов'язки між батьками та особою, яка усиновлена, а також між нею та іншими її родичами за походженням. З моменту усиновлення виникають взаємні особисті та майнові права і обов'язки між особою, яка усиновлена, та усиновлювачем і його родичами за походженням. Усиновлення надає усиновлювачеві права і накладає на нього обов'язки щодо дитини, яку він усиновив, у такому ж обсязі, який мають батьки щодо дитини (ст. 232 СК України). Не можуть бути усиновлювачами, зокрема, особи, які: обмежені у дієздатності або визнані недієздатними; позбавлені батьківських прав; перебувають на обліку або на лікуванні у психоневрологічному чи наркологічному диспансері; зловживають спиртними напоями або наркотичними засобами; не мають постійного місця проживання та постійного доходу; за станом здоров'я потребують постійного стороннього догляду; є особами без громадянства (ст. 212 СК України). Дитина, яка усиновлена, має право на таємницю, в тому числі від неї самої, факту її усиновлення. Особа, яка була усиновлена, має право після досягнення нею 14 років на одержання інформації щодо свого усиновлення (ст. 226 СК України). Особа, яка подала заяву про усиновлення, може виявити бажання змінити відомості про мі-

сце та дату народження дитини – з метою забезпечення таємниці усиновлення. У цьому випадку дата народження дитини може бути змінена не більш як на 6 місяців (ст. 230 СК України). Дитина, яка усиновлена, зберігає права на пенсію та інші соціальні виплати, які вона мала до усиновлення (ст. 234 СК України). У передбачених законом випадках усиновлення може бути визнано недійсним або скасовано за рішенням суду (ст. 236, 238 СК України). Якщо усиновлювач був записаний матір'ю або батьком усиновленої ним дитини, він за наявності передбачених законом підстав може бути позбавлений батьківських прав (ст. 242, 164 – 166 СК України).

Фіктивний шлюб – шлюб, укладений жінкою та чоловіком або одним із них без наміру створення сім'ї та набуття прав і обов'язків подружжя. Встановивши фіктивність шлюбу, суд зобов'язаний визнати шлюб недійсним. Шлюб не може бути визнаний недійсним на підставі його фіктивності, якщо на момент розгляду справи судом відпали обставини, які засвідчували небажання особи створити сім'ю (ст. 40 СК України).

Функції права – основні напрями впливу права на суспільні відносини. Виокремлюються соціальні та юридичні функції права. До соціальних функцій права відносять культурну, інформаційну, комунікативну та ідеологічну функції. Культурна функція полягає у тому, що право є засобом закріплення і перенесення від покоління до покоління важливих соціальних цінностей та ідей. Інформаційна функція насамперед пов'язана із значенням права як засобу збереження та передавання стандартів позитивної людської поведінки. Комунікативна функція полягає в тому, що право сприяє порозумінню між членами суспільства і зміцненню соціальної довіри. Ідеологічна функція пов'язана з тим, що право сприяє формуванню у членів суспільства світогляду, визнанню ними таких цінностей як свобода, гуманізм, демократія, справедливість, толерантність. До юридичних функцій права відносять насамперед регулятивну і охоронну функції. Сутність регулятивної функції права обумовлена головним призначенням права – впорядковувати суспільні відносини, забезпечувати передбачуваність поведінки суб'єктів права з метою гарантування загальної

свободи. Для цього право: пропонує членам суспільства певні правила, визначає права і обов'язки суб'єктів правовідносин; закріплює коло життєвих обставин, тобто юридичних фактів, з якими норми права пов'язують настання певних правових наслідків; встановлює процедури, які дозволяють суб'єктам ефективно реалізувати свої права й обов'язки. Охоронна функція права полягає у тому, що створютья норми права, в яких закріплюються підстави та заходи юридичної відповідальності за вчинене правопорушення, визначаються її види.

Хуліганство – кримінальне правопорушення проти громадського порядку (ст. 296 КК України). Його слід відрізняти від так званого дрібного хуліганства, яке є адміністративним правопорушенням (проступком) (ст. 173 КУпАП). Склад зазначеного кримінального правопорушення утворюють наступні елементи і ознаки. Безпосередній об'єкт кримінального правопорушення – громадський порядок, що включає комплекс суспільних відносин, які забезпечують нормальні умови життя людей. Додатковим безпосереднім об'єктом часто виступають здоров'я людини, власність, навколишнє середовище, авторитет органів державної влади та інше. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення включає в себе діяння у вигляді грубого порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом. Хуліганство вважається закінченим кримінальним правопорушенням з моменту вчинення діяння, що грубо порушує громадський порядок, незалежно від його наслідків. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується виною у формі прямого умислу і мотивом явної неповаги до суспільства (так званим хуліганським мотивом). Суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна деліктоздатна особа, якій до його вчинення виповнилося 14 років і яка під час скоєння кримінального правопорушення усвідомлювала свої дії та керувала ними (ч. 1 ст. 19, ч. 2 ст. 22 КК України).

Цивільна дієздатність фізичної особи – здатність фізичної особи своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність

у разі їх невиконання. Цивільну дієздатність має фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними (ст. 30 ЦК України). Якщо цивільна правоздатність у фізичної особи виникає в момент народження, то цивільна дієздатність формується поступово з урахуванням дорослішання дитини. Так, часткова цивільна дієздатність установлюється для дітей, які не досягли 14 років, тобто малолітніх осіб (ст. 31 ЦК України). Неповна цивільна дієздатність установлюється для дітей віком від 14 до 18 років, тобто неповнолітніх осіб (ст. 32 ЦК України). Повну цивільну дієздатність має людина, яка досягла 18 років, тобто повнолітня особа (ст. 34 ЦК України). За певних умов набуття повної цивільної дієздатності можливе до досягнення 18 років. Йдеться про так звану цивільно-правову емансипацію (ст 34, 35 ЦК України). Обмежена цивільна дієздатність фізичної особи встановлюється судом, якщо вона: страждає на психічний розлад, що істотно позначається на її здатності усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними; зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми і таким чином ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище. Над особою, цивільна дієздатність якої обмежена, встановлюється піклування (ст. 36 – 38 ЦК України). Фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Над недієздатною особою встановлюється опіка (ст. 39 – 42 ЦК України). Цивільна дієздатність фізичної особи тісно пов'язана з правоздатністю і нею визначається. Це обумовлене тим, що людина своїми діями набуває і здійснює лише ті права та обов'язки, можливість набуття яких входить до змісту правоздатності.

Цивільне правопорушення – протиправне діяння (дія або бездіяльність) особи, що суперечить актам цивільного законодавства або умовам договору, з яким закон чи договір пов'язують виникнення цивльно-правової відповідальності. Цивільне правопорушення є фактичною підставою цивільно-правової відповідальності, тобто юридичним фактом, який її породжує.

Цивільно-правова відповідальність – різновид юридичної відповідальності; застосування до правопорушника у випадку невиконання чи неналежного виконання ним цивільного зобов'язання або завдання ним шкоди передбачених договором чи законом заходів державного примусу у вигляді додаткових обов'язків майнового характеру (санкцій). Фактичною підставою цивільно-правової відповідальності є цивільне правопорушення як юридичний факт. Загальними умовами цивільно-правової відповідальності є: протиправність діяння боржника; шкода; причиновий зв'язок між протиправним діянням і шкодою; вина. Цивільно-правову відповідальність класифікують за різноманітними критеріями. Так, залежно від підстав виникнення цивільних прав та обов'язків розрізняють договірну та недоговірну відповідальність. Прикладом останньої є заподіяння шкоди. За розміром цивільно-правова відповідальність може бути повною, обмеженою та підвищеною. За загальним правилом застосовується повна відповідальність. Залежно від способу розподілу обов'язків між кількома боржниками виокремлюють часткову, солідарну і субсидіарну цивільно-правову відповідальність. При частковій відповідальності співборжники відповідають перед кредитором кожен за себе і за загальним правилом у рівних частках. Зазвичай відповідальність співборжників перед кредитором є частковою (ст. 540 ЦК України). Приміром, шкода, завдана спільними діями кількох малолітніх осіб, відшкодовується їхніми батьками в частці, яка визначається за домовленістю між ними або за рішенням суду. Шкода, завдана спільними діями кількох неповнолітніх осіб відшкодовується ними у частці, яка визначається за домовленістю між ними або за рішенням суду (ст. 1181, 1182 ЦК України). Солідарна відповідальність виникає лише у випадках, встановлених договором або законом і передбачає її неподільність між співборжниками. Цей вид відповідальності є більш сприятливим для кредитора, оскільки він може задовольнити свої вимоги відразу від одного боржника, наприклад, найбільш платоспроможного. При цьому боржники залишаються зобов'язаними доти, доки їхній обов'язок не буде виконаний у повному обсязі, незважаючи навіть на те, що один з них виконав певну частину вимог (ст. 543,

124, 1190 ЦК України). Субсидіарна відповідальність відрізняється наявністю основного і додаткового (субсидіарного) боржників. Так, дитина, яка досягла 14-річного віку, відповідає за заподіяну нею шкоду самостійно на загальних підставах (вона є основним боржником). Проте у разі відсутності у неї майна для відшкодування цієї шкоди її відшкодовують повністю або частково батьки дитини (субсидіарні боржники) (ст. 1179 ЦК України). Окремим видом цивільно-правової відповідальності є відповідальність у порядку регресу, яка має місце при виконанні солідарного обов'язку одним із співборжників. За таких умов він набуває право зворотної вимоги (регресу) до кожного з решти солідарних боржників, за загальним правилом у рівній частці (ст. 1191 ЦК України). Формами цивільно-правової відповідальності, тобто засобами вираження додаткових обтяжень, що покладаються на боржника є, зокрема, відшкодування збитків, компенсація моральної шкоди, сплата неустойки, втрата завдатку (ст. 22, 23, 1167, 624, 571 ЦК України). Підставами звільнення від цивільно-правової відповідальності є казус («випадок»), непереборна сила, форс-мажор.

Червона книга України – офіційний державний документ, який містить перелік рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, а також узагальнені відомості про сучасний стан цих видів тваринного і рослинного світу та заходи щодо їх збереження і відтворення (ст. 3 ЗУ «Про Червону книгу України).

Шахрайство – кримінальне правопорушення (кримінальний проступок або злочин) проти власності (ст. 190 КК України). Склад цього кримінального правопорушення утворюють наступні елементи і ознаки. Об'єкт кримінального правопорушення – відносини власності (право власності). Предметом кримінального правопорушення є чуже майно, а також право на майно. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується: діянням у вигляді заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою; наслідком – майновою шкодою потерпілому; причиновим зв'язком між діянням і наслідком; таким способом вчинення

кримінального правопорушення як обман чи зловживання довірою. Шахрайство вважається закінченим кримінальним правопорушенням з моменту фактичного заволодіння винною особою чужим майном або придбання права на чуже майно. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення включає в себе вину у формі прямого умислу, корисливі мотив і мету. Суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна деліктоздатна особа, якій до його вчинення виповнилося 16 років і яка під час скоєння кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії та керувати ними (ч. 1 ст. 19, ч. 2 ст. 22 КК України). Шахрайство може бути не лише кримінальним, а й адміністративним правопорушенням. В останньому випадку вартість викраденого чужого майна на момент вчинення правопорушення не повинна перевищувати 0,2 неоподатковуваного мінімуму доходів громадян (248,1 гривні у 2022 р.). Неоподатковуваним мінімумом доходів громадян у даному випадку є так звана податкова соціальна пільга, яка у 2022 р. дорівнює сумі 1240,5 гривні (п. 5 під. 1 роз. XX ПК України).

Шлюб – сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану (ст. 21 СК України). Виокремлюються позитивні та негативні умови укладення шлюбу. Позитивні умови повинні мати місце, а негативні мусять бути відсутніми. Позитивними умовами є досягнення на день реєстрації шлюбу шлюбного віку і добровільність (ст. 23, 24 СК України). До негативних умов укладення шлюбу відносять, зокрема, те, що у шлюбі між собою не можуть перебувати особи, які є родичами прямої лінії споріднення, рідні брат і сестра, двоюрідні брат і сестра, рідні тітка і дядько, племінник і племінниця (ст. 26 СК України). Шлюбний вік для чоловіків та жінок встановлюється у 18 років (ст. 22 СК України). За заявою особи, яка досягла 16 років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам. При цьому законодавець не передбачає, що, звертаючись у даному випадку до суду, неповнолітній повинен мати згоду батьків на укладення шлюбу (ч. 2 ст. 23 СК України). Заява про реєстрацію шлюбу подається жінкою та чоловіком до будь-якого органу державної реєстрації актів цивільного стану за їхнім вибором. Особи, які по-

дали заяву про реєстрацію шлюбу, вважаються нареченими. За загальним правилом заява про реєстрацію шлюбу подається жінкою та чоловіком особисто. Якщо реєстрація шлюбу у визначений день не відбулася, заява про реєстрацію шлюбу втрачає чинність після спливу трьох місяців від дня її подання (ст. 28 СК України). Наречені зобов'язані повідомити один одного про стан свого здоров'я (ст. 30 СК України). За загальним правилом шлюб реєструється після спливу одного місяця від дня подання заяви про реєстрацію шлюбу (ст. 32 СК України). Присутність нареченої та нареченого в момент реєстрації їхнього шлюбу є обов'язковою (ст. 34 СК України).

Шлюбний договір – укладена у встановленому законом порядку письмова, нотаріально посвідчена угода осіб, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, а також подружжя щодо врегулювання майнових відносин між ними. За законодавством України шлюбний договір не може регулювати особисті відносини подружжя, а також особисті відносини між ними та дітьми. За шлюбним договором не може передаватися у власність одному з подружжя нерухоме майно. Шлюбний договір укладається у письмовій формі і нотаріально посвідчується. На укладення шлюбного договору до реєстрації шлюбу, якщо його стороною є неповнолітня особа, потрібна письмова згода її батьків або піклувальника, засвідчена нотаріусом. Шлюбний договір не може зменшувати обсягу прав дитини, які встановлені СК України, а також ставити одного з подружжя у надзвичайно невигідне матеріальне становище. Якщо шлюбний договір укладено до реєстрації шлюбу, він набирає чинності у день реєстрації шлюбу. Якщо шлюбний договір укладено подружжям, він набирає чинності у день його нотаріального посвідчення (ст. 92 – 103 СК України).

Юридична відповідальність – передбачені санкціями норм права несприятливі наслідки особистого, майнового чи організаційного характеру, яких зазнає особа за вчинене правопорушення. Ознаки юридичної відповідальності: передбачає настання несприятливих наслідків для правопорушника; до неї притягують за вже вчинене правопорушення; застосовується тільки до деліктоздатних суб'єктів, тобто таких, які досягли передбаченого законом віку; притягнення до неї

здійснюється уповноваженими суб'єктами з додержанням встановленого законом порядку; у приватному праві притягнення до юридичної відповідальності можливе у спрощеному порядку – поза процесуальним провадженням за домовленістю сторін; настання несприятливих наслідків забезпечується застосуванням державного примусу. Юридична відповідальність можлива лише тоді, коли мають місце підстави її виникнення і відсутні обставини, що її виключають. Підставами виникнення юридичної відповідальності є юридична, фактична та процесуальна. Юридичною підставою є правові норми, які містять об'єктивні та суб'єктивні ознаки поведінки, що кваліфікується як правопорушення, а також перелік санкцій, які можуть застосовуватися до правопорушників. Фактичною підставою виникнення юридичної відповідальності є ті життєві обставини, з наявністю яких норми права пов'язують її настання (юридичні факти). Процесуальною підставою є рішення уповноваженого суб'єкта про застосування до правопорушника певних санкцій, ухвалене з додержанням необхідної процедури, наприклад, вирок суду. Притягнення до юридичної відповідальності передбачає обов'язкову перевірку наявності обставин, що її виключають. До таких обставин, зокрема, належать: неосудність, необхідна оборона, крайня необхідність, юридичний казус («випадок»), фізичний або психічний примус. Залежно від галузі права юридичну відповідальність поділяють на такі види: конституційну, кримінальну, адміністративну, цивільно-правову, дисциплінарну, матеріальну, господарсько-правову. Функціями юридичної відповідальності є каральна, захисна і попереджувальна. Змістом каральної функції є відплата за вчинене правопорушення, яка спрямована на обмеження прав і свобод правопорушника. Захисна функція має своїм змістом відновлення порушених прав постраждалих осіб та компенсацію заподіяної їм шкоди. Попереджувальна функція юридичної відповідальності спрямована на запобігання правопорушенням у суспільстві (так звана загальна превенція), а також на корекцію поведінки самого правопорушника (спеціальна превенція). Принципами юридичної відповідальності є: законність, обґрунтованість, невідворотність, доцільність, справедливість і своєчасність.

Юридична особа – організація, що визнається державою як суб'єкт права, створюється і реєструється у встановленому законом порядку, наділяється цивільною правоздатністю та дієздатністю, виступає в цивільному обороті від власного імені, має відокремлене майно, несе самостійну відповідальність за своїми зобов'язаннями, може бути позивачем і відповідачем у суді. Істотними ознаками юридичної особи є: організаційна єдність, майнова відокремленість, виступ у цивільному обороті від свого імені, самостійна відповідальність. Юридичні особи класифікуються за різними ознаками. Так, за порядком їх створення виокремлюються юридичні особи приватного і публічного права. Перші створюються за волевиявленням засновників на підставі установчих документів, а другі – відповідно до розпорядчого акту суб'єкта владних повноважень. Залежно від мети діяльності юридичні особи поділяються на підприємницькі та непідприємницькі. Основною метою перших, на відміну від других, є одержання прибутку. За особливостями правового становища юридичні особи поділяються на національні та іноземні. Перші, на відміну від других, створюються на основі законодавства України. Юридична особа вважається створеною з моменту її державної реєстрації. Юридичною підставою діяльності юридичної особи є її установчі документи (статут, засновницький договір, установчий акт). Основними способами створення юридичних осіб є: розпорядчий, нормативно-явочний, дозвільний). Місцезнаходження юридичної особи за загальним правилом визначається місцем її державної реєстрації. Юридична особа може мати філії і представництва, які не є юридичними особами. Юридична особа вважається такою, що припинилася, з моменту державної реєстрації факту її припинення.

Юридичний обов'язок – встановлена нормами права міра належної поведінки особи. Юридичний обов'язок покладається на зобов'язану особу, яка повинна обрати передбачений правом варіант поведінки – здійснити певні дії або утриматися від них. При цьому право визначає міру належної поведінки. Наприклад, батьки зобов'язані утримувати своїх дітей і піклуватися про них. Або суб'єкти підприємницької діяльності повинні утримуватися від поширення

неправдивих даних про походження товару, виробника і ціну товару. Юридичний обов'язок забезпечує реалізацію суб'єктивного права, яке має уповноважена особа. Реалізація юридичних обов'язків, як і суб'єктивних прав, відбувається в межах правовідносин, а також поза ними. Юридичний обов'язок передбачає необхідність: здійснити певні дії або утриматися від них; відреагувати на законні вимоги уповноваженої особи; не перешкоджати уповноваженій особі кори-стуватися благами, на які вона має право; нести відповідальність за невиконання своїх обов'язків.

Юридичний факт – життєва обставина, з якою норма права пов'язує виникнення, зміну або припинення правових відносин. Ознаки юридичних фактів: є наявними чи відсутніми діями або подіями; прямо чи опосередковано визначені гіпотезою норми права; є підставою для виникнення, зміни або припинення правовідносин. Існують різноманітні класифікації юридичних фактів. Так, за вольовою ознакою їх поділяють на юридичні дії та події. В свою чергу, юридичні дії поділяються на правомірні та неправомірні. Правомірні дії можуть бути юридичними актами та юридичними вчинками. Прикладами юридичних актів, які відрізняються цілеспрямованим прагненням особи до конкретних правових наслідків, є вчинення правочину та подання позову. Юридичними вчинками є, зокрема, наукове відкриття та створення літературного твору. Особливість юридичних вчинків полягає в тому, що правові наслідки настають незалежно від того, прагне до них людина чи ні. Юридичні факти безперервної дії називаються правовими станами, наприклад, громадянство, шлюб, судимість. Неправомірні дії поділяються на кримінальні правопорушення (злочини і кримінальні проступки) та інші правопорушення (адміністративні, дисциплінарні тощо). Кримінальні правопорушення є суспільно небезпечними, а інші правопорушення – шкідливими. Юридичні події бувають абсолютними та відносними. Прикладом абсолютної події, яка не залежить від волі людини, є її загибель від удару блискавки. Відносну подію можна проілюструвати народженням дитини, що не повною мірою залежить від волі людини. Залежно від наявності або відсутності певних життєвих обставин виокремлюють

позитивні та негативні юридичні факти. Наприклад, наявність громадянства України є позитивним юридичним фактом для участі у виборах, а відсутність захворювань, що перешкоджають проходженню військової служби – негативним юридичним фактом. За юридичними наслідками виділяють юридичні факти, які породжують, змінюють та припиняють правовідносини. Прикладом юридичного факту, який породжує правовідносини, є видання наказу про призначення на посаду. Наказ про переведення на іншу посаду є ілюстрацією юридичного факту, що змінює правовідносини. Приклад юридичного факту, який припиняє правовідносини – це видання наказу про звільнення з посади. У деяких випадках для виникнення, зміни або припинення правовідносин необхідний так званий фактичний склад – наявність або відсутність декількох юридичних фактів разом. Приміром, для призову на строкову військову службу необхідні у сукупності такі юридичні факти як громадянство України, досягнення 18-річного віку, належний стан здоров’я і відсутність права на відстрочку.

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ І ДОСЛІДЖЕНЬ

Теорія держави і права

1. Теорії походження держави і права, їх зміст і значення.
2. Особливості формування держави у різних народів світу.
3. Шляхи формування права при переході від первісного до державно-організованого суспільства.
4. Відмінності права від норм первісної общини.
5. Поняття та ознаки держави. Багатоаспектність підходів до розуміння держави.
6. Державний суверенітет: поняття та ознаки.
7. Народний та національний суверенітет. Співвідношення народного, національного і державного суверенітету.
8. Типологія держави.
9. Поняття та ознаки громадянського суспільства.
10. Громадянське суспільство і держава, їхнє співвідношення та взаємодія.
11. Політична система суспільства. Місце держави в політичній системі.
12. Поняття та класифікація функцій держави.
13. Правові форми здійснення функцій держави.
14. Поняття і структура форми держави.
15. Форма правління держави, її різновиди. Особливості форми правління в сучасній Україні.
16. Форма державного устрою, її різновиди. Особливості форми державного устрою в сучасній Україні.
17. Державно-правовий режим: поняття та різновиди.
18. Поняття, ознаки, форми та інститути демократії.
19. Принципи демократії, їх закріплення в Конституції України.
20. Поняття та структура механізму держави.
21. Державний апарат. Поняття та ознаки державного органу.
22. Класифікація державних органів.
23. Поділ влади як принцип організації і функціонування державного апарату. Механізм «стримувань і противаг».

24. Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування.
25. Державна служба та її види. Державний службовець і посадова особа.
26. Поняття та ознаки правової держави.
27. Поняття та ознаки соціальної держави.
28. Поняття прав, свобод і обов'язків людини і громадянина. Покоління прав людини.
29. Гарантії прав і свобод людини та громадянина в демократичній, правовій державі: поняття, класифікація.
30. Основні підходи до праворозуміння.
31. Поняття та ознаки права. Об'єктивне і суб'єктивне право.
32. Функції та цінність права.
33. Форми (юридичні джерела) права, їх види в сучасних правових системах.
34. Поняття, ознаки та класифікація принципів права.
35. Право і економіка, їх співвідношення.
36. Право і політика. Правова політика.
37. Правова система: поняття та структура.
38. Романо-германська правова система.
39. Англо-американська (англосаксонська) правова система.
40. Релігійно-традиційна правова система.
41. Поняття і види соціальних норм. Співвідношення правових і технічних норм.
42. Право і мораль, їх співвідношення.
43. Право і звичай, їх співвідношення.
44. Корпоративні норми, їх особливості та взаємодія з правом.
45. Поняття, структура і види правової свідомості.
46. Поняття та види деформації правосвідомості.
47. Правовий нігілізм: причини та способи подолання.
48. Правова культура: поняття, структура та види.
49. Правова культура особистості: поняття та структура.
50. Поняття та структура системи права.
51. Приватне і публічне право: поняття та співвідношення.

52. Система законодавства: поняття, ознаки та співвідношення з системою права.
53. Співвідношення норм вітчизняного і міжнародного права.
54. Поняття та ознаки норми права.
55. Структура норми права.
56. Класифікації правових норм.
57. Співвідношення норми права і нормативного припису, норми права та статті нормативно-правового акту.
58. Спеціалізовані норми права: види і значення в правовому регулюванні.
59. Поняття, ознаки та види нормативно-правового акту.
60. Поняття та ознаки закону. Право і закон.
61. Види законів. Кодекс як особливий різновид закону.
62. Порядок прийняття законів в Україні.
63. Підзаконні нормативно-правові акти: поняття і класифікації.
64. Дія нормативно-правових актів у часі, просторі та за колом осіб.
65. Колізії в законодавстві: поняття, види, засоби їх усунення і подолання.
66. Правотворчість: поняття та види. Стадії створення нормативно-правових актів.
67. Систематизація законодавства: поняття та види.
68. Правове регулювання суспільних відносин: поняття, способи, методи, види та типи.
69. Правові відносини: поняття, ознаки та види. Поняття та склад правосуб'єктності.
70. Суб'єктивні права, правомочності та юридичні обов'язки учасників правовідносин.
71. Юридичні факти: поняття та класифікації. Фактичний склад.
72. Правомірна поведінка: поняття і види.
73. Правопорушення: поняття і ознаки. Склад і види правопорушення.
74. Поняття, ознаки і підстави юридичної відповідальності.
75. Функції, принципи і види юридичної відповідальності.
76. Реалізація норм права: поняття і форми.

77. Застосування норм права як специфічна форма їх реалізації. Стадії правозастосування.
78. Акти правозастосування: поняття і види.
79. Прогалини в праві: поняття, причини, засоби їх подолання та усунення.
80. Тлумачення норм права: поняття і способи.
81. Види тлумачення норм права за суб'єктами.
82. Тлумачення норм права за обсягом їх правового змісту.
83. Акти тлумачення (інтерпретації) норм права: поняття і види.
84. Законність: поняття і принципи.
85. Правовий порядок: поняття та ознаки. Законність і правопорядок.
86. Загальні та юридичні гарантії законності і правопорядку.

Конституційне право України

1. Поняття та юридичні властивості Конституції України.
2. Засади конституційного ладу України.
3. Конституційні права і свободи людини і громадянина в Україні.
4. Права дитини та їх захист в Україні. Уповноважений Президента України з прав дитини.
5. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.
6. Поняття і правові особливості громадянства. Відмінності громадянства від національності.
7. Принципи громадянства України.
8. Документи, що підтверджують громадянство України.
9. Підстави і правові форми набуття громадянства України.
10. Набуття громадянства України за народженням.
11. Набуття громадянства України дітьми внаслідок їх усиновлення.
12. Набуття громадянства України внаслідок встановлення над дитиною опіки чи піклування, влаштування дитини в дитячий заклад чи заклад охорони здоров'я, у дитячий будинок сімейного типу чи прийомну сім'ю або передачі дитини на виховання в сім'ю патронатного вихователя.
13. Набуття громадянства України дитиною у зв'язку з перебуванням у громадянстві України її батьків чи одного з них.

14. Набуття громадянства України внаслідок визнання батьківства чи материнства або встановлення факту батьківства чи материнства.
15. Особливості набуття громадянства України дітьми. Необхідність згоди дітей під час набуття ними громадянства України.
16. Умови прийняття до громадянства України іноземців та осіб без громадянства.
17. Особи, які не приймаються до громадянства України.
18. Підстави і правові форми припинення громадянства України.
19. Вихід із громадянства України.
20. Підстави втрати громадянства України.
21. Повноваження державних органів, що вирішують питання громадянства України.
22. Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні.
23. Конституційні засади громадянського суспільства.
24. Конституційно-правовий статус політичних партій та громадських організацій в Україні.
25. Конституційно-правовий статус молодіжних та дитячих громадських організацій в Україні.
26. Конституційно-правовий статус засобів масової інформації в Україні.
27. Вибори в Україні.
28. Референдуми в Україні.
29. Система державних органів за Конституцією України.
30. Верховна Рада України як єдиний орган законодавчої влади в Україні.
31. Конституційно-правовий статус народного депутата України.
32. Конституційно-правовий статус депутата місцевої ради.
33. Президент України.
34. Виконавча влада в Україні.
35. Система судоустрою України.
36. Конституційний Суд України.
37. Конституційно-правовий статус прокуратури в Україні.
38. Територіальний устрій України.
39. Місцеве самоврядування в Україні.
40. Внесення змін до Конституції України.

Цивільне право України

1. Джерела цивільного права.
2. Поняття фізичної особи, її цивільна правоздатність і дієздатність.
3. Часткова цивільна дієздатність фізичної особи, яка не досягла 14 років.
4. Неповна цивільна дієздатність фізичної особи у віці від 14 до 18 років.
5. Набуття повної цивільної дієздатності фізичною особою, яка не досягла повноліття і зареєструвала шлюб.
6. Надання повної цивільної дієздатності фізичній особі, яка не досягла повноліття.
7. Цивільно-правова відповідальність неповнолітньої особи за порушення договору.
8. Опіка та піклування.
9. Місце проживання фізичної особи, його цивільно-правове значення.
10. Визнання фізичної особи безвісно відсутньою.
11. Оголошення фізичної особи померлою.
12. Акти цивільного стану.
13. Фізична особа-підприємець.
14. Поняття та ознаки юридичної особи.
15. Цивільна правоздатність і цивільна дієздатність юридичної особи.
16. Організаційно-правові форми юридичних осіб.
17. Поняття речі. Класифікація речей як об’єкта цивільних прав.
18. Нематеріальні блага як об’єкти цивільних прав.
19. Поняття і класифікація особистих немайнових прав.
20. Способи захисту особистих немайнових прав.
21. Правочин: поняття, ознаки та види.
22. Поняття та види недійсних правочинів.
23. Правові наслідки недійсності правочину.
24. Правові наслідки вчинення правочину малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності.
25. Правові наслідки вчинення правочину неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності.

26. Правові наслідки вчинення правочину без дозволу органу опіки та піклування.
27. Представництво: поняття, підстави виникнення та види.
28. Представництво за довіреністю.
29. Юрисдикційні способи захисту цивільних прав та законних інтересів.
30. Самозахист цивільних прав та законних інтересів.
31. Цивільно-правова відповідальність: поняття, ознаки та функції.
32. Види і форми цивільно-правової відповідальності.
33. Підстави і умови цивільно-правової відповідальності.
34. Підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності.
35. Строки і терміни в цивільному праві.
36. Позовна давність. Початок перебігу позовної давності у разі порушення цивільного права або законного інтересу неповнолітньої особи.
37. Право власності в об'єктивному та суб'єктивному розумінні.
38. Суб'єкти, об'єкти і зміст права власності.
39. Поняття та види підстав набуття права власності. Момент набуття права власності.
40. Підстави припинення права власності.
41. Право спільної власності: поняття, ознаки та види.
42. Захист права власності. Віндикаційний та негаторний позови.
43. Поняття та види речових прав на чуже майно.
44. Основні поняття спадкового права.
45. Спадкування за заповітом.
46. Спадкування за законом.
47. Здійснення спадкових прав.
48. Загальні положення права інтелектуальної власності.
49. Авторське право і суміжні права.
50. Патентне право.
51. Правові засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг.
52. Загальні положення про зобов'язання.
53. Загальні положення про цивільно-правовий договір.

54. Договір купівлі-продажу.
55. Договір дарування.
56. Договір довічного утримання (догляду).
57. Договір найму (оренди).
58. Договір позички.
59. Договір підряду.
60. Договір про надання послуг.
61. Договір доручення.
62. Договір комісії.
63. Договір позики.
64. Договір банківського вкладу (депозиту).
65. Договір банківського рахунка.
66. Розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності.
67. Загальна характеристика недоговірних зобов'язань.
68. Відшкодування шкоди, завданої малолітньою особою.
69. Відшкодування шкоди, завданої неповнолітньою особою.
70. Відшкодування шкоди, завданої неповнолітньою особою після набуття нею повної цивільної дієздатності.
71. Відшкодування шкоди, завданої кількома малолітніми особами.
72. Відшкодування шкоди, завданої кількома неповнолітніми особами.
73. Відшкодування шкоди батьками, позбавленими батьківських прав.
74. Відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки.
75. Відшкодування шкоди, завданої внаслідок взаємодії кількох джерел підвищеної небезпеки.
76. Відшкодування шкоди особою, яка застрахувала свою цивільну відповідальність.
77. Відшкодування моральної шкоди.
78. Право зворотної вимоги (регресу).
79. Правове регулювання захисту прав споживачів.

Кримінальне право України

1. Поняття кримінальної відповідальності та її підстава.
2. Чинність закону прокримінальну відповідальність у часі.

3. Чинність закону прокримінальну відповідальність щодо кримінального правопорушення, вчиненого на території України.
4. Чинність закону прокримінальну відповідальність щодо кримінального правопорушення, вчиненого громадянином України, іноземцем або особою без громадянства за межами України.
5. Поняття та ознаки кримінального правопорушення.
6. Поняття малозначності діяння, значення ч. 2 ст. 11 КК України.
7. Класифікації кримінального правопорушення, їх значення.
8. Кримінальний проступок, його правова характеристика.
9. Склад кримінального правопорушення: поняття, елементи, значення.
10. Поняття об'єкта кримінального правопорушення, його значення. Види об'єкта кримінального правопорушення.
11. Предмет кримінального правопорушення. Відмінності предмета кримінального правопорушення від об'єкта кримінального правопорушення.
12. Поняття, ознаки та значення об'єктивної сторони кримінального правопорушення.
13. Кримінальні правопорушення з матеріальним та формальним (усіченим) складами.
14. Поняття, ознаки та види суб'єкта кримінального правопорушення.
15. Загальний суб'єкт кримінального правопорушення, його ознаки і значення.
16. Спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення, його ознаки і значення.
17. Неосудність: поняття, критерії та значення.
18. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення: поняття, ознаки і значення.
19. Поняття вини в кримінальному праві.
20. Умисел і його види.
21. Необережність та її види.
22. Мотив і мета кримінального правопорушення, їх значення.
23. Фактична помилка: поняття, види та значення.
24. Юридична помилка: поняття, види та значення.

25. Закінчене і незакінчене кримінальне правопорушення.
26. Готування до кримінального правопорушення.
27. Відмінності готування до кримінального правопорушення від замаху на кримінальне правопорушення.
28. Замах на кримінальне правопорушення: поняття і види.
29. Відмінності замаху на кримінальне правопорушення від закінченого кримінального правопорушення.
30. Добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні, її ознаки та значення.
31. Поняття співучасті у кримінальному правопорушенні, її ознаки та значення.
32. Види співучасників.
33. Форми співучасті.
34. Особливості кримінальної відповідальності співучасників.
35. Ексцес виконавця: поняття, види та значення.
36. Добровільна відмова співучасників.
37. Поняття та види причетності до кримінального правопорушення. Відмінності причетності від співучасті у кримінальному правопорушенні.
38. Одиничне кримінальне правопорушення: поняття та види.
39. Множинність кримінальних правопорушень: поняття та види.
40. Необхідна оборона: поняття, ознаки, підстави та значення.
41. Перевищення меж необхідної оборони.
42. Уявна оборона: поняття, види та значення.
43. Затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення: поняття, ознаки та значення.
44. Крайня необхідність: поняття, ознаки та значення.
45. Кримінальне покарання: поняття, ознаки і мета.
46. Система покарань: поняття, ознаки та значення.
47. Основні та додаткові покарання, значення цієї класифікації.
48. Покарання, які можуть призначатися як основні та як додаткові.
49. Загальні та спеціальні покарання.
50. Строкові та безстрокові покарання.
51. Обставини, які пом’якшують покарання.

52. Обставини, які обтяжують покарання.
53. Судимість: поняття та правові наслідки.
54. Амністія, її відмінності від помилування.
55. Помилування, його відмінності від амністії.
56. Особливості звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності.
57. Примусові заходи виховного характеру.
58. Види покарань, що застосовуються до неповнолітніх, особливості їх призначення.
59. Особливості звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування.
60. Погашення та зняття судимості щодо неповнолітніх.
61. Штраф як вид покарання, особливості його призначення неповнолітнім.
62. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, застосування цього покарання до неповнолітніх.
63. Громадські роботи, особливості призначення цього покарання неповнолітнім.
64. Виправні роботи, особливості призначення цього покарання неповнолітнім.
65. Арешт, особливості призначення цього покарання неповнолітнім.
66. Позбавлення волі на певний строк, особливості призначення цього покарання неповнолітнім.
67. Довічне позбавлення волі.
68. Посягання на життя державного чи громадського діяча.
69. Диверсія.
70. Поняття та види вбивства.
71. Умисне вбивство.
72. Умисне вбивство матір’ю своєї новонародженої дитини.
73. Тілесне ушкодження: поняття та види.
74. Умисне тяжке тілесне ушкодження.
75. Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження.
76. Умисне легке тілесне ушкодження, його види та відмінність від побоїв і мордування.

77. Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження.
78. Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей.
79. Захоплення заручників.
80. Експлуатація дітей.
81. Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом.
82. Згвалтування.
83. Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування.
84. Зловживання опікунськими правами.
85. Розголошення таємниці усиновлення (удочеріння).
86. Незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння).
87. Порушення права на отримання освіти.
88. Крадіжка.
89. Грабіж. Відмінності цього кримінального правопорушення від крадіжки.
90. Розбій. Відмінності цього кримінального правопорушення від крадіжки та грабежу.
91. Вимагання. Відмінності цього кримінального правопорушення від крадіжки, грабежу та розбою.
92. Шахрайство. Відмінності цього кримінального правопорушення від крадіжки, грабежу, розбою та вимагання.
93. Умисне знищення або пошкодження майна.
94. Бандитизм.
95. Терористичний акт.
96. Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами.
97. Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами.
98. Незаконне заволодіння транспортним засобом.
99. Хуліганство.
100. Жорстоке поводження з тваринами.
101. Втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність.
102. Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів,

психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства.

103. Спонукання неповнолітніх до застосування допінгу.
104. Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів.

Сімейне право України

1. Джерела сімейного права.
2. Здійснення сімейних прав та виконання сімейних обов'язків.
3. Захист сімейних прав.
4. Надання неповнолітнім батькам допомоги у здійсненні батьківських прав та виконанні батьківських обов'язків.
5. Поняття шлюбу. Умови укладення шлюбу.
6. Шлюбний вік. Надання особі, яка досягла 16 років, права на шлюб.
7. Перешкоди до укладення шлюбу.
8. Державна реєстрація шлюбу.
9. Зобов'язання наречених у разі відмови від вступу у шлюб.
10. Поняття недійсності шлюбу. Види недійсних шлюбів.
11. Шлюб, який є недійсним.
12. Шлюб, який визнається недійсним за рішенням суду.
13. Шлюб, який може бути визнаний недійсним за рішенням суду.
14. Загальні правові наслідки недійсності шлюбу.
15. Особливі правові наслідки недійсності шлюбу.
16. Особисті немайнові права та обов'язки подружжя.
17. Право особистої приватної власності дружини, чоловіка.
18. Право спільної сумісної власності подружжя.
20. Поділ спільного майна подружжя.
21. Правовий режим майна жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою.
22. Умови та способи взаємного утримання подружжя.
24. Визначення розміру аліментів на одного з подружжя. Час, протягом якого сплачуються аліменти.
24. Підстави припинення права одного з подружжя на утримання.
26. Види договорів подружжя.

27. Порядок укладення шлюбу.
28. Правова характеристика шлюбного договіру.
29. Припинення шлюбу.
30. Розірвання шлюбу державним органом реєстрації актів цивільного стану.
31. Розірвання шлюбу судом за спільною заявою подружжя, яке має дітей.
32. Розірвання шлюбу судом за позовом одного з подружжя.
33. Поновлення шлюбу.
34. Режим окремого проживання подружжя.
35. Підстави виникнення прав та обов'язків батьків і дітей.
36. Визначення походження дитини, батьки якої не перебувають у шлюбі між собою.
37. Установлення факту батьківства та материнства за рішенням суду.
38. Оспорювання батьківства.
39. Особисті немайнові правовідносини батьків та дітей.
40. Права та обов'язки батьків щодо дитини.
41. Права та обов'язки неповнолітніх батьків щодо дитини.
42. Спори щодо виховання дітей.
43. Спори між батьками щодо місця проживання малолітньої дитини.
44. Позбавлення батьківських прав.
45. Майнові правовідносини батьків та дітей.
46. Права батьків і дітей на майно. Управління майном дитини.
47. Обов'язок матері, батька утримувати дитину та способи його виконання.
48. Визначення та зміна розміру аліментів на дитину.
49. Договори батьків щодо утримання дитини.
50. Невиконання батьками аліментного обов'язку.
51. Обов'язок батьків утримувати повнолітніх дітей.
52. Обов'язок повнолітніх дітей утримувати своїх непрацездатних батьків.
53. Загальні засади влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування.
54. Загальний порядок і правові наслідки усиновлення.

55. Загальні засади опіки та піклування над дітьми.
56. Патронат над дітьми.
57. Прийомна сім’я.
58. Правовий статус дитячого будинку сімейного типу.

Трудове право України

1. Джерела трудового права.
2. Поняття та зміст трудового договору.
3. Види трудового договору.
4. Порядок укладення трудового договору.
5. Зміна умов трудового договору.
6. Припинення трудового договору.
7. Порядок оформлення звільнення.
8. Поняття і види робочого часу.
9. Режим роботи. Ненормований робочий день.
10. Надурочні роботи.
11. Поняття та види часу відпочинку.
12. Відпустки: поняття, види та порядок надання.
13. Дисциплінарна відповідальність: поняття та види.
14. Дисциплінарні стягнення.
15. Підстава та умови матеріальної відповідальності працівників.
16. Види матеріальної відповідальності працівників.
17. Права неповнолітніх у трудових правовідносинах.
18. Особливості охорони праці неповнолітніх.
19. Вік, з якого допускається прийняття на роботу.
20. Роботи, на яких не дозволяється застосовувати працю неповнолітніх.
21. Оплата праці працівників молодше 18 років при скороченій тривалості щоденної роботи.
22. Відпустки працівникам віком до 18 років.
23. Право батьків вимагати розірвання трудового договору, укладеного їхніми неповнолітніми дітьми.
24. Охорона праці.
25. Індивідуальні правові спори.

26. Державний нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю.

Адміністративне право України

1. Джерела адміністративного права.
2. Громадяни України як суб'єкти адміністративного права.
3. Адміністративно-правовий статус іноземців та осіб без громадянства в Україні.
4. Правове регулювання державної служби.
5. Правові акти державного управління, їх класифікації та дія.
6. Адміністративний договір.
7. Адміністративно-правові методи.
8. Адміністративний примус, його види.
9. Поняття та ознаки адміністративної відповідальності.
10. Обставини, що виключають адміністративну відповідальність.
11. Обставини, що пом'якшують відповідальність за адміністративне правопорушення.
12. Обставини, що обтяжують відповідальність за адміністративне правопорушення.
13. Особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх.
14. Поняття, ознаки та види адміністративного правопорушення.
15. Склад адміністративного правопорушення та його значення.
16. Вчинення адміністративного правопорушення умисно.
17. Вчинення адміністративного правопорушення через необережність.
18. Незаконні виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних речовин без мети збуту в невеликих розмірах.
19. Дрібне викрадення чужого майна.
20. Керування транспортним засобом особою, яка не має відповідних документів на право керування таким транспортним засобом або не пред'явила їх для перевірки.
21. Порушення правил дорожнього руху пішоходами та велосипедистами.
22. Порушення правил торгівлі пивом, алкогольними, слабоалкогольними напоями і тютюновими виробами.

23. Дрібне хуліганство.
24. Злісна непокора законному розпорядженню або вимозі поліцейського.
25. Порушення громадянами порядку придбання, зберігання, передачі іншим особам або продажу вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї.
26. Поняття адміністративного стягнення, його мета та види.
27. Основні та додаткові адміністративні стягнення.
28. Строки накладення адміністративного стягнення.
29. Заходи впливу, що застосовуються до неповнолітніх, які вчинили адміністративні правопорушення.
30. Штраф. Особливості застосування цього адміністративного стягнення до неповнолітніх.
31. Громадські роботи. Особливості застосування цього адміністративного стягнення до неповнолітніх.
32. Правова характеристика правопорушень, за вчинення яких неповнолітні притягаються до адміністративної відповідальності на загальних підставах.
33. Органи та посадові особи, уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення.
34. Стадії провадження в справах про адміністративні правопорушення.
35. Адміністративна відповідальність юридичних осіб.
36. Адміністративно-правові режими.

Фінансове право України

1. Джерела фінансового права.
2. Органи фінансового контролю.
3. Поняття та ознаки бюджету.
4. Бюджетна система України.
5. Бюджетний процес.
6. Поняття та ознаки податку.
7. Загальнодержавні податки та збори.
8. Місцеві податки і збори.
9. Публічно-правові основи регулювання банківської діяльності.

10. Юридична відповідальність за порушення фінансового законодавства.

Екологічне право України

1. Джерела екологічного права.
2. Право власності Українського народу на природні ресурси.
3. Право приватної власності на природні ресурси.
4. Право комунальної власності на природні ресурси.
5. Право державної власності на природні ресурси.
6. Охорона права власності на природні ресурси та комплекси.
7. Поняття, підстава та види юридичної відповідальності за екологічні правопорушення.
8. Органи управління загальної компетенції в сфері природокористування та охорони довкілля.
9. Органи управління спеціальної компетенції в сфері природокористування та охорони довкілля.
10. Поняття та види екологічного контролю та моніторингу.
11. Поняття та види права природокористування.
12. Особливості загального природокористування, його правове забезпечення.
13. Особливості спеціального природокористування, його правове забезпечення.
14. Загальна характеристика екологічних прав громадян: поняття та класифікація.
15. Право громадян на безпечне для життя і здоров’я довкілля.
16. Право громадян на відшкодування шкоди, заподіяної порушенням права на безпечне довкілля.
17. Право громадян на одержання екологічної інформації.
18. Екологічні обов’язки громадян, їх види.
19. Гарантії реалізації екологічних прав громадян.
20. Особливості правової охорони, форми та способи захисту екологічних прав громадян.
21. Правове регулювання екологічної безпеки: поняття, об’єкти, суб’єкти та види.

22. Особливості юридичної відповідальності за правопорушення в галузі забезпечення екологічної безпеки.
23. Надзвичайні екологічні ситуації, їх юридична природа та класифікація.
24. Поняття та правовий режим зони надзвичайної екологічної ситуації, юридичні підстави та порядок їх проголошення.
25. Рослинний світ як об’єкт правового регулювання: поняття та класифікація.
26. Зелена книга України: правові засади та значення.
27. Юридична відповідальність за порушення законодавства про рослинний світ.
28. Юридична відповідальність за порушення водного законодавства.
29. Юридична відповідальність за порушення законодавства про надра.
30. Юридична відповідальність за порушення лісового законодавства.
31. Юридична відповідальність за порушення законодавства про тваринний світ.
32. Особливості юридичної відповідальності за порушення законодавства у галузі охорони атмосферного повітря.
33. Природно-заповідний фонд: поняття, класифікація територій та об’єктів, правовий режим.
34. Червона книга України: поняття, об’єкти та значення.
35. Міжнародно-правова охорона навколишнього природного середовища: поняття, принципи, об’єкти, суб’єкти.

Господарське право України

1. Джерела господарського права.
2. Підприємництво. Принципи підприємницької діяльності.
3. Державна реєстрація суб’єктів підприємницької діяльності.
4. Фізична особа як суб’єкт підприємницької діяльності.
5. Ліцензування окремих видів господарської діяльності.
6. Припинення суб’єкта підприємницької діяльності.

7. Поняття та види господарського товариства.
8. Поняття та порядок створення акціонерного товариства.
9. Організаційно-правові форми об’єднань підприємств.
10. Поняття, підстави та основні види господарських зобов’язань.
11. Види забезпечення належного виконання господарських зобов’язань.
12. Поняття та ознаки господарського договору.
13. Класифікація поняття «господарський договір».
14. Істотні умови та форма господарського договору.
15. Порядок укладання, зміни та розірвання господарських договорів.
16. Договір поставки.
17. Поняття, принципи, функції господарсько-правової відповідальності.
18. Підстави, межі, строки господарсько-правової відповідальності.
19. Відшкодування збитків у сфері господарювання.
20. Штрафні санкції, їх розмір та порядок застосування у сфері господарської діяльності.
21. Оперативно-господарські санкції, їх види, підстави та порядок застосування.
22. Адміністративно-господарські санкції, їх види та зміст.

Земельне право України

1. Джерела земельного права.
2. Поняття та ознаки земельної ділянки як об’єкта земельних правовідносин.
3. Цільове призначення земельної ділянки.
4. Категорії земель в Україні.
5. Поняття і види прав на землю.
6. Суб’єкти права власності на землю.
7. Поняття та види земельних сервітутів, підстави їх встановлення та припинення.
8. Право землекористування, його види.
9. Поняття та види обмежень прав на земельну ділянку.

10. Поняття та зміст добросусідства в земельному праві.
11. Підстави набуття права власності на землю громадянами.
12. Особливості набуття і здійснення права спільної власності на земельну ділянку.
13. Підстави припинення права власності на землю.
14. Захист земельних прав громадян.
15. Правове регулювання справляння плати за землю.
16. Вирішення земельних спорів.
17. Правова охорона земель як основного національного багатства України.
18. Юридична відповідальність за порушення земельного законодавства.
19. Земельне правопорушення як підстава юридичної відповідальності.
20. Види юридичної відповідальності за земельне правопорушення.

ЛІТЕРАТУРА

Джерела загальнотеоретичного і галузевого характеру

1. Адміністративне право. Альбом схем: навч. посіб. / Ю. П. Битяк, В. В. Зуй, В. М. Гаращук та ін. – Х.: НУ «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, 2012. 160 с.

2. Андрушко П. П. Реформа українського антикорупційного законодавства у світлі міжнародно-правових зобов'язань України: монографія. – К.: Атіка, 2012. 332 с.

3. Банчук О. А. Публічне і приватне право: історія українських вчень та сучасність. – К.: Конус-Ю, 2008. 184 с.

4. Відповідальність у приватному праві: монографія / І. Безклубий, Н. Кузнєцова, Р. Майданик та ін. – К.: Грамота, 2014. 416 с.

5. Відповідальність у публічному праві: монографія / П. Андрушко, І. Безклубий, А. Берлач та ін. – К.: Грамота, 2014. 496 с.

6. Відшкодування моральної та матеріальної шкоди: навч. посіб. / за ред. М. К. Галянтича. – К.: Юрінком Інтер, 2011. 624 с.

7. Гетьман С. А. Кодифікація законодавства України: загальна характеристика, особливості, види. – Х.: Право, 2012. 192 с.

8. Гончарова Г. С., Жернаков В. В., Приліпко С. М. Трудове право України у запитаннях та відповідях: навчально-довідковий посібник. – 3-тє вид. зі змінами та доповненнями. – Х.: Одіссей, 2012. 280 с.

9. Городовенко В. В. Принципи судової влади: монографія. – Х.: Право, 2012. 447 с.

10. Грищук В. К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини: монографія. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – Хмельницький: Хмельницький ун-т управління та права, 2013. 768 с.

11. Державне та регіональне управління: навч. посіб. / С. І. Архієреєв, Н. Н. Губанова, О. В. Кузьменко, А. С. Митрофанова. – Харків: Вид-во Іванченка І. С., 2018. 128 с.

12. Євко В. Ю. Правовий режим майна осіб, між якими був зареєстрований недійсний шлюб або шлюб, визнаний недійсним за рішенням суду // Бюл. М-ва юстиції України. – 2010. – № 6. – С. 90 – 102.

13. Жилінкова І. В. Правове регулювання речових відносин у сім'ї: визначення концептуальних підходів // Право України. – 2011. – № 5. – С. 105 – 112.

14. Земельне право: підручник / за ред. М. В. Шульги. – Х.: Право, 2013. 520 с.

15. Зобов'язальне право України (елементарний курс): навч. посіб. / за заг. ред. С. В. Резніченка. – Одеса: ОДУВС, 2010. 346 с.

16. Іванцова А. В. Організаційні форми діяльності адвокатури: монографія. – Х.: ФІНН, 2011. 248 с.

17. Ігнатенко В. М. Спільні риси й відмінності договірних і недоговірних зобов'язань // Проблеми законності. – 2011. – Вип. 114. – С. 54 – 61.

18. Каракаш І. І., Харитонова Т. Є. Земельне право України: навч. посіб. – Одеса: Юридична література, 2017. 588 с.

19. Косович В. М. Оціночні поняття як засіб юридичної техніки. – Львів: Тріада-плюс, 2010. 212 с.

20. Кузьменко О. В. Питання вчення про злочин і покарання: навч. посібн. / О. В. Кузьменко. 2-ге вид., доп. і перероб. – Харків: «Юрайт», 2019. 212 с.

21. Кузьменко О. В. Основи вчення прокримінальне правопорушення: навч. посібн. / О. В. Кузьменко. – Харків: «Юрайт», 2021. 248 с.

22. Кузьменко О. В. Загальні питання співучасті у злочині // Історія в рідній школі: Науково-методичний журнал. – 2018. – № 9 (205). – С. 39 – 43.

23. Кузьменко О. В. Обставини, що виключають злочинність діяння // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2017. – № 9/10. – С. 37 – 44.

24. Кузьменко О. В. Множинність злочинів // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2016. – № 6/7. – С. 31 – 37.

25. Кузьменко О. В. Важливі питання вчення про злочин // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2015. – № 6. – С. 26 – 34.

26. Кузьменко О. В. Покарання як категорія кримінального права // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2014. – № 10. – С. 40 – 48.

27. Кузьменко О. В. Об’єктивні ознаки складу злочину // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2013. – № 12. – С. 31 – 37.

28. Кузьменко О. В. Суб’єктивні ознаки складу злочину // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2013. – № 7/8. – С. 44 – 48.

29. Кузьменко О. В. Стадії вчинення злочину // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2013. – № 4. – С. 36 – 40.

30. Кузьменко О. В. Вина як ознака складу злочину // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2012. – № 9. – С. 18 – 22.

31. Кузьменко О. В. Спеціальні питання відповідальності за співучасть у злочині // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2012. – № 6/7. – С. 20 – 23.

32. Лапкін А. В. Організація судових та правоохоронних органів України: навчальний посібник у схемах. – Вид. 7-ме, змін. і допов. – Х.: Право, 2018. 170 с.

33. Малишев Б. В. Правова система (телеологічний вимір). – К.: ВД «Дакор», 2012. 364 с.

34. Маринюк М. В. Корупційні делікти в системі адміністративних правопорушень і напрями їх запобігання // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 1 (2). – С. 63 – 66.

35. Масюк В., Крат Ю. Как зарегистрировать и расторгнуть брак в Украине. – Х.: Право, 2013. 116 с.

36. Організація судових та правоохоронних органів: підручник / за ред. І. Є. Марочкина і Н. В. Сібільової. – 2-е вид., переробл. і доповн. – Х.: Одіссей, 2011. 376 с.

37. Очерки права интеллектуальной собсвенности: сб. ст. / отв. ред. И. В. Спасибо-Фатеева. – Х.: Право, 2018. 488 с.

38. Полянський Т. Т. Феномен зловживання правом (загально-теоретичне дослідження). – Львів: Галицький друкар, 2012. 456 с.

39. Проблеми правової відповідальності: монографія / Ю. П. Битяк, Ю. Г. Барабаш, Л. М. Баранова та ін. – Х.: Право, 2014. 348 с.

40. Процюк І. В. Поділ державної влади в умовах різних форм державного правління. – Х.: Право, 2012. 584 с.

41. Пучковська І. Й. Неустойка, порука, гарантія, завдаток, застава та притримання як способи захисту прав кредитора в договорному зобов'язанні: навч. посіб. – Х.: ФІНН, 2012. 144 с.

42. Саркісова Т. Б. Земельне правопорушення як підстава юридичної відповідальності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2012. 17 с.

43. Серьогіна С. Г. Форма правління: питання конституційно-правової теорії та практики. – Х.: Право, 2011. 768 с.

44. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. – 2-ге видання. – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. 520 с.

45. Слюсар А. М. Правовий статус суб'єктів трудового права України: теоретико-правовий аспект: монографія. – Х.: ФІНН, 2011. 336 с.

46. Теорія держави і права: Підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. – Х.: Право, 2015. 368 с.

47. Теорія держави і права у схемах і таблицях / за ред. О. В. Петришина. – Х.: Юрайт, 2012. 256 с.

48. Трудове право: підручник / В. В. Жернаков, С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко та ін. – Х.: Право, 2012. 496 с.

49. Фінансове право: підручник / М. П. Кучерявенко, Д. О. Білінський, О. О. Дмитрик та ін. – Х.: Право, 2013. 400 с.

50.Харьковская цивилистическая школа: осуществление и защита права интеллектуальной собственности: монографія / Под общ. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. – Х.: Право, 2018. 696 с.

51. Хома Н. М. Моделі соціальної держави: світовий та український досвід. – К.: Юрид. думка, 2012. 591 с.

52. Яковюк І. В. Правові основи інтеграції до ЄС: загальнотеоретичний аналіз. – Х.: Право, 2013. 760 с.

Джерела ювенальної спрямованості

1. Амджадін Л. Суспільні практики та законодавство у сфері правопорушень неповнолітніх. – К.: К.І.С., 2011. 184 с.

2. Березовська Н. Л. Покарання неповнолітніх і виправно-трудовий вплив: монографія. – Одеса: Фенікс, 2011. 250 с.

3. Вечерова Є. М. Некаральний кримінально-правовий вплив на неповнолітніх в Україні (кримінологічні засади): дис. … канд. юрид. наук; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». – Одеса, 2010. 232 арк.

4. Герасимчук Л. В. Звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру: автореферат дис. … канд. юрид. наук; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2013. 20 с.

5. Європейська конвенція про здійснення прав дітей // Відомості Верховної Ради України. – № 41. – Ст. 354.

6. Єремій Г. О., Хряпінський П. В. Звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності: монографія. – Запоріжжя: КСК – Альянс, 2012. 174 с.

7. Китайка О. В. Конституційно-правовий статус дитини в Україні та міжнародні ювенально-правові стандарти: автореф. дис. … канд. юрид. наук; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». – Одеса, 2018. 24 с.

8. Ковтун Н. Я. Види додаткових покарань для неповнолітніх: монографія. – К.: Ін Юре, 2011. 208 с.

9. Коновалова А. Ю. Види покарань для неповнолітніх за кримінальним правом України: автореф. дис. … канд. юрид. наук; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х., 2012. 20 с.

10. Кузнецов В. В., Семчук Н. О., Чабанюк В. Д. Кримінально-правова охорона моральності неповнолітніх: порівняльно-правове дослідження: монографія. – К.: Кандиба Т.П., 2017. 276 с.

11. Кузьменко О. В. Знижений вік кримінальної відповідальності за законодавством України // Історія в рідній школі: Науково-методичний журнал. – 2018. – № 6 (202). – С. 30 – 34.

12. Кузьменко О. В. Примусові заходи виховного характеру як інститут кримінального права України // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Зб. наук. праць. Серія: Актуальні

проблеми розвитку українського суспільства. № 4 (1280) – Харків: НТУ «ХПІ», 2018. – С.7 – 22.

13. Кузьменко О. В. Вікова неосудність як об'єкт наукового дослідження // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Зб. наук. праць. Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. №52 (1273). – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – С. 42 – 49.

14. Кузьменко О. В. Особливості кримінальної політики України щодо неповнолітніх злочинців // Філософія в сучасному світі: М-ли міського наук.-практ. семінару. – Х.: «Точка». – 2017. – С. 128 – 131.

15. Кузьменко О. В. Система покарань для неповнолітніх злочинців як проблема науки і правозастосовної практики // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Зб. наук. праць. Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. № 29 (1251). – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – С. 5 – 11.

16. Кузьменко О. В. Вікова осудність дитини як проблема наукового дослідження // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти. Зб. наук. праць. – Вип. 47 (51). Т.1. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2017. – С. 231 – 239.

17. Кузьменко О. В. Вік кримінальної відповідальності як проблема юридичної науки // Вісник Національного технічного університету «ХПІ»: Зб. наук. праць. Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. № 40 (1212) – Харків: НТУ «ХПІ», 2016. – С. 6 – 10.

18. Кузьменко О. В. Залежність кримінальної відповідальності від вікових особливостей дитини // Філософія в сучасному світі: М-ли міського міжвуз. наук.-практ. семінару. – Х.: «Точка». – 2016. – С. 75 – 77.

19. Кузьменко О. В. Еволюція уявлень про вікову осудність і кримінальну відповідальність дітей // Вісник Національного технічного університету «ХПІ»: Зб. наук. праць. Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. № 13 (1185) – Х: НТУ «ХПІ», 2016. – С. 14 – 16.

20. Кузьменко О. В. Витоки вітчизняного законодавства прокримінальну відповідальність неповнолітніх // Філософія в сучасному світі: М-ли міського міжвуз. наук.-практ. семінару. – Х.: «Точка». – 2015. – С. 84 – 86.

21. Кузьменко О. В. Права людини як предмет вивчення у початковій школі США // Початкова школа. – 2011. – № 6. – С. 47 – 49; № 7. – С. 53 – 54.

22. Кузьменко О. В., Цяцька І. М. Вивчення Основного Закону країни в школах США // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2011. – № 10. – С. 41 – 45.

23. Кузьменко О. В. Юридичні задачі як педагогічний інструмент // Історія в рідній школі. – 2021. – № 1. – С. 24 – 30.

24. Кузьменко О. В. Система завдань для олімпіади з правознавства // Історія в рідній школі. – 2019. – № 9. – С. 14 – 25.

25. Кузьменко О. В. Завдання для олімпіади з правознавства як дидактична система // Історія в рідній школі. – 2020. – № 2. – С. 18 – 28.

26. Лисенко С. О. Адміністративно-правовий механізм забезпечення протидії незаконному обігу наркотичних засобів і психотропних речовин серед дітей: автореф. дис. … канд. юрид. наук; Міжрегіональна академія управління персоналом. – Київ, 2013. 19 с.

27. Міненкова Н. О. Усиновлення в Україні. Порядок. Процедура. Судова практика. – Х.: Харків Юридичний, 2012. 80 с.

28. Навроцький О. О. Забезпечення прав дитини в Україні: теоретичні і практичні засади адміністративно-правового регулювання: автореф. дис. … докт. юрид. наук; Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2018. 36 с.

29. Назимко Є. С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. Генеза, міжнародні та європейські стандарти, ювенальна пенологія: монографія. – К.: Юрінком Інтер, 2016. 384 с.

30. Назимко Є. С. Зарубіжний досвід кримінально-правової регламентації інституту покарання неповнолітніх: монографія / Є. С. Назимко. – К.: КНТ, 2015. 368 с.

31. Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження: дис. … докт. юрид. наук; Нац. ун-т «Львівська політехніка». – Львів, 2017. 524 арк.

32. Пономарьова Т. І. Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в Україні та Польщі: порівняльний аналіз: автореф. дис. … канд. юрид. наук; Одеський держ. ун-т внутр. справ.– Одеса, 2016. 21 с.

33. Рубець І. Визначення походження дитини від колишнього подружжя // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 11. – С. 47 – 49.

34. Рубець І. Визначення походження дитини від батьків, які перебувають між собою у шлюбі // Проблеми державотворення і захисту прав прав людини в Україні. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. – С. 193 – 194.

35. Стеблинська О. С. Запобігання злочинам, які вчиняються неповнолітніми в стані сп'яніння: монографія. – Івано-Франківськ: Надвірнянська друкарня, 2011. 280 с.

36. Таш'ян Р. І. Договір про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно // Проблеми законності. – 2010. – Вип. 110. – С. 64 – 73.

37. Топчій О. В. Адміністративно-правове забезпечення інформаційної безпеки неповнолітніх в Україні: автореф. дис. … докт. юрид. наук; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». – Ужгород, 2019. 37 с.

38. Шостко О. Ю. Теорії причин злочинності неповнолітніх у сучасній американській кримінології: наук.-практ. посіб. – К.: Ред. журн. «Право України»; Х.: Право, 2013. 48 с.

Методичне забезпечення

1. Адміністративне право України : навч.-метод. Посіб. / Г.М. Гаряєва. – Харків : НТУ «ХПІ», 2015. -212с

2. Правознавство: Хрестоматія / Упоряд.: Л. В. Перевалова,В. Г. Вергун, Г. М. Гаряєва, О. В. Гаєвая, І. В. Лисенко, О. В. Кузьменко – Харків: НТУ «ХПІ», 2019 – 220 с.

3. Правове регулювання внутрішнього ринку Європейського Союзу: навч.-метод. посіб. / Л.В. Перевалова, О.В. Гаєвая, Г.М. Гаряєва. Харків : ФОП Панов А.М., 2020. 68 с.

4. Тезаурус з правознавства: / Перевалова Л.В., Гаєвая О.В., Гаряєва Г.М., Кузьменко О.В., Лисенко І.В., Ткачов М.М. – Харків НТУ «ХПІ», 2021. – 194с.

5. Правові засади управлінської діяльності: навч.-метод. посіб. /

Л.В. Перевалова, О.В. Гаєвая, Г.М. Гаряєва, І.В. Лисенко. Харків : ФОП Панов А.М., 2020. 50 с.

6. Методичні вказівки до виконання контрольних робіт з правових дисциплін для студентів заочної форми навчання усіх спеціальностей / уклад.: О. В. Гаєвая, Г. М. Гаряєва, І. В. Лисенко, Л. В. Перевалова. – Харків: НТУ «ХПІ», 2021 – 128 с.

7. Правове регулювання професійної діяльності психолога: навч.-метод. посіб. / Л. В. Перевалова, І. В. Лисенко, Г. М. Гаряєва – Харків: ФОП Панов А. М., 2023. – 92 с.

8. Правове регулювання договірних відносин: навчальний посібник / Г.М. Гаряєва, О.В. Гаєвая, О.В. Кузьменко, І.В. Лисенко, Л.В. Перевалова. – Харків: НТУ «ХПІ», 2020. - 404 с.

9. Правові засади інтелектуальної власності в Україні: навч.-метод. посіб. / Аврамова О.Є., Лисенко І.В., Перевалова Л.В. - Харків: НТУ «ХПІ», 2012. – 76с.

10. Гаряєва Г.М. Розпорядження правами інтелектуальної власності та їх захист: навч.-метод. посіб. – Харків : НТУ «ХПІ», 2015. –152 с.

11. Правова охорона та розпорядження правами інтелектуальної власності: навч.-метод. посібник /Перевалова Л.В., Гаєвая О.В., Гаряєва Г.М., Лисенко І.В., Муренко О.Л. - Харків : НТУ «ХПИ», 2018. – 162 с.

12. Інтелектуальна власність: магістерський курс: підручник / П. Г. Перерва [та ін.]; ред.: П. Г. Перерва, В. І. Борзенко, Т. О. Кобєлєва; Нац. техн. ун-т «Харків. політехн. ін-т». – Харків : Планета-Прінт, 2019. – 1002 с. Перевалова Л.В., Аврамова О.Є. Розділ XI «Правові основи інтелектуальної власності». С.819-950.

13. Legal regulation of economic activities in Ukraine. Правове регулювання господарської діяльності в Україні. на англійської мові Л. В. Перевалова, Г.М. Гаряєва, І.В. Лисенко, А.М. Лисенко, О.В. Гаєвая. Посібник-Харків НТУ «ХПІ», 2020.- 130 с.

14. Інформаційне право в медіа сфері : конспект лекцій / Л.В. Перевалова, О.В. Гаєвая, Г.М. Гаряєва, І.В. Лисенко, О.В. Кузьменко. – Харків : 2018. – 164с.

15. Правознавство : навч.- метод. посіб. / Л.В. Перевалова, В.Г. Вергун, О.В. Гаєвая, Г.М. Гаряєва, І.В. Лисенко, О.В. Кузьменко. – Харків : 2019. 98 с.

16. Правові засоби управлінської діяльності : Л.В.Перевалова, О.В.Гаевая, Г.М.Гаряєва, О.В. Кузьменко, І.В. Лисенко / Навч.-метод. Посібник. – Харків: НТУ «ХПІ», 2020. – 13 2с.

17. Правове регулювання підприємницької діяльності в Україні Текст лекцій: В.Г. Вергун, Г.М. Гаряєва, О.В. Кузьменко–Харків: 2021. 128с.

18. Міжнародне приватне право : навч.-метод. Посіб. / Гаряєва Г.М., Ткачов М.М. – Харків : 2018. – 128с.

19. Договірне право : навч.-мето. Посіб. / Г.М. Гаряєва – Харків : НТУ «ХПІ», 2015 -128с.

20. Правове регулювання трудових відносин : навчальний посіб. / Перевалова Л.В., Гаєвая О.В., Гаряєва Г. М. та ін. – Харків : 2018. – 136 с.

ЗМІСТ

Список скорочень..... 5

Вступ 6

Практикум перший..... 7

Практикум другий 50

Практикум третій..... 97

Практикум четвертий 144

Термінологічний довідник 192

Тематика рефератів і досліджень 343

Література..... 364

Для нотаток

Навчальне видання

ГАЄВАЯ Олександра Валентинівна
ГАРЯЄВА Ганна Михайлівна
КУЗЬМЕНКО Олександр Васильович
ЛИСЕНКО Андрій Миколайович
ЛИСЕНКО Ірина В’ячеславівна
ПЕРЕВАЛОВА Людмила Вікторівна
ТКАЧОВ Максим Михайлович

ПРАКТИКУМ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ З ДИСЦИПЛІНИ «ПРАВОЗНАВСТВО»

Навчальний посібник
для студентів технічних та інших неюридичних спеціальностей,
які вивчають правознавство

Роботу до видання рекомендував проф. А. В. Кіпенський

В авторській редакції

План 2023 р., поз. 134

Підп. до друку 15.02.2024. Формат 60×84 1/16. Папір офісний.
Друк цифровий. Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 21,86.
Наклад 150 прим. Зам. № 5/01/24. Ціна договірна

Видавець і виготовлювач: ФОП Панов А. М.
Свідоцтво серія ДК № 4847 від 06.02.2015 р.
м. Харків, вул. Жон Мироносиць, 10, оф. 6
тел. +38(057)714-06-74, +38(050)976-32-87
copy@vlavke.com